

ANALELE DOBROGEI

**Revistă de istorie medie, modernă și
contemporană**

Seria a treia

An VII / 2025

Manuscrisele și orice corespondență se vor trimite pe adresa Colegiului de
redacție al revistei „ANALELE DOBROGEI”
Piața Ovidiu nr.12, 900745, CONSTANȚA
e-mail: analeledobrogei@gmail.com

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC

Ioan Aurel Pop, Președinte al Academiei Române, Președinte al Consiliului
Științific

Constantin Ardeleanu, Universitatea “Dunărea de Jos” din Galați

Alberto Basciani, Roma Tre University

Daniela Bușă, Institutul de Istorie “N.Iorga” al Academiei Române

Daniel Cain, Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române

Ovidiu Cristea, Institutul de Istorie “N.Iorga” al Academiei Române

Constantin Iordachi, Central European University, Budapesta-Viena

Alp Yücel Kaya, Ege University, Izmir

Krassimira Mutafova, University “Kiril and Metodiu”, Veliko-Târnovo

Cosmin Popa, Institutul de Istorie “N.Iorga” al Academiei Române

Anca Popescu, Institutul de Istorie “N.Iorga” al Academiei Române

Ivan Roussev, University of Economics, Varna

COLEGIUL DE REDACȚIE

Dr. Constantin Aurel Mototolea, director revistă

Dr. Emanuel Plopeanu, editor

Dr. Delia Roxana Cornea, redactor-șef

Dr. Sorin Marcel Colesniuc, membru

Dr. Lavinia Dacia Dumitrașcu, membru

Dr. Corina-Mihaela Apostoleanu, membru

Dr. Florin Anghel, membru

Dr. Constantin Cheramidoglu, membru

Informatică editorială, traduceri în limba engleză:

Drd. Georgeta Daniela Stratides

Drd. Mihai Cearpaic

Autorii articolelor își asumă răspunderea pentru conținutul acestora

CUPRINS

Interferențe europene în Dobrogea otomană	
Constantin ARDELEANU, <i>Aspecte din activitatea unui vice-consul britanic în Dobrogea otomană (II)</i>	5
Cristian CEALERA, <i>Un document inedit despre comunitatea britanică din Kustendjie. Jurnalul lui Edith Perkins (1860-1861)</i>	23
Dobrogea între război și pace (1878- 1944): societate, cultură, economie, relații interetnice	
Emanuel PLOPEANU, <i>Imagini ale Dobrogei în presa americană din timpul Primului Război Mondial</i>	41
Doina ANGHEL, <i>Despre lagărele de prizonieri germane din Primul Război Mondial în memoriile a doi ofițeri din regimentul 33 Dorobanți Tulcea</i>	55
Constantin CHERAMIDOGLU, <i>Când imigranții „invadau” Constanța</i>	71
Daniel CITIRIGĂ, <i>Crucea Roșie Americană în Dobrogea după Primul Război Mondial</i>	85
Corina-Mihaela APOSTOLEANU, <i>Presa dobrogeană a comunităților etnice în perioada interbelică. Direcții de cercetare</i>	115
Metin OMER, <i>Alegerile pentru conducerea comunității musulmane Bazargic din anul 1927: neclarități juridice și moșteniri legislative controversate</i>	123
Florin ANGHEL, <i>Despre antisemitism la mica publicitate în cotidienele regimului Ion Antonescu. Studiu de caz: Tulcea, septembrie 1940-august 1944</i>	137
Alice-Georgiana FĂNARU, <i>75 de ani de muzeografie la Tulcea. Istoria și evoluția Muzeului de Artă din Tulcea</i>	163
România între două totalitarisme	
Florin MÜLLER, <i>Mircea Eliade - provocarea fascismului</i>	183
Cosmin POPA, <i>Lupta împotriva corupției ca formă de presiune politică asupra societății în România de la începutul anilor '70</i>	197
Silviu B. MOLDOVAN, <i>Trecutul sub lupă: Milton G. Lehrer sub ochii Securității</i>	215
Varia	
Mioara IONIȚĂ, <i>Porturi dunărene din prima jumătate a secolului al XIX-lea în piese de artă grafică din patrimoniul Muzeului Național de Istorie al României</i>	241
Recenzii	
Delia Roxana CORNEA, <i>Vilegiatura la malul mării și patrimoniul său arhitectural. Istoria băilor de mare și a cazinourilor din Constanța și Mamaia (Emanuel Plopeanu)</i>	253

SUMMARY

European interferences in Ottoman Dobrudja	
Constantin ARDELEANU, <i>Aspects of the work of a British Vice-Consul in Ottoman Dobrogea (II)</i>	5
Cristian CEALERA, <i>An original document about the British Community in Kustendjie. The journal of Edith Perkins (1860-1861)</i>	23
Dobrudja between war and peace (1878-1944): society, culture, economics, interethnic relations	
Emanuel PLOPEANU, <i>Images of Dobrudja in the American press during First World War</i>	41
Doina ANGHEL, <i>About German prisoners camps from the First World War in two officers of the 33rd Dorobanți Regiment Tulcea memoirs</i>	55
Constantin CHERAMIDOGLU, <i>When Immigrants "invaded" Constanța</i>	71
Daniel CITIRIGĂ, <i>The American Red Cross in Dobrudja after the First World War</i>	85
Corina-Mihaela APOSTOLEANU, <i>The Dobrudjan press of ethnic communities in the interwar period: research directions</i>	115
Metin OMER, <i>The elections for the leadership of the Muslim Community of Bazargic in 1927: legal ambiguities and controversial legislative legacies</i>	123
Florin ANGHEL, <i>On antisemitism in classified advertisements in the daily newspapers of the Ion Antonescu regime. Case study: Tulcea, september 1940 – august 1944</i>	137
Alice-Georgiana FĂNARU, <i>75 de ani de muzeografie la Tulcea. Istoria și evoluția Muzeului de Artă din Tulcea</i>	163
Romania between two totalitarianisms	
Florin MÜLLER, <i>Mircea Eliade – The challenge of Fascism</i>	183
Cosmin POPA, <i>The fight against corruption as a political tool in 1970s Romania</i>	197
Silviu B. MOLDOVAN, <i>The past under the microscope: Milton G. Lehrer through the eyes of the Securitate</i>	215
Varia	
Mioara IONIȚĂ, <i>Danube ports from the first half of the 19th century in graphic art pictures from the heritage of the National Museum of History of Romania</i>	241
Reviews	
Delia Roxana CORNEA, <i>Seaside leisure and its architectural heritage. The history of sea bathing and the Constanța and Mamaia Casinos (Emanuel Plopeanu)</i>	253

ASPECTE DIN ACTIVITATEA UNUI VICE-CONSUL BRITANIC ÎN DOBROGEA OTOMANĂ (II)

Rezumat: În continuarea textului din numărul precedent, acest articol prezintă câteva aspecte din activitatea vice-consulului britanic la Constanța (Kustendjie), Frank Fremoult Sankey. După sosirea sa în portul Mării Negre în 1860, în același timp cu deschiderea căii ferate dintre Cernavodă și Constanța, Sankey a avut de rezolvat diverse probleme ale coloniei britanice și ale grecilor ionieni din localitate vizând, între altele: atitudinea puțin cooperantă sau chiar discriminatorie a autorităților otomane față de „europenii” din oraș, sporirea criminalității în Dobrogea sau situația lăcașurilor de cult din oraș. Textul se bazează pe o serie de documente inedite păstrate în arhivele britanice, dintre care opt sunt reproduse în anexă.

Cuvinte-cheie: Frank Fremoult Sankey, Constanța, Marea Neagră, Dobrogea, tătari.

Dispute imobiliare și confesionale

Finalizarea căii ferate dintre Cernavodă și Constanța și punerea ei în funcțiune în octombrie 1860 au fost urmate de creșterea rapidă a populației Constanței. Aminteam și în textul publicat în 2024¹ de presiunea pusă pe piața imobiliară locală, ca și de reclamațiile locuitorilor creștini care se plâneau de discriminare când venea vorba de construcția de case de locuit, prăvălii sau magazine de cereale. Vice-consulul Frank Fremoult Sankey a tot acuzat aranjamentele obscure realizate de câteva dintre elitele musulmane locale, care duceau la prețuri exorbitante ale terenurilor și caselor de locuit, mai ales că și el

* Constantin ARDELEANU: Institutul de Studii Sud-Est Europene / Colegiul Noua Europă, București, ardcons@gmail.com.

¹ Constantin Ardeleanu, *Aspecte din activitatea unui vice-consul britanic la Constanța (I)*, în „Analele Dobrogei”, 6 (2024), pp. 5–27.

era printre cei care doreau să închirieze sau achiziționeze o locuință în Constanța. Că erau mari câștiguri rezultă și dintr-o informație a managerului general al companiei Danube and Black Sea Railway (DBSR), John Trevor Barkley: dacă în 1857 un acru de teren se vindea la Constanța cu £12, în iulie 1862 prețul unui acru varia între £3.550 și £6.390.²

În iunie 1862, circa 70 de negustori ionieni și greci solicitau sprijinul lui Sankey, plângându-se de chirile exorbitante cerute de proprietari pentru puținele case și magazine disponibile în oraș. În pofida promisiunilor de a scoate la vânzare terenurile deținute de stat, acest lucru nu se întâmplase. Câțiva dintre membrii musulmani ai consiliului local (medjilis) continuau să construiască, fiind evidentă, apreciau semnatarii petiției, discriminarea „supușilor europeni” de la Constanța. Sankey înainta petiția către superiorii ierarhici de la Varna și Istanbul, adăugând câteva remarci personale despre „foarte nedreptul monopol al privilegiilor”, deținut de câțiva fruntași otomani, și dificultățile creștinilor de a face față cheltuielilor dintr-un oraș extrem de scump, în care, cum aminteam deja, și el era în căutarea unei locuințe cu o chirie decentă.³

Încă de prin 1857, autoritățile otomane au avut în vedere diverse măsuri de dezvoltare a orașului. Guvernul central îl însărcinase pe comisarul Issa Efendi, reprezentatul său pe lângă DBSR, să întocmească o hartă a orașului și să planifice deschiderea de noi străzi și piețe. Autoritățile intenționau să protejeze, pe cât posibil, vechea structură urbană, modernizarea așezării urmând să se facă în conformitate cu acest nou plan, mai sistematic. Și prezența străinilor a influențat viziunea de dezvoltare. Dacă anterior musulmanii, creștinii și evreii trăiau în zone integrate, noile planuri rezervau cartiere separate pentru membrii diferitelor comunități religioase. Conform cercetărilor istoricului turc Ali Akyildiz, guvernul otoman a numit un inginer care să se ocupe de respectarea normelor de construcție. Piețele, magazinele, cartierele, străzile și bulevardele au fost amenajate în conformitate cu acest plan. Principalele străzi și bulevarde au primit numele unora dintre liderii politici de la Istanbul: bulevardele „Aziziye”, „Ali Pașa” și „Osmaniye” sau strada „Kamil Pașa”.⁴ Progrese clare erau constatate și mai

² The National Archives of the United Kingdom, Public Record Office, Foreign Office (FO), Fond 195, Dosar 719, f. 179 (Memorandum for Lt. Col. Sankey, Constanța, 21 iulie 1862).

³ *Ibidem*, ff. 62–63 (Sankey către Suter, Constanța, 5 iunie 1862) și f. 64–65 (petiția negustorilor, nedatată). Documentele sunt redată în anexă (Doc. 1 și Doc. 2).

⁴ Ali Akyildiz, *The Modernizing Impact of a Technological Transfer: The Case of the Constanta Railway*, în vol. Ekmeleddin Ihsanoğlu și Feza Günergun (eds.), *Science in Islamic Civilisation: Proceedings of the International Symposia „Science Institutions in Islamic Civilisation” and „Science and Technology in the Turkish and Islamic World”*, Research Centre for Islamic History and Culture, Istanbul, 2000, pp. 209–210. Detalii despre niște planuri otomane și în Stoyanka Kenderova, Radu Ștefan Vergatti, *Deux plans de la ville de Constanța datant de 1859*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, 50.3–4 (2012), pp. 179–191.

târziu, prin 1866, după vizita în oraș a guvernatorului vilayet-ului Dunării, Midhat Pașa, dar și după epidemia de holeră din 1865: „principalele străzi au fost curățate și pavate, sporind mult din confortul și curățenia orașului”.⁵

Disputele imobiliare au căpătat și un pregnant caracter confesional. Un caz interesant privește construirea unui lăcaș de cult ortodox, inițiativă a arhimandritul Philip Schulati, ajuns la Constanța la începutul anului 1862. Un grec (ionian?) din Constanța, un anume George Plechanos, oferea mai multe detalii într-o scrisoare trimisă unei publicații din Corfu. Orașul Constanța, scria Plechanos, „a prins din nou viață în ultimii doi ani și își recapătă treptat poziția de odinioară, în principal datorită succesului căii ferate”. Creștinii ortodocși puseseră bazele unei mici comunități, iar când un preot itinerant ajungea la Constanța se organizau și slujbe religioase. Invitat de la Istanbul, arhimandritul Schulati a ajuns la Constanța în martie 1862 și a mobilizat rapid comunitatea să ridice o biserică din lemn pe un teren pe care supușii ortodocși îl aveau promis în acest sens, prin firman imperial. Câteva dintre elitele otomane au fost iritate de inițiativă, disputa ajungând în fața autorităților administrative și judiciare locale. Guvernatorul a permis ridicarea unei construcții temporare, însă autoritățile locale nu se lămuriseră în privința locației exacte a terenului promis ortodocșilor și solicitaseră clarificări de la Istanbul. Până atunci, activați de energicul Schulati, ortodocșii au ridicat un edificiu de 12 x 22 metri, construit din lemn și cărămizi și acoperit cu țiglă. Acoperișul a fost sursa altor dispute cu gruparea musulmană fundamentalistă, care afirma că legile otomane nu permiteau ca o construcție provizorie să fie acoperită cu țiglă. Capela ortodoxă funcționa deja în duminica Floriilor din 1862, inaugurarea fiind, pentru inițiatori, un moment simbolic pentru renașterea creștinismului ortodox la Constanța. „Bucuria provocată în acea zi locuitorilor creștini din acest oraș și din satele învecinate este de nedescris”, mai consemna Plechanos, „deoarece majoritatea dintre ei nu auziseră niciodată liturghia, căci trăiau în sate majoritar musulmane și nu li se permitea să folosească niciun semn exterior al religiei.” Schulati a deschis slujbele și față de bulgarii din oraș, formând și „un comitet mixt alcătuit din cinci greci și cinci bulgari pentru a reprezenta comunitatea creștină” și organizând în lăcașul de cult „două coruri, cel grec în dreapta cântând imnurile în greacă, iar cel bulgar în stânga cântând în propria lor limbă”. Inițiativa lui Schulati de a ridica la Constanța o biserică de zid și o școală a fost amplu popularizată, inclusiv în publicații creștine britanice, care notau că renașterea economică a Constanței se datora „angajării capitalului și priceperii engleze în construirea unei căi ferate.”⁶

⁵ TNA, FO 195/891, f. 234 (în raportul comercial al lui Sankey pe anul 1866).

⁶ *The Establishment of a Church at Kustendjie*, în vol. *The Colonial Church Chronicle, Missionary Journal and Foreign Ecclesiastical Reporter 1864*, Rivingtons, London, 1865, pp. 86–92.

Autoritățile otomane au aprobat solicitarea de a ridica o biserică solidă pe 17 iunie 1863,⁷ dar disputele dintre ortodocși și musulmanii din localitate au continuat. Cum printre ortodocși se numărau și mulți ionieni pe care Sankey îi „păstorea”, vice-consulul britanic a acordat tot sprijinul locuitorilor creștini ai Constanței în perioada în care aceștia s-au mobilizat pentru ridicarea bisericii. În mai 1863, vice-consulul dădea vina, într-un mesaj către ambasadorul britanic la Istanbul, pe agenții panslaviști care convinseseră autoritățile să nu ofere terenul necesar pentru construcția bisericii și a unei școli.⁸

În mai 1864, de la Constanța se scria că ortodocșilor li se distrusese capela și li se interzisese să se mai întâlnească în public. Acolo ajunsese Nustreph Pașa, pe care grecii îl acuzau că era mânat de o „ură fanatică” față de creștini. Nustreph considera că respectiva capelă fusese ridicată prin coruperea fostului guvernator Rhusti Effendi, astfel că dorea dărâmarea sa.⁹ În cele din urmă, construcția efectivă a Bisericii Metamorfosis a început în 1865, costurile fiind acoperite dintr-o taxă impusă pe comerțul de import-export al respectivilor supuși ortodocși.¹⁰

Un oraș cosmopolit și violent

Cu o populație tot mai numeroasă și mai diversă, autoritățile otomane se temeau de sporirea criminalității în oraș. În 1862 a fost înființată o comisie pentru a investiga rata neobișnuit de mare a crimelor, pusă exact pe seama sosirii la Constanța a unor grupuri extrem de diverse etnic și confesional și puse mereu pe harță.¹¹

Dezvoltarea comerțului și numărul tot mai mare de vase britanice ajunse în port au dus la deschiderea de numeroase cârciumi, unele dintre ele chiar în zona portului.¹² Pe 5 mai 1862, John Trevor Barkley îi scria vice-consulului Sankey, solicitându-i să intervină în zona „portului local”, blocat de numărul mare de caiace, care erau în fapt simple „cârciumi plutitoare”. Acolo se aduna toată pleava orașului, făcând ca și proprietățile DBSR să fie încălcate. În plus, în noaptea anterioară în acea zonă se înecase un marinăr britanic care băuse în

⁷ Akyildiz, *The Modernizing Impact*, p. 210.

⁸ Norfolk Record Office (mai departe NRO), BUL 1/304/8a, 569x4 (Sankey către Bulwer, Constanța, 11 mai 1863).

⁹ *Turkey*, în „Salisbury and Winchester Journal”, 11 iunie 1864, p. 2.

¹⁰ Doina Păuleanu, *Lăcașuri de cult la Constanța (1862–1916)*, în vol. Sorin Marcel Colesniuc (ed.), *Dobrogea, edificii cu mozaic. Credința, cultura, cetatea*, Ex Ponto, Constanța, 2019, pp. 40–74 (aici 41–44).

¹¹ Akyildiz, *The Modernizing Impact*, pp. 208–209.

¹² Iar numărul lor a continuat să crească în anii următori: *Ibidem*, p. 205.

respectivele bodegi.¹³ Sankey a luat legătura cu noul guvernator, care însă era „fie incapabil, fie nu dorea” să continue măsurile energice ale predecesorului său.¹⁴

Erau și alte motive pentru a critica atitudinea noului guvernator, Rushdi Effendi, și de a-l regreta pe cel dinainte, Suleyman Bey, care se dovedise imparțial în relațiile dintre musulmani și creștini. Sub pretextul introducerii unor restricții privind circulația pe străzi după ora 21.30, poliția otomană începuse să ia măsuri împotriva angajaților DBSR, pe care sarcinile de serviciu îi obligau să circule de la/spre gară la ore târzii din noapte. Barkley avea relații extrem de proaste cu noul guvernator, astfel că Sankey era canalul de legătură dintre DBSR și autorități. Era o relație complicată având în vedere că guvernatorul prefera răspunsuri verbale celor în scris,¹⁵ dar și mai dificilă prin faptul că Rushdi îl reclamase pe Sankey ambasadei de la Istanbul, acuzându-l că nu sprijinea aplicarea măsurilor de ordine publică pe care guvernatorul le introdusese după numirea sa în funcție.¹⁶

Barkley se plângea la fel de tare că drepturile de proprietate ale DBSR nu erau respectate în port, vasele intrând în zona amenajată de companie fără a respecta regulamentele portuare. Era ca și cum singura datorie a investitorilor fusese „să construiască un port în beneficiul comercianților locali”. Managerul reclama faptul că autoritățile nu interveneau să curme aceste abuzuri, în oraș existând impresia că dacă DBSR „câștiga bani, asta se întâmpla pe seama locuitorilor.”¹⁷ Alte probleme țineau de faptul că autoritățile arestau diverși angajați ai DBSR, „fără preaviz și pentru acuzații frivole”. Un contractor local, care lucra la construcția digului, avusese o dispută cu câțiva dintre muncitorii săi, care își solicitau remunerația înainte de ziua de salariu. „Antreprenorul a fost imediat arestat și obligat să plătească cele 10 sau 12 zile de lucru”, dar și o amendă de 42 de piaștri. Și restul angajaților și-au cerut plata, ceea ce a dus la blocarea lucrărilor portuare vreme de o zi. „Jafurile, crimele și atentatele la viață și proprietate sunt acum frecvente, debarcaderul este transformat într-o piață pentru vânzarea de fructe și băuturi spirtoase, fiind atât de plin de ambarcațiuni locale încât vasele nu se pot apropia; scenele de violență și confuzie la sosirea unui vapor sunt scandaloase, iar toate acestea din lipsa a doi – trei polițiști de încredere. Totul este lăsat la mila câtorva zapcii ignoranți și lipsiți de experiență, cărora le este încredințată puterea executivă și ale căror rapoarte lacunare sunt

¹³ TNA, FO 195/719, f. 76 (Barkley către Sankey, Constanța, 5 mai 1862) – Doc. 4 în anexă.

¹⁴ *Ibidem*, f. 74 (Sankey către Suter, Constanța, 8 mai 1862) – Doc. 3 în anexă.

¹⁵ *Ibidem*, f. 86–87 (aceiași, Constanța, 2 mai 1862) – Doc. 5 în anexă.

¹⁶ *Ibidem*, f. 157–162 (Sankey către Erskine, secretarul ambasadei din Istanbul, Constanța, 22 aprilie 1862).

¹⁷ *Ibidem*, f. 173–175 (Barkley către Sankey, Constanța, 22 iulie 1862).

judocate la conac.”¹⁸ După intervenții de la Istanbul, situația pare că s-a mai îmbunătățit în zona portului, unde DBSR a putut să își continue afacerile.

Bandiții Estului sălbatic

O regiune încă slab populată, în pofida acestui influx de imigranți, Dobrogea a rămas un spațiu al violenței, cu autoritățile otomane acuzate că făceau prea puțin pentru a captura grupurile de tâlhari care amenințau comunitățile umane și afacerile din zonă. Calea ferată și prosperitatea creată de ea au fost obiectul a numeroase atacuri banditești, așa cum rezultă din anecdotele incluse în încântătoarea lucrare a inginerului Henry Charles Barkley. Acesta consemna pe larg nesiguranța drumurilor dobrogene, dar și atacuri mult mai îndrăznețe ale unor grupări de bandiți.

Una dintre ele era cea a lui Pelevan Ali, care conducea o bandă de „12 bărbați și o femeie”, despre care se zvonea că este „o musulmană tânără și foarte frumoasă”, dar în fapt „o diavoliță însetată de sânge.” Un cioban moldovean din Cernavodă dăduse inginerilor un pont, cum că bandiții se interesau de ziua de salariu a angajaților DBSR, existând astfel temerea că urma un atac asupra convoiului care transporta banii sau chiar încercarea de a jefui casa unde banii erau păstrați în noaptea dinaintea zilei de salariu. Unul dintre frații Barkley, Robert Andrew, a mers cu cavași turci înaintea convoiului, păzit de cinci zapcii. „Cufărul din stejar dur în care erau banii a fost adus înăuntru și prins în podea cu șuruburi puternice. S-au dat ordine unui muncitor englez să meargă la asfințit la casele oamenilor și să adune 20 de bărbați, toți înarmați, care să ia poziții într-o mică râpă, la câteva sute de iarzi în fața casei. Tuturor englezilor care locuiau în celelalte case li s-a spus să stea de pază, iar apoi R[obert] a luat cina și, cu pistoalele pe masă, privea pe fereastră și aștepta. Timpul a trecut greu până pe la 11 noaptea, când o vijelie ce se apropia dinspre vest a ajuns deasupra casei, iar Robert spera că tâlharii nu erau atât de nebuni încât să atace chiar atunci și avea încredere că oamenii din râpă erau la post. Era întuneric beznă, mai puțin când fulgera, iar R[obert] nu îndrăznește să aprindă o lampă, căci din cauza căldurii stătea cu fereastra deschisă, iar o lumină aprinsă îl transforma într-o țintă perfectă. Furtuna era încă puternică, iar un fulger puternic a luminat cerul. Pe Allah, iată-i! A văzut, pentru o clipă, aproape de fereastră, o masă de călăreți, cu pistoalele pregătite în mâini și ochii spre R[obert]. O clipă mai târziu, din nou

¹⁸ *Ibidem*, f. 169–171 (Sankey către Bulwer, Constanța, 25 iulie 1862). Toate reclamațiile DBSR la adresa guvernului otoman au fost reunite într-un Memorandum trimis de Barkley ambasadorului Bulwer: *Ibid.*, f. 191–198: „Memorandum setting forth the engagement of the Imperial Ottoman Government vis-a-vis to the Danube & Black Sea Railway Company which are yet unfulfilled”, Constanța, 9 august 1862.

întineric beznă. Repezindu-se la fereastră, Robert a tras în direcția unde văzuse oamenii. Paznicii au sărit, englezii au sărit, dar tâlharii fantomatici nu mai erau de găsit. Fără îndoială că l-au văzut pe R[obert] pregătit și, neștiind câți oameni erau la pândă și neavând încredere în vechile lor flinte, au considerat că discreția era varianta cea mai bună și au luat-o la sănătoasa. N-a dormit nimeni în acea noapte și R[obert] a fost mulțumit când banii au fost plătiți oamenilor în dimineața următoare.”¹⁹

Fărădelegile tâlharilor au continuat, iar într-o zi grupul a fost văzut în zona Constanței, într-o râpă din apropierea mării. „Vreo șase dintre noi [englezii] s-au oferit imediat și, luând cu noi patru cavași și cinci zapcii, am plecat în galop” spre acel loc, ajungând însă prea târziu, după ce bandiții își părăsiseră ascunzătoarea.²⁰

Prin 1862, o grupare de bandiți era activă în zona actualei localități Mircea Vodă (Tchellaby Keui). Acolo avusese loc o serie de atacuri atât de violente, încât compania DBSR trebuia să intervină pentru a-și liniști angajații îngroziți. După cum raporta managerul general, John Trevor Barkley, primul jaf avusese loc la începutul lunii iulie, când bandiții atacaseră casa unui tătar, care strânsese o anumită sumă de bani. Tătarul fusese atacat de opt-nouă bărbați bine înarmați, care au comis jaful în pofida rezistenței sătenilor. Patru dintre locuitori fuseseră grav răniți. Bandiții erau îmbrăcați în mocani, dar toți vorbeau turcește bine. A urmat un alt jaf, fiind atacat un angajat DBSR, un bosniac numit Hodja, care lucra la cariera de piatră de la Medgidia. Hodja a fost găsit mutilat în casa sa și, câteva zile mai târziu, a murit. Motivul atacului era clar jaful, căci se știa că bosniacul economisise 3–4.000 de piaștri. Bandiții săpaseră sub podeaua casei și probabil furaseră respectiva sumă, ca și mai multe arme ale bosniacului. Două nopți mai târziu, șase bărbați îmbrăcați turcește au atacat stația DBSR de la Mircea Vodă. Acolo dormea și un angajat albanez, care a tras asupra bandiților, punându-i pe fugă. Temându-se de noi atacuri, angajații companiei refuzau să revină la lucru, mai ales după ce, o noapte mai târziu, stația a fost atacată încă o dată. Managerul general aprecia că probabil bandiții aveau un informator chiar în rândul angajaților DBSR, poate chiar unul dintre paznici, care le oferea ponturi despre locuri și persoane de atacat. Pentru prinderea bandiților, DBSR oferea o recompensă de £20.²¹

¹⁹ Henry C. Barkley, *Between the Danube and the Black Sea; or, Five Years in Bulgaria*, John Murray, Londra, 1876, pp. 244–247.

²⁰ *Ibidem*, pp. 247–248.

²¹ TNA, FO 195/719, f. 108–111 (Barkley către Sankey, Constanța, 23 iulie 1862); un alt raport, la f. 102 (aceiași, Constanța, 23 iulie 1862) semna primul atac asupra stației – Doc. 6 și 8 în anexă.

Vice-consul Sankey raporta incidentele mai departe, către Varna și Istanbul, adăugând, la un moment când relațiile cu guvernatorul Rushdi Effendi erau foarte proaste, noi critici la adresa dezinteresului autorităților față de asigurarea liniștii publice.²²

Și Henry Charles Barkley amintea incidentul în lucrarea sa,²³ ca și prinderea bandiților după mobilizarea autorităților otomane. Zapcii trimiși de la Silistra i-au prins „pe toți într-o cârciumă și i-au arestat. Eram într-un tren de marfă, când pe la jumătatea drumului am văzut niște bărbați pe șină care fluturau batistele. Am oprit și am dat peste 20 de zapcii și întreaga bandă de hoți, bine legați. I-am băgat pe toți într-un vagon și apoi am avut o discuție cu ei. Fata, despre care se spunea că e tânără și frumoasă, s-a dovedit în realitate o femeie între două vârste și urâtă ca dracul și care vorbea ca o moară hodorogită. Am întrebat cine era șeful și ea a răspuns imediat că ea era, și nu numai șeful, ci și soția bandei. Era poligamie cu răzbunare, doar că pe dos. M-a implorat să intervin pentru viețile lor și mi-a spus că era sigură că o voi face dacă aș ști de câte ori am călărit aproape de locul unde erau ascunși și m-au lăsat să trec nevătămat. Mi-am arătat mulțumirea dându-i o țigară și promițând să mă interesez de situație. Mi-am ținut cuvântul și am aflat că arma și pistoalele paznicului mort fuseseră găsite la cineva din bandă.” Câteva luni mai târziu, toți membrii bandei au fost spânzurați la Istanbul.²⁴

Toate aceste probleme au ocupat mult din activitatea lui Sankey, intermediar între autoritățile locale, compania DBSR și autoritățile britanice de la Istanbul. După cum scriam și în prima parte a acestui studiu mai larg, situația financiară a lui Sankey continua să fie proastă. În 1862, la Ministerul de Externe a fost primită o nouă plângere la adresa lui Sankey, acuzat că nu achitase o sumă, conform obligațiilor sale oficiale. Sankey recunoștea că avea niște probleme financiare, căci nu îi stătea în caracter să evite plata datoriilor.²⁵ Doi ani mai târziu, când se zvonea că vice-consulul urma să plece din oraș, ambasadurul britanic la Istanbul, Henry Lytton Bulwer, era informat că Sankey datora £125 unor negustori britanici din Constanța, frații Keep.²⁶

²² *Ibidem*, f. 104–106 (Sankey către Suter, Constanța, 24 iulie 1862) – Doc 7 în anexă.

²³ Barkley, *Between the Danube and the Black Sea*, p. 257.

²⁴ *Ibidem*, pp. 258–259.

²⁵ NRO, BUL 1/304/4, 569x4 (Sankey către Bulwer, Constanța, 1 octombrie 1862).

²⁶ *Ibidem*, BUL 1/304/9, 569x4 (frații Keep către Sankey, Constanța, 25 martie 1864).

Anexă documentară

Doc. 1

Sankey către Suter, Kustendjie, 5 iunie 1862²⁷

Înaintează petiția unor greci și ionieni din Constanța și adăugă detalii despre situația dificilă a „europenilor” din oraș, unde câteva dintre elitele otomane controlează piața imobiliară

I have this day received petitions from Ionian and Greek subjects resident in Kustendji, which they are desirous should be submitted to H. B. Majesty's Ambassador at Constantinople and to the Greek Minister. I have therefore the honor to enclose them for your consideration.

They regard a subject I have several times had occasion to mention, the very unfair monopoly of privileges by a few Turks, mostly belonging to the Medjilis. The want of accommodation is becoming more severely felt every day, and the local authorities seem determined to prevent any equality of rights between Mussulman & Christian Ottoman subjects, in so far that the latter are not even allowed to bid for private lots of land. For the last three years promises have been given that the sale of lands should proceed impartially and that the permission for building should be granted, but these promises have never been fulfilled and the hardship is so great that I understand it to be the intention of the Rayah population to petition the Sultan on the subject. In the mean time this weighs heavily on Europeans settled here.

It can no longer be matter of doubt that Kustendji is in the hands of three of four Turkish proprietors who are allowed to do just as they please, and to give you an idea of their proceedings I need only cite the following instance. Having no residence, I have been on the watch for any homes in course of construction. Yesterday a certain Arif Agha, whose house was burnt last year, engaged with a builder to rebuild it for 14,000 piasters and offered me the home for £60 per annum payable in advance.

This is the proportion of rent or cost of construction & must remain so until the local authorities are compelled to do justice to all subjects of the Porte equally. The complaint is general on the part of male Turkish proprietors that they are not allowed to sell their land to Christians who offer from eight to ten piastres per zik²⁸ and are compelled to sell the same to Turks for three.

²⁷ TNA, FO 195/719, f. 62–63.

²⁸ „zirakare”, unitate de măsură echivalentă cu circa 0,57 m².

The rising importance of the place will make it worth the while if the Sultan's Government put an end to such a state of affairs as it cannot be supposed that any intention exists to discourage commerce and the settlement of Europeans in the Ottoman territories.

Doc. 2

Memoriul supușilor ionieni din Constanța către Sankey, [mai–iunie] 1862²⁹

Expun situația dificilă în care se găsesc din cauza chiriilor exorbitante și a faptului că erau discriminați de administrația otomană.

We the undersigned Ionian subjects resident at Kustendjie beg respectfully to bring to your notice what follows viz:

Since the establishment of the Railway Company at this Port, there has been a great concourse of people of different nations and consequently the few houses and shops have produced large and disproportionate rents. This has been borne as each governor has promised that the Government lands would be put up to sale without delay and that Christian Ottoman subjects would be allowed to build houses and stores, by which means accommodation would be cheaper and more easily obtained.

This promise has never been kept under different pretexts, but as a few Turks belonging to the Medjilis have been building and are still continuing to build and demanding exorbitant rents, it is evident that the interests of all are sacrificed to their profit. It therefore follows that we and other European subjects are put to great expense and inconvenience and cannot in many cases even pay our expenses by the profits of our trade from the exorbitant rents charged for our houses and stores.

We therefore earnestly beg that you will represent the present state of affairs to H. M.'s Ambassador at Constantinople, so that the Government of the Sublime Porte may be made aware of the state of affairs which weighs heavily on all European subjects at Kustendjie.

Doc. 3

Sankey către Suter, Kustendjie, 8 mai 1862³⁰

Înaintează scrisoarea lui John Trevor Barkley și confirmă situația din port, ca și dezinteresul guvernatorului de a rezolva problemele reclamate.

²⁹ TNA, FO 195/719, ff. 64–65.

³⁰ *Ibidem*, f. 74.

I beg to hand you copy of a letter from Mr. John Barkley, relatives to the crowd of drinking boats which encumber the landing place. On receipt of this letter I begged the Governor to take measures for preventing such a state of affairs, but the boats remain in the same place & continue to sell spirits.

From the wants of order and management, I am forced to coincide with Mr. Barkley's opinion, & that the present Governor is incapable or unwilling to carry out his predecessors' salutary & energetic measures.

Doc. 4

Barkley către Sankey, Kustendjie, 5 mai 1862³¹

Îl informează despre dezordinea din portul pentru comerțul local, unde numeroase ambarcațiuni care vând alcool sunt staționate. Un marinăr britanic s-a înecat acolo, iar autoritățile locale nu se implică pentru a rezolva situația.

Sir,

I should feel greatly obliged if you could call the attention of the Governor of Kustendjie to the state of the landing place reserved under arrangement with the Turkish Government for the use of the inhabitants of the town.

It is now & has been for considerable time blocked up from all access to the sea by the number of "caiques" which are attached to the stage and which are nothing more or less than "drinking shops a float."

The consequence of this irregularity is that crowds of the worst black guards in the town are congregated there night and day and that the inhabitants of the town are compelled to trespass on the Company's property whenever they have occasion to embark or disembark.

It will be within your recollection that the former Governor of Kustendjie put a stop to these wine boats collecting in the harbour and it will be a great boon could you obtain a similar regulation.

Last night, it is supposed that an English sailor who had been drinking in one of these boats was drowned. His body has not yet been recovered.

I shall take the first opportunity of calling the Porte's attention to the licence which prevails in the harbour, having had occasion to remark that the present Governor is either unwilling or unable to preserve order.

³¹ *Ibidem*, f. 76.

Doc. 5**Sankey către Suter, Kustendjie, 2 mai 1862³²**

Expune proasta colaborare cu noul guvernator și autoritățile locale care refuză să comunice în scris cu vice-consulatul. Este prins între DBSR și autoritățile otomane, care nu sunt interesate să rezolve problemele cu aceeași deschidere ca în timpul fostului guvernator.

I have several times had occasion to call your attention to obstacles placed in the way of progress by the local authorities & which were in a fair way of being removed during the Government of Suleyman Bey.

I regret to state, however, that since the arrival of his successor, Rushdi Effendi, matters are taking their old course & that he seems to have set his face against all change & determined to make the difference between Christian & Musulman felt.

The sale of private lands has been stopped and only Musulmans allowed to build.

This will continue till some energetic measures are taken by the Porte to put an end to such a state of affairs. Suleyman Bey by energy & strict impartiality had succeeded in a great measure in getting rid of the absurd jealousies & differences between the natives & Christians, but they are now reviving in full force, the present Governor being very bigoted and entirely led by the members of the Council.

Amongst other regulations is an order to the Police to arrest anyone found in the Streets after 9.30 P.M., a harsh and uncalled for order, seeing that the town has been quiet & orderly & that many of the Company's servants are obliged to go to the station at all hours of the night, to meet the trains.

I am frequently called upon to intercede in matters between the general manager of the Company and the local authorities & have generally been able to smooth over any irritation arising from misunderstanding and thus preventing ill feeling & litigation.

A claim being made by Athanas Kiriaco, an Ottoman subject, for 30,000 and odd piastres Mr. Barkley placed the affair in my hands. I in consequence attended at the Conack where the contract was read, signed by Mr. S. Baker, formaly [formerly] general manager on the one part & Athanas Kiriaco on the other, for the supply of Bread, to the workmen of the Company. A. Kiriaco refused to go on with his contract at a time when the Co[mpany] owed him 30,000 & odd piastres & which Mr Barkley kept back as indemnity for breach of

³² *Ibidem*, ff. 86–87.

contract. The Governor & Council gave a decision in favor of Kiriaco & I requested that a decision might be given me in writing to communicate to Mr. Barkley. This was refused, the Tribunal declaring itself incompetent to give a sentence.

The Governor afterwards entered into a correspondence with Mr. Barkley, without giving any written answer, and Mr. Barkley has refused to receive any official document on the subject which does not come through this office which he considers the proper channel for such matters.

The local authorities have now decided that the case ought to have been judged by a commission appointed at Constantinople & have sent a mishata [?] there, without however deigning to inform me of what steps they have taken.

My official letters also sent through this office to the local authorities in Company's business remain unanswered.

In other cases in which I have demanded a written decision, it has been refused & only verbal decision given, which has been afterwards denied. My attendance therefore at the local Tribunal is useless until the members know how far their jurisdiction extends. I have carefully refrained from discussions with the authorities & have overlooked a great deal of uncourteous conduct towards myself in the hopes that the present that [= state] of affairs will not be allowed to continue. It is rather surprizing that so near the capital, a few ignorant natives, some of whom cannot write, are suffered. almost at will to place obstacles & difficulties in the way of progress and good government. It [= this] difference is more severely felt after the short but impartial & energetic rule of Suleiman Bey, now Governor of Tultzcha.

Doc. 6

Barkley către Sankey, Kustendjie, 23 iulie 1862³³

Oferă informații despre un nou atac comis de bandiții dobrogeni.

A second attack was made on the Tchelebi Keui Station last night. The repairers of the railway [have] been too frightened to sleep in the station but the Albanian watchman remained. In the night 6 men as before attempted to force an entrance. The watchman fired and two fell, & were carried off wounded, or dead by their companions. Mr. Macdonall has seen the blood on the platform where the men were shot.

The watchman will be here tomorrow by the first train.

³³ *Ibidem*, f. 102.

Doc. 7**Sankey către Suter, Kustendjie, 24 iulie 1862³⁴**

Prezintă relațiile proaste cu administrația locală, care nu se implică în găsirea tâlharilor care atacă proprietățile Companiei. Oferă detalii despre modul în care se produc diverse accidente din cauza faptului că aceste proprietăți nu sunt respectate de localnici.

I have the honor to hand you two letters from Mr. Barkley relating to assaults and robberies committed in, and near the line of railway. The pointsman mentioned in Mr. Barkley's letter died yesterday and the men taken up upon suspicion have not yet been interrogated. As I wished to be present at the proceedings, I begged the Governor to let me know when they would take place, the answer was that he would look into the matter when he had leisure, but that he was then too much occupied.

Thus, no great weight is attached to a most brutal murder of an elderly, respectable man, who has been three years in the Company's employ.

Either of the Governor's predecessors would have been on the spot soon after the occurrence and taken active steps in the matter.

The natives are encouraged to believe that the Company's works belong to the Turkish Government, and that they are at liberty to use the line and quays at pleasure and without interference. It is not uncommon for a native to pull down the fencing and drive his cart over the line, & if he sees a train coming, he puts up his hand for it to stop and the next day, claims damages for his broken cart. On a part of the line running through the lake with water on each side, the natives are in the habit of resorting for the purpose of cutting reeds, leaving their cattle meanwhile on the line, where from their unwillingness to take to the water, they are frequently killed & cause great danger to the trains.

On one occasion an arabagi was asleep near the line and had left his bullocks yoked together on the line. One was killed and the locomotive thrown off the line, putting the lives of driver and fireman in great danger.

Mr. Barkley has now received an official demand for indemnity through the local authorities.

The greatest possible prudence is observed by all the Company's servants in going over the line, but if the necessary speed were kept up for a large traffic, accidents would be of almost hourly occurrence. As it is, the general manager does not cause trains to run at night, unless there is a bright moon.

On several occasions men have been taken up in the act of causing obstructions to the traffic, but are immediately released by the local authorities. A commissioner is kept here by the government at the large salary and whose duty

³⁴ *Ibidem*, ff. 103–106.

towards the company was at an end after the opening of the line when the money might be so much better employed in organising an efficient police for the few villages near the line.

The lending place, as I have before had to observe, is turned into a retail wine shop and the scenes on the arrival of a steamer are very scandalous. Remonstrance to the authorities seem to have the effect of increasing the annoyance and as long as the authorities not only prevent, but seem to encourage these proceedings, we can but expect them to lead to regrettable consequences.

Doc. 8

Barkley către Sankey, Kustendjie, 23 iulie 1862³⁵

Oferă detalii despre atacurile unei bande de hoți și solicită sprijin pentru prinderea lor. Compania oferă recompensă.

Sir,

Permit me to call your attention to the repeated robberies which have taken place within the last few weeks in the neighbourhood of Tchelebi Keui, to the end that through your interposition the local authorities may be induced to take active steps to bring the perpetrators of these outrages to justice.

At the present time none of the men employed in repairing the railway on that portion of the line will remain. Two attempts have been made in the Tchelebi Keui station and the men have deserted their employment, fearing that the fate of their companion Hodjia, may be their own.

A second statement of the robberies that have been committed will probably be useful to you.

The first robbery took place about three weeks ago at the new village of Ahmet Rassim, situated on the cliffs one mile beyond Tchelebi Keui station.

The house attacked in this instance was that of a Tartar, who had a large sum of money in his possession (500 Russian Pols & 200 Carbovanz).

The attack was made by a gang of well armed men, who, despite the resistance offered by the villagers, effected their object after seriously wounding four of them. Three are yet unable to leave their beds.

The robbers are described as having been dressed like Mokans and one (the leader) like a Turk. All however are said to have spoken good Turkish as distinguished from the Tartar and other patois spoken in the district. The villagers believe that all eight were Turks.

³⁵ *Ibidem*, ff. 108–111.

The second robbery occurred on last Sunday night. The person attacked in this instance was a servant of the Company, Hodja, a Bosnian, the pointsman and gatehouse keeper at the Medjidieh Quarry. This man was found brutally mutilated in his hut on Sunday morning. He has remained insensible ever since, and his recovery is despaired of.

In this case also the motive was robbery; the man was known to have saved 3 or 4,000 piastres and to have concealed it in the ground under his bed. This part of the floor was found dug up and the money gone. The men's pistols and other arms were also taken.

The third attempt took place on Monday night or Tuesday morning at Tchelebi Keui station.

The robbers in this case were seen. They were 6 men dressed as Turks well armed and speaking good Turkish. They broke open the backyard, drove out the horse, then placed two men to guard the back window whilst 4 others went round to the front, to make sure that the pointsman did not escape.

Their conversation was overheard by an Albanian sleeping in the backroom, who had been placed there, for the first time, that night to protect the station. This man gave the alarm and fired upon the robbers, who fled leaving the horse behind.

Their object was no doubt to rob the pointsman and repairers of their savings. These latter are now here and refuse to return to their posts.

Last night a second attack was made on the same station which is now entirely deserted. I am not yet in possession of the details of this last outrage, but will send you them in the course of the day.

There are some inferences which may be drawn from the foregoing, which may tend to the discovery of the gang.

1st. All the robberies have evidently been planned by some one or more persons well acquainted with the fact that the persons attacked, had money.

2nd. That as all have occurred within a distance of 6 miles on the line, it is probable that all have been committed by the same gang, and that their informant is one of the Company's servants, probably one of the gatekeepers.

3rd. That suspicion points to persons speaking good Turkish, either Turks or Arnouts. I need hardly say that on the part of the Company, I will do anything that may lead to the discovery and punishment of the gang. Should you be able to arrange with the Governor that a reward should be offered for the apprehension, the Company will give £20 towards such an object.

I shall, moreover, be ready to take any steps which your experience may recommend.

Promptness and activity at the outset are alone needed to put down this kind of brigandage.

ASPECTS OF THE WORK OF A BRITISH VICE-CONSUL IN
OTTOMAN DOBROGEA (II)

Abstract: *In continuation of the paper published in the previous issue of this journal, this article examines the work of the British vice-consul in Constanța (Kustendjie), Frank Fremoult Sankey. Upon his arrival in the Black Sea port in 1860, coinciding with the inauguration of the railway between Cernavodă and Constanța, Sankey confronted numerous challenges pertinent to the British colony and the local Ionian Greeks. These included the uncooperative or even discriminatory posture of the Ottoman authorities towards the “Europeans” of the city, the escalating criminal activity in Dobrogea, and the state of the city’s places of worship. The text is derived from a series of unpublished documents held in the British archives, eight of which are reproduced in the annex.*

Keywords: *Frank Fremoult Sankey, Constantza, the Black Sea, Dobrudja, Tatars.*

Cristian CEALERA*

UN DOCUMENT INEDIT DESPRE COMUNITATEA BRITANICĂ DIN KUSTENDJIE. JURNALUL LUI EDITH PERKINS (1860-1861)

Rezumat: În anul 1857 compania britanică Danube and Black Sea Railway (DBSR) a obținut de la Imperiul Otoman o dublă concesiune: construirea căii ferate Kustendjie-Tchernavoda și exploatarea portului Kustendjie. Acest lucru a condus la apariția unei comunități britanice care a existat în micul oraș vest-pontic până în 1882, anul în care statul român a răscumpărat concesiunile. Angajații DBSR au locuit în tot acest timp la Kustendjie, alături de familiile lor, dar despre traiul lor cotidian nu s-au cunoscut prea multe, până acum. Din fericire, jurnalul unei tinere, Edith Perkins-Barkley, ținut între anii 1860-1861, a supraviețuit timpului și prin intermediul platformei de genealogie Fenwick of Lambton, ne oferă astăzi detalii inedite legate de viața micii "colonii". Din rândurile acestui jurnal am aflat despre problemele comunității și mai ales despre membrii acesteia iar cercetările noastre ulterioare au adus amănunte ce completează imaginea Constanței din acea vreme. Frații ingineri Barkley, Jane Stanley, Henry Senac, Francis Fremoult Sankey, pastorul Curtis, Mary Walker, soții Burn, Douglas Austwhaite Stanley sunt doar câțiva dintre britanicii menționați în jurnal și analizați în articolul de față. Prezentarea lor îmbogățește imaginea comunității britanice din Kustendjie, din primii ani ai prezenței lor dobrogene.

Cuvinte-cheie: comunitatea britanică, 1857-1882, Kustendjie, Dobrogea, Danube Black Sea Railway (DBSR), Fenwick of Lambton, jurnalul lui Edith Perkins-Barkley

* Cristian CEALERA: Dr., Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; cristiancealera@yahoo.com.

În ultimii ani am publicat în revista de față mai multe articole legate de existența la Kustendjie (Constanța) a unei comunități britanice, între anii 1857-1882, precum și de contribuția pe care aceasta a adus-o la dezvoltarea orașului vest-pontic. Supușii Reginei Victoria au ajuns în mica așezare (la acea vreme aflată într-o Dobroge stăpânită de Imperiul Otoman) la un an după ce s-a încheiat Războiul Crimeei (1853-1856). Aliat al Semilunei în acest conflict, Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei a contribuit decisiv la victoria împotriva Rusiei Țariste și ulterior a profitat de acest lucru, mai ales din punct de vedere economic. Așa se face că, în anul 1857, consorțiul britanic Danube Black Sea Railway (DBSR) a obținut de la otomani o dublă concesiune în Dobrogea: dreptul de a construi calea ferată Kustendjie – Tchernavoda (inaugurată pe 4 octombrie 1860), precum și exploatarea micului port Kustendjie. Angajații companiei au trăit aici timp de 25 de ani, împreună cu membrii familiilor lor, până în decembrie 1882, când Statul Român a răscumpărat concesiunile în schimbul a 16,8 milioane de franci.

Nu se poate spune povestea comunității britanice din Kustendjie fără a face referire la familia de ingineri Barkley, "motorul" acestei mici "colonii" de pe țărmul dobrogean al Mării Negre. Liderul ei a fost managerul de proiect al DBSR, John Trevor (1826 - 1882), cel care a condus și executat activitățile din Dobrogea. El și-a luat ca ajutoare pe trei dintre cei cinci frați ai săi, Henry Charles (1837-1903), George Andrew (1827 -1913) și Robert Arthur (1839-1910)¹, care au învățat meserie la Kustendjie, unde au locuit ani buni.

Despre traiul de zi cu zi al britanicilor de la Kustendjie, în primii ani ai aventurii DBSR, au rămas puține rânduri scrise. Din fericire, grație lor reușim să recompunem crâmpoie din povestea reală a acestei comunități. Unul dintre documentele care ne ajută să facem acest lucru a supraviețuit timpului și ne servește drept călăuză în întreprinderea noastră.

Este vorba despre jurnalul unei tinere care a locuit timp de aproximativ doi ani la Kustendjie, în perioada 1860-1862. Jurnalul lui Edith Perkins, căsătorită Barkley, a fost publicat parțial de către administratorul Nick Harding pe site-ul de genealogie dedicat familiei lărgite Fenwick of Lambton și din care au făcut parte și familiile Perkins și Barkley². Întemeietorul acestui "clan" cu numeroase ramificații este considerat George Fenwick (1728-1811), din Lambton, Durham, el fiind căsătorit cu Eleanor Addison, cu care a avut șapte copii³.

Famillia Barkley a făcut așadar parte din acest așa-zis clan lărgit. Unul dintre frații ingineri ajunși la Kustendjie, George Andrew, a făcut carieră ca inginer civil, a fost partener de afaceri cu celebrul inginer englez Charles Liddell iar între anii 1891-1892 a fost președintele *Institution of Civil Engineers (ICE)*, o

¹ <https://sites.google.com/site/barkleyfamilyhistory/home/john-charles>.

² <https://sites.google.com/site/fenwickoflambton/home>.

³ *Ibidem*.

organizație profesională creată în 1818, la Londra și care astăzi se laudă cu o activitate prestigioasă de peste două secole⁴.

În anul 1859, George Andrew s-a căsătorit la St. George, Hanover Square, Londra, cu verișoara sa primară, Edith Perkins (1836-1919), cei doi miri având bunici comuni, pe comandantul de vas Charles William Barkley și Frances, născută Trevor, doi exploratori celebri de la sfârșitul secolului al XVIII-lea⁵.

Căsătoria între veri primari fusese o practică comună în Anglia pre-industrială (sec. XVII-XVIII), fiind aranjată de familii, însă doar din motive pur economice⁶. Cu timpul, practica s-a transformat (*The Marriage Act* din 1836 a reorganizat mariajul civil⁷) și a devenit un model urmat de cei mai mulți membri ai clasei medii din epoca victoriană. În noua sa percepție nu mai primau rațiunile economice, căsătoria era bazată pe dragoste romantică, fără a se ține seama de regula sângelui, iar această iubire era considerată criteriul potrivit pentru alegerea partenerului de căsătorie⁸. Modelul principal al acestei iubiri victoriene, fără granițe, era dat chiar de familia regală, regina Victoria căsătorindu-se cu vărul ei primar, Albert, în baza unei mai vechi reminescente din tradiția dinastiei de Hanovra⁹. Mai mult, literatura epocii promova și încuraja acest mariaj între veri, ideea fiind prezentă în cărți populare ale vremii ca *Mansfield Park*, *Wuthering Heights* și la autori celebri precum Jane Austen, Charles Dickens, Charlotte Bronte, Emily Bronte, Anthony Trollope, Thomas Hardy, etc¹⁰.

Ținând cont de acest context istoric, căsătoria dintre verii George Andrew Barkley și Edith Perkins nu a întâmpinat nicio opreliște. Cei doi au avut patru copii: Henry Yarker (1861 - 1895), Margaret Jane (1862-1928), John George (1865-1909) - viitor inginer civil, și William Andrew (1869-1946), devenit la maturitate comandant în Royal Navy¹¹. Primii doi copii, Henry Yarker și Margaret Jane s-au născut la Kustendjie, iar în perioada în care era însărcinată cu primul ei copil

⁴ <https://www.ice.org.uk/about-us/who-we-are/our-history>.

⁵ <https://sites.google.com/site/barkleyfamilyhistory/home/john-charles/george-andrew>;
<https://sites.google.com/site/fenwickoflambton/jane-hornby-barkley/edith-barkley-s-diary>

⁶ Nancy Fix Anderson, *Cousin Marriage in Victorian England*, Abstract, Journal of Family History, vol. 11, Issue 3, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/036319908601100305?journalCode=jfha>; Talia Schaffer, *Romance's Rival: Familiar Marriage in Victorian Fiction*, Oxford University Press, 2016, p.131-132. <https://taliaschaffer.commons.gc.cuny.edu/files/2015/10/Schaffer-Reading-on-the-Contrary-2015.pdf>, p 161.

⁷ Adam Kuper, *Incest, cousin marriage and the origin of the human science in nineteenth – century England*, în *Past & Present*, Oxford Academic, volume 174, Issue 1, feb.2002, p.158.

⁸ Nancy Fix Anderson, *op.cit.*; Talia Schaffer, *op.cit.*, p. 161.

⁹ Adam Kuper, *op.cit.*, p. 166.

¹⁰ Talia Schafer, *op.cit.*, p. 157.

¹¹ <https://sites.google.com/site/barkleyfamilyhistory/home/john-charles/george-andrew>.

(jurnalul a fost scris în intervalul noiembrie 1860 - martie 1861¹²), Edith Perkins începe să aștearnă pe hârtie rânduri în care surprinde numeroase aspecte ale vieții din "colonia" care la acea vreme număra 150-200 de membri.

La acea vreme, managerul DBSR, John Trevor, avea 35 de ani, George Andrew - 34, Henry Charles (Harry în jurnal) - 23, iar Robert Arthur - 21, în timp ce Edith Perkins și cumnata sa Jane Stanley (soția lui John Trevor) împliniseră 24, respectiv 34 de ani¹³. În jurnal sunt menționate numeroase persoane, membri ai comunității britanice, iar pentru unii dintre aceștia am reușit să aflăm detalii interesante, care îmbogățesc imaginea comunității de la Kustendjie.

Redăm câteva dintre fragmentele publicate în jurnal, pe site-ul familiei Fenwick of Lambton¹⁴ (traducerea în limba română ne aparține), încercând în același timp să aducem și unele clarificări, atunci când este cazul iar acest lucru este posibil:

19 noiembrie (1860) - G. (n.a. soțul George Andrew) se simte mult mai bine, dar acuză încă dureri reumatice. A reușit totuși să meargă la birou.

20 - G. a coborât la birou. Foarte bine, trebuie să aranjez să mă văd cu doamna Burns. Am văzut-o, apoi am mers la Jane (n.a. foarte probabil cumnata Jane Stanley) pentru câteva clipe. Middleton? Foarte bolnav din nou! Dl. Campion a venit seara în vizită.

21 - Știre de la Dl. Lister. Și anume aceea că vasul francez nu a ajuns încă la Varna. Așa că nu avem vreo speranță pentru primirea poștei. Am mers la o plimbare cu G., care este aproape bine din nou.

22 - Scrisoare de la dl. Butt. Mr. Lawley a adus-o, apoi Senac și G au plecat împreună și m-au lăsat neliniștită. Domnișoara Cullen a venit în vizită și a fost foarte, foarte interesant. Am plecat apoi să mă plimb prin campus. Un vânt rece, dar foarte bun. G. a venit însă pe jumătate înghețat.

Este interesantă evocarea domnișoarei Cullen, cu siguranță, una dintre fiicele medicului Henry William Cullen (1813-1892), primul medic al comunității britanice și angajat al DBSR. Domnișoara menționată ar putea fi Elisabeth Evelyn (n. în 1840), decedată pe 10 ianuarie 1864 chiar la Kustendjie, la numai 23 de ani, probabil din cauza unei tuberculoze¹⁵. O altă variantă ar fi ca miss Cullen să fie o altă fiică a doctorului, Flora Marion, născută în 1843, la Honiton, Anglia și care avea așadar 17 ani la data jurnalului¹⁶. Rândurile scrise de Edith Perkins

¹² Nick Harding, *Edith Barkley's Diary*, <https://sites.google.com/site/fenwickoflambton/jane-hornby-barkley/edith-barkley-s-diary>.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ <https://sites.google.com/site/fenwickoflambton/jane-hornby-barkley/edith-barkley-s-diary>.

¹⁵ Linda Eccles, *William Henry Cullen, MD*, în www.caliendi.com; www.red1st.com. Cristian Cealera, *W.H.Cullen, primul medic englez din Kustendjie (1857-1878). Chirurg, naturalist și colecționar de antichități tomitane*, în "Analele Dobrogei" Seria a III - a, An IV, 2022, p. 54.

¹⁶ Linda Eccles, *op.cit.*

dovedesc încă o dată faptul că cei mai mulți dintre angajații DBSR s-au mutat la Kustendjie împreună cu membrii familiilor lor.

În consemnarea din 22 noiembrie 1860 (mai sus citată) este menționat și un anume Senac (Sinac, în manuscris). Cu siguranță, este vorba despre Henry Senac, un cetățean francez angajat la DBSR, rezident la Kustendjie timp de mai mulți ani și care a ocupat aici mai multe funcții diplomatice: a fost vice-consul al Franței, dar și vice-consul britanic (onorific?) din 17 aprilie până pe 15 august 1864, și apoi din 10 noiembrie 1868 până pe 20 aprilie 1869¹⁷.

Acest Henry Senac a ajuns la Kustendjie în 1860, la puțin timp după inaugurarea liniei ferate Constanța - Cernavodă. El fusese numit *traffic manager* al căii ferate dobrogene de către Consiliul de Administrație DBSR, într-o ședință ținută la sediul companiei din Abingdon Street, Londra și prezidată de magnatul Sir Samuel Cunard, un uriaș al shippingului mondial¹⁸. În raportul ședinței DBSR se anunța deschiderea căii ferate din Dobrogea (inaugurată pe 4 octombrie 1860) și necesitatea extinderii liniei de trafic, o extindere menită să genereze venituri importante¹⁹.

În raportul verbal de ședință (publicat de ziarul *Railways Times*) se menționau următoarele: "Până la 1 noiembrie s-a considerat că nu este cazul unei rute zilnice regulate. Dar acum, Mr. Senac conduce un tren pe zi la Kustendjie, de la 8 a.m. și se întoarce la Tchernavoda la 4 p.m. Acest tren s-a făcut deja folositor în scopuri de construcție întrucât asistă la transportul de piatră. O înțelegere s-a încheiat cu compania fluvială Danube Steam Navigation pentru reglementarea traficului de călători iar directorii noștri anticipează un foarte favorabil rezultat, în următorul an, atât în ceea ce privește pasagerii, cât și bunurile. Înțelegerea cu societatea de navigație Austrian Lloyd este încă incompletă, dar conducerea anticipează că ruta spre Constantinopole va fi încheiată la deschiderea următorului sezon, prin crearea unui serviciu eficient de steamere pe Marea Neagră..."²⁰.

DBSR era interesată de un parteneriat cu firmele de navigație fluvială ce operau pe Dunăre și care le-ar fi putut aduce la Cernavoda numeroși străini din Vest, dornici să ajungă cât mai rapid la Constantinopol. Odată ajunși la Tchernavoda, turiștii din Occident puteau urca în trenul spre Kustendjie (unde ajungeau în doar două ore), evitând astfel bucla prea lungă și periculoasă ce îi ducea până la Sulina și de acolo, pe rută maritimă, până în capitala Imperiului Otoman.

¹⁷ *Statement of Services*, in *The Foreign Office List, 1881, forming a Complete British diplomatic and Consular Handbook (with maps)*, compiled by Sir Edward Hertslet, CB, librarian and keeper of the Papers, Foreign Office, Harrison, London, 1881, p. 145, 180.

¹⁸ "The Railway Times", 24 noiembrie 1860, article *Danube and Black Sea*, p. 1313.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ "The Railway Times", 24 noiembrie 1860, article *Danube and Black Sea*, p. 1313.

În jurnalul său, după menționarea lui Henry Senac, Edith Perkins continuă să descrie aspecte ale traiului cotidian:

23 noiembrie - *O zi de lucru foarte bună. Poșta a venit aseară cu o scrisoare a Unchiului pentru G. și una de la F. pentru mine. Au mai fost aduse una pentru Iseley și una pentru dl. Lister. Ziare de acasă, Illustrated și revista Punch pentru Dolly. Am fost foarte mulțumită și încântată să am iar ceva de citit.*

Illustrated London News era prima revistă ilustrată din lume, principală sursă de informații pentru supușii britanici și care fusese fondată în 1842 de către magnatul Herbert Ingram (1811-1860), unul din conducătorii consorțiului DBSR²¹.

Cea de a doua revistă așteptată cu nerăbdare la Kustendjie, *Punch*, era un periodic săptămânal de caricatură, satiră și umor, înființat în 1841 și devenit foarte popular la jumătatea secolului al XIX-lea.²²

25 - *Zi frumoasă ca Duminica. M-am plimbat după-amiază până jos, până la punct (? - n.a. probabil jos în port), pentru prima dată din 10 iunie încoace. Am fost uimită de toate schimbările ce s-au făcut acolo jos, am văzut trăsurile și stația (n.a. - probabil stația de tren din port, de unde se urcau pasagerii veniți la bordul vaselor cu aburi).*

Cu siguranță, stația de care vorbește Edith Perkins Barkley este cea din port și nu gara deja construită și care se afla mai sus în Peninsula, în zona aflată astăzi vis-a-vis de Judecătoria Constanța (zona Tribunal - Lupoaică). Aceste două puncte feroviare din oraș aveau să rămână și după plecarea britanicilor, în anul 1882, administrația românească menținând cele două stații, denumite Constanța Port și Constanța Oraș.

26 - *O zi minunată. George a plecat la treabă iar eu m-am uitat după iepuri, dar n-am văzut niciunul. M-am plimbat prin campus și am fost în vizită la familia Cullen, dar nu a fost prea grozav. Emoții, un șoarece în sala de baie. G. l-a gonit afară.*

27 - *O zi minunată și foarte călduroasă. M-am plimbat mult cu G. prin împrejurimi. Am citit scrisori și ziare. Seara a sosit și noua servitoare, plecată din Anglia de pe 10 (n.a. noiembrie).*

28 - *Ziua a fost frumoasă dar noua servitoare este mai stupidă decât poți crede, fapt ce mi-a creat o depresie. M-am plimbat cu G, așa cum o făceam astă vară.*

29 - *Alice (n.a. servitoarea) este îngrozitor de murdară și de toantă. Ca să mă calmez am luat toți câinii și am făcut o plimbare lungă. Când m-am întors am aflat că a sosit poșta. O scrisoare de la Mamma, niciuna din Melton (Melton Parva - parohia*

²¹ Isabel Bailey, *Ingram, Herbert*. Oxford Dictionary of National Biography (online ed.). Oxford University Press, 2004; citat în *The Early History of The Illustrated London News*, https://www.iln.org.uk/iln_years/earlyhistiln.htm.

²² Philip V. Alingham, *Punch, or The London Charivari, (1841-1992) - A British institution*; <https://www.victorianweb.org/periodicals/punch/pva44.html>.

unde socrul ei John Charles Barkley era vicar²³). Am primit *Illustrated* și *Punch* pentru Dolly. I-am scris lui Jane despre noua servitoare și lui Ny (?), prin doamna Campion. Și i-am plătit Berthei salariul rămas, până la ultimul bănuț.

2 decembrie - Plouă și este ceață. A venit un vas din Constantinopol și odată cu el, Herson. Tot astăzi G a aflat vești bune de la București legate de implicarea guvernului. Au sosit două scrisori de la dl. Liddell (n.a. inginerul Charles Liddell, proiectant și acționar DBSR) iar G a uitat de problemele cu Seliac. G este acum în mare formă și vrea să meargă la București.

5 decembrie - Zi frumoasă și liniștită. Ziua de naștere a lui George ne-a adus o plimbare cu câinii, foarte plăcută. Au venit scrisori, una de la mama (Jane Perkins, născută Barkley, 1796-1884)²⁴. Mari probleme cu mizerabila de Alice, care a fost tare înșelată pentru că este stupidă și leneșă.

10 decembrie - G. a fost ocupat toată ziua cu John, care va pleca mâine la București. John a venit să își ia rămas bun și i-am dat să trimită o scrisoare Mamei.

12 decembrie - Duminică. Am fost iar la hotel, dar nu mai era atâta lume ca data trecută. Jane nu era nici ea. Îngrozitor. De două ori am fost la biserică. Săracul O'Brien este foarte bolnav. Vremea este încă rea.

20 decembrie - Minunată zi, ziua mea. A venit o telegramă de la John, dar nu sunt vești noi.

24 decembrie (Ajun) - Foarte frig. S-a așezat zăpada și a înghețat foarte tare. Iarăși m-am agitat cu spălatul rufelor. Alice este mai îngrozitoare ca oricând. Bradul (n.a. de Crăciun) arată foarte dulce. Baby și Emily au venit la cină iar după aceea am aprins bradul iar bucuria lui Baby a fost peste măsură, ori asta a fost foarte, foarte drăguț. Baby a stat până la ora 9.

Rândurile scrise de Edith Perkins Barkley pe 24 decembrie 1860 sunt extrem de interesante. Este practic cea mai veche consemnare a primului brad de Crăciun, aprins pentru prima dată în Dobrogea. Ca exemplu, primul brad de Crăciun amenajat în România (Principatul României, fără Dobrogea la acea vreme) a fost cel al familiei Principelui Carol I, la București, în 1866.

De asemenea, trebuie spus că Baby despre care se scrie tot pe 24 decembrie 1860 este, cel mai probabil, nepoata Constance Barkley (1858-1937), fiica lui John Trevor și a lui Jane Stanley. Ulterior, în jurnal, termenul de *baby* va fi folosit și pentru fiul Henry Yarker, care însă nu se născuse încă.

25 decembrie (Ziua de Crăciun) - A început să se dezghețe iar vremea a fost destul de blândă. Am mers la Jane și am stat ceva timp. Baby este destul de bine. D.

²³ Nick Harding, *Edith Barkley's Diary*, <https://sites.google.com/site/fenwickoflambton/jane-hornby-barkley/edith-barkley-s-diary>. Completarea din jurnal îi aparține acestui administrator de site.

²⁴ *Ibidem*.

Stanley, M. Caldwick și M. Gilton (n.a. au venit la masă). Cina a fost de succes dar nu extraordinară. Am aprins bradul.

Acel menționat *D. Stanley* este, foarte probabil, William Douglas Austwhaite Stanley (1829-1881, fratele lui Jane Stanley și cumnatul lui John Trevor Barkley. Jane și William erau copiii politicianului conservator Edward Stanley, MP, parlamentar de West Cumberland, și al lui Mary Douglas²⁵ William Douglas Stanley era, de asemenea, angajat al DBSR²⁶ iar în perioada 14 martie - 16 aprilie 1864 avea să ocupe funcția de vice-consul britanic la Kustendjie²⁷.

Jurnalul continuă cu alte aspecte interesante ale traiului cotidian, fiind evidențiate și momente negative care demonstrează că viața comunității britanice de la Kustendjie nu era deloc una lipsită de probleme:

27 decembrie - *Destul de frumos. Așa cum ne așteptam, vasul austriac nu a sosit încă. Alice este bolnavă și sunt multe de făcut. Am ieșit la plimbare cu G, dar am obosit și nu am putut sta mult... Săracul O'Brien a murit.*

3 ianuarie 1861 - *Zi însorită, dar foarte rece. 16 grade de îngheț. Doamna Burn a venit să mă vadă și am stat mult timp de vorbă. Săracul Bennett trage să moară, în mare chin. G a fost de două ori să îl vadă și să o vadă și pe Jane.*

Doamna Burn ar putea fi soția lui Henry Burn, super intendent de locomotivă și angajat al DBSR, membru al al Institution of Mechanical Engineers și fost angajat al companiei feroviare Midland Railway, în care vice-președintele DBSR, William Philip Price, era principalul acționar²⁸.

4 ianuarie - *Bate vântul de nord și ninge intens, este foarte frig. A venit o telegramă de la John. Sperăm să îl vedem astăzi, dar nu este sigur pentru că linia ferată ar putea fi închisă. Nu am mai primit scrisori de săptămâni întregi.*

5 ianuarie - *Săracul Bennet a murit azi noapte. Este foarte frig iar John tot nu a ajuns. Au sosit scrisori și reviste. Scrisoare de la Mama și una de la F.B pentru Birtley. Baby a venit la noi la cină și i-am aprins iar bradul, chiar dacă s-a cam uzat. G l-a trimis pe Nicola la B Reise.*

²⁵ <https://www.douglashistory.co.uk/famgen/getperson.php?personID=I189013&tree=tree1&sitever=standard>, <https://sites.google.com/site/barkleyfamilyhistory/home/john-charles/john-trevor>.

²⁶ Paul Brummell, *Britain in Constanța*,

<https://blogs.fcdo.gov.uk/paulbrummell/2017/11/14/britain-in-constanta/>, 14 noiembrie, 2017.

²⁷ *Statement of Services*, in *The Foreign Office List, 1881, forming a Complete British diplomatic and Consular Handbook (with maps)*, compiled by Sir Edward Hertslet, CB, librarian and keeper of the Papers, Foreign Office, Harrison, London, 1881, p. 148.

²⁸ *Proceedings - Institution of Mechanical Engineers*, published by Institution, Birmingham, 1858, VIII, 12; List of Members, with Year of Election. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers*.

1861;12(1):vii-xx, https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1243/PIME_PROC_1861_012_004_02?journalCode=pm ea.

7 ianuarie - J a sosit azi noapte. A reușit să aducă contractele dar a suferit mult de frig. Drumul lui a fost foarte periculos la traversarea Dunării, din cauza gheții.

În continuare, redăm un fragment ce nu mai este împărțit pe zile, dar care narează ce s-a întâmplat mai important în primele luni ale anului 1861²⁹:

"Pe 24 ianuarie copilul nostru (n.a. Henry Yarker) s-a născut la șase dimineața. Nu am fost deloc mai rău decât data trecută (n.a. a avut probabil o naștere anterioară, cu un copil ce nu a supraviețuit³⁰) și îi mulțumesc lui Dumnezeu. Am fost foarte ușurată să aflu că este un băiat puternic și sănătos. Sunt mult mai puternică și mai bine cu fiecare zi ce trece iar Baby a prins puteri în zece zile însă sânul meu s-a inflammat și a devenit din ce în ce mai rău... Durerea a devenit de nesuportat în ziua a 17-a. G a fost și el foarte bolnav și nu s-a putut mișca. Doamna Burn nu a putut veni și a trebuit să îl spăl singură pe Baby, ceea ce mi-a cauzat mari suferințe. Frigul a fost intens, în unele nopți termometrul a fost 12 grade sub zero, dar am auzit că în Anglia a fost și mai rău. Am avut mari probleme cu combustibilul iar în multe zile George nu a făcut focul jos, la parter. Middleton a plecat la 10 noaptea și a trebuit să mă ocup singură de Baby. Dar mă înzdrăvesc. John a plecat la Constantinopol în jur de 28 (ianuarie?) și de acolo în Anglia. Baby înflorește minunat și este tot mai drăguț. Frigul a durat până la finalul lui februarie.

Începutul lui martie a fost tot mai bun și mai cald. Doamna Burn a suferit un accident îngrozitor (?). Pe 4 aprilie John s-a întors iar băieții, spre dezamăgirea noastră, au plecat cu toții la București. John nu mi-a adus coletul, spre marea mea supărare. Mi-au trimis însă un minunat manșon... Plecăm pe 6 (spre Anglia) și trebuie să ajungem pe 21 august, dar ne vom întoarce în octombrie... Dr. Cullen și St (Stanley?) și-au trimis facturile. Am fost foarte ocupată să împachetez și să aranjez lucrurile. Doamna Smith va sta în casă cât timp noi vom fi plecați. I-am plătit lui Alice 6 lire salariul și 13 lire pentru casă, pentru că nu are pașaport, așa că Bob Stairs o va lua o săptămână la el până când actul va putea fi obținut de la Constantinopol. Nu îl invidiez pe Bob pentru că ea are un comportament rușinos și era nemulțumit, bineînțeles. Sunt satisfăcută însă că am scăpat de ea pentru că nicio servitoare mai rea și nicio femeie mai odioasă nu a călcat vreodată pragul casei mele... L-am angajat pe Constantine. Cu domnul Sankey este foarte interesant..."³¹.

Ultima propoziție a citatului de mai sus îl menționează pe acest Sankey. Este, fără îndoială, vorba despre Francis Fremoult Sankey (1828-1879), primul vice-consul britanic la Kustendjie, care la vremea jurnalului ocupa postul

²⁹ <https://sites.google.com/site/fenwickoflambton/jane-hornby-barkley/edith-barkley-s-diary>.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

diplomatic de doar câteva luni³². Este cunoscut faptul că el a fost vice-consul la Kustendjie, cu mici întreruperi, timp de aproape două decenii, în perioada 1860-1863³³, între anii 1867-1872³⁴ și apoi în intervalul 1876-1878³⁵ și că a și murit la Constanța în anul 1879, la doar 51 de ani³⁶. El era fiul unui medic din Minchinhampton (Gloucestershire), dr. Francis Fremoult Sankey (1790-1871), fost chirurg în Marina Regală și unul dintre primii specialiști care au folosit în Mediterana clorofolmul ca și anestezic³⁷. Viitorul vice-consul de la Kustendjie a copilărit în insula Malta, unde tatăl său își desfășura activitatea, și a intenționat la rândul său să studieze medicina, însă a abandonat cursurile după un an și a intrat în armată³⁸.

Sankey fiul a activat ca ofițer în Egipt, a ajuns locotenent-colonel, apoi a comandat un regiment auxiliar de cavalerie, timp de doi ani, în Războiul Crimeei³⁹. La finalul conflictului s-a transferat la Foreign Office (Ministerul Afacerilor Străine)⁴⁰. Până să ajungă la Kustendjie, Sankey a activat ca vice-consul la Orfa (Urfa, provincia Şanlıurfa, în sudul Turciei) și Alexandretta (Iskenderun, pe coasta mediteraneană a Turciei) apoi, pe 20 august 1859, a fost trimis la Focșani iar, de acolo, transferat pe 12 iulie 1860, în Dobrogea⁴¹. A ajuns la Kustendjie pe 27 septembrie 1860 dar a preluat oficial postul la începutul lunii decembrie 1860⁴².

Edith Perkins a scris în primăvara anului 1861 *“Cu domnul Sankey este interesant”*, fără să ofere însă alte detalii. Poate că tânăra autoare de jurnal se

³² *The Foreign Office List, forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook - With maps, showing where Her Majesty's Ambassadors, Ministers, Consuls, and others, are resident abroad; together with a list of foreign diplomatic and Consular representatives resident within the Queen's Dominion*, Edward Hertslet, Harrison, January 1865, London, p. 20, 41, 144.

³³ <https://nrocatalogue.norfolk.gov.uk/letters-to-hlb-140> (scrisoare din 1862, trimisă către vice-consulul Sankey de către compania Keep Bros și semnată de A. Samson).

³⁴ Report by Vice-Consul Sankey of the Trade of Kustendji for the Year 1871, p.833-839, Harrisons and Sons, London 1872, www.babel.hatitrust.org.

³⁵ *Lists and Indexes*, No. LII, *List of Foreign Office Records to 1878, preserved in the Public Record Office*, New York, Kraus Reprint Corporation, 1963, p. 240.

³⁶ Paul Brummell, *Britain in Focșani*, <https://blogs.fcdo.gov.uk/paulbrummell/2017/09/19/britain-in-focsani/>.

³⁷ Paul Casar, *Overseas Medical Graduates and Students at the University of Malta in Nineteenth Century*, în *“Melita Historica”* 8 (2), Malta, 1981, p. 94.

³⁸ *Ibidem*, p. 99.

³⁹ *The Foreign Office List... op.cit.*, p. 144.

⁴⁰ David Wilson - *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and its former territories, from the sixteenth century to about 1860*, levantherittage.com, july 2011, p. 19, 24, 65; *The Foreign Office List...*, *op.cit.*, p. 144.

⁴¹ *Ibidem*; Paul Brummell, *op.cit.*

⁴² Constantin Ardeleanu, *Aspecte din activitatea unui vice-consul britanic în Dobrogea otomană (I)*, în *“Analele Dobrogei”*, seria a III-a, anul IV, 2024, p. 7.

referirea la aspecte controversate din viața vice-consulului britanic. Cercetătorul Constantin Ardeleanu ne relevă faptul că, în acel an, 1861, Sankey avea probleme financiare serioase: era acuzat de fraudă de un bancher din Focșani și era forțat să locuiască în casa de oaspeți a DBSR-ului (Hotelul New Railway), așteptând ca Foreign Office să îi aprobe un salariu și să își poată deschide biroul consular⁴³. Tot în primul său an la Kustendjie, Sankey a intrat în conflict cu managerul DBSR John Trevor Barkley, după ce afirmase într-un raport ajuns în presă că orașul era *"lipsit de importanță și o gaură pentru capitalul britanic"*⁴⁴

Probabil că la aceste "umbre" de la începutul mandatului său de vice-consul făcea referire Edith Perkins Barkley. Știm că ulterior, Sankey s-a obișnuit cu traiul de la Kustendjie, s-a împăcat cu familia Barkley și chiar și-a revenit financiar, deși asupra sa au planat mereu bănuieli potrivit cărora și-ar fi folosit funcția de diplomat pentru a-și spori veniturile personale⁴⁵.

Mărturiile tinerei soții sunt extrem de prețioase iar de la ele pornesc numeroase piste de investigație care duc la rezultate extrem de interesante. Un exemplu este în acest sens o aparent banală remarcă consemnată în jurnal pe data de 7 ianuarie 1861: *"Doamna Curtis a sosit și stă la hotel. A venit să mă viziteze după-amiază. Am fost la hotel (n.a. New Railway Hotel - construit de DBSR), o adunare tolerabilă, un serviciu foarte bun și mulțumitor. Am luat împreună masa iar apoi am urcat pe Mavila cea Mare..."*⁴⁶.

În primii cinci-șase ani, comunitatea de la Kustendjie nu a avut la dispoziție un preot permanent. Rezidenții se strâneau duminică într-o mică capelă de lemn, mai mult pentru a socializa, neavând cine să le țină slujba săptămânală. Căsătoriile dintre supușii reginei se efectuau fie acasă, în Anglia, fie în capitala Imperiului Otoman. Copiii englezi care se nașteau la Kustendjie erau uneori botezați după câteva luni, de către un reverend care venea special de la Constantinopol. Acesta se numea Curtis și venea de fiecare dată când putea, odată la câteva luni, adesea fiind însoțit de o anume *"doamnă Curtis"*.

Am încercat să aflăm cine au fost cei doi Curtis care, deși erau rezidenți la Constantinopol, au jucat un rol foarte important în viața comunității de la Kustendjie.

Născut la Londra în 1821⁴⁷, într-o familie cu nouă copii⁴⁸, Charles George Curtis a studiat teologia la Merton College Oxford, a devenit diacon și apoi preot

⁴³ *Ibidem*, p. 7-8.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 13.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 6.

⁴⁶ <https://sites.google.com/site/fenwickoflambton/jane-hornby-barkley/edith-barkley-s-diary>.

⁴⁷ Marcus Neacey, *The Curtis Family*, în *"The Gissing Journal"*, vol XLIII, no.1, january, 2004, p. 6.

paroh și capelan la Londra⁴⁹. Între anii 1845-1855 a predat ca profesor asistent la școala Charterhouse Londra, fiind înregistrat într-un recensământ din 1851 și ca doctor în Teologie⁵⁰.

În 1856, Curtis decide să plece în Turcia, ca misionar membru al *Society for the Propagation of the Gospel* (SPG)⁵¹. Împreună cu el pleacă și sora sa mai mare, Mary Adelaide Curtis Walter (1820-1905), văduvă și fără copii după moartea în 1856 a soțului ei Robert Walker, un bogat om de afaceri⁵².

Susținută de John Sumner, arhiepiscop de Canterbury, SPG a făcut pe data de 25 februarie 1856 un apel public pentru construirea unei biserici anglicane la Constantinopol, *Crimean Memorial Church* (astăzi Christ Church din Istanbul). Aceasta era dedicată enoriașilor din Regatul Unit, rezidenți în capitala Imperiului Otoman⁵³ (aproximativ 600 de britanici locuiau în vecinătatea Ambasadei engleze din cartierul Pera). Așa cum îi spune și numele, biserica comemora sacrificiul miilor de soldați și ofițeri britanici ce își pierduseră viața în sângerosul Război al Crimeei⁵⁴.

Sultanul Abdul Medjid (1839-1861) a cumpărat un teren și pe data de 3 august 1858 l-a donat Guvernului Britanic, special pentru biserica anglicană, piatra de temelie a acesteia fiind pusă pe 18 octombrie 1858⁵⁵.

Numit capelan al viitorului lăcaș de cult, reverendul Curtis a fost desemnat să se ocupe de adunarea fondurilor necesare construirii acestui lăcaș de cult iar în doi ani a reușit să adune nu mai puțin de 25.000 de lire sterline⁵⁶. Însăși regina Victoria și prințul consort Albert au oferit un cadou de 500 de lire sterline⁵⁷.

Lăcașul a fost finalizat pe 22 octombrie 1868, dezvelirea sa fiind făcută în prezența episcopului de Gibraltar⁵⁸. În acel moment, reverendul George Charles Curtis și-a intrat oficial în atribuțiile de capelan al bisericii, funcție pe care avea să o ocupe timp de aproape trei decenii.

Reverendul nu s-a mulțumit însă doar cu acest post. Împreună cu sora sa, Mary Adelaide, a deschis la Pera o școală pentru copii britanici și nu numai,

⁴⁸ Megan Mc Daniel, *Re-presenting the Harem: Orientalist Female Artists and the 19th Century Ottoman Empire*, Florida State University Libraries, 2014, p. 12.

⁴⁹ Marcus Neacey, *op.cit.*, p. 6.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Marcus Neacey, *op.cit.*, p. 5.

⁵³ <https://thecrimeanwar.com/yazi/crimean-memorial-church-christ-church>.

⁵⁴ <https://visit.istanbul/crimean-memorial-church>.

⁵⁵ <https://thecrimeanwar.com/yazi/crimean-memorial-church-christ-church>.

⁵⁶ Marcus Neacey, *op.cit.*, p. 7.

⁵⁷ <https://thecrimeanwar.com/yazi/crimean-memorial-church-christ-church>.

⁵⁸ Marcus Neacey, *op.cit.*, p. 9.

precum și o Misiune menită să asigure serviciul religios anglicanilor din afara capitalei⁵⁹.

Curtis a decis ca el și puținele ajutoare pe care le avea să meargă la fiecare comunitate britanică din zona Turciei Europene, grupuri care nu beneficiau de un serviciu religios permanent. Documentele vremii ne oferă următoarele informații *"În acest an 1860⁶⁰, operațiunile Misiunii Engleze s-au extins foarte mult, în două părți distanțate ale Turciei Europene, au fost vizitate comunități engleze ce de mult timp își doreau Serviciul Bisericii. El (n.a. Curtis) s-a dus să performeze ritualul sacru pentru frați, în vara anului 1860 la Cavalla, lângă Philippi și la Salonica, iar în iarnă la Kustendji, la Marea Neagră și la Galatz, pe Dunăre. Distribuția conaționalilor noștri în aceste zone a crescut mult în ultimii ani și necesitatea de a le oferi servicii regulate bisericești a devenit, cu fiecare an, mult mai urgentă (pentru fiecare negustor, marinar, mecanic, etc.)..."*⁶¹.

În primăvara anului 1862 echipa misiunii condusă de reverendul Curtis a crescut mult: au fost atașați șase agenți, din care patru clerici⁶². *"În acest an (1862), misionarii au vizitat frații din provinciile Turciei și au făcut asta și în anii următori... și pe Dunăre și pe coasta vestică a Mării Negre au găsit dorință strigătoare de ajutor pastoral"*⁶³.

George Charles Curtis era împărțit între misiunile din teritoriu și activitatea sa de capelan al bisericii Crimean Memorial Church. Așa ajunge treptat, mai ales din anul 1863, să delege din atribuțiile sale de pastor itinerant unora dintre colaboratorii mai noi. În aceeași revistă din 1865, *The Mission Field*, ne sunt aduse la cunoștință următoarele aspecte legate de misiunea pastorală din Dobrogea: *"În teritoriul ce grănițuiește Dunărea și Marea Neagră se regăsește un număr considerabil de conaționali, șefi mecanici și ingineri, atașați de liniile ferate construite sau în curs de construire (n.a. frații Barkley începuseră între timp și construcția liniei ferate Rusciuk -Varna) sau angajați în alte activități în care priceperea și informațiile de natură tehnică sunt cerute. De către acești oameni, înconjurați de membrii degenerați ai Bisericii Grecești (sic!) a fost primit bine Reverendul W.H. Ewald, în ultimii doi ani.... Mr. Ewald ne-a scris următoarele: Misiunea mea misionară din ultimele trei luni a fost împărțită între Ortakeui, Kaikeui, Galatz, Sulina, Toultscha, Kustendjie și Tchernavoda..."*.

Nu am găsit, încă, nicio dovadă a vreunei căsătorii oficiale de Curtis la Kustendje, deși logica ne spune că un astfel de eveniment (sau evenimente) a

⁵⁹ *The Mission Field - A monthly record of the proceedings of the Society for the Propagation of Gospel - At Home and Abroad*, vol. IX, Bell and Daldy, London, 1865, p. 61.

⁶⁰ 1860 este anul în care începe jurnalul lui Edith Perkins Barkley și în care apar consemnați, pentru prima oară, reverendul Curtis și "doamna Curtis".

⁶¹ *The Mission Field*, p. 63.

⁶² *Ibidem*, p. 64.

⁶³ *Ibidem*.

avut, cu siguranță, loc. Edith Perkins pomenește însă acest nume de familie exact în perioada în care pastorul Curtis vizita personal comunitățile britanice din Bulgaria și Dobrogea.

În ultimii ani de activitate, George Charles Curtis s-a dedicat intens arheologiei, el fiind un mare pasionat de istorie, aflat în Imperiul Otoman ce mustea de vestigii antice, grecești, romane, romano-bizantine și bizantine.

În 1879, el a devenit canon de Gibraltar (canon fiind titlul onorific care se oferea unui preot senior, retras din activitate), dar a continuat să locuiască și să desfășoare alte diverse activități la Crimean Memorial Church. Ca arheolog amator a devenit celebru în anul 1885, când împreună cu grecul Stavrachi Aristarchis (1809-1893) a reușit să descifreze corect inscripția de pe ușa de bronz a faimosului vestibul sud-vestic din Catedrala Sfânta Sofia.

În perioada 1887-1891, Curtis a scris lucrarea *Broken Bits of Byzantium* (*Rămășițe Sparte ale Bizanțului*), în două fascicule, rezultatul unui studiu efectuat timp de 30 de ani pe siturile arheologice bizantine din Imperiul Otoman⁶⁴. Lucrarea este scrisă de mână, desenată de Mary Walker, și a fost folosită și citată de William Holden Hutton, în monografia sa despre capitala Imperiului Otoman⁶⁵. Ilustratorul Mary Walker a reprodus minunat inscripțiile, statuile și celelalte vestigii, identificate de preot în diverse zone de pe raza capitalei sau din imediata ei vecinătate⁶⁶.

Reverendul Curtis a murit subit de insolație pe data de 13 august 1896, la Constantinopol, la vârsta de 75 de ani⁶⁷. Decesul său a fost considerat o mare pierdere pentru comunitatea britanică ce locuia în cartierele Pera și Galata, dar a fost resimțit și de enoriașii din Turcia Europeană, pe care el îi slujise în trecut⁶⁸. Prin testament a lăsat o avere de 24.193, 14 lire sterline, bani ce au fost împărțiți fraților, surorilor și nepoților lui, pentru că el nu a fost căsătorit niciodată și nici nu a avut copii în afara căsătoriei⁶⁹. Ținând cont de acest ultim aspect este facil să aflăm cine este "*doamna Curtis*" care îl însoțea în călătoriile sale, inclusiv în

⁶⁴ Marcus Nacey, *op.cit.*, p. 9; *Broken Bits of Byzantium*, by C.G. Curtis, chaplain of Christ Church Crimean Memorial Church, lithographed - with some additions by Mary A. Walker, digital library, Yale University Library, from the library of John Punkett, Yale, 1973; William Holden Hutton, *The story of the Old Capital of the Empire*, illustrated by Sidney Cooper, J.M. Dent & Co, London 1900, in The Project Gutenberg of Constantinople, gutenberg.org, 1, 17 nov. 2012, produced by Melissa Mc Daniel and The Online distributed proofreading team at <http://pgdp.net>, Preface, p. 325.

⁶⁵ William Holden Hutton, *op.cit.*

⁶⁶ C.G.Curtis, *op.cit.*

⁶⁷ Marcus Neacey, *op.cit.*, p. 9.

⁶⁸ William Holden Hutton, *op.cit.*, preface.

⁶⁹ Marcus Neacey, *op.cit.*, p. 9.

Dobrogea, așa cum am văzut și în jurnalul lui Edith Perkins Barkley⁷⁰ Este chiar sora sa, văduva Mary Adelaide Curtis Walker și care se afla la Constantinopol încă din 1856 și care avea să rămână acolo ani buni, chiar și după moartea fratelui său⁷¹. Foarte talentată la desen și pictură, aceasta este chiar ilustratorul (Mary Walker) din *Broken Bits of Byzantium*⁷². Ea s-a remarcat ca un călător împătimit și o scriitoare de mare succes.

Cariera ei ca artist de succes a început odată cu prima comandă: a pictat-o pe Adile Hanim, a doua soție a lui Mustafa Reşid Paşa, de şase ori numit Mare Vizir al Imperiului Otoman, Ministru al Afacerilor Externe și de două ori ambasador la Paris și Londra.⁷³ A urmat apoi o a doua comandă, cea de a o picta pe nora lui Rhesid Pasha, Fatma Sultan, nimeni alta decât fiica sultanului Abdul Medgid⁷⁴. Succesul i-a asigurat o foarte bună colaborare și acces în seraiurile imperiale otomane, fiind una dintre puținele străine care au obținut o astfel de permisiune (ulterior a descris în cărți viața în harem)⁷⁵. A urmat apoi un portret făcut noului sultan, Abdul Aziz, și care a fost prezentat în 1867 în Sala Otomană a Expoziției Internaționale de la Paris⁷⁶.

Mary Adelaide Curtis Walker a fost un împătimit călător. L-a însoțit pe fratele său în diverse misiuni, dar de multe ori a călătorit singură, într-o epocă în care astfel de peregrinări se puteau dovedi foarte periculoase: "*O doamnă nu se putea aventura în unele locuri, fără un servitor cu întreg arsenalul de pistoale la cingătoare*"⁷⁷.

Dorința de aventură și de a afla cât mai multe lucruri au făcut-o să călătorească prin Balcani, să ajungă în Bulgaria, Dobrogea (provincia otomană *Dobruca-eli*), România, Macedonia, Albania etc. A scris cinci cărți de călătorie, dintre care menționăm trei: *The Outback - A historical Album* (1866), *Eastern Life and Scenery, with Excursions into Asia Minor, Mytilene, Crete and Roumania* (1886), în două volume, și *Untrodden Paths in Romania* (1889)⁷⁸. În ultima dintre acestea scrie

⁷⁰ <https://sites.google.com/site/fenwickoflambton/jane-hornby-barkley/edith-barkley-s-diary>.

⁷¹ Marcus Neacey, *op.cit.*, p. 9.

⁷² C.G.Curtis, *op.cit.*

⁷³ Megan Mc Daniel, *Re-presenting the Harem: Orientalist Female Artists and the 19th Century Ottoman Empire*, Florida State University Libraries, 2014, p. 13.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 14.

⁷⁶ Marcus Neacey, *op.cit.*, p. 8.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Megan Mc Daniel, *op.cit.*, p. 13; Marcus Neacey, *op.cit.*, p. 8; <https://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupname?key=Walker%2C%20Mary%20A%2E%20%28Mary%20Adelaide%29>.

despre orașele românești, despre mănăstiri, obiceiuri și tradiții, despre istoria României și despre voievozii ei⁷⁹.

De-a lungul celor patru decenii petrecute în Imperiul Otoman, Mary Adelaide Walker Curtis a publicat și numeroase articole de călătorie în numeroase reviste și ziare din Marea Britanie, Franța și Germania⁸⁰. Desenele sale sunt și astăzi folosite de autori contemporani pentru a descrie viața în Turcia secolului al XIX-lea.

Nu am reușit să descoperim, încă, vreun desen realizat la Kustendjie de celebra artistă și nici mențiuni strict referitoare la Dobrogea. În ultimele decenii petrecute în Turcia, Mary Walker a avut-o alături și pe sora sa mai mică, Clara Fanny Montrose Curtis (născută în 1829), care a venit la Constantinopol pentru a-i fi de ajutor⁸¹. Surorile s-au întors în Anglia în 1901, iar Mary a decedat în 1905 la venerabila vârstă de 85 de ani, lăsând ca moștenire 534 de lire sterline, dar mai ales cărți și picturi apreciate și astăzi⁸².

Evocarea de către Edith Perkins Barkley a doamnei Curtis aduce un plus de informație pentru completarea puzzle-ului numit comunitatea britanică din Kustendjie. În opinia noastră, este clar faptul că în anii 1860-1861 Mary Curtis Walker își însoțea adesea fratele în misiunile sale din Dobrogea, iar ea și Edith Perkins erau prietene apropiate, se vizitau și petreceau timp împreună.

În finalul acestui articol trebuie să evidențiem bogăția de informații oferite de către tânăra soție de inginer, în scurtul său jurnal. Grație lui, am putut porni spre identificarea mai multor membri ai comunității (Senac, Burn, Sankey, Stanley Austwhite etc), a familiei de misionari Curtis, iar această analiză va continua și în anii următori. Aparent, jurnalul consemnează doar aspecte obișnuite ale traiului cotidian dar, studiate cu atenție, aceste "banalități" umplu golul imens ce a existat mult timp, în ceea ce privește viața comunității britanice de la Kustendjie.

Despre Edith Perkins Barkley nu mai cunoaștem multe alte date. Mai știm doar că cel de al doilea său copil, fiica Margaret Jane, s-a născut tot la Kustendjie, în 1862, la un an după jurnalul prezentat în articolul de față. În 1863, frații Barkley nu mai locuiau la Kustendjie, ci la Rusciuk (astăzi Ruse), acolo unde lucrau la calea ferată dintre micul orașel turcesc și mai cunoscutul Varna. Este așadar posibil ca Edith să fi mers cu soțul său în Bulgaria, dar este foarte probabil, de asemenea, să se fi întors în Anglia, pentru a-și crește copiii. De pe site-ul Fenwick of Lambton aflăm că ea a decedat în anul 1919, în Regatul Unit, la venerabila vârstă de 83 de ani. Jurnalul ei, păstrat de urmași, a fost digitalizat și

⁷⁹ Mary Walker, *Untrodden Paths in Romania*, London, Chapman and Hall, London, 1888.

⁸⁰ Megan Mc Daniel, *op.cit.*, p. 13.

⁸¹ Marcus Neacey, *op.cit.*, p. 9.

⁸² *Ibidem*, p. 10.

publicat pe site-ul familiei lărgite și vine astăzi să ne ofere detalii extrem de importante despre comunitatea britanică ce a contribuit din plin la dezvoltarea micului Kustendjie, Constanța de astăzi.

AN ORIGINAL DOCUMENT ABOUT THE BRITISH COMMUNITY IN KUSTENDJIE. THE JOURNAL OF EDITH PERKINS (1860-1861)

Abstract: *In 1857, the British company Danube and Black Sea Railway (DBSR) obtained a double concession from the Ottoman Empire: the construction of the Kustendjie-Tchernavoda railway and the exploitation of the Kustendjie port. This led to the emergence of a British community that existed in the small western Pontic town until 1882, the year in which the Romanian state bought back the concessions. DBSR employees lived in Kustendjie all this time, together with their families, but not much has been known about their daily lives, until now. Fortunately, the diary of a young woman, Edith Perkins-Barkley, kept between 1860-1861, has survived time and through the genealogy platform Fenwick of Lambton, today offers us unprecedented details related to the life of the small "colony". From the lines of this diary we learned about the problems of the community and especially about its members and our subsequent research brought details that complete the image of Constanța at that time. The engineers Barkley brothers, Jane Stanley, Henry Senac, Francis Fremoult Sankey, Pastor Curtis, Mary Walker, the Burns, Douglas Austwhaite Stanley are just a few of the British mentioned in the diary and analyzed in this article. Their presentation enriches the image of the British community in Kustendjie, from the first years of their presence in Dobrogea.*

Keywords: *British community, 1857-1882, Kustendjie, Dobrogea, Danube Black Sea Railway (DBSR), Fenwick of Lambton, Edith Perkins-Barkley's diary*

Emanuel PLOPEANU*

IMAGINI ALE DOBROGEI ÎN PRESA AMERICANĂ DIN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Rezumat: *Referirile la Dobrogea, în paginile presei americane, sunt destul de rare și circumscrise perioadei Primului Război Mondial. Cu acest prilej, autorii articolelor fac și prezentări ale evoluției Dobrogei (politică, economică, strategică, inclusiv de natură geografică și biologică) de după integrarea la statul român. Detaliile oferite (în special referirile la trecutul istoric) ne conduc la concluzia că acest tip de materiale au avut ca sursă de inspirație comunitatea românilor-americani sau misiunea românească (în cazul ultimei abia începând cu vara anului 1917). Imaginea provinciei românești este completată cu descrieri rare (și greu de verificat) ale războiului și, în vara lui 1918, cu o dezbatere neașteptată despre destinul ei, într-o perioadă scurtă de euforie a Puterilor Centrale privind victoria în Est, umbrită de disputele legate de împărțirea și exploatarea provinciei. În general, relatările de război sunt mai degrabă oferite de presa locală, în timp ce analizele legate de situația geopolitică a Dobrogei (și României) apar în paginile periodicelor cu circulație federală.*

Cuvinte-cheie: *presa americană, Dobrogea, povești de război, dispute inter-aliat*

Integrarea¹ Dobrogei la România, consfințită prin Tratatul de la Berlin, a reprezentat o etapă importantă în dezvoltarea statului român modern. Practic, contextul geopolitic (mai mult decât voința elitei politice interne) a condus la o nesperată lărgire teritorială, după numai două decenii de la momentul unirii din 1859-1862.

Așa cum bine se cunoaște, integrarea Dobrogei a reprezentat o provocare uriașă pentru administrația românească: un teritoriu de dimensiuni apreciabile, slab locuit și, cu unele excepții, aproape deloc dezvoltat economic, cu delimitări geografice care se puteau constitui în avantaje dar și în amenințări de natură strategică, impunând decizii de politică economică și militară ce nu erau întrevăzute de statul român până atunci și, peste toate, cu o demografie

* Emanuel PLOPEANU: conf.univ.dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea "Ovidius" din Constanța, emmiplop@yahoo.com

¹ Folosim termenul "integrare" în detrimentul altor definiții, folosite extensiv în istoriografia română și în spațiul public, în trecut dar și în prezent: "unire", "revenire la statul român".

complicată (nenumărate comunități ne-românești și ne-creștine), total "nepotrivită" cu filosofia supremației națiunii majoritare, predominantă în epocă.

Un proces complicat, într-o provincie de la marginea unei țări aflată, la rândul ei, la marginea Europei, nu putea să figureze pe agenda instituțiilor care se ocupau de informarea opiniei publice. Cu atât mai mult cu cât interesul nostru a fost atras de posibilele referiri la Dobrogea din presa americană, unde acestea se produc doar în anumite condiții, cum ar fi în timpul operațiunilor militare din Primul Război Mondial (din multitudinea de referințe ale presei americane la această provincie românească - între 1916 și 1918 - aproximativ 90% sunt știri și articole de război în care Dobrogea apărea ca o consecință logică a confruntărilor militare din zonă sau din apropiere).

Sporadice descrieri istorico-geografice ale Dobrogei

În contextul mai sus amintit, cititorul american putea identifica două tipuri de narațiuni având ca subiect Dobrogea: 1. perspective geografice și istorice și 2. războiul și impactul său asupra Dobrogei. În ultima categorie se găsesc povești de război, fără șanse de a fi verificate și certificate (și, bineînțeles, potențial deviate de la adevăr).

Acest tip de articole a apărut în principal din mijlocul lunii septembrie 1916 până la începutul lunii ianuarie 1917. Dobrogea a reintrat în atenția periodicelor americane, în consecința Tratatului de pace de la Buftea-București (24 aprilie/7 mai 1918) dar și ca urmare a disputelor dintre Puterile Centrale asupra acestei provincii.

Trebuie făcute câteva observații, înainte de a prezenta conținutul efectiv al articolelor. În primul rând, urmărind subiectul Dobrogea, observăm că, până în 1918, articolele de presă sunt majoritar în jurnale locale, cu acoperire redusă. În jurnalele ce se bucurau de o amplă răspândire, Dobrogea apărea mai ales ca știre de război, cu comentarii scurte. Prezența provinciei (și a României, de asemenea), în ultima categorie de periodice, s-a intensificat în 1918, înainte și după semnarea Tratatului de la București.

În al doilea rând, din conținutul articolelor am putea propune ipoteza că acestea au fost „create” la București sau de comunitatea româno-americană², fără posibilitatea, în stadiul actual al cercetării, de a afirma cu certitudine sursa acestor articole. Totuși, unele dovezi care sugerează o propagandă românească sunt următoarele: 1. identitatea a două (posibil mai multe, necunoscute nouă) articole³;

² Totuși, articolele pe care le menționăm, care acoperă toamna anului 1916, au apărut înainte de sosirea Misiunii Patriotice Române, în iunie 1917, condusă de Vasile Lucaciu.

³ A se vedea, de exemplu: *Dobruja plain is fertile spot. Takes Rapid Strides as Result of Advance in Agriculture and Seaport Prosperity*, in "The Daily Telegram", Clarksburg, West

2. poate mai important, prezența unor fapte istorice, din antichitate până la modernizarea provinciei post 1878. Credem că există puține șanse ca aceste informații să fost cunoscute jurnalelor locale fără o influență exterioară.

Cititorul american găsește, în primul rând, o descriere a provinciei preluată dintr-un buletin emis la Washington de Societatea Națională Geografică (data acestuia nu a putut fi stabilită): „Când provincia joasă, fără copaci, în mare parte mlaștină și teren umed, Dobrogea, a fost cedată României în 1878 și, în schimb, această națiune a fost deposedată de bogata și dens populată provincie Basarabia, care făcuse parte din domeniul său de când fusese luată Rusiei după războiul Crimeii, românii credeau mai mult ca niciodată în vechea lor zicală: «Păzește-mă, Doamne, de prieteni, căci de dușmani pot să mă păzesc singur»”⁴. Acest articol reprezintă, de fapt, o încercare de a descrie evoluția Dobrogei sub administrația românească, în opoziție cu starea de război actuală: „În cei 38 de ani care au trecut, totuși, Dobrogea a făcut pași rapizi, datorită progreselor în agricultură și prosperității mai multor porturi la Marea Neagră ale provincie. Dezvoltarea regiunii a fost atât de izbitoare încât, la încheierea celui de-al doilea război balcanic din 1913, România a cerut ca parte din prada obținută de la Bulgaria o extindere a acelei zone anterior disprețuite. Incluzând acest teritoriu recent dobândit, Dobrogea cuprinde acum aproape 9.500 mile pătrate, cu o populație de 500.000, alcătuită din multe elemente – bulgari, turci, români, țigani și evrei”⁵. Dezvoltarea potențială a fost asigurată, scrie jurnalistul, „printr-o ironică întorsătură a sorții”, printr-un împrumut de 300.000.000 de franci „emiși în Germania chiar înainte de izbucnirea marelui conflict european”⁶.

Poziția geopolitică și importanța Dobrogei nu au fost uitate, cu referiri la trecut. Mențiunea zidului lui Traian („un dublu val de pământ care se întinde de la Marea Neagră, într-un punct aproape de Constanța, până la malurile Dunării”), a populațiilor getice și dacice antice (și a lui Pliniu și Herodot, ultimul oferind definiția acestor populații: „cei mai curajoși și mai cinstiți dintre toate triburile tracice”), a episodului expediției lui Filip al Macedoniei, a invaziilor bulgarilor conduși de Isparith, în secolul al VII-lea (care, în opinia autorului, „au avut aceeași soartă pe care au întâlnit-o normanzii cu saxonii în Anglia — cuceritorii au fost absorbiți de către cei cucerii”⁷) sunt principalele referiri istorice. După ce semnalează episodul războiului din 1877 („în care românii s-au distins la Plevna” și „Dobrogea a fost cedată Rusiei de către Turcia, cu intenția

Virginia, September 18, 1916, p. 3.; *Interesting Dobruja*, “Forest City Press”, Potter, South Dakota, September 27, 1916, p. 5. Ambele sunt asemănătoare și nesemnate.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

expresă a acesteia din urmă de a obține acest teritoriu și de a forța România să-l accepte în schimbul mult râvnitei Basarabii”⁸), articolul se încheie într-un mod foarte pitoresc, lăsând impresia unei regiuni exotice, dar dezolante: „Din punctul în care devine limita vestică a Dobrogei, Dunărea este un râu larg, curgând între maluri joase. Apele sale sunt presărate cu numeroase insulițe care sunt adăpostul unor vaste stoluri de păsări acvatice – lebede sălbatice, gâște sălbatice, pelicani și bătlani. Un călător faimos a descris impresia pe care această regiune o lasă asupra pasagerilor de pe vasele cu aburi care navighează fluviul: <<Noaptea pelicanii și berzele care umblă pe insule pustii scot uneori un strigăt sălbatic care, mai mult decât orice altceva cunosc, aduce aminte de imagini de singurătate și dezolare>>”⁹.

Povești de război din teritoriul dobrogean

Poveștile de război sunt o altă oportunitate pentru cititorul american de a descoperi Dobrogea. O descriere amplă într-un ziar provincial¹⁰ are în centru trei personaje: România, Dobrogea și locotenentul german Heinrich von Richtshofen, dornic să-și arate abilitățile superiorilor și, în consecință, implicat personal în distrugerea rezistenței românești de la Cernavodă. Cu precizarea că nu avem și o altă confirmare a acestei relatări, o prezentăm, totuși, și pentru referirile la evoluția de ansamblu a Dobrogei. Acest articol lung este practic împărțit în două, autorul (neidentificat) realizând o amplă contextualizare în prima parte. În opinia sa, de exemplu, intrarea României în război a fost evenimentul major: „De când România a intrat în războiul european, a fost în centrul tuturor privirilor, cu excepția acelor ore relativ puține în care britanicii au făcut mari câștiguri pe Somme, sau francezii l-au respins pe principele german de la unele dintre fortărețele sale de la Verdun, sau italienii au condus un nou asalt asupra fortificațiilor austriece din apropierea Goriziei”¹¹. „Asaltată din toate părțile, cu excepția frontierei rusești”, frontul românesc a impus ca „cei mai capabili generali din serviciul statului major german să fie trimiși să conducă armatele care încercau să pătrundă pe teritoriul său și să smulgă din mâinile aliaților controlul câmpurilor petroliere extinse, care sunt una dintre principalele surse de bogăție ale României”¹².

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ ****Blocking the Danube to Save Rumania. Lieutenant's Chance to Win Honors Comes in Terrific Fighting at Wrecked Bridge*, in “The Ogden Standard”, Ogden City, Utah, December 2, 1916 [with photos].

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

Acum Dobrogea intră în narațiune iar autorul admite că, datorită succesului militar important și rapid al Puterilor Centrale aici (cum nu a fost cazul în restul țării), acest gen de povești trebuie spuse. Nu înainte însă de considerații istorice generale: „Dobrogea a fost considerată, timp de secole, cea mai strategic situată secțiune de teritoriu din partea sa de lume. Romanii au recunoscut acest fapt, pentru că au ridicat un zid puternic de piatră, lung de aproximativ treizeci și cinci de mile, care pornea de la Constanța, portul de la Marea Neagră, până la Cernavodă pe Dunăre, pe o linie aproape paralelă cu calea ferată modernă care leagă portul maritim de București”¹³. Din nou, zidul de apărare roman este menționat, așa cum am observat în ziarele precedente, din South Dakota și West Virginia. Interesant, autorul, când se referă la perioada 1878-1913, menționează faptul că Basarabia de Sud urma să fie restituită României „ca una dintre recompensele pentru un rezultat favorabil al războiului prezent”¹⁴. Și realitatea economică și demografică (ultima cu unele confuzii, probabil datorate unei supra-simplificări) după 1878 a fost de asemenea evidențiată: „Dobrogea, când a fost prima dată dobândită de români, era aproape pustie pe stepele sale și nu producea nimic valoros în mlaștinile sale. Populația era aproape în întregime altceva decât română. Ulterior, însă, elementul străin a dispărut treptat, iar porturile de la Marea Neagră s-au dovedit de o valoare inestimabilă pentru mica țară și au fost o sursă de multă prosperitate”¹⁵.

Treptat, autorul ajunge la povestea sa, după ce menționează „marele pod feroviar [...] care era considerat cea mai frumoasă și mai mare construcție de acest fel din Europa”¹⁶. Și la scopul armatelor Puterilor Centrale, sub comanda generalului von Mackensen, autorul neuitând să explice motivele deciziei luate de Mackensen de a se îndrepta spre București traversând Dunărea din Dobrogea (ceea ce ar fi interzis accesul României la porturile sale de la Marea Neagră și Dunăre).

Capturarea Constanței este menționată, precum și retragerea forțelor românești, pe podul de la Cernavodă, pe malul vestic al Dunării. Cu excepția „unei alte părți lăsate acolo la Cernavodă, a cărei datorie era să apere locul până în ultima redută, pentru a preveni răspândirea invadatorilor teutoni în inima țării și pentru a menține cât mai mult posibil războiul pe malul estic al Dunării. Acest mic grup a fost lăsat într-o poziție disperată, căci podul uriaș a fost distrus”¹⁷ în timp ce apărătorii se retrăgeau, tăind comunicarea românilor rămași cu țara lor,

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ De fapt, au fost distruse doar podurile secundare (Iezeru și Borcea), românii nereușind să arunce în aer podul principal, cel mai important.

împiedicându-le retragerea în siguranță prin altă parte decât prin ținutul basarabean și făcând aproape imposibilă aprovizionarea sau întărirea lor. Dar asta ar fi împiedicat și armatele germane să intre în Vechiul Regat, fiind singurul pod practicabil peste Dunăre”¹⁸.

În cele din urmă, după alte considerații asupra poziției disperate a forțelor române și ruse pe frontul Dobrogei, eroul nostru german își găsește locul în narațiune. Locotenentul Heinrich von Richtshofen era ofițer în corpul de geniu al armatei von Mackensen dar, „din cauza naturii muncii desfășurate de ramura sa de serviciu, avea puține ocazii să intre în lupte propriu-zise și niciuna să se evidențieze. Locotenentul von Richtshofen, să se știe, era ambițios să obțină o promovare și a fost mereu în căutarea unei șanse care să-i permită să facă ceva de valoare excepțională pentru armată, astfel încât să-și poată atinge un rang mai înalt și, de asemenea, să primească Crucea de Fier”.

De aici, autorul prezintă întreaga luptă interioară a ofițerului german pentru a găsi această șansă și a o concretiza, pentru a fi pe deplin apreciat de superiorii săi. Pentru că, ne avertizează autorul, avem de-a face cu un personaj foarte ambițios, iar ambiția lui creștea constant: „Când a intrat în campania Dobrogei, era mai hotărât ca niciodată să aibă măcar un paragraf în istoria acestui mare război, în care în toată presa pe care o primește soldatul de rând este numele său în registrul regimentului. Și-a pus în minte că, înainte ca armatele să intre în București, trebuie să fi realizat ceva care să-i oblige pe ofițerii superiori să-l recunoască drept cuceritor al orașului”¹⁹.

Locotenentul Heinrich von Richtshofen, personajul nostru, a fost brusc lăsat la comandă, superiorul său plecând, ceea ce i-a oferit oportunitatea de a acționa. Articolul continuă cu o descriere în stil cinematografic, foarte detaliată, a proiectului de traversare subterană, prin tuneluri, către punctul de rezistență român, folosind sistemul de drenaj al orașului. Decizia personajului nostru (aprobată și de comandamentul superior), de a planta o mină sub „fortăreața” românească și de a ataca apărătorii români atât din subteran, cât și de la suprafață, imediat după explozie, sunt de asemenea ilustrate în articol. Urmează, desigur, povestea atacului propriu-zis, care s-a dovedit a fi o capcană mortală pentru soldații germani care au urmat planul locotenentului. Mai întâi, pentru că resturile exploziei au blocat tunelul în punctul în care trebuiau să treacă și să atace rezistența românească. Astfel, ordinele au fost schimbate și soldații au încercat să se întoarcă și să se alăture celor care atacau la suprafață „pe care îi puteau auzi mășăluind deasupra capetelor lor”. Însă forța exploziei și traversarea soldaților de deasupra au provocat prăbușirea pereților sistemului de drenaj peste soldați, care au fost literalmente îngropați de vii, fără nicio șansă să

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

găsească ieșirea. În cuvintele autorului, „au fost încercuți pe ambele părți, prizonieri într-o săpătură subterană, fără uneltele necesare să-și croiască o cale de ieșire și într-o poziție cu atât mai periculoasă din cauza riscului unor noi prăbușiri”. În mod ironic, explozia a făcut să cedeze o secțiune mare a fundației și a permis trupelor germane de la suprafață să execute un atac puternic, la care apărătorii români nu au putut rezista. Aceștia au fost „atât de surprinși și demoralizați de evenimentul neașteptat încât nu au putut să se adune pentru a rezista atacatorilor. Mai târziu, s-au grupat și au încercat să reziste dar au descoperit curând că rezistența era inutilă; și nu au trecut decât douăzeci de minute de la explozie până când ultimul bărbat a fost ucis sau capturat iar Cernavodă era indiscutabil în mâinile germanilor”²⁰.

Dar observând că echipa militară subterană a lipsit fără excepție, s-a organizat o căutare care a condus la găsirea lor. Mulți erau morți din cauza lipsei de aer sau loviți de pietre căzute. Locotenentul a supraviețuit, fapt menționat și în telegramele oficiale. Acum, cu gloria sa confirmată, „în ziua următoare a început să ajute la repararea marelui pod pentru trecerea oștilor germane”²¹.

În categoria descrierilor războiului din Dobrogea am identificat un articol, oarecum departe de cel anterior. Dar acesta aparține mai degrabă categoriei știrilor de război decât poveștilor de război. Orașul Măcin a fost ocupat „cu o zi înainte, după două săptămâni în care forțele ruso-române rezistaseră sub un flux constant de oțel care, în cele din urmă, a redus bastionul la un morman de ruine insuportabil”²². Orașul era important, fiind „ultimul obstacol care ținea în loc ofensiva armatei teutone din Dobrogea împotriva orașului fortificat Brăila, aflat la opt mile și jumătate spre vest”. Articolul face referire și la avansurile forțelor Puterilor Centrale spre linia Focșani-Galați, pe Siret, dar mai importante sunt frazele finale, o concluzie dramatică: „Problema supunerii complete a României este doar o chestiune de timp”²³.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ ****Macin succumbs to Teuton Drive. Mackensen's Forces Capture important Danube Bridgehead City*, in “The Washington Herald”. Washington D.C., January 4, 1917.

Ocupație și dispute²⁴

Dobrogea a fost prezentată în presa din Statele Unite, de data aceasta în foarte cunoscutul ziar „The Sun”, drept o provincie puternic maltrată de ocupanți, bulgarii fiind considerați singurii responsabili pentru acest tratament. Comparativ cu situația dintre 1878 și 1916, perioadă în care „România a dezvoltat pustiul într-o țară fertilă și, cu un cost enorm, a construit portul Constanța la Marea Neagră. Porturile Brăila și Galați au devenit cele mai importante centre de cereale din Europa. Sute de nave plecau săptămânal. Cele mai moderne facilități de debarcare au fost instalate de guvern, iar frumusețea porturilor nu avea rival printre vecinii lor de pe Dunăre. În tot acest timp bulgarii au rămas inactivi.”²⁵ Sub un subtitlu tăios („Bulgarii pot doar distruge”), autorul, Konrad Bercovici, un român stabilit în Statele Unite încă din copilărie, nota că „teutonii și bulgarii au distrus această realizare [dezvoltarea Dobrogei]. Dacă Dobrogea va rămâne în mâinile acestora, nu poate exista nicio speranță de restaurare. Bulgarul poate doar distruge. Și chiar dacă va rămâne în mâinile românilor, niciun capital nu va fi investit pentru vreo restaurare atât timp cât există un gol oriunde pe linia naturală a frontierei.” După cum se putea observa cu ușurință, aluzia la restaurarea frontierelor Dobrogei, așa cum au fost stabilite în 1913, era extrem de clară. De fapt, această opinie se regăsește chiar de la începutul articolului, în care România era prezentată ca o țară bine apărată de frontiere naturale (râul Prut, Marea Neagră, Dunărea, „Alpii Transilvăneni”): „doar în sud-vest, pe o distanță de circa o sută de mile, exista un gol periculos în linia naturală de protecție: granița sudică a Dobrogei către Bulgaria.”²⁶

Acest articol, după cum sugera titlul, reprezenta o amplă analiză a întregii situații a României, în apropierea semnării tratatului de la București, fiind însoțit de portretele regelui Ferdinand, principele Carol („moștenitorul de drept”) și reginei Maria. Tonul general era unul de ostilitate față de cuceritori („de la invazia Europei de către goți, tătari și maghiari sub Attila, Biciul lui Dumnezeu, lumea nu a mai văzut o asemenea devastare”), dar și față de aliați, Franța și

²⁴ A se vedea, în ceea ce privește geopolitica Dobrogei, Constantin Cheramidoglu, *Dobrogea în geopolitica zonei (1913-1918)*, în „Anuar”, III-V/2019-2021, Fundația Culturală „Traian Tr. Ceptoiu”. Centrul de Studii Istorice, Scrisul Prahovean, pp. 53-86. Sunt făcute largi aprecieri, pe baza documentelor de arhivă și a presei internaționale, cu privire la disputele legate de Dobrogea și poziția/pretențiile Bulgariei față de această provincie, în contextul oferit de războaiele balcanice și Primul Război Mondial.

²⁵ Konrad Bercovici, *Rumania the Belgium of the Balkans. Bulk of Country Already Looted by the Hun and Its Fate Depends Wholly on Victory of Allies*, în „The Sun”, New York, March 24, 1918, p. 15.

²⁶ *Ibidem*.

Regatul Unit (care nu cunoșteau realitățile din Balcani și au împins România să intre în război), precum și Rusia, care a trădat România. În general, este un articol în care situația extremă a României era prezentată în cel mai dramatic mod.

După semnarea tratatului de la București, care a confirmat prăbușirea României și împărțirea teritoriilor sale între Puterile Centrale: Austro-Ungaria, Imperiul German și Bulgaria, Dobrogea a revenit în dezbaterea din jurnalele din Statele Unite. De exemplu, pe 26 mai 1918 a apărut un articol amplu în „The Sun”, semnat de F. Cunliffe-Owen²⁷. Întregul articol avea în centru o fotografie cu legenda: „Țarul Ferdinand al Bulgariei, care aspiră să domnească peste toți Balcanii.”²⁸ Dacă acest lucru era adevărat, nu exista niciun mod de înțelegere între Bulgaria și Imperiul Otoman, iar articolul menționa reconcilierea aproape imposibilă: „Karl von Helfferich, Richard von Kuehlmann, contele von Bernstoff, chiar și însuși Kaiserul și-au încercat norocul, dar fără succes. Dar turcii, care, de la prăbușirea Rusiei, au recucerit toate cetățile din Asia Mică capturate de forțele Marelui Duce Nicolae Nicolaievici și care sunt, ca să spunem așa, înviorați de victorie, nu sunt într-o dispoziție de predare, chiar dacă au pierdut Ierusalimul.”²⁹ Mai mult, din partea turcilor, „ei se plâng amar că în disputa cu Bulgaria, aceasta din urmă este favorizată de către Kaiser. De fapt, poziția contelui Bernstoff la Constantinopol devine atât de dificilă din cauza atitudinii suveranului său în această chestiune încât amenință să demisioneze.”³⁰ În opinia istoriografiei românești, atitudinea Imperiului Otoman de opoziție față de pretenția bulgară (dacă nu era însoțită de o compensație substanțială, în special în regiunea Traciei) a fost încurajată de Germania, în ciuda reacțiilor publice otomane critice față de Germania³¹.

În iunie a apărut un articol amplu privind controversele menționate: „Turcia și Bulgaria s-au certat din cauza dispoziției teritoriilor cedate de România ca preț al păcii.”³² De asemenea, articolul menționa o declarație făcută la 21 iunie, în Reichstag, de von Kuehlmann, fost secretar german de externe, potrivit căreia „au apărut diferențe între Bulgaria și Turcia cu privire la împărțirea terenurilor luate de la România în baza acordului de pace cu Puterile Centrale.”³³ Cu alte cuvinte,

²⁷ ****Huns Quarrel About Possible Loot of War*, in “The Sun”, New York, May 26, 1918, p. 14.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Editura ExPonto, Constanța, 1998, p. 387.

³² ****Looters at Odds*, in “New York Tribune”, June 26, 1918, p. 8.

³³ *Ibidem*.

o „diferență de opinie între doi dintre aliații Germaniei, față de care Germania era legată prin aceleași obligații”³⁴.

În acest prestigios jurnal american se afirma că „von Kuehlmann a fost suficient de prevăzător să stipuleze, când a fost redactat tratatul român, că Dobrogea să treacă sub controlul, nu al Bulgariei, ci al Alianței cvadruple.” Iar analistul își imaginează întreg contextul geopolitic, începând din 1878 (aici făcând unele confuzii, deoarece Dobrogea nu a fost luată de la Bulgaria, cum afirmă, la sfârșitul războiului ruso-otoman, nici „tot acest teritoriu este bulgar”, referindu-se la întreaga Dobrogea). Continuă apoi cu o imagine amplă a anului 1918: Imperiul Otoman cerea returnarea Traciei, ca o compensație pentru pretențiile Bulgariei asupra Dobrogei; tot Imperiul Otoman solicita, ca urmare a dezmembrării Imperiului Rus, recunoașterea ca hegemon la Marea Neagră, Marea Caspică și Asia Centrală, iar Germania pretindea predarea întregii flote ruse sechestrate la Marea Neagră. Totuși, concluzia principală era destul de corectă, în termeni de psihologie a învingătorilor: „tratatele de la Brest-Litovsk și România (sic!) au deschis drumul Germaniei spre Siberia și inima Asiei. Dar au trezit și alte dorințe decât ale sale. Statele marionetă aliate cu ea trebuie liniștite și satisfăcute. Austro-Ungaria vrea Polonia. Bulgaria și Turcia doresc ceva la fel de substanțial din marea împărțire. Pot fi prăzile estice împărțite fără a zdruncina în bucăți Alianța cvadruplă? Este o problemă delicată pentru diplomația germană, care nu a fost niciodată cunoscută pentru tact și renunțare de sine în distribuirea prăzii militare.”³⁵

O lună mai târziu, același subiect era observat de „New York Tribune”: „de mult timp circulă zvonuri că Turcia se opune cotei din România pe care Bulgaria urma să o primească și că Turcia privește cu ochi geloși litoralul Mării Negre, Caucazul și Balcanii.”³⁶ În același număr se menționa că au avut loc ciocniri între forțele turce și bulgare, pe străzile Adrianopolului, în aprilie, „în care mulți soldați au fost uciși de ambele părți.”³⁷ Foarte interesante sunt opiniile extrase de „New York Times”, în același număr, din jurnalele germane, monitorizate pe parcursul câtorva săptămâni. Atât în „Cologne Gazette”, cât și în „Norddeutsche Allgemeine Zeitung”, disputa bulgaro-otomană era văzută ca o problemă serioasă, care ar putea afecta „opera hegemoniei realizate de Puterile Centrale la București” iar Germania trebuia să rămână rezervată, „dacă nu vrea să-și asume responsabilități grele pentru viitor.” O informație concretă venea din „Vossische Zeitung”: „cenzura politică în Turcia a fost abolită pentru a permite ziarelor turce

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ ****Division of Rumanian Territory Seen as a cause of Turko-German Dispute*, in “New York Tribune”, July 30, 1918, p. 6.

³⁷ *Ibidem.*

să atace Bulgaria.”³⁸ În final, articolul din ziarul american era însoțit de o hartă a României (și Dobrogei), cu explicații referitoare la împărțirea Dobrogei și pretențiile Imperiului Otoman.³⁹

Nici „The Washington Times” nu a pierdut subiectul: „Bulgarii se enervează pe turci și o ruptură deschisă este așteptată în curând.”⁴⁰ Mai exact, „relațiile dintre Bulgaria și Turcia au ajuns într-o fază în care o ruptură este inevitabilă, cu excepția cazului în care turcii se vor retrage din atitudinea lor actuală, conform unor sfaturi semi-oficiale primite în cercurile diplomatice.”⁴¹ În acest context, jurnalul american concluzionează că Germania se afla, de fapt, într-o situație extrem de dificilă: „cu ambele, Bulgaria și Turcia, cerând o confruntare de la Germania și niciuna nefiind de acord să accepte decizia, o ruptură între una și cealaltă este inevitabilă, cred diplomații de aici. Ei speră că va fi cu Bulgaria, dar în ambele cazuri Germania va pierde doi aliați sau va câștiga un dușman.”⁴² Totuși, mai interesante, cel puțin la nivelul bârfelor diplomatice, sunt referirile la posibilele

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ ****Discussions Reported between Two Teutonic Allies Over Spoils in the Balkans*, in “The Washington Times”, August 4, 1918, p. 3.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

acțiuni pe care aliații Antantei le-ar putea urma pentru a exploata certurile dintre adversari. Sunt citate, sub o formulă generală, opinii ale diplomaților aliați în Balcani care „variază în privința dacă această [acțiune] ar trebui să fie beligerantă sau conciliatoare.” Sunt inventariate două categorii de atitudini: 1. O „campanie hotărâtă” împotriva Bulgariei, „insistând că Bulgaria poate fi <<înfricoșată>> să rupă legăturile cu Puterile Centrale” (opțiuni promovate de Grecia și Serbia) și 2. Cea a abordării diplomatice (susținută de Regatul Unit, Franța, Italia și Statele Unite), considerând că o inițiativă fermă (inclusiv militară) „ar reuni facțiunile antagoniste în fața unui pericol comun.”⁴³

Despre nemulțumirea bulgară a apărut un alt articol, intitulat „Bulgarii ar putea rupe legăturile cu Kaiserul.” Titlul este semnificativ, sugerând o posibilă ruptură a Alianței Puterilor Centrale. Totuși, jurnalul era unul local (Marshalltown, Iowa), cu un impact redus. Cu toate acestea, vom menționa acest articol și informațiile oferite, mai ales datorită faptului că unele periodice bulgare erau implicate. În opinia jurnalului american, „indicații că o secțiune influentă a opiniei bulgare este atât de nemulțumită de tratamentul recent al Bulgariei din partea Puterilor Centrale, în special refuzul acestora de a-i ceda întreaga Dobroge, încât este dispusă să vorbească despre dorința de a ieși din alianță, se regăsesc în extrase din presa bulgară.”⁴⁴

Concluzii

Putem observa că, în puținele cazuri în care Dobrogea a apărut ca subiect în jurnalele din Statele Unite, referirile la importanța sa strategică erau prezente împreună cu cele legate de populațiile sale și progresul general de după 1878, când a fost inclusă în statul român. Detaliile oferite (în special referirile la trecutul istoric) ne conduc la concluzia că acest tip de materiale au avut ca sursă de inspirație fie comunitatea românilor-americani, fie misiunea românească (în cazul ultimei abia începând cu vara anului 1917). Imaginea provinciei românești este completată cu descrieri rare (și greu de verificat) ale războiului și, în vara lui 1918, cu un dezbateri neașteptată despre destinul ei teritorial și economic, în scurta perioadă de dominație germano-bulgaro-otomană, dezbateri care ar fi putut, în opinia jurnaliștilor americani, să ducă chiar la ruperea alianței.

Abstract: *References to Dobrogea, in the American press are quite rare, and limited to the period of World War I. On this occasion, the authors of the articles also present the evolution of Dobrogea (politically, economically, strategically, including geographical and*

⁴³ *Ibidem.*

⁴⁴ ****Bulgars May Break with Kaiser*, in “Evening Times-Republican”, Marshalltown, Iowa, July 23, 1918, p. 3.

biological aspects) after its integration into the Romanian state. The details provided (especially references to the historical past) lead us to conclude that this type of material was inspired either by the Romanian-American community or by the Romanian mission (in the latter case, only starting with the summer of 1917). The image of the Romanian province is complemented by rare (and difficult to verify) descriptions of the war and, in the summer of 1918, by an unexpected debate about its destiny, during a brief period of euphoria among the Central Powers regarding their victory in the East, euphoria overshadowed by disputes over the division and exploitation of the province. In general, war reports are provided mainly by the local press, while analyses of the geopolitical situation in Dobrudja (and Romania) appears in the pages of periodicals with federal circulation.

Keywords: *American press, Dobrudja, war-stories, presa americană, Dobrogea, povești de război, inter-allied disputes*

Doina ANGHEL*

DESPRE LAGĂRELE DE PRIZONIERI GERMANE DIN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ÎN MEMORIILE A DOI OFIȚERI DIN REGIMENTUL 33 DOROBANȚI TULCEA

Rezumat: *Indiferent de scopurile și obiectivele urmărite, războaiele au creat, înainte de orice, suferință și durere. Soarta prizonierilor de război nu a fost niciodată una de invidiat, aceștia aflându-se în permanență la dispoziția celui care i-a capturat și care putea dispune după cum voia de bunurile și chiar de viața acestora.*

Memoriile întocmite de către cei care au supraviețuit și s-au întors în țară constituie o deosebit de valoroasă sursă de informație în vederea cunoașterii condițiilor, de multe ori inumane, în care au trebuit să își trăiască viața de prizonier românii căzuți în captivitate.

Articolul prezintă memoriile a doi ofițeri din Regimentul 33 Dorobanți Tulcea, prizonieri în Germania în Primul Război Mondial. Aceștia au descris, atât modul în care au fost făcuți prizonieri, drumul spre lagărele germane, condițiile din toate lagărele prin care au trecut, cât și ororile la care era supusă populația din Dobrogea de către soldații bulgari și turci în timpul ocupației

Cuvinte-cheie: *Primul Război Mondial, prizonieri, Germania, Regimentul 33 Dorobanți Tulcea.*

În baza Legii bugetare pe anul financiar 1884-1885, a fost emisă Decizia Ministerială nr. 18, prin care au fost înființate și reorganizate unități ale Armatei Române. La acea dată, în Dobrogea, a fost creat Batalionul de Dorobanți „Dobrogea”, la Constanța, având în compunere patru companii¹.

La 10 martie 1887, prin Înaltul Decret nr. 472, Batalionul de Dorobanți „Dobrogea” și-a schimbat denumirea în Regimentul 33 Dorobanți, cu reședința la

* Doina ANGHEL, Depozitul Central de Arhivă „General Grigore Constandache”, Pitești, doinatalasman@yahoo.com

¹ „Monitorul Oastei”, nr. 22/1884, p. 335-400.

Tulcea², desfășurându-și activitatea sub această denumire până în anul 1932 când, prin Înaltul Decret nr. 1778 a devenit Regimentul 33 Dorobanți Tulcea³.

În preajma războaielor balcanice, România era cel mai important stat din sud-estul Europei, atât ca suprafață, cât și ca populație. Atunci când Bulgaria a decis să își atace foștii aliați, cabinetul Titu Maiorescu a considerat că trebuie impusă pacea. Prin urmare, cu acceptul cancelariilor europene, România a decis să mobilizeze armata și să o trimită peste Dunăre. Fiind prima campanie militară de după Războiul de Independență, entuziasmul era la cote maxime.

În al doilea război balcanic, Regimentul 33 Dorobanți și-a mobilizat efectivele și a participat la luptele de la Turtucaia, Dobrici și Balcic. Campania militară din Bulgaria le-a insuflat românilor încrederea în forțele proprii.

Marele Stat Major român, în conformitate cu obiectivele politico-militare pe care le urmărea, respectiv desăvârșirea unității național-statale, elaborase, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea diferite studii operative care să acopere orice situație conflictuală în care ar fi putut fi implicată România⁴.

De la izbucnirea Primului Război Mondial și până la intrarea României în război, ipotezele întocmite de Secția Operații din Marele Stat Major au fost mereu actualizate, modificate și completate, atât în funcție de evoluția situației pe fronturile oriental și balcanic, cât și în funcție de evoluția relațiilor dintre România și Antanta, către care țara noastră înclina în favoarea încheierii unui tratat de alianță.

Hotărârea guvernului român de a angaja România în război alături de Antantă, pentru eliberarea teritoriilor românești aflate sub dominație străină a avut un impact puternic în întreaga societate.

Armata română intra în război în condiții neprielnice, dispunând de puține mijloace și fiind nevoită să lupte pe un front cu o lungime de aproape 1.500 de km, între Vatra Dornei și Turnu Severin⁵.

Intrarea armatei române în război degajase asediul asupra Verdunului, împiedicând ocuparea acestui punct. Intrarea României în război a determinat mobilizarea de către Germania și aliații săi a 58 de divizii pe Frontul de Est⁶.

La decretarea mobilizării din 1916, Regimentul 33 Dorobanți se afla la Medgidia, unde efectua săpături pe malul Dunării⁷. La acea dată, organizarea regimentului era următoarea: comandant, ajutor comandant, ofițer adjutant,

² „Monitorul Oastei”, nr. 7/1887, p. 107.

³ „Monitorul Oastei”, nr. 122/1932, p. 3445.

⁴ *România în anii Primului Război Mondial*, vol. I, Editura Militară, București, 1987, p. 212.

⁵ *Istoria românilor*, vol. VII, tom II, *De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, coord.: Gheorghe Platon, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 422.

⁶ *Ibidem*, p. 423.

⁷ Depozitul Central de Arhivă „General Grigore Constandache” Pitești (în continuare se va cita Dp.C.A.), fond *Divizia 10 Infanterie*, dosar nr. 9, f. 5-8.

57

DESPRE LAGĂRELE DE PRIZONIERI GERMANE DIN PRIMUL
RĂZBOI MONDIAL ÎN MEMORIILE A DOI OFIȚERI DIN
REGIMENTUL 33 DOROBANȚI TULCEA

medic, ofițer cu aprovizionarea, ofițer contabil, ofițer cu îmbrăcămintea, comandant tren luptă, cornist, maestru armurier, trei batalioane cu câte trei companii de pușcași și o companie de mitraliere⁸.

La 12 august 1916, conform ordinului Diviziei 10 Infanterie nr. 855, urmat de ordinul Corpului 5 Armată nr. 462, regimentul urma să se disloce din garnizoana Tulcea la Mogoșoaia, lângă București. Pentru a executa ordinele primite, efectivul regimentului, format din 69 de ofițeri și 3456 trupă a fost îmbarcat în seara zilei de 12 august pe trei șleपुरi și a pornit spre Brăila, de unde au continuat drumul cu trenul, sosind în gara Mogoșoaia în ziua de 14 august 1916, între orele 8,30 și 11,30⁹.

La 15 august 1916, conform Ipotezei „Z”, Regimentul 33 Dorobanți, împreună cu Regimentul 73 Infanterie, intrau în compunerea Brigăzii 20 Infanterie, trebuind să ajungă în a douăsprezecea zi pe zona de concentrare Ciocănești – Titu. Începând cu data de 11 septembrie 1916, Regimentul 33 Dorobanți a trecut în subordinea Brigăzii 7 Infanterie, comandată de generalul Mladian¹⁰.

A participat cu succes, alături de celelalte unități ale Diviziei 10 Infanterie, la acțiunea de forțare a Dunării, la operațiunea Flămânda, declanșată la 18 septembrie 1916. Având ca obiectiv satele Borisovo, Enimahle și Babovo, a continuat acțiunea și a ajuns pe seară la o distanță de 3 km de Reahovo. Înaintarea a fost foarte dificilă din cauza numeroaselor avioane inamice care bombardau zona și care au provocat pierderi substanțiale. Au fost răniți: locotenent-colonelul Pastia Petre (comandantul Batalionului II), sublocotenentii Dodu Remus, Susală Gheorghe, Grigoiu Iustinian și Caramfil Telemac. În rândul trupei au fost 30 de morți și 100 de răniți¹¹.

La 20 septembrie 1916, Regimentul 33 Dorobanți a primit ordin de retragere. Considerându-se că misiunea a fost îndeplinită, la ora 14 regimentul a început marșul către Dunăre. A doua zi, Batalionul III a pornit în marș la gara Băneasa, unde s-a îmbarcat spre Predeal, celelalte batalioane rămânând încă două zile pentru paza Dunării¹².

La sfârșitul lunii septembrie 1916, regimentul a primit ordin să dirijeze efectivele pe Valea Prahovei.

⁸ Idem, fond Colecții, *Registre Istoric și Jurnale de Operații*, vol. I, f. 32-33.

⁹ *Ibidem*, f. 32.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, f. 34.

¹² *Ibidem*, f. 34v.

La 11 octombrie 1916, Batalionul III a fost trimis spre Clăbucet, cu ordin să atace inamicul care ocupase punctul Elevatorul. Batalionul a inițiat șapte atacuri pentru a reuși să ocupe Elevatorul, pierderile fiind foarte mari, dintr-un efectiv de 800 trupă, rămânând doar 276¹³.

La 18 octombrie 1916, Batalionul II a fost atacat de inamic cu forțe superioare și, cu tot sprijinul acordat de Batalionul III, frontul a fost rupt, inamicul cucerind vârful Clăbucet și îndreptându-se spre cota 1441¹⁴.

Luptele au continuat, în timpul nopții căzând comandantul Batalionului II, căpitanul Dimitrescu Odiseu. În zilele de 12-22 octombrie 1916 luptele au continuat cu înverșunare, deși pierderile regimentului au fost enorme, de peste 600 de răniți și 133 de morți. În Jurnalul de Operațiuni al Regimentului 33 Dorobanți sunt descrise astfel luptele din ziua de 22 octombrie: „Inamicul concentrase în această parte numeroasă artilerie de diferite calibre. Bombardamentul era așa de violent, că tranșeele noastre au fost răsturnate, copacii dărâmați la pământ. Bombardamentul a ținut până la ora 1,30 p.m., când infanteria inamică, pornind la atac, respinge slabele forțe ale Regimentului 73 Infanterie, care se găseau la stânga noastră, învăluie la stânga Regimentul 33 Dorobanți și face prizonier pe comandatul regimentului, colonel Mihăescu.

Trupa ce a mai scăpat s-a adunat la Sinaia, de unde, pe calea ferată s-a trimis la Ploiești, pentru refacere. În după amiaza zilei, conform ordinului Armatei a II-a, Brigada 20 Infanterie este retrasă de pe front și trimisă pentru refacere la Ploiești”¹⁵.

În ziua de 23 octombrie 1916, la orele 6, Regimentul 33 Dorobanți a ajuns în Ploiești și s-a instalat în cazarma Regimentului 32 Infanterie, efectivul fiind foarte redus: 425 trupă combatanți, 362 necombatanți¹⁶. Restul efectivul erau morți, răniți sau prizonieri.

Printre prizonieri se numărau și locotenentul Gheorghe T. Ionescu (adjutant), căzut prizonier în data de 22 octombrie, și sublocotenentul Țuțuianu Gheorghe (ofițer cu aprovizionarea)¹⁷, căzut prizonier în data de 23 octombrie..

În vederea cunoașterii condițiilor, de multe ori inumane în care au trebuit să își trăiască viața de prizonier românii căzuți în captivitate, o deosebit de valoroasă sursă de informație o constituie memoriile întocmite de către cei care au supraviețuit și s-au întors în țară.

La 26 martie 1918, Marele Cartier General emitea Ordinul circular nr. 2543, conform căruia, ofițerii erau obligați să întocmească memorii la revenirea în țară.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, f. 37.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, f. 32.

Memoriile trebuiau să conțină date privind împrejurările în care au căzut prizonieri și la ce trupe inamice, unde au fost duși după aceea, în ce lagăr au fost internați, tratamentele la care au fost supuși de către inamic, condițiile de locuit, hrana, îmbrăcămintea, solda, îngrijirea medicală, programul zilnic. Totodată, trebuia menționată data întoarcerii din prizonierat, impresiile generale asupra stării de spirit generale a populației, aprecierile inamicului asupra armatei române și zvonurile care circulau în lagăre în legătură cu evenimentele interne sau internaționale. Memoriile trebuiau întocmite în două exemplare, unul fiind păstrat la istoricul unității militare din care făcea parte autorul, iar celălalt era înaintat Biroului Istoric din Marele Stat Major¹⁸. Informațiile obținute erau înaintate diviziilor, iar comisiile de clasare le analizau și decideau, printr-un proces-verbal, dacă ofițerul în cauză urma să fie trimis în fața justiției militare sau nu. Curțile Militare trimiteau rezultatele către Ministerul de Război. Ofițerii erau clasificați astfel: cei vinovați și propuși pentru trimiterea în judecată, cei care aveau să fie trimiși înaintea Consiliului de Reformă, cei în curs de cercetare și cei absolviți de orice vină. În cazul celor din urmă, Consiliul Superior al Armatei propunea înaintarea lor în grad.

În anii care au urmat întoarcerii din prizonierat, în special în perioada 1919-1921, foștii prizonieri au dat zeci de mii de declarații în fața unor comisii militare ale Ministerului de Război. Aceste comisii au desfășurat o activitate amplă, împreună cu autoritățile civile (prefecturi), în vederea clarificării situației celor care fuseseră pe front, în prizonierat, care muriseră, care dezertaseră sau care rămăseseră în teritoriul ocupat. În privința soldaților, trebuiau stabilite: momentul căderii în prizonierat, lagărele prin care au trecut, situația în timpul captivității.

Aceste memorii sunt deosebit de relevante atât pentru starea materială a prizonierilor, cât și pentru moralul acestora și atmosfera în care au supraviețuit în captivitate.

În urma reglementărilor stabilite, încă din anul 1918 a început strângerea declarațiilor privind răul tratament și pagubele suferite atât de prizonierii militari români, cât și de internații civili, centralizarea datelor fiind realizată pe parcursul a patru ani. Au fost semnate 146.000 de declarații, majoritatea fiind întocmite pe formulare tip, fapt care a ușurat, într-o oarecare măsură, efortul depus. Declarațiile au fost îndosariate în 250 de volume¹⁹.

Din luna august 1916 și până la începutul anului 1917, ostașii români au fost luați prizonieri de armatele germană, austro-ungară, bulgară și otomană, fiecare

¹⁸ Dp.C.A., fond *Comandamentul General al Etapelor*, dosar nr. 633, f. 182.

¹⁹ Dp.C.A., fond *Ministerul de Război, Serviciul Statistic*, dosar nr. 433, f. 70.

dintre acestea trimițând prizonierii capturați în propria țară. La 1 februarie 1917, Quadrupla Alianță anunța un total de 79.033 de prizonieri de război români²⁰. Conform Oficiului Central al Prizonierilor aflați la Puterile Centrale, la data de 1 februarie 1917, situația prizonierilor români era următoarea: în Germania (202 ofițeri, 9.955 soldați), în Imperiul Austro-Ungar (542 ofițeri, 37.765 soldați), în Bulgaria (789 ofițeri, 27.718 soldați), în Turcia (3 ofițeri, 2.909 soldați)²¹.

Prizonierii români care au supraviețuit și au fost repatriați au purtat cu ei amintirile perioadei de prizonierat. În continuare, supunem atenției memoriile a doi ofițeri din Regimentul 33 Dorobanți. Aceștia au descris, atât modul în care au fost făcuți prizonieri, drumul spre lagărele germane, condițiile din toate lagărele prin care au trecut, cât și ororile la care era supusă populația din Dobrogea de către soldații bulgari și turci în timpul ocupației.

Documentul nr. 1

„Memoriu asupra tratamentului ce l-am avut de la inamic în timpul captivității

Am căzut prizonier în ziua de 22 octombrie 1916 pe muntele Clăbucet, luat de trupe din armata Austro-Ungară.

Dus la Comandamentul Diviziei inamice din Predeal, mi s-a luat interogatoriul; se căuta a ne smulge declarația asupra sentimentelor ce nutrim, jignindu-ne în amorul propriu, insultându-ne familia regală, bătându-și joc de alianțele noastre și în special de Rusia.

De la Predeal, prin etapele Brașov (5 zile), Sibiu (8 zile) am ajuns în lagărul de carantină Timișoara.

În Brașov am avut o îngrijire omenească.

În Sibiu o cameră a unei cazarme din Rudolfplatz, așternută cu paie, forma locuința a 12-30-40 ofițeri prizonieri români. Ni se servea o masă mizerabilă, rădăcini de buruieni fierte, în zeama cărora pluteau viermii; rar când ni se da fasole. Această mâncare era servită într-un lighean sau găleată.

Am căutat aici a raporta medicului cazarmei (aici era cazarma unui Batalion de instrucție), pe care l-am rugat a ne vizita. Un medic inamic a fost speriat de mizeria camerei în care trăiam. În acea zi la masă i-am trimis ligheanul cu mâncarea noastră, pe care nu o putusem mânca. Medicul a ridicat chestiunea traiului nostru la popota lor, unde comandantul – un locotenent de rezervă ungur – foarte supărat, a accentuat că acesta este tratamentul ce i s-a ordonat a-l da unui

²⁰ Jean Nouzille, *Calvarul prizonierilor de război români în Alsacia-Lorena. 1917-1918*, prefată de Dumitru Preda, Editura Semne '94, București, 1997, p. 27.

²¹ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919*, vol. I, Editura România Nouă, București, 1922, p. 543.

prizonier român. Medicul atunci a spus că suntem ofițeri. Comandantul a răspuns că ofițer sau soldat e totuna.

Medicul ne-a pus la dispoziție un infirmier român și o mașină de călcat pentru deparazitare.

Am plecat din Sibiu sub conducerea unui locotenent de rezervă (polon) foarte cumsecade. N-a voit a ne da numele. Ne-am despărțit de dânsul foarte cordial.

În Timișoara, timp de 12 zile am avut un tratament omenesc. Comandantul lagărului era un locotenent de rezervă, avocat evreu. De abia aici am început a primi solda de captiv de 4 coroane pe zi.

De la Timișoara am plecat în lagărul Sopronieck (Ungaria). În drum am suferit o deraiere de tren – vagonul nostru a scăpat ca prin minune – cu toate că din tren muriseră 65 de persoane și răniți 200. Cei ce scăpaseră ne blestemau pe noi că am scăpat.

În lagăr, o dezorganizare completă.

Nu ni se asigura nici baie, nici spălatul rufelor, camerele de locuit mari, fără tavan, erau aproape neîncălzite. Eram puși a plăti noi încălzitul, fără a aduce cel puțin lemne pentru cumpărat. Ni se permitea a ieși la plimbare escortați.

Eram speculați îngrozitor prin cantina lagărului.

Hrana era neîndestulătoare și se reducea în fiecare zi.

Nu ni se da nici un mijloc pentru omorârea timpului. Veșnice ocoluri – preumblări – în mica curte a lagărului, discutând politica internațională.

Dezgustați, ne înscriem pe o listă ce circula în lagăr pentru a merge în Germania, sub cuvânt că am fost prinși de germani. De altfel, se avusese grijă a se trimite în lagăr un reprezentant al Crucii Roșii (un evreu român) care ne lăuda tratamentul în Germania și organizația de acolo.

La 24 decembrie 1916 plecam în Germania.

În toată Ungaria călătorisem cu vagoane clasa II – chiar luxoase.

La granița germană, suntem primiți de un maior otoman, ce ne declară că vom fi tratați camaradereste; suntem însă vârați într-un tren cu vagoane de clasa IV, fără geamuri, încuiați la uși, vagoane neîncălzite.

Mergeam la Marea Baltică, în lagărul Stralsund Dönhalm. Drumul, două zile, suntem foarte prost hrăniți. În marea gară Breslau, duși într-o baracă în spatele gării pentru a ni se da masa, ne servește o supă – *Kaiserliche Supe* – iar la ieșirea din baracă, la ușă, pe rând, la câte unul, ni se da o bucată de pâine, ca la cerșetori. Cei mai mulți am refuzat-o. Nu ni se dase pâinea înăuntru, că știau prea bine că afară o refuzam.

Sosim seara în Dänholm (a doua zi de Crăciunul nostru). Mâncăm o supă de varză (apă cu varză) – fără pâine.

De aici încolo începe frica de moarte – moartea prin foame – în fiecare zi supele grozav de subțiri de mălai, varză, de sămânță de mătură, de castane, rar de tot de grâu. Duminica, o bucățică microscopică de carne. Și această bucățică era negustorită de bucătarii nemți – ce făceau chef la cantină – cu mâncări preparate din această carne. Comandantul, maiorul von Busse, știa foarte bine aceste lucruri și nu lua măsuri.

Aveam 19 bonuri pe 7 zile, a câte 75 de gr de făină bonul. În realitate, pâinea ce primeam – pituști mici – avea 50-60 grame. Deci câtă pâine mâncam în 7 zile.

Prin martie, Crucea Roșie din Berna, începe a ne trimite câte o pâine săptămânal – în pachete individuale. N-aveau nevoie însă a primi toți această mană cerească – nu știu din ce cauză. Desigur, vreun alt flămând – locuitor al Germaniei – o mânca în locul nostru.

În lagăr, maiorul «von Busse» guverna, cum se guvernau pe vremuri negrii la minele din America. Scoși la apel de 2 și 3 ori pe zi, stam, drepti în fața unui *Feldwebel* (plutonier) sau chiar a unui căprar ce făcea apelul. Șeful direct, un sublocotenent, Bendsdorf (von) primea raportul acestora și în fiecare zi, citindu-ne datoriile noastre în lagăr. Insultați aproape în fiecare zi, nu ni se ascultau niciodată plângerile. De cele mai multe ori, plângerile erau de foame.

Nu uit cum în prima zi de apel în acest lagăr caporalul ce ne făcea apelul spunea că putem pleca, dar că dorește a vedea pe ofițerii superiori. Și i-a văzut.

Trebuia a saluta ofițerii nemți prin lagăr. Cei ce din greșeală poate nu salutau erau batjocoriți, țipându-li-se ca la animale.

Ni se făceau inspecții riguroase noaptea, pentru a ne scula din somn.

Stralsund-ul era un lagăr de carantină. De aici se mutau serii, serii de ofițeri în alte lagăre. Tremuram la orice apel, de frica mutării, de frica necunoscutului. Eram mulțumiți cu ce aveam, nu știam ce va mai fi în alt lagăr.

La 1 martie 1917 mă mută, în fine, în lagărul Bressen.

Până aici am urmat o seară coborâtoare. Când mă gândeam înapoi, regretam lagărul Sopronieck, cu traiul de acolo. În Bressen regretam chiar lagărul Stralsund cu traiul de acolo.

În Bressen era grozăvenie. Când am intrat în baracă în Bressen, mi s-a părut că intru în mormânt. Umezeală, întuneric, frig, fum, toate se amestecau pentru a scoate cea mai neagră mizerie posibilă. Un pat mizerabil, cu o saltea udă, făcută din strujituri de lemne, cu o pernă din mototoale de hârtie, cu 2 pături de bumbac subțiri mucegăite.

O baracă, comună pentru 40 de ofițeri, era încălzită cu 3 găleți (mici) de cărbuni, brighete. Hrana mizerabilă. Supă de gulii proaspete și gulii murate, varză, icre sărate, prea sărate (după care ne saturam de apă); pâinea amestecată cu paie, surcele, nisip și aproape mai puțină ca la Stralsund.

DESPRE LAGĂRELE DE PRIZONIERI GERMANE DIN PRIMUL 63
RĂZBOI MONDIAL ÎN MEMORIILE A DOI OFIȚERI DIN
REGIMENTUL 33 DOROBANȚI TULCEA

Am făcut raport către consulul Spaniei, ce auzisem că ne reprezintă. Ne-a venit răspuns peste 3 luni, fără a fi vizitați, că a intervenit la Ministerul de război german și că răspunsul e următorul:

1. Nu se poate a se da paie pentru saltele, paiele fiind întrebuințate pentru animale.
2. Locuința e destul de bună, fiind făcută din scânduri suprapuse (în realitate se putea vâra mâna printre scânduri).
3. Hrana e ca a populației civile (populația civilă mânca însă ouă, pâine dublă și carne dublu).

Scăpăm de prima iarnă. Vara, prin iunie (1917) ne vin alimente de la Crucile roșii și traiul ni se îndulcește. Totuși, pachetele cu alimente erau devastate, de multe ori din pachet venea numai ambalajul. Am și acum pachete trimise cu haine din București și cărți de la Paris care nu mi-au sosit până la plecarea mea din Germania.

Nu uit aici pe maiorul «von Limburg», cea mai barbară ființă de pe suprafața pământului.

În septembrie 1917, evadez din lagăr cu alți doi camarazi. După ce străbatem vreo 100 km, suntem prinși în orașul Hamburg, în drum spre Olanda. Înapoiți în lagăr, suntem percheziționați la piele și pedepsiți cu 17 zile de carceră și mutați disciplinat din lagăr. Dar fatalitatea face să fim mutați într-un lagăr mai bun. La Helmstedt.

Nu simțim aici hrana nemțească, primim suficient de la Paris.

Eram speculați înspăimântător prin cantină cu ordin de sus (Ordinul acesta îl are dl. căpitan Boitan din Regimentul 37 Infanterie). Se spunea în ordin de a ni se lua banii cu orice chip spre a nu pleca cu bani în țară.

Mi se permitea a cumpăra cărți din Germania, care după un timp erau luate la cenzură și nu ni se mai înapoiau.

De la încheierea armistițiului și a păcii noastre, același tratament în lagăr, aceeași rigoare, aceleași apeluri, aproape mai multă teroare.

Locot. Ionescu T. Gheorghe

Din Regimentul Tulcea nr. 33, Compania 7-a²².

Documentul nr. 2

„Memoriu asupra tratamentului ce l-am avut la inamic în timpul captivității

Am căzut prizonier în seara zilei de 23 noiembrie 1916, orele 9 seara la Tâncăbești, luat de trupe germane.

²² Dp.C.A., fond Ministerul de Război, Serviciul Statistic, dosar nr. 2482, f. 346-348.

Toți ofițerii prinși am format un convoi și, sub escortă, am fost duși în satul Brătulești, unde ne-a ținut toată noaptea afară în ploaie, împreună cu soldații, înconjurați de jur împrejur cu santinele.

A doua zi dimineață, ne-a pornit pe jos în direcția Titu sub comanda unui locotenent german al cărui nume nu îl știu. Am dormit seara în Ghimpați, într-o casă în ruine, iar a doua zi seara am ajuns la Titu. În timpul marșului nu am primit nicio hrană, procurându-și fiecare, pe unde a putut. La Titu, ne-a cantonat într-un fost hotel ruinat, fără uși și fără ferestre și unde ne-am procurat singuri paiele pentru așternut. Ofițerul german nu a vorbit nimic cu noi și la Titu ne-a dat în primirea unor grade inferioare, unde am stat cu santinela la ușă. Mâncare nu ni s-a dat nimic și nici nu aveam voie să procurăm.

În ziua de 27 noiembrie, fără să ca știm direcția unde ne duce, ne-a pornit la gară, îmbarcați în vagoane de marfă cu ușile încuiate.

Seara am ajuns la Pitești, unde am fost cantonați într-un fost spital românesc și unde fiecare și-a procurat hrana cu bani, din oraș.

În ziua de 28 noiembrie, ne-a luat sub escortă și ne-a dus la gară, spunându-ne că ne duce la Turnu Măgurele. Am fost îmbarcați tot în vagoane de marfă încuiate. Ajunși la Turnu Măgurele, am fost cantonați la cazarma de călărași și dați în primirea unui caporal austriac. Aici, toți ofițerii am dormit pe paie, păziți de santinele, fără să se vadă vreun ofițer. Dimineața ni se aducea cafea (surogat) fără zahăr, iar o dată pe zi, la prânz sau seara ciorbă cu fel de fel de buruieni. Ni s-a permis a ne procura hrana singuri. În ziua de 4 decembrie am fost îmbarcați pe un vapor de pasageri în care erau și ofițeri germani care plecau în concediu de sărbătorile Crăciunului. La plecare ni s-a dat câte o pâine. Am fost scoși din clasa I și II, unde ni se permisesse la început și am stat afara, la covertă. Am mers cu vaporul până la Baziaș, fără ca să ne dea ceva de mâncare și fără a avea posibilitatea să ne-o procurăm. La Orșova ne-au ajuns din urmă soldații prizonieri români de la Detașamentele Dunărea și Grupul Cerna, îmbarcați în șleपुरi, care țipau ca fiarele sălbatice că nu li s-a dat nimic de mâncare de șapte zile de când sunt pe drum. Toate intervențiile ofițerilor au fost zadarnice, fiind puși sub conducerea gradelor inferioare. Am văzut personal la debarcarea în Baziaș, unde am ajuns în seara zilei de 8 decembrie 1916, patru soldați care au murit de foame și mulți care s-au aruncat în Dunăre sperând că vor ajunge la mal ca să-și găsească de mâncare.

În ziua de 9 decembrie am fost îmbarcați în tren special pentru prizonieri, cu direcția spre Debrețin, unde am ajuns la 11 decembrie dimineața. Pe drum ni s-a oferit câte o singură masă pe zi cu soldații la un loc pe la diferite gări, însă în mod neregulat. Ofițerilor care au avut bani li s-a permis să ia masa la restaurantele garilor unde trenul staționa mai mult timp. La Debrețin am făcut carantina 5 zile la un spital unguresc. Am fost bine tratați în ceea ce privește cantonamentul, carantina și hrana. Ni s-au luat hainele pentru etuvă și la înapoiere, mulți ofițeri

au rămas fără haine, între care și dl. locotenent Prodan, Regimentul 73 Infanterie. Dl. Intendant căpitan Cătăescu de la Divizia 10 și mulți alți ofițeri al căror nume nu mi-l amintesc.

Am raportat doctorului care era un ovreu, dar fără rezultat, nu aveam voie să ieșim nici în curte, însă ni s-a pus la dispoziție un prizonier român de națiune ovreu cu numele de Leibovici, din Regimentul 136 Infanterie Iași, care purta galon de sergent și galon de termen redus. Acest ovrei ne procura din oraș tot ce trebuia ofițerilor și care ne specula într-un chip îngrozitor: 100 de lei românești socotea pe 80 coroane pe lângă că încărcă prețurile întreit. În noaptea de 16-17 decembrie, sub comanda unui caporal, am fost imbarcați în tren, vagoane cls. II și duși în lagărul de prizonieri Sopronieck, unde am ajuns în dimineața zilei de 21 decembrie. În acest lagăr erau soldați prizonieri ruși. În lagăr, o dezordine completă în administrație, frig, lipsă de hrană, de curățenie, lăsați în voia soartei, fără a avea posibilitate de a te adresa cuiva. S-a afișat în lagăr că ofițerii vor fi împărțiți în trei serii, care vor fi trimiși în Germania, Austria și o serie va rămâne pe loc. Cu gândul că vom găsi un tratament mai bun ne-am înscris pentru Austria, cu alți ofițeri, în număr de 200.

Am plecat în Austria în ziua de 28 ianuarie 1917, în vagoane de clasa III, fără căldură, pe un frig îngrozitor. Am fost sub comanda unui plutonier, am trecut pe la Viena, am fost conduși sub escortă prin oraș, expuși privirii populației. Nu ni s-a făcut nici o manifestație ostilă. De la Viena ni s-a dat vagoane de clasa II, încălzite și am luat direcția spre lagărul de prizonieri din Plan-Boemia, sub administrația nemțească, unde am ajuns în ziua de 31 ianuarie 1917.

Lagărul din Plan, făcut din barăci de scânduri relativ bune, căptușite pe afară cu carton gudronat, fiecare baracă împărțită în camere mici pentru locuința a 2 ofițeri, fiecare cameră cu sobă și confortul necesar. Comandantul lagărului, colonel Glose, locotenent-colonel Hemsiv Iulius ajutor și ofițerii ne-au tratat cu multă bunăvoință.

Tot timpul cât am stat, de la ianuarie 1917 și până la 25 octombrie 1917 nu am fost jigniți nici prin cuvinte, nici prin fapte. Regim sever militar, o purtare omenească, se făcea apel o dată pe zi și raportul când fiecare era ascultat de locotenent-colonel asupra dorințelor lor. În privința hranei, o duceam greu din cauză (spuneau ei) că le lipseau alimentele și lor, ni se dădea o pâine făcută din făină integrală, de 1,200 kg pentru o săptămână. Carne ne dădea de patru ori pe săptămână, însă era scumpă și nu puteam să ne procurăm întotdeauna în limitele sumei de 3 coroane pe zi. Primeam lunar 180 de coroane, 90 de coroane ni se oprea de popotă care era pusă sub administrația directă a lagărului, iar 90 coroane erau lăsați pentru cheltuială. Am fost ajutați mult de Crucea Roșie din Berna (secția Română) care ne trimitea pachete individuale cu pâine, găleți,

conserve, rufe și haine. Pentru soldații prizonieri români destinați ca ordonanțe la ofițerii români, la început li se trimitea mâncare de la bucătărie. Soldaților prizonieri ruși s-a cerut a se înființa bucătăria lor proprie, ceea ce li s-a admis. Vizita medicală se făcea zilnic. Medicamentele mai scumpe și le procurau ofițerii cu banii lor. În rezumat, austriecii s-au purtat omeneste, atât cu ofițerii, cât și cu soldații care au fost internați în acest lagăr.

În Dobrogea. Familia mea, compusă din soție și patru copii au rămas în Tulcea, după ocuparea orașului de către bulgari. Populația a fost evacuată pe la comunele mai îndepărtate de oraș punându-li-se la dispoziție numai câte o căruță. Tot avutul rămas în oraș a fost furat atât de armată, cât și de populația bulgară, care se bucura de o deosebită favoare. Parte din mobilă, ce mai scăpase soția mea, a fost rechiziționată în comuna Hagighiol, fără nicio formă, de către un ofițer bulgar cu numele de Leonof. Gradele inferioare umblau fără niciun control cu ordine sau fără ordine și își însușeau obiectele casnice cu de la sine putere. Propuneau femeilor și fetelor propuneri rușinoase, în special la românce și obțineau satisfacerea poftelor bestiale întrebuițând forța. Populația românească era în mod sistematic înlăturată de la distribuția alimentelor ca: zahăr, petrol, sare, pește etc. Le era oprit a vorbi limba română, le era impus a-și da copii să învețe limba bulgară. Toate tranșeele și drumurile au fost făcute de români, bărbați și copii care lucrau din zori și până în noapte fără hrană, bătăuți și insultați.

Bisericile au fost pângărite, lucrurile sfinte furate. Atât familia mea, cât și toată populația au suferit cele mai mari injurii și insulte atât din partea armatei, cât și din partea populației băștinașe de națiune bulgară. Toți dezertorii din armata română erau puși la dispoziția autorităților militare bulgare. S-au comis de către armata turcă și bulgară violări și siluiri asupra femeilor și fetelor de la sate, cum nici în timpurile primitive nu s-au întâmplat.

În rezumat, atât armatele bulgară și turcă, cât și populația civilă băștinașă din Dobrogea, de aceeași naționalitate cu ocupanții s-au purtat față de populația română într-un mod nemaipomenit de barbar, răpindu-le și jertfindu-le, pe lângă avere, tot ce le mai rămăsese: «cinstea».

Acum, când teritoriul dobrogean este liberat de acești dușmani cotropitori și barbari care nu merită să stea printre rândurile popoarelor civilizate, s-ar putea institui o comisiune care în fiecare sat și oraș să ancheteze la fața locului și se vor constata faptele comise de acești bașabuguci care să discrediteze nu numai în fața lumii civilizate, ci chiar în fața sălbăticiilor din pustietățile Africii care ar refuza să-i primească în treburile lor.

Sublocotenent

Gh. Țuțuianu

Reg. 33 Infanterie

28 noiembrie 1918

Ismail"²³.

Indiferent de scopurile și obiectivele urmărite, războaiele au creat, înainte de orice, suferință și durere. Soarta prizonierilor de război nu a fost niciodată una de invidiat, aceștia aflându-se în permanență la dispoziția celui care i-a capturat și care putea dispune după cum voia de bunurile și chiar de viața acestora.

Mulți dintre soldații care au supraviețuit Primului Război Mondial s-au reîntors în țară. Cei care au fost captivi în lagăre de prizonieri și în detașamente de muncă au fost marcați dureros și vreme îndelungată de suferința și umilința la care au fost supuși. Nu doar că își pierduseră libertatea și demnitatea, dar au fost nevoiți să suporte privațiuni de hrană, intemperii aspre și maltratări.

ON GERMAN PRISONER-OF-WAR CAMPS IN THE FIRST WORLD WAR IN THE MEMOIRS OF TWO OFFICERS FROM THE 33rd DOROBANȚI REGIMENT TULCEA

Abstract: *Whatever the aims and objectives pursued, wars created, above all, suffering and pain. The fate of prisoners of war was never an enviable one, as they were always at the disposal of their captors, who could dispose of their possessions and even their lives as they saw fit.*

The memoirs written by those who survived and returned to their country are a particularly valuable source of information about the often inhuman conditions in which Romanians who had fallen captive had to live out their lives as prisoners.

The article presents the memoirs of two officers of The 33rd Regiment of the Tulcea Dorobanți, prisoners in Germany during the First World War. They describe the way they were taken prisoner, their journey to the German camps, the conditions in all the camps they passed through and the horrors to which the population of Dobrogea was subjected by Bulgarian and Turkish soldiers during the occupation.

Keywords: *First World War, prisoners, Germany, The 33rd Regiment of the Tulcea Dorobanți*

²³ *Ibidem*, f. 350-351.

din zorii până în noaptea fără hrană, batute și insultate. -
 Bisericele au fost prăgite și crucile sfinte furate. - Atât familia mea
 cât și toată populația au suferit cele mai mari ~~injurări~~ și in-
 jurări atât din partea armatei cât și din partea populației bas-
 tinage de națiune bulgară. Toți deșeurii din armata română
 erau puși la dispoziția autorităților militare bulgare. S-au comis
 de către armata turcă și bulgară violări și silviri asupra fe-
 meilor, și fetelor de la sate și cum nici în timpurile pri-
 mitive nu s-au întâmplat. -
 În regiunea atât armatei bulgare și turcei cât și po-
 pulatia civilă bâstinau din Dobrogea de acinas naționalitate
 cu ocupanții sau furat furtă de populația română întor-
 mod ne mai pomenit de barbari răpindule și jefuindu-le
 pe lângă avere, tot ce se mai rămăsese "Cimtea".
 Acum când teritoriul Dobrogean este liberat de acești
 plămăși cotofitri și barbari care nu merita să stea printre
 războinice popoare civilizate, dar putea institui o comisie
 care să fie care să aibă să aibă ancheteze la fața locului
 și se va constata fapte comise de acești basabugaci
 care să se descrediteze nu numai în fața lumii civilizate
 ci chiar și în fața sabbaticilor din fructetate. Ofrici care
 iar refuza săi frumescă în tribule lor. -
 Sub Locot. *G. Antuian* 28-XI-918
 Reg. 33 În fațetă
 Lumaio

circlă mănca tură oară, pâine dublă și carne dublă. 248

Scăpăm de frigul iarnă. Vara prin Iunie (1917) ne
vîr aliminte dela Crușele roșii și traul ni se îndulcește. Totuși
pachutele cu aliminte erau desrobate, de multe ori din poșetă
venea numai aubalaful. Am și acum pachete trimise cu
haine din București și cărți dela Paris cari au mi-au
fost pînă la plecare mea din Germania.

Bu uit aci pe laionul „vor limbung” cea mai
barbară ființă de pe suprafața pămîntului.

În Septembrie 1917 evadez din lagăr cu alți
doi camarazi. După ce străbatem are-o 100 km. sîntem prinși
în orașul Hamburg, în drum spre Olanda. Înapoiati
în lagăr sîntem recondiționați la fiică și preșpiti cu 17
zile de carceră și mutati disciplinar din lagăr. Dar
fatalitatea face să fim mutati într-un lagăr mai bun
în Helmsedt! -

Bu sîntem aci laura deutească, primiam suficient
dela Paris.

Tram speculati în pămîntător prin cantina cu ordi
de nes. (Ordinul acesta îl are D. Capitul Bortan din Ref. 73 Ref.)
Se spunea în ordi de a ni se lua banii cu orice chis spre
a ne pleca cu banii în țară.

Ni se permitea a cumpăra cărți din Germania
cari după un timp erau luate la cenzură și nu ni se
mai înafisau.

Dela încheierea armistițiului și a păcii noastre
acelaș tratament în lagăr, aciași îngorau, aciași
apcluri, aproape mai multa teroare.

Locat. Gornow T. Gheorghe
din Regimentul Tulcea N° 33
Comp. 7^a

CÂND IMIGRANȚII „INVADAU” CONSTANȚA

Rezumat: *Articolul analizează modul în care fenomenul imigrației în orașul Constanța a fost reflectat în presă la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea. Atât în ziarele vremii, cât și în dezbaterile parlamentare, era criticată ideea falsă conform căreia muncitorii străini erau preferați celor locali și conform căreia marile companii comerciale din Constanța s-ar fi aflat în mâinile străinilor. Politicienii au exploatat acest subiect în perioada interbelică, iar unele măsuri administrative vizând reducerea numărului de imigranți au fost adoptate, însă fără a produce rezultate notabile.*

Cuvinte-cheie: *ziare, imigranți, Constanța.*

Pentru cine citește astăzi presa veche dobrogeană poate părea ciudat faptul că unele articole criticau prezența străinilor la Constanța, rolul important pe care aceștia îl jucau în viața economică a orașului. Dar ca orice fenomen istoric și acesta își are explicațiile sale care presupun însă cunoașterea specificului Constanței, al evoluției sale istorice, dar și a condiționărilor materiale și politice care au influențat întotdeauna opinia publică. Pentru ca cititorul să înțeleagă mai bine atmosfera epocii, vom reda în continuare fragmente din articolele publicate în ziarele locale dar și în cele centrale, de corespondenții lor de la Constanța, selectate în funcție de relevanța lor pentru tema de față. Nu am analizat fenomenul imigrației, specific orașelor porturi la acea vreme, ci am căutat să observăm conturarea opiniei publice față de cei ce își căutau la Constanța o viață mai bună.

Ziarul „Sentinela Dobrogei”, ce apărea la Constanța la sfârșitul secolului al XIX-lea, ducea o campanie asiduă pentru promovarea elementului românesc în administrație, în viața publică dar și în cea economică a Dobrogei. Unul din pașii necesari în această direcție, pentru care au luptat și alții, precum Ion Bănescu, de ex., viza atribuirea de locuri de casă în orașele dobrogene, mai ales în Constanța, pentru crearea unor cartiere românești ce urmau să asigure o contrapondere alogenilor care populau partea centrală a orașului și stăpâneau în bună măsură viața sa economică. Iată un fragment dintr-un articol apărut în aprilie 1894, sugestiv pentru cele afirmate mai sus: „Autoritățile trebuie să ia măsuri spre a pune românului de la sat la îndemână o bucățică de pământ în raionul orașului, pe care

*Constantin CHERAMIDOGLU: Dr., Societatea de Științe Istorice, Constanța, cheramidoglu1959@gmail.com

să se stabilească și cu încetul să formeze mahalale românești care să schimbe cu timpul și fața orientală a orașelor și să garanteze și mai bine dezvoltarea românismului în arterele comerciale și politice ale acestei provincii. Necesitatea unui element românesc în acest viitor prim port al țării se simte din ce în ce mai mult, căci ar fi trist pentru neamul nostru ca întreaga viața publică a acestui oraș, să fie după cum a fost 16 ani, în mâna acelora care se dau de cetățeni români când e vorba de drepturi, dar când e vorba de datorii se retrag sub paravanul unei rău interpretate libertăți. A venit vremea s-o spunem pe față că de la străini nimic nu putem aștepta în bine pentru neamul nostru. Când e vorba de viața publică voiesc să fie în frunte, dar când e vorba de a face ceva pentru neamul și țara aceasta, ne arată în mod indirect unde le este inima și gândul lor. Trăiesc în țara aceasta și se îmbogățesc din sudoarea românului, dar la român nu se gândesc”¹.

Un alt articol în același ton și tot nesemnăt, susținea astfel ideile autorului: „pe măsura în care orașele Dobrogei sunt inundate de toate lepădăturile Orientului, pe aceeași măsură în satele Dobrogei elementul românesc se împuținează, slăbește economicște și merge din zi în zi mai rău. La orașe, străinii care n-au adus cu ei decât completa sărăcie, se stabilesc cu ușurință și grație unor mijloace inexplicabile, în câțiva ani ajung la o stare economică prosperă; (...) vezi în orașele și orașelele Dobrogei, care acum 15 ani păreau pustii, străinii înmulțindu-se, progresând, ba chiar voind să dea tonul în afacerile publice ale acestora. Străinii inundând orașele, un spirit de solidaritate pare a-i fi unit pentru a exploata tot ce este românesc și a face ca românul să nu poată exercita comerțul decât cu o nedescrisă greutate. (...) Străinii, unii pe alții ajutându-se, au ajuns să acapareze situația economică a orașelor și să facă imposibilă stabilirea românului și intrarea lui în viața publică a acestora și la oarecare ocaziuni, care nu au lipsit, au voit și voiesc să arate chiar nu numai nerecunoștință, dar un spirit de independență, de nesocotire a țării acesteia și de dispreț către neamul nostru”².

Alt articol, aceeași problemă: „Care este azi situația aproape în genere a orașelor din Dobrogea? Toate branșele de activitate, toate sursele de economie, în mâinile străinilor. Străinii dau tonul în viața publică, străinii sunt tari și mari și noi românii aci suntem o adevărată clasă de dezmoșteniți”³.

Oraș port fiind, Constanța era în prima linie în fața valului de imigranți care din diverse motive erau siliți să părăsească țara de origine și căutau să se așeze în alte locuri mai ospitaliere. Dar și posibilitățile României de atunci erau limitate, iar autoritățile au încercat uneori, deși fără succes, să pună stavilă acestui curent imigraționist. Iată în acest sens un fragment din circulara trimisă de Inspectoratul Navigației și Porturilor și primită de Căpitania portului Constanța la 23 august

¹ „Sentinela Dobrogei”, an I, nr. 2 din 24 aprilie 1894, p. 1.

² „Sentinela Dobrogei”, an I, nr. 1 din 17 aprilie 1894, p. 2.

³ „Sentinela Dobrogei”, an I, nr. 5 din 15 mai 1894, p. 2.

1896: „Referitor la refugiații armeni din Constantinopole, veți lua următoarele măsuri în scop de a se împiedica debarcarea lor pe orișice cale ar fi: a) la sosirea oricărui vas se va inspecta bordul împreună cu consulul respectiv sau delegatul său și numai în urmă se va permite comunicarea cu uscatul. b) Armenii aflați vor rămâne la bord cu orișice preț, recomandând căpitanului că e răspunzător de aflarea lor la bord; iar Căpitănia va lua măsuri în consecință pentru supraveghere. c) nu se va da permisul de plecare până nu vă veți asigura de existența deținuților la bord”⁴.

Se știe că la acea vreme legile de obținere a cetățeniei române (sau de împământenire – după caz) prevedeau discutarea fiecărui caz în parlament. Aceasta se reducea de multe ori la o formalitate (actele străinilor fiind văzute întâi de comisia de indigenate), dar uneori se iscau dezbateri interesante, care ne ajută să înțelegem mentalitățile vremii în această privință. Iată spre exemplu intervenția colonelului A. Budișteanu într-o ședință a Senatului, în februarie 1904: „Eu mă mir că onor Senat și onor Cameră nu s-a săturat băgând în cetățenia română o grămadă de lume fără nici o valoare, nu zic sunt și unele excepții între dâșii. Am fost și eu de câteva ori în acest Senat și nu mi s-a întâmplat să împământenesc și eu un francez, un englez, un olandez. De ce nu vin oameni și din aceste țări să se stabilească în țara noastră? Vă rog să căutați să răspundeți d-voastre la această întrebare. Cei ce vin să ceară încetățenirea în România sunt numai scurgeri din diferitele țări din Orient care se varsă în Marea Neagră”⁵.

La 4 ianuarie 1907 primarul Ion Bănescu deschidea ședința Consiliului Comunal atrăgând atenția că „între marile chestiuni de care se va ocupa Consiliul Comunal în actuala sesiune ordinară, în primul loc trebuie să se dea o deosebită luare aminte chestiunii listelor electorale. Trebuie să se înceteze odată – spunea el – cu fabricarea de cetățeni români”. Iată cum explica primarul situația în fața consilierilor locali: „până acum era deajuns ca cineva să prezinte o mărturie iscălită de câțiva cetățeni cunoscuți, prin care să se arate că cutare e în Dobrogea din timpul dominațiunii turcești, pentru ca lista electorală să se îmbogățească cu un nume și orașul să capete un cetățean român nou. Cu chipul acesta o mulțime de străini pripășiți pe vremuri aici, au ajuns cetățeni cu drepturi politice, dispunând astfel pe nedrept de destinele comunei. Se impune deci să se iee măsuri serioase, ca această invazie de cetățeni improvizați să se oprească. Iar art. din Legea de organizarea Dobrogei, să nu mai fie scutul de ocrotire al tuturor celor care au alergat în Dobrogea din toate părțile Orientului”⁶.

⁴ Serviciul Județean Constanța, al Arhivelor Naționale (în continuare S.J.A.N. Cta), fond Căpitănia portului Constanța, dosar 1/1892-1903, f. 65.

⁵ „Monitorul oficial”, Dezbaterile Senatului, nr. 25 din 26 februarie 1904, p. 234.

⁶ S.J.A.N. Cta., fond Primăria Constanța, dosar 24/1907, f. 1.

Într-un editorial din anul 1928 ziarul local „Dacia” prezenta „Mișcarea meseriașilor constănțeni”, accentuând starea de mizerie în care se aflau, greutățile de tot felul de care se loveau zilnic. Firește, în asemenea situație, străinii erau văzuți ca un pericol și sub titlul „invazia străinilor”, putem citi rândurile următoare: „dar mai e și o altă pacoste cazută pe capul lor: e invazia de meseriași străini, ce nu contenește de câțiva ani încoace, în toate ramificațiile găsim acum lucrători și meseriași stabiliți în țară în ultimul timp. Datorită acestora care spre a se fixa se complac în a face concurență, ai noștri, destul de oropsiți de altfel, nu mai pot obține de lucru. Probabil că aceeași este situația pretutindeni, de vreme ce ministerul muncii se luptă de vreo trei ani încoace să expulzeze o mulțime din aceștia cu totul indezirabili la noi în țară. E o luptă zadarnică însă, pentru că organele însărcinate cu triarea celor nepoftiți au probabil interese să-i menție pe teritoriul țării. Așa se face că miile de veniți să răpească munca meseriașilor localnici, rămân definitiv pe locurile noastre nestingheriți de prescripțiile ministeriale, ce aveau rolul lor atât de bine definit. La Constanța sunt actualmente peste cinci sute de meseriași străini și cu toții cad în prevederile legii de expulzare. Inspectoratul Muncii însă îi <<triază>> într-una ani de-a rândul și cu toate acestea nici unul nu pleacă din oraș, deși situația noastră de punct de frontieră ar îngădui înfăptuirea formalităților în mod rapid”⁷.

Nu toți imigranții sosiți la Constanța ajungea însă să se descurce. Sub titlul „Victimele mizeriei”, cititorii „Dobrogei June” puteau, citi în anul 1929, următoarea știre: „organele polițienești au găsit pe str. Carol, căzut în nesimțire, pe bătrânul Anastase Biropol, pe care l-au internat în spitalul Dr. Sion. Numitul este originar din Grecia și a venit în orașul nostru pentru a-și câștiga existența. Răpus de o boală a ajuns într-o neagră mizerie și fără adăpost”⁸. Tot în același an, într-un interviu acordat aceleiași gazete, Emil Paraschivescu, comandantul vasului „Durostor” își exprima opiniile sale în legătură cu valul de emigranți ce afecta și zona noastră. Iată câteva din ideile sale: „După întronarea actualului regim în Turcia, naționalismul poporului turc inspirat de actualul lor președinte Ghazi Kemal, mergea mână în mână cu cel mai calificat șovinism și ca urmare, prigoana contra străinilor începuse – ca să se mențină chiar și astăzi – cu o foarte accentuată febrilitate. Ca urmare un număr incalculabil de supuși străini – greci, armeni și alte naționalități – au fost obligați să părăsească Turcia și mai ales Constantinopolul și majoritatea acestora o formau negustorii, armatorii, industriașii, etc.”⁹.

Originea străină a unor ziariști locali a fost și ea exploatată în luptele politice, iar presa de partid din Constanța a oferit exemple în acest sens. În anul 1928 presa liberală din Constanța se războia cu cea zisă independentă, iar defectele acesteia

⁷ „Dacia”, an XV, nr. 130 din 23 iulie 1928, p. 1.

⁸ „Dobrogea Jună”, an XXV, nr. 99 din 12 mai 1929, p. 1.

⁹ „Dobrogea Jună”, an XXV, nr. 108 din 25 mai 1929, p. 1.

din urma erau puse pe seama originii etnice străine a unor cunoscuți ziariști locali: „Invazia elementelor străine de neam în presa locală, dă un caracter special acestor publicații în care abundă minciuna și brutalitatea. (...) Grecii din presa locală, clasicii comedianți și panglicari, au introdus în năravurile presei locale toată neobrăzată acțiune care tinde la compromiterea a tot ce avem mai bun și mai cinstit în provincia noastră. Cu impertinența celor străini de sufletul acestei națiuni și cu tendința constantă de a compromite acțiunile sănătoase, comitagii condeiului calomniază tot și toate”¹⁰.

Iată alte câteva rânduri scrise de Ion Nicoară, în același an 1928: „...i-au ademenit mai de mult țărmurile ospitaliere ale Pontului Euxin. Debarcați de pe fundurile soioase ale galerelor ce cărau lepădăturile Levantului, au mințit, au înșelat și au falsificat ca să ajungă. Lăudând astăzi, ca să înjure și să împrăște cu venin mâine, închinându-se ca mai apoi să batjocorească, târându-se ca pe urmă să lovească la răspântie și în noapte, <<comitagii>> condeiului, abuzând de naivitatea și bună credința unora, de machiavelismul și răutatea altora, au reușit să se înfiripeze. Și-au dat seama că pentru a parveni cu un ceas mai înainte într-o țară unde indulgența și toleranța sunt ridicate la rangul de dogmă, gazetăria murdă este calea cea mai sigură... Și așa a luat naștere <<Dobrogea Jună>>...”¹¹

Iritarea altor ziariști era provocată nu de originea etnică a noilor locuitori ai orașului ci de maniera parazitară în care unii dintre aceștia preferau să trăiască. Astfel în articolul intitulat „Constanța – oraș de aventurieri”, ziaristul de la cotidianul local „Dacia” își exprima de la început poziția în această problemă: „nu este în titlul pe care îl dăm acestor rânduri o insultă pe care am ține să o aducem orașului acestuia pe care – ca români și ca dobrogeni – îl iubim cu adevărat. Pentru constanțenii de baștină, pentru cei care veniți chiar din alte părți s-au așezat aci și au pus prin munca, prin mintea lor, prin banii lor, o cât de mică piatră la ridicarea acestui oraș, avem stima și mândria de a-i avea printre noi”. Urmează apoi cealaltă față a talerului, iar ziaristul ascuns în spatele unui pseudonim își exprimă opoziția față de cei pe care anii grei de criză economică sau motive individuale îi aduseseră în orașul nostru, unde nu reușiseră sau nici nu încercaseră să-și găsească un rost. Cităm din ziarul respectiv: „orașul acesta a început să capete o altă față, una pe care nu i-o dorim, de care trebuie să se dezbrace. Se întâmplă anume de la o vreme un fenomen de înstrăinare etnică, înstrăinare ce trebuie să dea de gândit tuturor. Orașul a fost invadat de o mulțime de oameni fără căpătâi, deși poate, unii din ei, au o meserie definită. Din toate părțile Orientului ca și ale țării, au venit la Constanța sute de oameni care se învârtesc pe străzi fără rosturi precise, care chiar dacă obțin angajamente în comerț, în mica ori marea industrie, răpesc prin aceasta posibilitatea de lucru și deci de pâine pentru lucrătorii localnici. Prin stabilirea lor

¹⁰ „Voința Dobrogei”, an I, nr. 26 din 16 septembrie 1928, p. 1.

¹¹ „Voința Dobrogei”, an I, nr. 28 din 29 septembrie 1928, p. 1.

aici, ei reușesc a da orașului o notă de accentuata înstrăinare, care din nenorocire este progresivă, prin faptul că numărul acestor străini crește mereu". Rezolvarea problemei în concepția sa ținea de acțiunea energetică a poliției și siguranței: „o triere a acestor indivizi trebuie să se facă neîntârziat”¹².

Uneori conflictele de muncă, obișnuite în perioada de criză economică, erau potențate și de originea etnică a lucrătorilor. Așa a fost cazul în primăvara anului 1930, când apărea un conflict în portul Constanța; iată cum era prezentat în presa centrală: „Un grup de muncitori s-a prezentat inspectorului muncii, protestând împotriva faptului că, pe când muncitorii români stau fără lucru, la anumite magazine din port și în special la magazinele de tablă, sunt folosiți muncitori străini: armeni, greci și turci. Sesizându-se de această reclamație d. Boghiceanu, inspectorul Muncii, a făcut o anchetă în port, constatând că reclamanții au dreptate. Ca urmare parte din acești șomeri au și fost plasați în locul unor muncitori străini”¹³.

Comisia Migrațiilor, ce funcționa în cadrul Ministerului Muncii, constata prin dese verificări că mulți patroni aveau ca angajați supuși străini fără livrete profesionale, sau cu acte expirate, sau chiar date pentru alt patron decât cel la care lucrau de fapt. Așa se face că patronii respectivi erau amendați, așa cum s-a întâmplat în anul 1932 cu Boizghian Armenak, Bachtirian Garabet, Balian Arachel, Fr. Balian sau firma „Solari Brothers”, toți din Constanța¹⁴.

La începutul lunii aprilie a anului 1933, Chestura poliției constănțene invita la birourile sale pe toți supușii străini, pentru revizuirea periodică a statutului lor, mai cu seama în lumina noilor dispoziții luate de ministerul de resort. Cu această ocazie, Traian Roșculeț, directorul ziarului local „Farul”, considera oportun să publice în ziarul său un articol intitulat „Afară cu pașaportarii” și încadrat într-o așa-numită rubrică „Ecarisaj etnic”. Iată cum aprecia el această măsură legală a poliției constănțene: „Operația aceasta administrativă prezintă o mare importanță socială, fiindcă ea nu are numai o latură pur polițienească, pentru asigurarea liniștei și siguranței publice, ca să nu se strecoare printre noi elemente periculoase, indezirabile, ci are și o latură pur economică tot așa de importantă, poate și mai importantă. Pe vremurile acestea de criză acută și șomaj atât de generalizat și de întins încât a devenit o gravă problemă socială ale cărei efecte dacă nu vor fi cât mai mult atenuate pot pune în joc chiar ordinea publică și organizarea socială actuală, nu se poate tolera ca în munca națională, brațele și capacitățile românești strâns și indisolubil legate de pământul țării, să fie aruncate afară din câmpul producției și înlocuite cu elemente străine. Și umanitatea, ca toate pe lume, are o margine peste care nu se poate trece”. Se exemplifica, apoi, cu cazuri din Anglia, Germania și Italia, unde „niciun străin, absolut niciunul, nu poate să se stabilească decât dacă

¹² „Dacia”, an XIX, nr. 33 din 30 martie 1932, p. 1.

¹³ „Dimineața”, an XXVI, nr. 8334 din 2 martie 1930, p. 7.

¹⁴ „Dimineața”, an XXVIII, nr. 9175 din 14 iulie 1932, p. 7.

are bani de cheltuit”. Iar în Franța „străinii nu pot găsi de muncă decât în industriile și exploataările unde nu se simte șomaj”. Până și în Turcia lui Kemal, se spunea, „nu s-a interzis numai stabilirea străinului în țară, ci chiar exercitarea unor anumite meserii a fost absolut interzisă străinilor”. Se revenea apoi la situația de la noi, pe care autorul o explica astfel: „La noi datorită pe de o parte nepăsării publice și pe de altă parte venalității unor organe de stat sau intervenirilor ticăloase politice, se eludează până și dispozițiile slabe, anodine, pline de chichițe și susceptibile la interpretări din legea controlului străinilor. E scandalos, e revoltătoare tolerarea mai departe a acestei stări de lucruri ca autohtonilor să li se răpească pâinea de la gură de toți străinii goniți de vijelia sărăciei din propria lor țară”¹⁵.

Urmarea acțiunii statului s-a comunicat în vara aceluiași an, când sub același titlu drastic, aflăm că la Constanța „Comisia de revizuire locală și-a făcut pe deplin datoria”. Astfel, „triajul străinilor care ocupă locurile autohtonilor în întreprinderile comerciale și industriale s-a făcut după toate rigorile legii. E în adevăr un scandal că unele case comerciale ca: Asquitopolos, Balian, Hamandzi Zade, Hurmuziadis, Watson Youell ș.a. să fie pline cu funcționari străini iar elementele românești să șomeze în propria lor țară. Numai de nu s-ar întâmpla, cum s-a mai întâmplat, ca organele superioare să elibereze iarăși autorizări și păsuiri provizorii care în fond anulează prevederile legii”¹⁶.

Se vede treaba că lucrurile nu au evoluat așa cum se așteptau cei de la ziarul „Farul”, astfel că în toamna anului 1933, se revine cu următoarea notă pe aceeași temă, sub titlul: „Paradisul pașaportarilor”: „De necrezut dar totuși din nefericire adevărat! Țara noastră în general, județul Constanța în special, a ajuns paradisul pașaportarilor. Nu numai că huzuresc în voie, acaparează izvoarele de înăvuțire, răpesc munca băștinașului dar acum – suntem informați și faptul l-am constatat – li s-au acordat cu o largheță suspectă, decorații și medalii de distincție. Vom reproduce numele tuturor acestor fericiți ipochimeni spre a se vedea că nu e vorba de personalități excepționale, de mâna întâia, ci de nume șterse, fără nici un merit sau chiar unii oameni deocheați”¹⁷.

La 19 septembrie 1934 corespondentul de la Constanța al ziarului „Universul” nota despre o situație anormală din portul Constanța: „Se cunoaște lupta dusă de agenții și aprovizionarii de vapoare din portul Constanța, contra agenților și aprovizionarilor străini, care au ajuns să monopolizeze munca în port și pe vapoare în detrimentul românilor. Ministerul de finanțe ținând seamă de cererile repetate ale agenților români, ca și de legea pentru protecția muncii naționale, a dat ordin circular vămii Constanța, prin care se ia dreptul de exercitarea comerțului agenților

¹⁵ „Farul”, seria III, an I, nr. 9 din 4 aprilie 1933, p. 4.

¹⁶ „Farul”, seria III, an I, nr. 18 din 26 august 1933, p. 2.

¹⁷ „Farul”, seria III, an I, nr. 19 din 1 octombrie 1933, p. 1.

și aprovizionarilor de vapoare care n-au dobândit – cu toate termenele acordate – cetățenia română”¹⁸.

O măsura frecvent folosită în epocă era cea a raziilor executate de poliția din Constanța, ce oferea ocazia identificării imigranților ce stăteau ilegal în oraș. Astfel, la 16 noiembrie 1934 se transmitea de la Constanța că printre cei arestați la razia din ziua precedentă se găseau 70 de supuși străini care nu aveau actele în regulă; ca urmare – nota ziarul – „după cercetările de rigoare, autoritățile vor purcede la expulzarea lor din țară”¹⁹.

La sfârșitul lunii martie 1934 deputatul constănțean Mihai Isăcescu adresa o interpelare ministrului de Interne, dar și celor de la Muncă, Industrie și Comerț sau Apărare națională. Întreba medicul constănțean, dacă știau acei miniștri „numărul exact al cetățenilor supuși străini, care, mai ales de la război încoace au invadat municipiul și județul Constanța?”. Și mai departe dorea să afle „dacă știu că acești cetățeni cu pașaport au acaparat în bună măsură comerțul, meseriile și mica industrie, făcând aproape imposibilă existența comercianților, meseriașilor și micilor industriași cetățeni români?”. Fiind vorba de o acțiune politică, desigur mesajul trebuia amplificat, astfel că parlamentarul partidului țărănesc nu s-a oprit aici; redăm în continuare din textul interpelării sale: „Dacă știu că sute de străini cu pașaport fac oficiul de funcționari comerciali bine plătiți, intermediari între diferitele agenții de vapoare și autoritățile noastre, vamă, port, gară, etc. luând pâinea atâtor intelectuali români, azi muritori de foame, șomeri. Dacă știu că acești supuși străini cu pașaport, sunt preferați de vapoare în locul marinarilor români? De asemenea dacă știu că la munca din port chiar acești străini fac o concurență nepermisă muncitorilor cetățeni români. Având în vedere importanța strategică a orașului și portului Constanța, întreb dacă nu cred că prezența unui număr atât de mare de străini constituie un pericol vital pentru apărarea țării, ținând seama că aici, pe lângă stația de export a produselor petroliere mai avem baza flotei de mare și a hidroaviației?”. În concluzie, el solicita miniștrilor vizați de interpelare să pună la dispoziția Adunării Deputaților date concrete referitoare la numărul supușilor străini cu pașapoarte (inclusiv cei cu pașapoarte Nansen), ce se aflau atunci la Constanța, statistici pe anii în care au sosit în țară, naționalitatea și profesia lor²⁰.

În ședința din 29 noiembrie 1934 deputatul dr. Isăcescu (țărănist independent atunci) își dezvoltă interpelarea sa cu privire la invazia străinilor în orașul și portul Constanța, spunând între altele: „Numărul patronilor și al salariaților străini aflați în Constanța, se ridică la 2.256, care împreună cu membrii familiilor lor ating cifra de circa 5-6.000. Când atâția intelectuali și muncitori români șomează, a tolera rămânerea acestor străini la Constanța, ar fi nu numai o greșeală, ci o crimă

¹⁸ „Universul”, an LI, nr. 259 din 22 septembrie 1934, p. 9.

¹⁹ „Universul”, an LI, nr. 316 din 18 noiembrie 1934, p. 2.

²⁰ „Aurora Dobrogei”, an III, nr. 1 din 10 aprilie 1934, p. 2.

națională”. În răspunsul său, secretarul de stat de la Interne, Eugen Titeanu, spunea că guvernul a depus în sesiunea anterioară legea pentru reglementarea folosirii personalului românesc în întreprinderi, de la aplicarea căreia se așteptau rezultate concrete²¹. Dar iată ce mai susținea deputatul constănțean, conform relatărilor din presa vremii: „Sunt trei feluri de străini la Constanța. Unii care exercită o profesiune pe cont propriu, alții care sunt salariați și o a treia categorie, care nu fac nimic. În total un număr de peste 2.000 de străini, mulți dintre ei cu pașapoarte Nansen. Astăzi când din cauza crizei economice sunt atâția intelectuali care nu-și pot găsi de lucru și atâția muncitori manuali care șomează, ar fi necesar ca numărul străinilor – unii foarte suspecti – să fie cât se poate de redus. După ce arată măsurile care s-au luat în celelalte țări, în această privință, oratorul cere ca guvernul să intervină pentru a rezolva cât mai curând această serioasă problemă”. Răspunsul secretarului Titeanu era și el redat în paginile ziarului citat: „Sunt, spune d-sa, străini și străini. Ați vorbit de aceia cu pașaport Nansen. Străinii posesori de pașaport Nansen ca linie generală sunt refugiați politici. Noi avem aci o întreagă tradiție de ospitalitate de respectat, fiindcă să nu uităm că în decursul istoriei noastre și noi am avut răzvrățitori care au fost în linia preocupărilor lor naționale folositori nouă și au fost și ei altădată, la vremea lor, beneficiari ai principiului de refugiu politic. Referindu-se la unele cifre prezentate de interpelator, asupra numărului străinilor, d. Titeanu spune că politica de stat nu se poate conduce după statisticele demagogice care deformează realitatea”. Firește, deputatul Isăcescu s-a simțit vizat și a cerut lămuriri, iar Titeanu a replicat: „Numesc statistică de demagogie atunci când se poate vorbi de 20% străini în întreprinderile noastre. Totalul străinilor în întreprinderile noastre – vorbesc de străini cu pașaport – este derizoriu și anume 2%. Aceasta este statistica ministerului muncii”²².

Același deputat mai era amintit în presă pentru intervenția sa din ședința Camerei din 23 ianuarie 1935, când el remarcă „marele procent de elevi străini, cu pașaport, care învață la școlile din Constanța” și cerea „măsuri pentru sporirea numărului elevilor fii de săteni”²³. Pe de altă parte trebuie să amintim și că dr. Mihai Isăcescu nu era privit la fel și în orașul unde lucrase ca medic. Iată ce scria despre el ziarul local „Dacia” în vara anului 1932: „Partidul d-rului Lupu care este condus în județul nostru de d. doctor Mihai Isăcescu, nu mai poate de dragoste pentru bulgarii din județul Constanța. Pe toate căile, d. dr. Isăcescu le cântă bulgarilor la ureche că le vrea binele și că întotdeauna i-a iubit cum nu i-a iubit nimeni. Într-un număr trecut al ziarului nostru, noi am spus că dragostea d-lui doctor e numai pentru ca să le fure voturile și am mai spus cum anul trecut, același domn dr. Isăcescu fiind ultimul candidat pe lista liberalo-iorghistă, cerea

²¹ „Curentul”, an VII, nr. 2454 din 1 decembrie 1934, p. 8.

²² „Dimineața”, an XXX, nr. 10033 din 2 decembrie 1934, p. 12.

²³ „Dimineața”, an XXXI, nr. 10087 din 26 ianuarie 1935, p. 7.

prefectului de Constanța să ia măsuri în contra populației bulgare care spunea d-sa că ar fi comunistă”²⁴.

În aprilie 1935 tot în „organul luptei naționale” se putea citi o notă sub titlul „Pentru pașaportari” și semnată „Țepeș”, din care reținem câteva rânduri: „suntem informați că mulți străini cu pașaport umblă prin toate căile cheltuind mari sume de bani pentru a căpăta cetățenia română. Ținem să se știe, că orice încetățenire a acelor străini care nici măcar n-au luat parte efectivă la războiul de întregire a neamului, încetățeniri obținute prin diverse intervențiuni – precum și a tinerilor care născuți fiind pe meleagurile noastre n-au cerut încetățenirea la timp, eschivându-se de la serviciul militar și care continuă să ocupe funcțiuni în toate ramurile de comerț, industrie, bănci, birouri, meserii, etc., locuri cuvenite adevăraților cetățeni – vor fi revizuite și ei trimiși la urma lor. Nimeni și nimic nu-i va putea salva”²⁵.

În presa locală dar și în cea centrală, apăreau destul de des articole ce prezentau puncte de vedere ostile imigranților, care, în opinia unora reprezentau un pericol pentru viața economică românească. Iată câteva fragmente din articolul scris în anul 1935 de Victor Panaitescu și intitulat „Invazia străinilor la Constanța”: „în ultimul an s-a produs în Constanța o puternică invazie a străinilor. Nu discutăm dreptul de azil oferit celor cu pașapoarte Nansen. Dar discutăm ușurința condamnabilă a autorităților, care acordă cu atâta largheță autorizații pentru noi întreprinderi comerciale, într-o epocă în care Constanța este inundată de asemenea întreprinderi. Sub impulsul noilor veniți, majoritatea evrei și armeni, observăm următorul fenomen: întreprinderile mai vechi românești, sunt forțate din ce în ce mai mult să se dirijeze spre periferii. Ce înseamnă aceasta ? Înseamnă că toate pozițiile câștigate până acum de negoțul românesc se pierd, iar acest comerț dă înapoi în fața invaziei mai sus amintite”. Iar mai departe autorul articolului se referă la străinii ce își cumpăraseră imobile în Constanța, în ultima vreme: „în partea de jos a orașului, formată de peninsula care începe cam de prin dreptul Poștei, prelungindu-se până la Cazinou, achizițiile de imobile sunt masive. De asemenea și construcțiile noi. Cercetând originea noilor proprietari, am făcut trista constatare că majoritatea lor trebuie căutați printre cei care au fost proaspăt căftăniți cu nume românești de către comisia de naturalizare din București și printre cei care au <<șansa>> să-și reînnoiască în fiecare an termenul de ședere, într-o atât de mănoasă țară...”²⁶.

Despre protejarea unor străini în dauna meseriașilor localnici aflăm dintr-o notă publicată de „Universul”, în septembrie 1935, în legătură cu niște lucrări de

²⁴ „Dacia”, an XIX, nr. 73 din 15 iulie 1932, p. 1.

²⁵ „Aurora Dobrogei”, an IV, nr. 3 din 28 aprilie 1935, p. 2.

²⁶ „Țara Noastră”, București, din 8 mai 1935. (S.J.A.N. Cta, fond Primăria Constanța, dosar 10/1935, f. 59).

reparații la tunelul „Regele Carol” din portul Constanța: „La licitația ținută, lucrările au fost adjudecate asupra Uniunii micilor industriași din localitate, oferta ei fiind cea mai ieftină. Cu toate acestea lucrările au fost date spre executare, nu se știe datorită căror influențe oculte, unui anume Savin Zgara, care este supus străin, cu pașaport și cu permis de ședere în țară până la 1 iunie 1936”. Și ziaristul adăuga: „Concepția celor de la C.F.R. lasă de dorit. În locul unui străin pașaportar trebuia să se prefere câțiva români, ale căror familii așteaptă cu teamă apropierea iernii, care aduce cu ea sărăcia și suferința, dar numai în casele românilor”²⁷.

Doi ani mai târziu, formațiunea politică numită „Frontul românesc”, condusă la Constanța de același dr. Mihai Isăcescu, își menține orientarea și sub semnătura „L.P.” se putea citi articolul dedicat situației etnice din comerțul și industria orașului, la acea dată. Reținem următoarele rânduri: „Cu multă durere, dar practic vorbind, comerțul și industria se găsesc azi aproape exclusiv, în mâini străine. Pașaportarii au ajuns până acolo, încât au și brevete pentru vânzare de băuturi, fapt interzis de lege. Românii nu dețin decât în parte comerțul mic și industria mică – (comerțul și industria mare fiind acaparate și deținute de pașaportari) – iar starea în care se zbat acești mici comercianți și industriași români, este dezastruoasă. Ei sunt lăsați pradă străinilor, fiind lipsiți de arma necesară luptei – creditul – deși sunt constituiți în fel de fel de case cercuale, camere de muncă, etc., care nu le aduc nici un sprijin, acestea fiind politicianizate”. Firește, ei erau îndemnați să pornească „la luptă sub stindardul Frontului Românesc”, pentru salvarea pâinii și a avutului lor din ghiarele pașaportarilor”²⁸.

Ziarul „Universul” publica în primăvara anului 1937 o corespondență de la Constanța relativă la imigrările ilegale ce se produceau prin port și măsurile ce le puteau stăvili: „Poliția portului nostru a constatat în ultimul timp, că vin în țară foarte mulți străini, care n-au destule mijloace de întreținere pe timpul cât li s-a dat viza de ședere, străini care rămân apoi pe seama asistenței publice. Domnul C. Duca, șeful poliției de frontieră, a luat buna măsură de a nu mai permite debarcarea pe teritoriul nostru a niciunui străin, care nu poate face dovadă că are mijloace bănești pentru întreținere în tot timpul cât va rămâne în țară. În fiecare săptămână, d-sa descoperă câte doi-trei inși fără bani, care vin în țară cu gând să se strecoare de sub observația Siguranței generale și apoi să rămână în România, întemeind afaceri, sau ocupând slujbe în întreprinderile conduse de străini, unde se găsește mijlocul de a fi plasați, împotriva prevederilor legii. Ar fi de dorit ca și consulatele noastre, mai cu seamă cele din porturile Levantului, să fie mai puțin îngăduitoare cu vizele, cerând solicitanților care vor să vină în România să facă mai întâi dovada că au destui bani atât pentru întreținerea în România cât și pentru plata transportului la întoarcere. Mulți din aceștia nu au nici măcar cu ce-și plăti

²⁷ „Universul”, an LII, nr. 253 din 14 septembrie 1935, p. 3.

²⁸ „Aurora Dobrogei”, an VIII, nr. 1 din 18 februarie 1937, p. 2.

biletul la înapoiere, astfel că S.M.R.-ul este nevoit să-i transporte gratuit, dându-le și mâncare, până în porturile țărilor de origine”²⁹.

Desigur, de multe ori cei ce încercau să intre ilegal în țară erau trimiși înapoi, așa cum vedem dintr-o știre, din mai 1934: „Siguranța generală a dispus expulzarea din țară a supușilor străini Alemberg David și Iancu Tudoroff Ivanoff. Aceștia din urmă intraseră fraudulos în țară pe bordul unui vapor străin. Ambii se găsesc depuși în arestul chesturii Constanța, până ce vor fi îmbarcați pe un vapor cu care să fie trimiși în țările respective”³⁰.

Apogeul tonului xenofob era atins de presa extremei drepte și putem exemplifica prin câteva fraze dintr-un articol publicat de ziarul „Buna Vestire” sub semnătura lui Constantin Cărpinișanu, în primăvara anului 1937: „Pe lângă cei aproape 19.000 de străini supuși români (majoritatea din ei, suntem convinși, au obținut supușenia română, fără să fi îndeplinit toate condițiunile prevăzute de lege, cu concursul politicianilor), se mai găsesc încă vreo 4.000 de străini cu pașaport. Aceștia, ca și ceilalți, au acaparat toate ramurile de activitate, solidari laolaltă când e vorba să fie jefuită avuția țării, iar românii îndeplinesc funcțiuni de slugi, trăiesc din mila acestora. (...) Străinii cu pașaport îi găsești pretutindeni: în agricultură, în viticultură, alimente și băuturi, croitorii textile, industria pielei, a blănurilor, industria lemnului, a minereurilor, a mecanicii tehnice, lucrări de construcții tehnice, agenții de import și export, bănci, birouri de tot soiul, în comerțul mic ca și în cel mare, în ceramică, în cherestea, în librărie, etc. Nu a rămas nimic în care să nu fi pătruns vermina străină. Oricine, care ar vrea să-și dea seama de durerosul adevăr al înstrăinării orașului Constanța, nu are decât să cerceteze străzile principale numai, și va vedea că, străinii dețin cele mai de seamă firme comerciale și industriale, ca și cele mai importante clădiri din oraș. Ca o consecință a invaziei străinilor aci, școlile primare românești din centrul orașului, în întregime ocupat de străini, din lipsă de elevi români, s-au desființat, rămânând doar școlile grecești, armenesti, bulgărești, etc. E cazul școlilor primare de băieți și fete nr. 2. Românii au fost, cum am mai spus, împinși spre periferie”. Iar concluzia autorului articolului citat era sumbră: „Peste câțiva ani, Constanța nu va mai putea fi socotită un oraș românesc, el aparținând economicește tuturor aventurierilor, care nemaiputând trăi în propria lor țară, au invadat în mare parte și orașul nostru, unde toți fac averi, iar românii, despre care se spune că ar avea drepturi în această țară, duc o viață de mizerie și umilință”³¹.

Ne oprim aici cu prezentarea modului în care era percepută prezența imigranților în orașul Constanța la sfârșitul secolului XIX și în prima jumătate a secolului XX, exemplele extrase din presa vremii fiind, credem noi, revelatoare

²⁹ „Universul”, an LIV, nr. 118 din 29 aprilie 1937, p. 11.

³⁰ „Dimineata”, an XXX, nr. 9832 din 13 mai 1934, p. 9.

³¹ „Buna Vestire”, an I, nr. 51 din 22 aprilie 1937, p. 5.

pentru tema noastră. Putem desprinde și câteva concluzii, fără a epuiza însă subiectul.

În primul rând observăm că atât fenomenul imigrării cât și reacția adversă a unei părți a opiniei publice, erau determinate de motive de ordin economic și politic.

Faptul că orașul Constanța era încă dinainte de 1878 un oraș alcătuit în special din imigranți este explicabil prin evoluția sa istorică și constituie o caracteristică a mai toate orașelor-porturi din bazinul mediteraneean. Constanța, aflată într-o dezvoltare economică accentuată după 1878 a atras în continuare imigranți de diverse categorii și proveniențe. O statistică a anului 1894 arată că în Constanța erau 10.419 suflete. Dintre aceștia, 3.196 erau supuși străini, iar 361 erau apatrizi³². Dacă ținem cont că din restul populației, majoritatea erau militari și funcționarii veniți aici din țară, înțelegem ponderea importantă a elementului străin din orașul Constanța în viața economică a urbei. Poate este interesant de văzut și o statistică realizată în anul 1931 de comisia de revizuire a străinilor, ce triase atunci un număr de 3.051 de persoane. Un număr de 467 persoane au obținut dreptul de a desfășura activități pe cont propriu, prin prelungirea vizei anuale. Dintre aceștia, 307 erau greci, 70 armeni, 29 turci, 26 sârbi, 15 bulgari, 6 italieni; mai figurau și 3 englezi, 2 francezi, etc. 1.367 de supuși străini au primit livrete de salariat. Și aici tot grecii erau primii, cu 517 persoane, apoi 308 de armeni, 101 turci, 48 de bulgari, 20 germani și alții. În concluziile sale, comisia amintită nota că „numărul străinilor în special din Constanța este prea mare. Se observă în special un mare număr de lucrători fără specialitate, inutili, a căror izgonire ar fi de dorit. Comisiunea este de părere – se arată în continuare în document – ca toți străinii veniți după 1914, care nu sunt specialiști și care nu au o situațiune bine definită, să fie izgoniți”³³.

Adversitatea față de străinii din Constanța era motivată în rândul românilor ardeleni veniți în Dobrogea după anul 1878, de faptul că ei nu erau recunoscuți oficial ca cetățeni români, așa cum erau considerați, prin lege, toți locuitorii dobrogeni aflați în Dobrogea la sfârșitul stăpânirii otomane. Această situație anormală a persistat până la acordarea drepturilor politice dobrogenilor, în anii 1910-1912. Pe de altă parte, numărul mare de imigranți a devenit deranjant în perioada crizei economice din anii 1929-1933, când, firesc am zice, cetățenii români localnici își găseau cu greu un loc de muncă și simplul fapt că unii străini sosiți de curând în oraș își putea găsi de lucru, preferați fiind de patronii străini și ei, era perceput ca o greșeală a administrației locale sau centrale, care nu-și proteja proprii locuitori. Politicienii au speculat această situație și astfel fenomenul era amplu prezentat în presa vremii și în discuțiile din parlament. Legislația ce urmărea românizarea industriei, aplicată în anii următori crizei a accentuat acest fenomen,

³² S.J.A.N. Cta, fond Primăria Constanța, dosar 10/1895, f. 26.

³³ *Ibidem*, fond Inspectoratul Muncii Constanța, dosar 14/1931, f. 272.

fără a avea însă urmări deosebit de relevante. Trebuie remarcat însă că aceste opinii exprimate în presă sau în parlament nu au avut impactul urmărit în societatea constănțeană; locuitorii orașului aveau o altă concepție asupra realității economice și politice de aici. Cazurile izolate ale unor imigranți ce nu îndeplineau condițiile legale dar totuși rămâneau în oraș erau de fapt urmarea inactivității unor funcționari administrativi, iar corupția intervenea de multe ori în relațiile firmelor mari comerciale cu statul. Tot astfel se petreceau lucrurile și celelalte porturi mari ale României de atunci, în Galați sau Brăila, iar prezența elementului străin, a capitalului străin și a lucrătorilor cu calificări deosebite erau constante ale vieții economice de atunci, de care România a profitat, avansând economic în perioada respectivă.

WHEN IMMIGRANTS "INVADED" CONSTANTA

Abstract: *The article presents how the phenomenon of immigration in the city of Constanța was reflected in the press at the end of the 19th century and in the first half of the 20th century. Both in the newspapers of the time and in the discussions in the parliament, the lie that foreign workers were preferred to local ones, and that the large commercial companies in Constanța were in the hands of foreigners, was criticized. Politicians exploited this subject in the interwar period and some administrative measures aimed at reducing the number of immigrants were taken, but without having notable results.*

Keywords: *newspapers, immigrants, Constantza.*

CRUCEA ROȘIE AMERICANĂ ÎN DOBROGEA DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Rezumat: După intrarea în război, pe lângă lipsurile materiale, militare și tragediile de pe front, România s-a confruntat cu o serie de epidemii. În acest context, în 1917 la Iași ajungea și misiunea Crucii Roșii Americane. O a doua misiune avea să revină după încetarea conflagrației, atunci când președintele Woodrow Wilson iniția un program amplu de ajutorare a celor aflați în dificultate, din Extremul Orient până în Europa și Rusia, învinși și învingători, deopotrivă. În acest context, în februarie 1919, la Galați, debarca echipa Crucii Roșii Americane, formată din 54 de persoane. Una dintre cele mai afectate regiuni s-a dovedit a fi Dobrogea, locul unde bătăliile și ocupația armatelor Puterilor Centrale au dus la foamete, la lipsa hainelor, casele erau distruse, iar cei peste 12000 de orfani riscau să rămână fără un adăpost. Pornind de la documentele autorităților române, de la articole din presa vremii și continuând cu documente emise de Crucea Roșie Americană sau revistele dedicate copiilor, din America și din România, textul de față își propune să reconstituie imaginea anilor de după război, să identifice principalele acțiuni care au contribuit la salvarea celor aflați în pericol, dar și să urmărească moștenirea acestei interacțiuni româno-americane.

Cuvinte-cheie: Crucea Roșie Americană, Dobrogea, orfani, speculă.

„Cel mai rău dintre toate locurile”

După doi ani de neutralitate, la 14/27 august 1916 România declara război Austro-Ungariei și ataca frontiera dinspre nord, în vederea cuceririi Transilvaniei. În același timp însă, Puterile Centrale, prin trupele conduse de August von Mackensen, declanșau o ofensivă la sud de Dunăre, iar în scurt timp, la 24 august/6 septembrie, la Turtucaia, armata română avea să sufere cea mai grea înfrângere din Primul Război Mondial, câteva mii de soldați

* Daniel CITIRIGĂ: conf.univ.dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța, danicitiriga@yahoo.com.

pierzându-și viața, și alți aproximativ 25000 fiind luați prizonieri¹. Într-o astfel de atmosferă, cu trupele Puterilor Centrale care câștigau tot mai mult teren, câteva zeci de mii de români din Dobrogea se refugiau în Moldova, în condiții atât de dificile încât cei mai slabi precum copiii sau vârstnicii, în unele cazuri, nu mai ajungeau la destinație². În orașe precum Constanța, locuri și monumente simbolice aveau să fie vandalizate sau distruse³. Astfel, nu era surprinzător faptul că numărul populației românești scăzuse simțitor pe fondul mortalității ridicate din iarna lui 1916 și a exodului de refugiați: dacă orașul Constanța împreună cu subzonele arundate aveau, în 1913, 15.663 de români, în mai 1917, conform unei statistici a autorităților germane, mai erau doar 9457⁴.

Profesorii Constantin Brătescu și Constantin Moisil, cei care inițiau o campanie de promovare a istoriei și culturii regiunii în revista „Arhiva Dobrogei”, la revenirea din Moldova, unde s-au refugiat pe perioada războiului, descriau realitatea care se regăsea imediat cum treceai Dunărea: „Orașele noastre nu mai erau orașele însuflețite și pline de zvonul vieții de odinioară, ci ne priveau ca niște hârci uscate cu ochii scoși, din zidurile ruinate, din ferestrele și ușile oarbe, din ferăriile răsucite de dogoarea focului, din murdăria vremii așternută peste ele. Satele noastre nu mai erau satele mulțamite și fremătând de hărnicia zilelor de lucru și de bucuria zilelor de sărbătoare; ci multe din ele, cele mai multe, stau aproape pustii, ca niște cimitire învechite, cu albele și curatele căsuțe dărâmate[...] Am regăsit ogoarele năpădite de burueni sălbatece, căminurile sparte, mii de orfani rămași pe drumuri, averi risipite și prădate, frigul și vânturile triste ale mării șuerând peste stepa pustie printre ruine”⁵. Atât proprietățile private, cât și instituțiile publice erau în mare parte avariate. Conform rapoartelor oficiale ale Primăriei și ale Armatei, avuseseră de suferit și sistemele de alimentare cu apă și energie electrică, ceea ce făcea ca, la începutul lunii decembrie, observatorii să constate că, la Constanța, „starea orașului inspira jale”. Imobilele particulare, dar și Cazinoul, erau puternic avariate, școlile și hotelurile, de asemenea, în timp ce apa venea

*Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța. E-mail: danicitiriga@yahoo.com

¹ Glenn Torrey, *România în Primul Război Mondial*, traducere din limba engleză de Dan Criste, Meteor Publishing, București, 2014, p. 88.

² Pentru condițiile grele din timpul retragerii din Dobrogea, vezi și Costel Coroban, *Potârnichile gri. Spitalele Femeilor Scoșiene în România în 1916-1917*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012.

³ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, ediția a II-a, Editura Ex Ponto, 1998, p. 366-372;

⁴ Constantin Brătescu, *Două statistici germane în Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei”, vol. II, nr. 1, ianuarie-aprilie 1919, p. 60 (60-71).

⁵ *După război*, în „Arhiva Dobrogei”, vol. II, nr. 1, ianuarie-aprilie 1919, p. 1-2. (1-5).

prin vechea conductă, din lacul Siut-Ghiol, asta după ce conducta Cernavodă-Constanța nu mai era funcțională⁶.

În timp ce Moldova avea să-și dubleze populația pe perioada războiului, după ce și Muntenia fusese ocupată, peste dramele aduse de pe frontul de luptă aveau să vină cele aduse de epidemii, în special tifosul exantematic. În aceste condiții, de peste Ocean, în 1917 avea să vină la Iași o primă misiune a Crucii Roșii Americane, dar care a fost nevoită să plece în martie 1918, după ce România acceptase termenii unei păci separate cu Puterile Centrale. Însă, nenorocirea războiului a determinat autoritățile de la Washington să organizeze o adevărată cruciadă a generozității după încheierea conflagrației, atât în statele învingătoare, cât și în statele învinse. Astfel, România primea din nou ajutorul Crucii Roșii Americane. Cea de-a doua misiune, ajungea la Galați pe 25 februarie 1919 la bordul vasului Împăratul Traian și era formată din 54 de persoane, aducând între cinci și șase sute de tone de provizii diverse și 20 de automobile. Cu o zi înainte, ajunsese tot la Galați vaporul *Jiul*, cu 300 de tone de provizii. Acestea erau primele două transporturi venite din Occident după ce Strâmtoarea Dardanele a fost deschisă. Pentru a pregăti centrele și depozitele din București și Galați, cu o lună înainte veniseră în România maiorul Bayne și căpitanul Payne. Numărul mic al personalului a dus la deschiderea doar a zece centre, dintre care au fost imediat activate cele de la Constanța, Galați, Focșani și București. În martie 1919, doctorii Bayne și Farwell au făcut o evaluare din casă-n casă pe o rază de cincizeci de mile de București. Era evident că la sate era mai mare nevoie de ajutor⁷. În paralel, la 8 februarie, la Paris, Ion I.C. Brătianu a semnat acordul dintre România și American Relief Administration (ARA), reprezentată de Herbert Hoover. Conform acestuia, România avea nevoie de 50000 de tone de alimente pe lună, în valoare de 10 milioane de dolari⁸.

Despre atmosfera anului 1919 și lupta pentru atenuarea efectelor războiului, aflăm din revista Crucii Roșii, care dedica un articol noilor misiuni, subliniind că din Franța până la Arhangelsk și Ierusalim, asistența Crucii Roșii Americane se simțea peste tot, în ciuda condițiilor dificile, mai ales în Balcani și Rusia. „La Constanța, la Marea Neagră, navă după navă acostează, întărind primul transport al Crucii Roșii, din aprilie, care aducea înapoi în România Comisia, dată afară de germani, și care aducea cu ea cinci sute de tone de

⁶ Nicolina Ursu, *Aspecte din istoria orașului Constanța în vremurile zbuciumate ale anilor 1916-1919*, în „Studii istorice dobrogene”, Ovidius University Press, Constanța, 2003, p. 178 (171-181).

⁷ Charles Upson Clark, *Greater Roumania*, Dodd, Mead and Company, New York, 1922, p. 407-408.

⁸ I. Ciupercă, *București-Washington: diplomatie și petrol*, în „Relații româno-americane în timpurile moderne”, volum editat de Gheroghe I. Florescu, Editura Universității «Al. I. Cuza», Iași, 1993, p. 173-174 (160-184).

mâncare și medicamente. Uniforma Crucii Roșii se vede din nou în Dobrogea, depozitele sunt stabilite în marile orașe, bărcile Crucii Roșii străbat Dunărea, iar mâncarea ajunge la cei mai înfometați”⁹. Într-un raport din mai 1919, colonelul Haskell scria că „este o activitate intensă în toate porturile românești. Foarte multe transporturi de mărfuri generale sunt primite la Brăila, Galați și Sulina. Am început să folosim portul Sulina, unde facilitățile par a fi bune și unde navele sunt descărcate direct în bărci și duse pe Dunăre până la diferite gări de cale ferată. Traversând Dobrogea, am observat cu atenție situația alimentară, și cred că s-a îmbunătățit considerabil datorită importurilor de făină și datorită faptului că era sezonul legumelor”¹⁰. Henry Davison, la acel moment președinte al Boardului Guvernatorilor Ligii Crucii Roșii, și prezentat drept omul care știa cel mai bine realitățile din Europa Centrală și de Sud-Est, confirma, la rândul lui, în cadrul unui interviu, dezastrul prin care trecea continentul european după război. „Este o mizerie îngrozitoare în porțiunea dintre Marea Baltică și Marea Neagră, să nu mai spunem de Rusia în Est sau Armenia în Sud. Acolo este o lipsă generalizată de medicamente și aparatură sanitară. Practic, doctorii, asistentele și echipamentul medical nu există, mâncarea și hainele sunt insuficiente pentru a face viața tolerabilă și bolile, moartea și suferința sunt prezente în fiecare gospodărie”¹¹.

Prima misiune americană ajungea în Dobrogea încă din februarie 1919. Membrii ei au vizitat 45 de comune, unele de mai multe ori chiar, au împărțit haine și alimente, „s-au interesat de adevărata stare de lucruri din partea locului cum și de multiplele nevoi ale populației”. A doua misiune, condusă de Mary Moran, sosea în martie 1919, și a început prin distribuirea a 800 de porții de mâncare pe zi, după care 1600 de porții, pe lângă laptele pe care-l oferea de două ori pe zi copiilor din școlile froebeliene (grădinițe). De asemenea, au fost oferite trusouri copiilor nou născuți. Cea de-a treia misiune, în frunte cu d. Schall, sosea în luna mai și urma să înființeze cantine în toate comunele și orașele din Constanța și Tulcea. Primele două fuseseră finanțate din partea Crucii Roșii Americane, în timp ce a treia era opera carității publice din America, datorită unei societăți cu capital de peste 55 de milioane de dolari, care urma să ajute toate teritoriile devastate de război. Prin aceasta, se furnizau toate alimentele, iar localnicii trebuiau să se ocupe și să suporte cheltuielile de instalare și de funcționare a cantinelor respective. În acest sens, se constituiau comitete locale, pentru a duce la îndeplinire proiectul. Opera de solidaritate practică de americani ar fi putut fi exemplu și pentru „mai marii și avuții

⁹ *The March of the Red Cross*, „The New Red Cross Magazine”, August, 1919, p. 81

¹⁰ Charles Upson Clark, *op. cit.*, p. 400.

¹¹ Henry P. Davison, *The Human Crisis in Europe*, (reported by Edwin C. Hill), în „Red Cross Magazine”, July, 1920, p. 12.

noștri”, sublinia autorul unui articol din cotidianul „Dobrogea jună”. Mai mult, „fie ca din acest război să prindem măcar simțământul de datorie față de aproapele, când vedem, că persoane străine, sacrificându-și averea și liniștea bat drumul de mii de kilometri, ca să pună în practică sublimele percepte înscrise în toate evangheliile, pentru a nu găsi aplicare nicăieri”. Pornind de la afirmația unui concetățean, cum că însemnatele cantități de alimente și articole de îmbrăcăminte venite de peste Ocean ar fi fost „un gest frumos datorit reginei Maria”, editorialistul atrăgea atenția că, deși nu trebuia minimizat rolul suveranei, totuși nu trebuia micșorată valoarea unui dar, „cu atât mai generos cu cât el pornește din propria inițiativă a donatorilor”¹².

Unul dintre cei mai importanți autori de peste Ocean, care a scris despre România interbelică, a fost profesorul Charles Upson Clark. La invitația Guvernului de la București, acesta vizita România pentru prima dată în 1919, pentru ca până în 1940 să revină de opt ori și să susțină conferințe în universitățile din țară. În 1922, publica volumul *Greater Roumania*, în cadrul căruia, pe lângă alte subiecte, aborda și ajutorul oferit de SUA României după Primul Război Mondial. Datele pe care le-a folosit sunt din rapoarte oficiale, oferite de profesorul Thomas H. Dickinson, care făcuse parte din American Relief Administration, și Edward W. Coffin, de la Crucea Roșie Americană, în textul volumului fiind citați câțiva dintre cei implicați în misiunea din România¹³.

O primă impresie pe care o reținea Clark era legată de cele două surse ale dezastrului din România de după război: pe de o parte, în zona ocupată de germani pe perioada conflagrației, țara fusese jefuită, iar bunurile confiscate de ocupanți, în timp ce în partea unde România rezistase, în Moldova, proviziile erau insuficiente din cauza numărului mare de refugiați și soldați, români și ruși. În același sens, sursele de export ale României, precum petrolul, sarea sau grâul, fuseseră în general în teritoriul ocupat. Astfel, observatorul american nota că în vara lui 1919 se anunța un nou pericol de foamete, dezastrul rămas în urma conflagrației nefiind acoperit. Mai mult, transporturile erau și ele într-o stare extrem de proastă, ceea ce făcea ca ajutorul din țările vecine, dacă ar fi existat, să fie și el dificil de realizat. În realitate însă, astfel de relații „nu au existat și nu există în prezent. Fiecare țară privește cu suspiciune la vecinii săi”. Pe de o parte, frontierele nu erau încă stabilite între ele, ceea ce le plasa în concurență, iar pe de alta, le era frică că trenurile care ar fi adus astfel de provizii ar fi fost și ele reținute și niciodată returnate. Poșta și telegraful nu funcționau, surplusurile puține care existau nu puteau fi mutate dintr-o parte în

¹² *Darul americanilor*, în „Dobrogea jună”, anul 13, nr. 26, 12-25 mai 1919, p. 1.

¹³ Charles Upson Clark, *op. cit.*, p. 393.

alta a țării, în timp ce guvernul României, fie din cauza faptului că nu era interesat de țărani, care constituiau 4/5 din populația țării, fie din lipsa exercitării puterii, nu rezolva situația¹⁴.

Imaginea României în ochii observatorilor americani era una în care sărăcia se întâlnea cu drama războiului. „În unele locuri, în special de-a lungul Dunării, oamenii au fost efectiv forțați să mănânce iarbă și frunze până la venirea alimentelor americane, și cu toate acestea, fără forța activă a celor din misiunea americană este puțin probabil ca clasa conducătoare sau guvernul să fi conceput vreodată vreun program de ajutor adecvat. Cineva este în mod constant lovit de indiferența celor înstăriți în fața suferinței ”¹⁵. Cele mai grele condiții se găseau în locurile unde se dăduseră lupte, iar dintre acestea, „cel mai rău dintre toate se spunea că este Dobrogea, pentru că aceasta fusese devastată de bulgari”, în timp ce regiunile din vest și din nord nu erau atât de afectate încât să aibă nevoie de ajutor. În sudul Dobrogei, cu o populație mixtă de români, bulgari, turci, tătari, germani etc., situația nu era atât de rea precum era în centrul și nordul regiunii, unde nu se aștepta o recoltă deoarece nu fusese nimic semănat, și unde nu se găseau cai, mașinării sau unelte. Conform raportului, membrii Crucii Roșii Americane trecuseră prin mai multe locuri unde oamenii, de săptămâni, nu mai mâncaseră altceva decât iarbă, rădăcini și buruieni, iar rezultatul a fost, pentru mulți dintre ei, moartea. Această situație era mai ales în Dobrogea, de-a lungul Dunării, dar și lângă București și în satele din munți. Din aceeași cauză, a lipsei de mâncare, epidemiile au făcut ravagii. Costul vieții era foarte mare, în București un prânz simplu costa patru dolari, iar o cină cel puțin cinci sau șase dolari. De asemenea, în aceleași zone afectate de trecerea bulgarilor era o lipsă acută de îmbrăcăminte¹⁶.

Din Constanța, aflăm, pe baza unui raport citat de Charles Upson Clark, că membrii Crucii Roșii Americane nu se așteptau să găsească prea mulți supraviețuitori în satele din Dobrogea distruse de război. Nu mică le-a fost mirarea când sunetul automobilului lor a adunat din toate direcțiile oameni, însă și copiii, și adulții erau aproape goi, păturile aduse au fost transformate în pantaloni sau pijamale și lenjerie. „Găsindu-și casele lor distruse, au săpat sub locul fostelor lor locuințe sau construiseră o alta pe baza singurului perete rămas în picioare, până când condițiile vor permite reînceperea muncii de reabilitare. Noi am găsit câteva familii locuind în două sau trei camere ale câtorva case rămase în picioare. Condițiile sanitare rezultate sunt ușor de imaginat”¹⁷.

¹⁴ *Ibidem*, p. 394-395.

¹⁵ *Ibidem*, p. 395.

¹⁶ *Ibidem*, p. 408.

¹⁷ *Ibidem*, p. 415.

În primăvară, membrii misiunii americane erau surprinși să-i vadă pe aceiași oameni cum își construiau case din pământul pe care stăteau, își confecționau furci dintr-o scândură despicată, ceea ce îi făcea pe medicii de peste Ocean să-i descrie pe acești țărani drept „fără frică și de necucerit, răbdători până la gradul al n-lea, cu o inventivitate primitivă, instinctivă pentru nevoile primordiale ale vieții”, ceea ce i-a ajutat chiar să supraviețuiască în condițiile extreme din război. Desigur, mulți dintre ei au murit pe fondul bolilor și lipsei de hrană. „Am auzit povești despre oameni care făceau mâncare din frunzele copacilor și din crengi, care acum erau confirmate de observațiile noastre. În alte părți am văzut oameni care dezgropau rădăcinile de varză care rămăseseră în pământ toată iarna”. Pentru acești oameni, porția care consta într-un kilogram de macaroane cu mazăre, două cutii cu lapte, ¼ kg de zahăr și un săpun, era pentru ei „mană cerească”, iar ei fiind „oameni simpli, foarte religioși, superstițioși, noi eram adevărați mesageri ai Atotmilostivului”. În aceste condiții, nu era de mirare că în două sate s-au ținut slujbe religioase la venirea misiunii americane. „În multe locuri am descoperit oameni care mergeau pe jos sau cu căruța până la 40 sau 50 de km în sudul Dobrogei, până la frontiera Bulgariei, pentru a cumpăra cereale sau pentru a schimba puținele haine pe care le aveau cu ceva de mâncare. În unele cazuri, au adus alimente care, fără îndoială, fuseseră furate din aprovizionarea lor cu un an înainte”. În aceste locuri atât de lovite de război, mici cantități de săpun oferite băilor publice aveau să aibă efecte benefice majore în lupta cu tifosul¹⁸.

Ideea mărinimiei și generozității americane, care pornea de la preceptele biblice, pe care românii potenți financiar ar fi trebuit să o copieze, revenea într-un nou articol, în iunie 1919. La acel moment, acțiunea de ajutorare a populației din Dobrogea funcționa la capacitate maximă. Prin guvernul României, misiunea americană pune la dispoziția comitetului ad-hoc de la Constanța 2450 de lăzi de lapte condensat, 2176 lăzi lapte evaporat, 573 saci fasole, 266 lăzi cacao, 1257 saci zahăr, 2127 saci făină, 400 lăzi carne congelată, 302 lăzi grăsimi și 156 de lăzi cu slănină. Comitetul central, format din câțiva cetățeni implicați, își asumase sarcina de a hrăni copiii săraci mai mici de zece ani și femeile sărace care alăptau copii sub 14 luni. Era și un comitet al cantinei centrale, dar și comitete ale sub cantinelor, formate din profesorii școlilor unde funcționau, și directorii ca președinți. Comitetele din târgurile sau satele din județ erau formate din cinci persoane, cele care dovediseră implicare și ar fi dat dovadă de sentimente filantropice față de cei aflați în nevoie. La cantina din Constanța se dădea zilnic hrană la 1970 de copii săraci care frecventau școala și 50 din afara școlilor. Toți copiii care împliniseră vârsta legală și nu erau încă înscriși la

¹⁸ *Ibidem*, p. 416.

școală erau trimiși la cea mai apropiată unitate de învățământ, unde apoi primeau și masă. Cei sub șapte ani erau înregistrați la grădinițe. În județ erau înființate sau în curs de înființare cantine la Cernavoda, Bosacic (azi, Dunărea), Cogealac, Pazarlia (azi Târgușor), Ghelengic (azi, Mireasa), Biulbiul (azi, Ciocârlia), Mangalia, Cuzgun (Ion Corvin), Adamclisi, Cavargic (Gura Dobrogei), Medgidia, Murfatlar, Ostrov, Hasancea (Valu lui Traian), Docuzol (Cuza Vodă), Hârșova, Osmancea, Parachioi (Băneasa), Topalu, plus încă două (nedescifrate). La aceste cantine urma să servească masa peste 5000 de copii și femei sărace, pe măsură ce veneau alimentele. Nu în ultimul rând, se luau măsuri ca hrana copiilor să fie asigurată și în vacanță, când ei trebuiau cooptați la diverse acțiuni, jocuri organizate, șezători, acțiuni de adunare de plante medicinale¹⁹.

Generozitate, speculă și corupție

În nordul regiunii, la Măcin, în județul Tulcea, Poliția consemna că în noaptea de 18 spre 19 aprilie 1919 sosise în portul din localitate vasul „Domnița Florica”, cu un șlep la remorcă, încărcat cu coloniale, haine și încălțăminte destinate populației sărace, din partea Crucii Roșii Americane. Dimineața, marfa era încărcată în șapte căruțe și trimisă spre locul de depozitare. Printre provizii se regăseau câțiva saci cu zahăr, trei saci cu fasole, patru lăzi cu săpun, trei lăzi cu carne conservată, cinci lăzi cu marmeladă, 25 de lăzi cu lapte condensat, bucăți mari de slănină, grăsimi, patru lăzi cu cutii de bulion, 22 lăzi macaroane, doi saci de făină, trei baloturi cu păături, două lăzi cu bocanci, 950 de perechi de ciorapi, două lăzi cu câte 14 duzini halate pentru convalescenți, 60 de tricouri, 120 de caschete, 40 de cârpe de cap și 24 de flanele. În prealabil, la 8 dimineața, venise să supervizeze luarea în evidență comisia Crucii Roșii Americane, în frunte cu căpitanul american Thomas Black, care avea drept ajutor un soldat în termen din Regimentul 11 Siret, de naționalitate elenă, Magdalena George, și pe atașatul supus și soldat în Armata Română, Oskar M'Echellelon, pe căpitanul vasului „Domnița Florica”, Gheorghe Adamescu și pe mecanicul vasului, Grigore Marinescu. Toată marfa a fost depozitată la școala primară din localitate, după care, în prezența poliției, a primarului Trifon Gabrov, a administratorului de plasă, C. Bălăcianu, a directorului școlii și a „preotului otoman”, Hafuz Ali, s-a distribuit toată marfa la aproximativ 400 de familii sărace, văduve, invalizi de război precum și la vreo 200 de copii orfani. Conform poliției, toată acțiunea a decurs în condiții bune, oamenii fiind

¹⁹ *Darul americanilor*, în „Dobrogea jună”, anul 13, nr. 30, 9-22 iunie 1919, p. 2.

mulțumiți, cum mulțumită era și comisia, care, la final, după șase seara, înainte de a părăsi portul a fost condusă la o mică gustare²⁰.

Nu la fel de bine s-a desfășurat distribuirea bunurilor la Tulcea. Aici, tot în aprilie 1919, Poliția îl informa pe prefect că în urma plecării misiunii americane din localitate, care împărțise ajutoare celor aflați în dificultate, s-a descoperit la bijutierul Digram Isaian, care locuia pe strada Regina Elisabeta, o mare cantitate de mărfuri. Fiind cercetat de către organele de poliție, cetățeanul în cauză declara că aceste bunuri i-au fost vândute de către secretarul misiunii, un oarecare Oscar Eschelleshon (care nu putea fi decât același personaj cu cel care apărea și la Măcin, dar al cărui nume era transcris diferit), cu 2050 de lei, dar nu în bani, ci în bunuri: un aparat de fotografiat, calculat la 600 de lei, un binoclu – 250 de lei, un ceas brățară 200 de lei și un port ȱigaret de argint cu monogram, în valoare de 1000 de lei. Mai mult, bijutierul prezenta cu ocazia cercetării și „o dovadă” care ar fi provenit de la vânzător, în care sub semnătura secretarului Eschelleshohn, se spunea că „domnul Digram Isaian este în drept a nu da socoteală nimănui despre marfa pe care o are de la misiunea americană și le poate vinde pe prețul zilei cui va voi”. Totuși, bazându-se pe instrucțiunile primite de la căpitanul american Black, de a-i urmări pe cei care eventual ar face speculă cu marfa adusă de misiunea Crucii Roșii, poliția a dispus confiscarea ei, a dus-o la un depozit propriu până la clarificarea situației. Cazul a fost comunicat la Galați, căpitanului american mai sus amintit²¹. Conform procesului verbal încheiat, de la bijutierul tulcean fuseseră confiscate cinci kilograme de cafea prăjită, nouă kilograme de fasole, 53 de bucăți de săpun, 28 de cutii de lapte condensat, 29 de cutii de dulceăță, 30 de kilograme de zahăr, 20 de perechi de ciorapi, 30 de cutii de conserve de carne, 4 perechi de bocanci și o pătură²². Nu este clar cum s-a încheiat ancheta, însă problema corupției și speculei părea să domine o bună parte a societății românești de după război²³.

O analiză complexă asupra fenomenului găsim la Melvin Knight, membru al Comisiei Crucii Roșii în România, care, la rândul său, publica o analiză despre condițiile din Turcia și România, făcând observații interesante despre cele două state după război. În opinia sa, toate țările din Balcani,

²⁰ Direcția Județeană Tulcea a Arhivelor Naționale, fond Prefectura Județului Tulcea, Dosar nr. 98/1918-1919, *Lucrări referitoare la ajutorul dat familiilor luptătorilor de război de către Crucea Roșie Americană*, fila 7. Pentru depistarea acestor documente, îi mulțumesc colegului Metin Omer.

²¹ Ibidem, fila 8

²² Ibidem, filele 9-10.

²³ Pentru detalii despre corupția sesizată de membrii misiunii Crucii Roșii Americane, vezi și I. Ciupercă, *Din problemele României anului 1919. Documente*, în „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, Tomul XXXVII-XXXVIII, Istorie, 1991-1992, p. 212 (205-227).

exceptând Grecia, erau în condiții financiare dificile, Turcia fiind în cea mai grea situație. Melvin Knight raporta că era o corupție generalizată în rețeaua românilor implicați în distribuirea a alimentelor. Pornind de la smântâna de pe care era extrasă grăsimea și vândută separat, continuând cu parfumuri și mătase, haine, încălțăminte, tot ce acosta în porturi era sursă de îmbogățire. Și, în ciuda muncii exemplare pe care o vedea la Comisia de Hrană a americanilor, care adusesse, cu trei nave, 24000 de tone de făină în portul Constanța, se făceau speculații sub ochii lor cu acest aliment atât de căutat. Mai mult, se afirma în același text, în România existau unele provizii, dar doar apropiații celor de la putere primeau permisiunea să le transporte, cu un profit de câteva ori mai mare decât prețul inițial al produselor. Cuvântul turcesc *bacșiș* desemna atât sume mici, ceea ce în engleză ar fi *tips*, cât și o mită serioasă, iar problema pe care o sesiza raportorul american era că era generalizat fenomenul acordării. Primarul orașului port B (cel mai probabil Brăila) a cerut comandantului unui vas de război britanic 100 de tone de cărbune, pentru a putea deschide școlile, ceea ce a și primit imediat. Doar că școlile nu au primit acest necesar și nu s-au deschis, cărbunele fiind vândut, în realitate, unui speculator. Imediat a venit o cerere similară de la alt oraș port, însă ofițerul britanic responsabil, aflând de experiența precedentă a colegului său, a anunțat că va trimite direct școlilor aflate în nevoie, cantități mici. Cererea nu a mai revenit, în aceste condiții. La nivelul societății, problema pe care o observa Knight era legată tot de corupția endemică. În opinia sa, cei care munceau cinstit pentru a-și câștiga existența erau victimele unei minorități care pusesse mâna pe țară, ai cărei membri ar fi trăit ca prinții și se îmbogățeau în timp ce muncitorii ar fi murit de foame, ceea ce făcea ca furtul să fie practicat pentru supraviețuire. În același sens era descris și sistemul bancar, „un instrument al guvernului” și „aproape o corporație pentru jefuirea națiunii”. Banca Națională era prezentată doar în teorie de stat, că în realitate ar fi fost o instituție privată care făcea afaceri de stat în folosul membrilor guvernului și apropiaților lor²⁴.

La finalul analizei sale critice, Melvin Knight îl parafraza pe un călător american prin România, care observase că „actuala misiune a Crucii Roșii Americane a fost să întărească un guvern putred și să prevină o revoluție atât de necesară”. Sentimentul era, astfel, că autoritățile române își doreau mai degrabă o plasare a stațiilor de ajutor în puncte de interes politic, decât în cele critice din punct de vedere economic. Cu toate acestea, Knight insista că România merita ajutată, misiunea Crucii Roșii contribuind decisiv la hrănirea populației sărace și la scăderea prețurilor speculanților. Chiar și marfa furată, odată ce ajungea pe piață, avea un rol pozitiv în opinia sa, reducând prețurile

²⁴ Melvin M. Knight, *Conditions within Roumania and Turkey*, în „The Journal of International Relations”, July 1919, Vol. 10, No 1 (Jul 1919), p. 16-19 (13-25).

prin reducerea cererii. Apoi, el insista pe întărirea programului dedicat hainelor second-hand pe care americanii urmau să le trimită într-o țară unde oamenii umblau desculți și în zdrențe²⁵.

De altfel, și presa locală sesiza astfel de derapaje, rețele care profitau prin scheme de corupție și speculă. „Dobrogea jună”, atrăgea atenția că orfanii „vitejilor Dobrogei” erau susținuți doar de inițiativa particulară locală și de Crucea Roșie Americană. În schimb, ar fi fost promisiuni solemne din partea Societății „Ocrotirea”, însă ajutorul nu venise până la acel moment. Mai mult, dacă este să dăm crezare celor reclamate în ziar, „numita Societate nu numai că n-a trimis până astăzi nici o *lăscăe* pentru întreținerea orfanilor dobrogeni, dar a înghițit și toate fondurile pe cari diferitele autorități locale sau donatori generoși le-au pus la dispoziția acestei opere umanitare”²⁶. Totuși, după acest articol, la o săptămână, aceeași publicație amintea că, în urma „intervențiilor de tot felul și din toate părțile” au avut efectul dorit, iar doctorul G. Bârzănescu, președintele comitetului local, a primit un cec de 22000 lei, pentru copiii orfani din Dobrogea²⁷.

Imediat după încheierea războiului și revenirea din refugiu, în Decembrie 1918 s-a înființat la Constanța un prim azil al orfanilor de război, cu 110 copii, în localul Depozitului de medicamente din curtea spitalului civil. Cu pături rămase de la germani, cu mobilier și lenjerie adunate de la populație, s-au amenajat patru camere, unde copiii au fost adăpostiți peste iarnă, fiind hrăniți cu ajutorul celor 11.000 de lei dăruite de populația Constanței, indiferent de etnie, cum și orfanii erau de diverse naționalități. Mai mult, o profesoară special angajată s-a ocupat de educația lor. Doar că în scurt timp, clădirea trebuia evacuată pentru a se reînființa Depozitul de medicamente, astfel că orfanii au fost înghesuiți în trei cămăruțe din casa Michel, de pe strada Mangaliei. Aici era locul unde i-a găsit locotenentul american R.D. Bottoff la finalul lui februarie 1919, care, „înduioșat până la lacrimi de cântecele vesele ale acestor mititei, cari suportau cu resemnare atâtea lipsuri” a dispus în aceeași zi să se aducă două camioane pline cu alimente, îmbrăcăminte și pături. Totodată, mulțumită Crucii Roșii Americane, copiii au beneficiat de lapte condensat și lapte evaporat, zahăr, cacao, conserve de carne și legume, grăsimi, orez, făină, paste făinoase, fasole, mazăre, slănină, compoturi, cărora li se adăugau săpun și haine curate. Mary Moran, președintă a Crucii Roșii Americane în România, Lt. R. D. Bottoff, Lt. W. D. Wildman, o doamnă avocat româncă, precum și domnișoarele Galitzi și Fulga, mergeau aproape zilnic la acest orfelinat pentru a

²⁵ *Ibidem*, p. 24-25.

²⁶ *Orfanii din Dobrogea*, în „Dobrogea jună”, anul 13, nr. 33, 30iunie/13 iulie 1919, p. 1.

²⁷ *Orfanii din Dobrogea*, în „Dobrogea jună”, anul 13, nr. 34, 7/20 iulie 1919, p. 2.

se asigura că cei mici aveau ce le trebuie. „Cine nu a auzit cântecele, cine nu a văzut jocurile acelor copilași pe de o parte, iar de alta ochii plini de lacrimi ai doamnei Moran și ai ofițerilor americani, cari își petreceau ore întregi în mijlocul orfanilor, de unde plecau, în zilele trecute, încărcăți de sute de buchețele de maci roșii și de atâtea alte floricele de câmp, adunate și oferite de mânuțele micuților cu aceeași dărnicie cu care nobilii lor protectori le ofereau mâncare și haine, au și poate da seama de atâta drăgălășie, de atâta duiosie...”. Mary Moran, cea care avea să rămână încă câțiva ani în România, le spunea celor prezenți că ar dori ca macii ce îi dăduseră copiii ar vrea să-i ducă cu ea în America, „unde aceste flori nu sunt atât de roșii ca în Dobrogea”, remarcă căreia Christina Galitzi i-a răspuns că „în Dobrogea anul acesta macii au răsărit mai roșii și mai abondenți ca oricând, din pământul udat de sângele vitejilor căzuți apărându-și moșia”. După numeroase intervenții, orfelinatul a primit două pavilioane, pe malul mării, spre vii, complet degradate, dar pe care inginerul N. Buzdugan le-a pregătit în mai puțin de o lună, astfel încât puteau primi peste 100 de copii la 26 iunie, când au fost vizitați de întreaga misiune americană din Constanța. Membrii acesteia au cercetat camerele, dormitoare, sălile de clasă, vasele pentru mâncare, bucătăria, baia, camera, fotografiindu-se alături de copii, cărora le mai trimiteau în aceeași zi 100 de costume de haine, 30 de pături, 130 de cearșafuri și 100 de fețe de pernă²⁸.

În discursul susținut la deschiderea orfelinatului de la Constanța, dr. G. Bârzănescu sublinia rolul salvator al membrilor Crucii Roșii Americane, „care au îmbrățișat instituția noastră cu toată căldura, cercetându-ne zilnic și aducându-ne zilnic toate bunătățile”, „ajutându-ne în momentele cele mai critice”, motiv pentru care dădea asigurări că poporul nostru, conștient și recunoscător, nu va uita niciodată pe cei care i-au făcut numai bine²⁹. Pe lângă acest rol filantropic, este evident că misiunea Crucii Roșii Americane la Constanța era percepută ca reprezentanta unei Mari Puteri la Conferința de Pace de la Paris, care era în plină desfășurare. Astfel, nu era nimic neobișnuit ca, în condițiile în care în capitala Franței se decidea soarta frontierelor României, cu nesiguranța că Dobrogea de Sud va fi redată României, la Constanța să aibă loc o mare adunare pentru susținerea integrității Dobrogei în fața Crucii Roșii Americane³⁰.

Cu ocazia Sfintei Maria, pe 15 august 1919, la Constanța, Societatea „Ocrotirea orfanilor de război” a organizat o serbare, cu cântece, recital de pian, concerte susținute de corul micilor orfani și dansuri populare. Tombola a fost

²⁸ *Orfanii din Dobrogea*, în „Dobrogea jună”, anul 13, nr. 32, 23 iunie/6 iulie 1919, p. 1.

²⁹ *Inaugurarea orfelinatului din Constanța*, în „Dobrogea Jună”, anul 13, nr. 36, 21 iulie/3 august 1919, p. 1-2.

³⁰ Nicolina Ursu, *op. cit.*, p. 181.

organizată și condusă de întreaga misiune a Crucii Roșii Americane, în frunte cu doamna Mary Moran, asistenta ei, doamna Ghica, maiorul Twose, căpitanul Willdmann, lt. Battorff, domnișoarele Galiți și Ionescu-Fulga. Bufetul, asaltat de public, era servit de „un buchet de drăguțe domnișoare și alimentat în mare parte de doamna Moran și de berăria Guber”. La final, s-au adunat 19400 de lei, din care cheltuielile fuseseră de 2374 de lei, pentru orfelinat rămânând un beneficiu net de 17076 lei³¹.

În 6 septembrie, la Constanța, în saloanele doamnei inginer Erbiceanu, informa periodicul „Dobrogea jună”, s-a dat un ceai în cinstea misiunii Crucii Roșii Americane, care urma să plece din România. Într-un decor „artistic și elegant”, se depăneau amintiri și planuri pentru viitorul activității de caritate, care urma să rămână în sarcina societăților din România. Mary Moran, președinta Crucii Roșii Americane în România, mulțumea tuturor celor implicați pentru munca și răbdarea de care au dat dovadă în munca de binefacere, iar cadourile primite, cu motive românești, o determinau să-și exprime „dragostea și amintirea bună ce totdeauna o va păstra țării noastre”. Mai mult, ea promitea că, odată ajunsă în America, va susține o conferință în cadrul căreia va aminti și de frumoasa artă românească, iar lucrurile pe care le va duce peste Ocean le va expune, pentru ca România să fie cât mai bine cunoscută în Apusul îndepărtat. Din perspectiva doamnelor și domnișoarelor române implicate³², acțiunile colegelor din America erau atât de importante încât nu s-ar fi putut exprima în cuvinte³³.

Mary Moran, însă, fie nu a mai plecat, fie a revenit în România, pentru că la scurt timp o reîntâlnim în Dobrogea, documentele dovedind că a activat ca reprezentant al Crucii Roșii Americane în România pentru mai mulți ani. Conform unui articol publicat în presa de peste Ocean, înainte de a se înregimenta în acțiunea de caritate, ea fusese managerul unui cunoscut restaurant și furnizor de mâncare pentru 50 de școli din jurul Bostonului, New England Kitchens. La momentul publicării, sublinia publicația, în octombrie 1919, Mary H. Moran era responsabilă pentru distribuirea alimentelor Crucii

³¹ 15 August 1919 la Constanța, în „Dobrogea jună”, anul 13, nr. 40, 4 septembrie 1919, p. 2.

³² Din audiență făceau parte Mary Moran, soții Erbiceanu, d-na general Istrati, d-na Valentina Beteanu, d-a Lilly Radovici, dl și d-na Bărzănescu, d-na colonel Mihail, d-na doctor Frangopol, d-na Buzdugan, d-na Pia Oprescu, d-na Cristescu, d-na Cpt. Frangopol, d-l și d-na Mugur Georgescu, d-a Barou, d-șoarele Erbiceanu, Christina Galitzi, Ionescu-Fulga, Florica și D. Grigorescu, Marioara Manolescu, Detta Popa, Valerie Buzdugan, Dagoste, Russu, Miru, Mariette Ionescu, Georgescu, Costageorge. Domnii Cpt. Wildman, Lt. Bottoff, inginer Teodorof, ing. Mocanu, Georgescu, Athanasof și Bellu.

³³ „Dobrogea jună”, anul 13, nr. 43, 5 octombrie 1919, p. 2.

Roșii Americane în Dobrogea. Din această postură, a oferit 178412 porții în ultimele două luni și haine pentru 44217 oameni, adulți și copii³⁴.

Conform unei scrisori pe care i-o trimitea cunoscutului colonel canadian, Joseph Boyle, după o călătorie cu automobilul la Tulcea, Mary Moran ajungea și la Constanța în 19 noiembrie 1919, unde se caza la Hotelul Regnier. Conform documentului, la Tulcea, reprezentanta Crucii Roșii Americane constata că în județ exista suficientă hrană, dar lipsea îmbrăcămintea, iar așternuturile și proviziile erau diminuate de la terminarea războiului. „Oamenii încă trăiesc în case fără ferestre, fără uși și, în unele cazuri, fără acoperiș”. Șapte sute de copii și aproximativ o sută de mame care alăptau erau hrăniți zilnic la cantina Crucii Roșii Americane din Tulcea. Mary Moran îi amintea colonelului canadian că orașul fusese cartierul general al armatei bulgare de ocupație, iar regiunea înconjurătoare a fost disputată timp de câteva luni. „Peste 90%, mi s-a spus, din populația nativă a plecat. Acum mulți s-au întors, aducând cu ei toate problemele și suferințele grupurilor de refugiați. Anul trecut, tifosul a atins proporții epidemice aici, iar deja sunt 15 cazuri în acest centru mizerabil numit spital”. Din cei 1800 de orfani ai județului, doar 12 erau îngrijiți în orfelinatul înființat înainte de război și, ceea ce i se părea de-a dreptul extraordinar asistentei americane, niciun ban din fondurile publice, deja alocate pentru îngrijirea acelor copii, nu a fost oferit acelei secțiuni! „Îți scriu această scrisoare pentru a te informa despre nevoile acestei secțiuni, în speranța că, dacă mai ai provizii rămase după ce ai avut grijă de prietenii tăi de încredere, vei considera oportunitatea de a le trimite (proviziile, nu prietenii!).”³⁵

La finalul lui 1919, în România venea o mică echipă de asistente americane, cu Lillian Margaret Spelman născută în Brooklyn, NY, în calitate de asistentă șefă. Conform fișei sale oficiale, aceasta mai participase la misiuni în Ierusalim și în Italia, înainte de a ajunge la București, unde trebuia să organizeze un sistem de ajutorare a copiilor suferinzi în urma războiului. Conform scrisorilor pe care le trimitea în centrala din SUA, condițiile din București deveniseră suportabile, iar faptul că toate colegile care îi scriau de peste Ocean, spuneau că le e dor de locul din care plecaseră, o făceau pe Lillian să transmită că „mi-e groază să mă întorc acasă”. La București era destul de cald, conform mărturiei sale, mai ales după ce a început să se găsească suficient petrol. „Am avut doar câteva zile de iarnă tipică din New England, multe zile

³⁴ „The Washington Times”, Monday, October 27, 1919 <https://www.loc.gov/resource/sn84026749/1919-10-27/ed-1/?sp=6&st=image&r=0.1,0.4,0.522,0.238,0>. Aceleași informații apăreau și în articolul *Famous Cook Feeds Refugees*, „Evening Capital and Maryland Gazette”, (Annapolis Md.), November 6, 1919.

³⁵ Arhivele Naționale ale României, fond Casa Regală, Personale-Maria, Dosar nr. VII/55/1919, f. 1-2.

mohorâte și puțin soare, ca la Boston". Transportul era groaznic în opinia sa, mai ales din cauza garniturilor slabe și a drumurilor proaste. „Mi-a luat 21 de ore într-un vagon murdar precum cele de cărbuni, pentru a ajunge la Constanța, o distanță de aproximativ 140 de mile. Deși aceasta este cam aceeași distanță precum între Boston și New York, și teoretic ar trebui să dureze doar 12 ore în aceste zile, aici este rar când cineva face această călătorie în mai puțin de 24 de ore”³⁶. Într-o nouă scrisoare ce pleca de la sediul Crucii Roșii Americane din București, de pe bulevardul Lascăr Catargiu 30, Lillian Margaret Spelman îi transmitea unei prietene că în urmă cu o lună s-a reușit deschiderea unei noi stații la Constanța. În opinia sa, mai era mult de lucru până se puneau pe picioare Serviciul de Asistență Publică, undeva la o lună-două. „Probabil că știți că acest mic oraș a suferit enorm din cauza invaziei bulgarilor. Clădirile și casele sale par doar o umbră a ceea ce au fost odinioară. Te întrebi cum au reușit oamenii să-și revină”. Transportul maritim părea ceva aproape inexistent, bărcile venind și plecând rar, iar lipsa combustibilului accentua și mai mult această criză³⁷.

Conform rapoartelor dedicate acțiunii Crucii Roșii Americane, putem distinge câteva faze ale ajutorului dedicat României după război: până în 1920, a fost ajutorul medical și cu bunuri generale, când, timp de câteva luni, în portul Constanța au debarcat tone de medicamente și mâncare; apoi, în a doua etapă, a fost menținută pentru o scurtă perioadă o echipă cu șase asistente, pentru ca, în final, să rămână doar o singură asistentă din partea American Junior Red Cross. Acest program era dedicat copiilor și fusese inițiat de președintele Woodrow Wilson în 1917, iar după război el a continuat prin implicarea copiilor și tinerilor americani în programul american de susținere a celor mici din țările afectate de război. Această asistentă era Agnes von Kurowsky, iar rolul ei a fost să se ocupe de copiii din orfelinăte și sanatoriile de la București, Breaza și Techirghiol³⁸, finanțate de partea americană. În tot acest timp, o regăsim pe Mary Moran ca reprezentant permanent al Crucii Roșii Americane în România.

Moștenirea Crucii Roșii Americane

În 1917, în ce mai însemna la acel moment România, au fost votate Statutele Societății „Ocrotirea Orfanilor de Război”, recunoscută la finalul

³⁶ National Archives at College Park, Collection: Records of the American National Red Cross 1881 - 2018, Series - Historical Nurse Files 1916 - 1959, *Spelman Lillian Margaret*, <https://catalog.archives.gov/id/2662293?objectPage=86>

³⁷ Ibidem, <https://catalog.archives.gov/id/2662293?objectPage=85>

³⁸ Lavinia L. Dock et al., *History of American Red Cross Nursing*, (New York: The Macmillan Company, 2022), 1196.

anului de guvernul în refugiu la Iași. Odată cu încheierea conflagrației și crearea României Mari, Societatea a ajuns și în noile provincii unite cu Vechiul Regat³⁹. În 12 februarie 1919 era publicat în Monitorul Oficial decretul prin care se înființa „Societatea pentru ocrotirea orfanilor din război”, sub controlul Ministerului de Interne, și având-o președintă pe Olga M. Sturdza. Inițial, Dobrogea era arondată regiunii București, însă începând cu 1920 devenea regiune de sine stătătoare, având în jurisdicție patru județe: Constanța, Tulcea, Durostor și Caliacra. În 1921, Societatea era organizată în 9 regiuni, cu 71 de Comitete filiale județene, întreținând în total 84 de orfelinate cu peste 6000 de orfani și asistând la domiciliu un număr de aproape 44000 de orfani din război⁴⁰. Conform dării de seamă a președintelui Comitetului Regiunii VII Constanța, Gheorghe Dumitriu, susținută la Cluj, în 15 și 16 mai 1921, cu ocazia celui de-al doilea Congres General al „Societății Ocrotirea Orfanilor de Război”, când aparținea de București, Constanța primise 92350 de lei, bani insuficienți pentru nevoile momentului. În acele condiții, a intervenit cu un ajutor substanțial Crucea Roșie Americană, în cuantum de 120571, cărora li s-au adăugat și banii Societății locale, astfel încât s-a putut deschide Orfelinatul „General Dragalina” cu 110 orfani constănțeni, cu sediul în Serviciul Tehnic, pus la dispoziție de Ministerul Lucrărilor Publice. Apoi, s-a deschis un al doilea, la Mangalia, care, „cu aerul, marea și plaja ei admirabilă, cum și băile de pucioasă ce posedă, era cea mai indicată pentru orfelinat”, sublinia președintele Dumitriu. Astfel, din mai 1920, cele două orfelinate, „Olga Sturdza” și „General Dragalina”, adăposteau împreună 236 de copii. Le vor urma exemplul filialele de la Tulcea și Silistra, cu câte 80, respectiv 53 de orfani. Astfel, regiunea ajungea să poată adăposti în orfelinate un număr de 368 de copii în toamna lui 1920. Dar numărul stabilimentelor era și așa insuficient. „Zilnic suntem cu cereri și constatăm și noi orfani cari sunt în imposibilitate de a fi întreținuți în familiile lor, atât orfani de ambii părinți, cât și de cei cari au mamă, dar sunt bolnave, sau cu toate lipsite de mijloace și în neputință de a munci și crește cei 4-10 copii ce au, - apoi mai sunt 430 orfani la căminurile regimentare”, susținea președintele regional, Dumitriu. Comitetul, de asemenea, spera să poată deschide noi orfelinate la mănăstirea Celic-Dere, în Tulcea, la Cogeașlac, județul Constanța, și la Bazargic. Pe lângă acestea, se discuta despre crearea unui

³⁹ Cătălina Mihalache, Nicoleta Roman (editori), *Copilării trecute prin război. Povești de viață, politici sociale și reprezentări culturale în România anilor 1913-1923*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Iași, 2020, p. 154 (133-160). Vezi și Nicoleta Roman, *With a Homeland, but Without Parents. Romania's Orphans and Welfare System During and After World War*, în „Contemporanea, Rivista di storia dell'800 e del '900” 4/2020, p. 541-571.

⁴⁰ *Statutele Societății „Ocrotirea Orfanilor din Război” și Decretul lege No. 642/91 cuprinzând dispozițiile privitoare la recunoașterea calității de persoană morală, drepturile Societății și raporturile cu autoritățile statului*, Institutul de Arte Grafice N.V. Ștefaniu & Comp. Iași, 1921, p. 17.

sanatoriu pe malul mării „pentru copiii debili și tuberculoși”, pe lângă cel de la Techirghiol, unde ajunseseră 7 orfani pentru profilaxia tuberculozei, iar în colonia de vacanță 5 orfani. În plus, s-au înființat peste o mie de tutele, deoarece numărul total al orfanilor din Dobrogea ajungea la 12542, deci mulți ar fi rămas fără protecție dacă nu se găsea această măsură⁴¹.

Odată ce misiunea americană s-a răspândit în întreaga lume, de la Washington a fost inițiat programul pentru elevi și tineri, „American Junior Red Cross”, în cadrul căruia se publica și revista „Junior Red Cross News”. În paginile acesteia, de-a lungul anilor vor apărea referiri, articole și scrisori din România. În numărul din noiembrie 1920, spre exemplu, printre proiectele din diverse țări, se făcea referire la spitalul de subnutriți de la Constanța, unde erau adăpostiți și hrăniți 225 de copii, alături de o școală industrială la București și una în Basarabia⁴².

În luna octombrie 1921, în preambulul unui articol dedicat corespondenței cu copiii din diverse țări, aceștia din urmă îi invitau pe colegii lor americani să-și scrie reciproc⁴³. În acest context, în octombrie 1922, era publicată scrisoarea unor elevi din Constanța, care era adresată „pentru prietenii și colegii noștri americani”, în care le mulțumeau acestora atât pentru ajutorul pe care l-au trimis de-a lungul timpului, cât și pentru scrisorile primite de la aceștia, în ciuda distanței. „Dacă Demonul războiului nu s-ar fi năpustit peste țara noastră, nu am fi avut nevoie de ajutor financiar. Țara noastră este plină de bogății” afirmau cu mândrie tinerii români. În acest sens, erau amintite sarea, cărbunele, cuprul, fierul, aurul, argintul, petrolul. O vizită călare pe vârfurile munților care atingeau norii, la Piatra Craiului, ar fi făcut posibilă o vedere asupra câmpiilor din sud, prezentate drept galbene ca aurul, ondulate de vânt, și a celor pline de porumb, la limita cărora trecea Dunărea, în drumul ei spre Marea Neagră. Pentru școlarii din Constanța, bogățiile României erau greu de cuprins într-o singură scrisoare, de aceea promiteau să revină și să detalieze și istoria țării într-o viitoare corespondență. Ei semneau „Prietenii voștri din România – Elevii Clasei a VI-a, Școala Normală din Constanța”, iar în paranteză scria că elevii din această clasă vor deveni profesori după absolvire. De asemenea, textul era însoțit de o imagine cu o tânără și un copil care adunau

⁴¹ *Ibidem*, p. 45.

⁴² “Junior Projects in Many Lands”, în *Junior Red Cross News*, (November 1920), Volume 2, Issue 3, p. 39. https://archive.org/details/sim_american-red-cross-youth-news_1920-11_2_3/page/38/mode/2up

⁴³ Dorothea Campbell, “Corresponding with Many Lands”, *Junior Red Cross News*, (October 1921), Volume 3, Issue 2: 19 https://archive.org/details/sim_american-red-cross-youth-news_1921-10_3_2/page/n1/mode/2up

legume, iar dedesubt scria „Scenă din Moldova, România. Dovlecii și bostanii sunt din belșug toamna”⁴⁴.

În secțiunea dedicată scrisorilor din străinătate, de această dată era una de la elevii din Constanța. Într-un text ce avea titlul „Un internat în România”, era descrisă viața de elev care se deosebea de America. Aflăm, astfel, că în România, băieții și fetele nu mergeau la școală împreună după ciclul primar. În majoritatea școlilor, elevii stau la internat. Băieții de la Școala Normală subliniau că toți copiii României erau obligați să meargă la școala elementară la unsprezece ani și să stea acolo patru sau cinci ani. Cei care doreau, apoi, puteau merge la liceu sau la o școală normală. La Școala Normală de Băieți, de unde provenea scrisoarea, se formau viitorii profesori, iar pentru aceasta elevii studiau matematica, desenul, istoria, franceza, chimia și contabilitatea. Învățau, de asemenea, să sculpeze, să țese rafie, pentru a face pălării, coșuri etc. Textul era însoțit și de două imagini – prima îi reprezenta pe doi tineri, bărbat și femeie, îmbrăcați în costume tradiționale, specificându-se că românii își iubesc portul popular, astfel încât și cei de la oraș le purtau cu ocazia sărbătorilor naționale. Cea de-a doua imagine era din Constanța, din zona peninsulară, unde orașul cunoscuse la acel moment o dezvoltare importantă, observându-se Moscheea Carol I, clădirea Hotelului Mercur, actuala Bancă Națională a României, și cea care avea să devină primărie, actualul Muzeu de Istorie și Arheologie. În dreptul imaginii scria „Constanța, principalul port al României, este un oraș alb și frumos pe malul Mării Negre”⁴⁵.

Numărul din ianuarie 1922 dedica o pagină vizitei în România uneia dintre tinerele americane, Arabella Smith, membră a Crucii Roșii Junior. Ea era însoțită de mătușa ei, care scria pentru diverse reviste. Cele două ajungeau în portul Constanța la 25 noiembrie, de Ziua Recunoștinței, și, imediat după debarcare, luau masa, destul de săracă, cu pâine neagră și cafea, încercând să nu se gândească la curcanul tradițional din America. Apoi, au luat „o mașină dărăpănată” cu care s-au deplasat la Techirghiol, unde se afla un azil pentru copii subnutriți, pe care Juniorii americani îi ajutau. După un drum groaznic, „la fel de plin de găuri precum este o plăcintă plină cu stafide”, ajungeau pe malul lacului Techir, renumit pentru apa și nămolul cu valoare medicală. Spitalul pe care îl vizitau avea 350 de fete și băieți, cazați în saloane lungi, cu paturi acoperite cu păaturi viu colorate, croșetate de Juniori acasă. Doi profesori,

⁴⁴ “Your Friends in Rumania”, *Junior Red Cross News*, (October 1922), Volume 4, Issue: 24 https://archive.org/details/sim_american-red-cross-youth-news_1922-10_4_2/page/24/mode/2up

⁴⁵ “School of Some Overseas Comrades”, *Junior Red Cross News* (January, 1927), https://archive.org/details/sim_american-red-cross-youth-news_1927-01_8_5/page/n17/mode/2up?view=theater

sprijiniți de Crucea Roșie Junior mergeau la fiecare pat și îi educău în diverse meșteșuguri, astfel că lungile ore treceau altfel pentru cei bolnavi. Din America, copiii primeau jucării, jocuri, echipament pentru gimnastică și inclusiv broderie, ceea ce o făcea pe tânăra de peste Ocean să spună la întoarcerea în Constanța că „am avut cel mai autentic sentiment de Ziua Recunoștinței pe care l-am simțit vreodată”. Apoi, pe 30 noiembrie, însoțite de responsabila Crucii Roșii Junior pentru România, Mary Moran, Arabella Smith și mătușa sa vizitau Școala de Arte și Meserii de la București. Pe 1 decembrie, după un drum lung și accidentat, vizitau la Breaza o altă școală finanțată de copiii americani prin Crucea Roșie Junior⁴⁶. În același număr, era publicată și harta Balcanilor, cu fiecare punct unde Crucea Roșie Junior avea activități, în România apărând Constanța, Techirghiol, București și Breaza⁴⁷.

În luna ianuarie 1924, în cadrul unei secțiuni dedicate *juniorilor* din alte state, autorii revistei scriau un articol, construit pe două coloane, în prima fiind ajutorul acordat de tinerii din America colegilor lor, iar în cea de-a doua era scris rezultatul obținut. În același număr, într-un articol cu titlul “Rumanian Children are Grateful”, era amintit ajutorul american dat pentru organizația din România, susținerea organizației și revistei române, susținerea sanatoriului de pe litoralul Mării Negre pentru subnutriți, ajutorul cu mobilier pentru școlile nevoiașе. Una dintre aceste școli ajutate era Școala Normală de Băieți din Constanța, iar dintr-un raport recent reieșea că elevii au pus în scenă o piesă de teatru, iar banii adunați cu această ocazie au fost folosiți pentru a cumpăra cărămizi pentru o școală nouă. Școala Gimnazială de Fete, care fusese de asemenea ajutată de Crucea Roșie Americană, a adoptat orfelinatul local și le-a organizat micuților o serbare. „Acest eveniment a fost organizat în întregime de ei înșiși” se spunea într-un raport. Cu materialele de la Crucea Roșie Junior Americană ei făceau haine pentru toți copiii săraci din oraș, după care urma o legătorie, prin care să câștige bani pentru proiectele lor, și se îngrijeau de un orfan din școală, conform aceluiași raport⁴⁸.

În ianuarie 1923 apărea la București primul număr al revistei „Revista Crucii Roșii a Tinerimei”, după modelul-mamă din America, *Junior Red Cross*

⁴⁶ “A Junior's Rumanian Diary”, *Junior Red Cross News*, (January 1922), Volume 3, Issue 5, p. 70
https://archive.org/details/sim_american-red-cross-youth-news_1922-01_3_5/page/70/mode/2up

⁴⁷ “Hints for the Day's Work”, *Junior Red Cross News*, (January 1922), Volume 3, Issue 5, p. 78.

⁴⁸ “Rumanian Children are Grateful”, *Junior Red Cross News*, (January 1924), Volume 5, Issue 5, p. 70
https://archive.org/details/sim_american-red-cross-youth-news_1924-01_5_5/page/70/mode/2up

care văzuse lumina tiparului încă din septembrie 1919⁴⁹. Printr-o publicație dedicată copiilor se încerca crearea unui spirit de colaborare, ajutor și generozitate de la cele mai fragede vârste. Ideea pornea de când președintele Woodrow Wilson inițiasse programul adiacent American Red Cross, și anume *Red Cross Junior*. Wilson spera nu doar la o Societate a Națiunilor bazată pe statele membre, cât la o societate a națiunilor care să se bazeze pe oamenii lor și, mai ales, pe copiii lor, care, educați în spiritul comuniunii și comunicării globale, ar fi putut preveni un nou război mondial. În acest context, influența americană era evidentă încă de la primul număr al revistei. De altfel, din *Comitetul Secțiunii Crucii Roșii a Tinerimei*, pe lângă președinta Anna Sevescu și vicepreședinții Dr. Kaminski și Ioan Stănculeanu, mai făceau parte Maria Irina Sturdza – Delegata comitetului de direcție al Societății Naționale de Cruce Roșie a României, un reprezentant al Ministerului Instrucțiunii Publice, șapte membre cu rol organizatoric, plus Viola Jones, *Delegata Crucii Roșii Americane*⁵⁰.

Ce însemna „Unul pentru altul”, când se vorbea despre ajutorul copiilor, era explicat prin exemplul elevelor de la Externatul Secundar de Fete din Constanța, care, „cu inima deschisă, iubitoare, darnică și-au luat însărcinarea de a avea grijă de cei slabi, de cei săraci, înfiind oarecum pe copilașii orfani de la „Dragalina” din Constanța. Grupuri de câte doi, câte trei, câte cinci, și-au luat câte un copilaș pe seama lor, ca să-l răsfete, să-l iubească, să-i dea impresia unei familii, care, de departe îl urmărește în viață și ca să înlocuiască întrucâtva ceea ce soarta vitregă nu i-a dat: dragostea de mamă”⁵¹.

Că legăturile cu America erau prioritare o arată, la început, exclusivitatea destinației de peste Ocean, și numărul lor. În revista din Februarie- Martie 1923 era făcut un scurt bilanț al acestui dialog transatlantic: de la Școala de băieți din Constanța – 5 scrisori pentru diferite școli din America; de la Școala Secundară de fete din Constanța, 6 scrisori pentru First District School Chattanooga, Tennessee; de la Școala Normală de fete, Botoșani – 6 scrisori pentru Santa Cruz, High School, California. Alte 58 de scrisori de la școlile din Piatra Neamț, Craiova, Brăila, Galați, Bototșani și Turnu Severin erau pe drum spre America. De la Sanatoriul Techirghiol, Constanța, 42 de cărți poștale au fost trimise

⁴⁹ Este de remarcat România avea încă dinainte de marea conflagrație o revistă dedicată celor mici. La București, a apărut între 1913 și 1925 (cu o întrerupere între 1916-1919, cauzată de război), „Revista copiilor și a tinerimei”. Pentru detalii, vezi Ramona Caramela, *Imaginile războiului în „Revista copiilor și a tinerimei”*, în Cătălina Mihalache, Nicoleta Roman (editori), „Copilării trecute prin război. Povești de viață, politici sociale și reprezentări culturale în România anilor 1913-1923”, Editura Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași, 2020, p. 51-72.

⁵⁰ „Revista Crucii Roșii a Tinerimei”, Anul 1, No. 1, Ianuarie 1923, p. 12.

⁵¹ *Ibidem*, p. 12.

pentru Public School No. 15 din New York, în timp ce de la aceeași școală newyorkeză ajungeau la Techirghiol 4 scrisori⁵².

Revista Crucea Roșie a Tinerimii găzduia și ea scrisori dinspre și spre America. Din Dobrogea, pe lângă cele ale elevilor din Constanța, ne atrage atenția scrisoarea unei eleve de clasa a V-a din cătunul Ascelar (azi Vânători, comuna Pecineaga), plasa Mangalia, adresată „prietenilor americani”. Astfel, colegii de peste Ocean aflau că în localitatea fetei care le scria existau doar patru familii de români, restul până la 40 fiind tătare, școala denumită românească avea doi elevi de religie creștină, confesiune ortodoxă, și 32 de religie musulmană. Apoi, revista publica detalii despre obiceiurile tătarilor. Cursurile de limbă tătară le susținea hoguea, despre care cititorii aflau în paranteză că este preotul lor. După ce copiii învățau literele, „treceau la Coran” care era prezentat drept „Evanghelia lor”. În acest sens, se îndeplinea o ceremonie: toată școala, băieți și fete, doi câte doi, cântând un cântec religios, mergeau acasă la cel care „a trecut pentru prima oară la Coran”. Acolo se puneau pe vine, formând un semicerc, cu colegul sărbătorit în mijloc, în timp ce părinții aduceau tăvi pe care se afla „bacșișul”. Una din tăvi avea plăcinte, numite „Catlama”, și erau rezervate pentru hogue sau pentru învățător, în timp ce pe cealaltă erau floricele de porumb și gogoși de făină prăjite în ulei, numite „Ulcum”, pentru școlari. Apoi, se întorceau la școală, avându-l în mijlocul lor pe sărbătorit, care ținea Coranul înfășurat într-o batistă, numită „Șeur”. La școală, Hoguea ținea o slujbă, în timp ce elevii stăteau iar pe vine, în semicerc. „După aceasta, copilul care a trecut pentru prima oară la Coran, sărută mâna Hoguei dându-i ca bacșiș batista în care a pus Coranul și ceva bani”. Nu în ultimul rând, scria eleva pe nume Țață L. Lucreția, „Hoguea se împărtășește și el cu plăcintele...”⁵³. Aceeași elevă care semna această scrisoare avea să devină și președinta Crucii Roșii a Tinerimii în satul amintit mai sus. Conform procesului verbal publicat în Revista Crucii Roșii a Tinerimii, secretar al organizației era ales Oproiu Ioan, casier Chespi Sădăc, iar membri în comitetul executiv Joia Chiazăm și Mustafa Helize. Prima acțiune a lor a constat în strângerea unui fond de 1005 lei, din care au cumpărat un costum și 11 metri de „americană și pichet” pe care le-au dăruit unui băiat și unei fete sărace care aveau rezultate bune la școală⁵⁴.

O altă scrisoare trimisă în America, la Morenci Public School, Arizona, din partea elevilor Școlii Comerciale Superioare din Constanța, descria orașul de la

⁵² *De vorbă cu cei de departe – prin scrisori*, în „Revista Crucii Roșii a Tinerimii”, numerele 2-3, Februarie – Martie 1923, p. 28-29.

⁵³ „Revista Crucii Roșii a Tinerimii”, anul III, nr. 5, Martie 1925, p. 75.

⁵⁴ „Revista Crucii Roșii a Tinerimii”, anul IV, Decembrie – Ianuarie 1926, p. 56.

malul Mării Negre, pornind de la istoria sa antică și ajungând până la importanța sa la zi. „Tomitanii erau în majoritate geți, un popor unitar, viguros și păstrător al datinelor, calități ce le-a moștenit și poporul Român”, se sublinia în text. După ce Dobrogea a fost alipită României, orașul ar fi cunoscut o dezvoltare extraordinară, devenind și o stațiune balneară, cu plăjile Mamaia și Tataia, iar pentru băi de nămol se afla în apropiere Techirghiolul. Prezentat ca „un conglomerat de națiuni, compus din vreo 70000 de suflete”, orașul Constanța era prezentat elevilor americani drept unic ca importanță datorită portului său, unde se găseau cantități mari de mărfuri pentru import și export, unde există depozite pentru cereale, și de unde se făcea cea mai mare parte a exportului României de petrol. Textul era însoțit și de două fotografii, una cu Cazinoul de pe faleză și a doua cu vaporul „Împăratul Traian”⁵⁵.

În toată această perioadă, din America nu veneau doar scrisori, ci și cadouri pentru elevii români. În decembrie 1923, cu ocazia Crăciunului, Crucea Roșie Americană a Tinerimii trimitea omoloagei din România 5000 de cutii cu jucării care au fost împărțite copiilor săraci din orfeline, spitale și clinici, iar de distribuirea lor s-au ocupat elevii din școlile primare și secundare. Astfel, darurile din America au ajuns la: Breaza – Casele Naționale – 300 de cutii; Techirghiol- Sanatoriul C.T.C – 200; Constanța, Școala secundară de fete pentru orfelinele Dragalina, «Grănicerul Mușat» și spitalul din localitate – 400; Botoșani - 200; Tecuci – 100; Câmpina - 300; Cluj – 100; Sibiu – 200; Bârlad – 100; Chișinău – 200; Cernăuți – 100; Galați 100; Bacău – 100; Iași – 200; Craiova – 200; Turnu-Severin – 200; Orfelinatul Bistrița – 50; Olănești – 25; Roman – 50; Balcic – 25; Comuna Hotare – 50; Sfântul-Gheorghe – 100; Arad – 200; Alba-Iulia – 100; Zostaona – 100; Hotin – 100; Ismail – 100; Sighetul Marmăției – 100; Comunitatea evreiască din București – 200; Spitalul de copii din București – 400; Liceul Lazăr din București – 400; Rezervă păstrată la Crucea Roșie pentru dat recompense membrilor – 200; Total – 5000 de cutii⁵⁶.

Că relațiile româno-americane au fost într-o vizibilă dezvoltare după aceste contacte, mai ales în ce privește Dobrogea, o demonstrează deschiderea Vice-consulatului American la Constanța, în 1922. Pe lângă alte probleme specifice, în special de ordin economic, consulul american la Constanța, Richard B. Haven, transmitea Secretarului de Stat al SUA că în după-amiaza zilei de 3 mai 1925, într-o duminică, Comitetul filialei Crucii Roșii Române – unde doamna Haven era membră-, a distribuit 100 de mici cutii cu cadouri pentru copii. Acestea erau doar o parte a unui transport mare trimis de Junior American Red Cross pentru a fi distribuite în România. Acțiunea de la Constanța avea loc la

⁵⁵ Constanța, în „Revista Crucea Roșie a Tinerimii”, anul IV, nr. 7, Aprilie 1926, p. 96-97.

⁵⁶ Darurile Copiilor Crucii Roșii Americane, în „Revista Crucii Roșii a Tinerimii”, anul II, numărul 10, p. 12.

Cazino, în cea mai mare sală din oraș, care a fost special decorată. A fost organizat un program comun, româno-american, incluzând imnurile celor două state, cântate de fanfara militară, dansuri naționale, o scurtă, dar elocventă prelegere susținută de profesorul de la Academia Comercială, C. Mureșeanu, iar la final, distribuirea cutiilor cu cadouri, de către fiica de trei ani a unui scriitor, care, la cerința Comitetului, a reprezentat American Junior Red Cross⁵⁷. În continuare, prin intermediul Departamentului de Stat, informațiile de la Consulul Haven au ajuns la Centrala Crucii Roșii Americane de la Washington, care considera că toată acțiunea descrisă fusese un real succes, iar copiii români vor înțelege sensul „prieteniei internaționale”⁵⁸.

Una dintre cele mai importante moșteniri ale Crucii Roșii Americane în România a fost organizarea taberelor și coloniilor de vară de la malul mării. Acestea au continuat și s-au dezvoltat pe întreaga perioadă interbelică, atât la Techirghiol, cât și la Eforie sau Agigea. Scopul lor era de „a asigura celor mici o dezvoltare armonioasă a corpului și sufletului în mijlocul naturii, unde găsim fericirea adevărată”. Conform mărturiilor și fotografiilor existente, aceste tabere se organizau la mare sau la munte, unde copiii, cazați în corturi, petreceau câteva săptămâni, combinând aerul curat cu excursii și activități educative. Conform unui articol dedicat acestora, taberele de vară aveau un scop educativ, în timp ce coloniile școlare au fost înființate „avându-se în vedere ideea de reconfortare a tineretului debil”. În activitatea de organizare, erau o serie de organizații și instituții, precum Crucea Roșie, școlile, cercetașii, Asociația Creștină a Femeilor, Asociația Creștină a Tinerilor, Primăriile orașelor. „E bine să știți că numai la mare, vara trecută, peste patru mii de copii de la orașe au fost în tabere care au funcționat pe malul Mării Negre, între Constanța și Movila Techirghiol”, se afirma într-un articol din Mai, 1928, din Crucea Roșie a Tinerimii⁵⁹.

Despre coloniile de vară aflăm într-un articol din octombrie 1928 că, în vara precedentă, fuseseră selectați și duși la mare de către Crucea Roșie peste 300 de copii, în trei serii. Aceștia, în zori de zi, coborau la mare, pentru cura de plajă, după care se făcea „gimnastică suedeză, sub direcția unei institutoare de la O.N.E.F. (Oficiul Național de Educație Fizică)”, după care stăteau la soare, intrau în apă, iar după-amiaza începeau jocurile libere, precum fotbal sau volei. În ce privește rezultatele, pedagogii declarau că „de unde la început copiii erau

⁵⁷ National Archives and Records Administration (NARA), *Consular Posts, Constantza, Romania*, vol. III *Correspondence 1925*, file No. 690-891, f. 814.2 – Subject: „Public Distribution of American Red Cross Gifts”

⁵⁸ Ibidem, f. 814.2.

⁵⁹ *Taberile de vară*, în „Revista Crucii Roșii a Tinerimei”, anul VI, nr. 2, mai 1928, p. 16-18.

slabi și palizi, după munca din timpul anului, către sfârșitul lunii, toți crescuseră în greutate, atingând chiar și cifra de 11 kgr". Nu în ultimul rând, erau amintite excursiile cu barca în largul mării, până la Tuzla, precum și în alte împrejurimi ale Techirghiolului⁶⁰.

Odată ce varianta în limba română nu a mai apărut, nici varianta americană *Junior Red Cross News* nu a mai primit informații despre România, și astfel, referințele la copiii de aici deveneau tot mai rare în revista de peste Ocean. Acest lucru însă nu a însemnat și oprirea colaborării dintre școlile dintre cele două state. În Arhiva Crucii Roșii din România există cel puțin un dosar care conține documente referitoare la cadourile primite de copiii români de la colegii lor din America, în preajma Crăciunului din 1938, respectiv, 1939. Un prim document, datat 10 decembrie 1938, provenea de la Liga Societăților de Cruce Roșie, din Paris, care informa filiala din România că de la New York, Crucea Roșie Americană trimisese cu nava „Exira” 20 de lăzi, care conțineau 3000 de cutii cu cadouri de Crăciun pentru copiii români. Ele fuseseră transportate cu ajutorul companiei Schenkers din Constanța. Un alt exemplu este cel al Spitalului de copii „Filantropia” din Botoșani, care primea șase colete cu 50 de cutii cu jucării pentru cei mici, trimise de membrii Crucii Roșii a Tinerimii din Statele Unite. De asemenea, „Școala de copii mici nr. 5” din Turda primea, la rândul ei, două cutii cu cadouri, cu ocazia Crăciunului, iar „Școala Primară de Fete nr. 5” din București ridica și ea de la Sediul Crucii Roșii de pe strada Biserica Amzei, zece cutii cu daruri trimise de Crucea Roșie a Tinerimii din America⁶¹.

În loc de concluzii

La întoarcerea în Statele Unite, Mary H. Moran a devenit polițistă în St. Johnsbury. Nu mică le-a fost mirarea locuitorilor de acolo, în 1923, să descopere ce reprezenta mica decorație ce o purta în piept tânăra polițistă. La încheierea misiunii pe care o condusese în România, povestea domnișoara Moran presei de peste Ocean, a fost invitată să ia prânzul la palatul regal, alături de alte 30 de persoane. „După prânz ne-am adunat toți în salonul mare, unde a venit regina în persoană. Ea mi-a conferit, în calitate de șef al unității Crucii Roșii, cea mai importantă decorație - Crucea „Regina Maria” clasa I”. Când suverana i-a pus panglica în jurul gâtului, i-a spus domnișoarei Mary H. Moran: „Vreau să

⁶⁰ *Activitatea Crucii Roșii. Coloniile de vară*, în „Revista Crucii Roșii a Tinerimei”, anul VI, nr. 3, Octombrie, 1928, p. 14-16.

⁶¹ Arhiva Societății Naționale de Cruce Roșie din România, *Dosar nenumărat – Conține: Cadouri Crăciun. Decorații și Medalii*.

duceți asta în America ca o emblemă a gratitudinii pe care România o simte față de poporul american, pentru tot ceea ce el a făcut”⁶².

Dar probabil cele mai surprinzătoare legături și mărturii cu România în general, și Dobrogea, în special, le avem de la cea care avea să devină una dintre cele mai cunoscute asistente ale Crucii Roșii Americane, dacă nu cea mai cunoscută. Agnes von Kurowsky, fostă iubită a lui Ernest Hemingway în timpul războiului, în Italia, și apoi muză a scriitorului pentru romanul *Adio, arme*, ajungea în România în 1920, ca asistentă a Crucii Roșii Americane⁶³. Cu o mică întrerupere, ea avea să rămână până în octombrie 1921. În această perioadă s-a ocupat de îngrijirea copiilor, în centrele de la București, Breaza și sanatoriul de la Techirghiol, la acesta din urmă activând în perioada iunie-august, 1921. Tot aici, cel mai probabil, a cunoscut-o pe tânăra Christina Galitzi, cea care apare printre membrii Crucii Roșii din România, atunci când primele misiuni americane ajung la Constanța, în 1919. Agnes von Kurowsky s-a întors în 1921 la New York, după o perioadă despre care avea numai amintiri frumoase, după ce a învățat limba română și și-a făcut prieteni aici. Una dintre cele mai strânse legături avea să fie cea cu Christina Galitzi, după cum demonstrează două dintre scrisorile păstrate din acea perioadă. Prima dintre ele se adresează Clarei Noyes, șefa Departamentului pentru Asistente al Crucii Roșii Americane, care în 1922 o invita pe Agnes von Kurowsky să meargă într-o nouă misiune, însă aceasta refuza și își motiva decizia prin faptul că la acel moment locuia împreună cu o tânără româncă, care lucrase timp de trei ani pentru American Red Cross, apoi asistentă la Junior Red Cross, își petrecuse iarna studiind la Sorbona, iar în final obținuse o bursă la New York of Social Research. Pe lângă această prezentare Agnes își caracteriza prietena româncă drept “o studentă briliantă”, față de care se simțea responsabilă, și sublinia că în alte condiții ar fi acceptat imediat oferta Crucii Roșii⁶⁴. Christina Galitzi s-a dovedit, într-adevăr, o cercetătoare de excepție, obținând un doctorat la Columbia University, pe baza căruia publica în 1929 o carte de referință, *A Study of Assimilation Among the Romanians of the United States* New York: Columbia

⁶² Honored Confered by Queen Marie, „The Burlington Free Press”, Burlington, Vermont, Tue, Jul 24, 1923, p. 9.

⁶³ Pentru detalii, vezi Daniel Citirigă, *Agnes von Kurowsky, Ernest Hemingway and the American Red Cross. Romania through the Eyes of a Universal Literature Muse*, în „Historical Yearbook”, vol. XX, 2023, p. 57-86).

⁶⁴ NARA, https://s3.amazonaws.com/NARAprdstorage/opastorage/live/73/7061/6706173/content/arcmedia/dc-metro/ANRC/A1-27140/5890770-stanfield/hd1-91033792_2009.pdf

University Press⁶⁵. De altfel, despre această prietenie, Agnes amintea și în scrisoarea pe care i-o trimitea fostului iubit, Ernest Hemingway, în 22 decembrie 1922, unde mai adăuga că în România, în ciuda faptului că munca cu copiii era grea, viața a fost frumoasă, iar în timpul verii, a petrecut câteva luni la un sanatoriu TBC din Constanța, „o experiență minunată”. Însăși formula cu care Agnes von Kurowsky alegea să încheie scrisoarea către Hemingway arăta o atașare puternică față de țara în care își petrecuse cea mai mare parte a timpului după plecarea din Italia: “a strong grasp of the hand – as they say in Roumania”⁶⁶.

Nu în ultimul rând, o moștenire unică din partea Crucii Roșii Americane în România, de această dată le nivelul memoriei istorice, sunt sutele de fotografii realizate în 1919, mare parte dintre ele postate pe site-ul Bibliotecii Congresului, iar o altă parte regăsindu-se în albumele deținute de aceeași bibliotecă. Printre ele se regăsesc și câteva zeci din Dobrogea, unde ochiul fotografului a surprins dezastrul lăsat de război, cu clădiri distruse din Hârșova, Cernavodă sau Ostrov, cu comunitățile de turci și tătari, cu orfani din toate etniile sau cu sate germane, protejate în timpul ocupației, cu mulțimi de oameni veniți să ia ajutoare, cum ar fi la Cataloi sau Făgărașul Nou, cu oameni de diverse profesii în Tulcea, cu ruine la Isaccea, și cu copiii aflați la tratament la Techirghiol.

⁶⁵ Sanda Golopenția, *Christina Galitzi despre imigranții români în SUA la începutul secolului XX*, <https://historia.ro/sectiune/general/christina-galitzi-despre-imigrantii-romani-in-sua-570419.html>

⁶⁶ John F. Kennedy Presidential Library and Museum, Boston, *Ernest Hemingway Collection. Personal Papers*, Series 3. Incoming correspondence, ALS Von 22 Dec 1922, NY, 8pp. Această scrisoare este publicată și în volumul Henry Villard, James Nagel, *Hemingway in Love and War. The Lost Diary of Agnes von Kurowsky, Her Letters, and Correspondence of Ernest Hemingway*, (Northeastern University Press: Boston, 1989), 164-168.

Anexa

Scrisoarea trimisă din București de Lillian Margaret Spelman⁶⁷

Page 1

[Letterhead]
AMERICAN RED CROSS
(Crucea Roșie Americană)
COMISIUNEA PENTRU ROMÂNIA
Constructive Program

Lascăr Catargiu Bdul 30
București, România
February 23, 1920

My dear Miss Ross,

Your nice letter of Dec. 31 came in early January. Sometimes we get mail in three weeks — then again we wait in vain for two boxes — for instance, since last November. I do not know Miss Holmes except thru [sic] a Jerusalem friend who recently wrote that she (Miss H.) was interested in my organisation of infant welfare stations. I hoped I'd take the Romanian people in on it. So I must soon write & say that I have.

Tomorrow, we open our second station here, supported entirely by the mayor. The Romanian assistants (to a Red Cross nurse), a doctor and rooms. This being a direct result of demonstrating that we (A.R.C.) could run infant educational work without relief. I had somewhat a struggle to break away from the A.R.C. reputation of being "rich" & "only here to give gifts." But the success is grand! I'll enclose a report made in haste for his Honor the mayor or 'maria'

Page 2

We opened a station in Constanta last month. There we may have to give milk, until we can get the Public assistant Committee on its feet for a month or two. That little city, you may know suffered much from the invasion of the Bulgarians. The buildings, homes seem just a shadow of its former self. One wonders how it will ever get on its feet. Shipping is its lost art, I judge. Boats go

⁶⁷ National Archives at College Park, Collection: Records of the American National Red Cross 1881 - 2018, Series - Historical Nurse Files 1916 - 1959, *Spelman Lillian Margaret*, f. 84-87
<https://catalog.archives.gov/id/2662293?objectPage=84>

and come seldom. Lack of fuel I suppose. We expect soon to open a station supported by the mayor (or health dept) in Braila, and a milk fund will be looked after by some ladies. This city was not damaged much by war there, as here in București, and I am told are many rich. From this Western city we will go north to Jassy. In each place having a Red Cross nurse trains a Romanian assistant as well as the townspeople in infant care. Much as we do in Boston. That being the only system I know well; my job you see, takes me about the country and it certainly is a great experience for me to be here & do it. Besides this work, we have two nurses in a large infant orphanage. A wonderful structure for the purpose. Our ambition there is to rouse the Board (Romanian) to pay assistants well and thus gain a class of eight for nurse-maid course. It is difficult to get the applicants. Only those of "low[...]

Page 3

[...]social" order are nurses. Someday I am sure București will have a training school. This is every sign of an awakening!!

Your remarks on the restlessness of those over there make me quite content to be here. All the nurses that write me from home wish they were back. I dread going home! They tell me I'll surely have it! Then again, I am so desperately home sick that I am quite willing to risk it. We are warm now most of the time. Oil has come in quite well. The winter seems spent. We only had a few days of our New England type of winter. Many days of dullness and chill however, like Boston.

The transportation is awful due to poor engines, bad roads etc. It took me twenty one hours in a cold car, dirty at that, to go to Constanța, a distance of about 140 miles. Isn't that about the mileage from Boston to New York. It's supposed to take but twelve hours in these days but it's seldom that one makes the trip in less than 24 hours.

Page 4

I must stop filling up space and ask you if you can do a 'bit' for me in Boston. I am sorry to trouble you but I feel sure you can help me. I heard from a Washington nurse that Mass. had passed a new state registration law for R.N. That one must renew annually. Is this so and could you use the enclose [sic] check & get my renewal for past years and a year at least in advance? I do miss my journal so much that having only gotten six out of a two years subscription I gave up the effort. So I have not posted on changes. I hope State House will see it considers new Massachusetts nurses over here and overlook tardiness. I don't want to lose my R.N. and I surely never could pass a modern examination for nurses at my age of experiences! I heard too that Massachusetts was offering a Bonus of \$100 to over sea nurses! I want to come in for that too! I need it to go

to China and thus complete my trip around the world! We may have to escape that way from the Bolsheviks that are almost within our gates. I am glad that the army here is not demobilized but I hope I won't have to live through "gun booms" again.

I must go to bed! Don't work too hard. I wish I could send you poor people some sugar! It's high but plentiful most of the time here. Sincerely, Lillian M. Spelman.

THE AMERICAN RED CROSS IN DOBRUDJA AFTER THE FIRST WORLD WAR

Abstract: *After entering the war, in addition to material and military shortages and the tragedies on the front lines, Romania faced a series of epidemics. In this context, in 1917, the American Red Cross mission arrived in Iași. A second mission would return after the end of the conflagration, when President Woodrow Wilson launched a large-scale aid program to support those in need—from the Far East to Europe and Russia—both the defeated and the victors alike. Within this framework, in February 1919, the American Red Cross team, consisting of 54 people, disembarked in Galați. One of the most affected regions proved to be Dobruja, where battles and the occupation by the Central Powers' armies led to famine, lack of clothing, destroyed homes, and more than 12,000 orphans at risk of being left without shelter. Starting from Romanian authorities' documents, newspaper articles of the time, and materials issued by the American Red Cross or children's magazines from both the United States and Romania, this text aims to reconstruct the image of the post-war years, to identify the main actions that contributed to rescuing those in danger, and to examine the legacy of this Romanian-American interaction.*

Keywords: *the American Red Cross, Dobrudja, orphans, speculation.*

PRESA DOBROGEANĂ A COMUNITĂȚILOR ETNICE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ. DIRECȚII DE CERCETARE

Rezumat: În cele ce urmează, ne-am propus să evidențiem aspecte referitoare la presa dobrogeană a minorităților în perioada interbelică, prin intermediul unor descrieri de periodice, oferite ca exemple, pentru a completa baza informațională teoretică. Dialogul interetnic început din secolul al 19-lea a continuat în presa dobrogeană, datorită existenței unui număr important de publicații în diferite limbi: albaneză, germană, greacă, turcă și tătară, bulgară etc., ca o consecință a maturizării vieții culturale în această provincie istorică, a înființării unor școli pentru diferite minorități care au avut posibilitatea să învețe în limba maternă. Unul dintre fenomenele cele mai interesante în Dobrogea este reprezentat de bilingvismul și – uneori - de trilingvismul unor publicații, ca răspuns la nevoia de informare și cunoaștere reciprocă. Este important de menționat faptul că, în perioada interbelică, în Dobrogea, erau înregistrate mai mult de douăzeci de minorități etnice. Publicarea unor ziare și reviste în limba maternă a constituit un efort remarcabil, dat fiind faptul că era nevoie de existența unor grupări intelectuale care să diriguiască întreg acest proces și, la fel de important, să fie găsite mijloacele financiare, în unele situații și achiziționarea de tipografii speciale.

Cuvinte-cheie: presă dobrogeană, perioada interbelică, minorități naționale, limba maternă, viață culturală.

Lucrarea de față își propune să evidențieze aspecte legate de presa minorităților etnice din Dobrogea, în perioada interbelică, recunoscând importanța pe care publicațiile în limba maternă au avut-o în evoluția culturală generală a provinciei dintre Dunăre și Mare.

* Corina-Mihaela APOSTOLEANU: Doctor în biblioteconomie, Biblioteca Județeană „Ioan N. Roman” Constanța, corinaapostoleanu27@gmail.com.

Revoluția informațională, începută odată cu apariția, multiplicarea ziarelor și a revistelor și distribuirea acestora în medii sociale dintre cele mai diferite, a schimbat în mod esențial raportul dintre cetățean și informație. Era pentru prima dată când evenimentele istorice, politice, sociale, economice, culturale, întâmplările de fiecare zi dintr-o comunitate puteau să fie cunoscute aproape în același timp cu producerea lor, și transmiterea lor să se facă în locurile cele mai îndepărtate, dintr-un capăt al altul al unei țări sau chiar în alte țări de pe glob. De pe la sfârșitul secolului al 18-lea și, cu precădere, în secolul al 19-lea, presa devine o autoritate al cărei glas e ascultat și comentat. Viața socială integrează în existența ei un organism viu, pulsând în ritmul știrilor care o animă. Citirea gazetei, veștile zilnice sau chiar de mai multe ori pe zi, a devenit una dintre obișnuințele lumii moderne. Poate că lucrurile erau privite uneori mult prea subiectiv, dar și aceasta crea „brandul” fiecăreia dintre publicații.

Dobrogea nu putea sta deoparte de toate aceste realități. Evoluția spre modernizare și propășire economică, socială și culturală a provinciei reintegrate în spațiul românesc, după 1877, avea o acută nevoie de cuvântul scris, de un sistem educațional coerent, de existența presei, ca factor de transmitere a ideilor și integrarea a acestora în noua realitate pe care locuitorii ei o trăiau zi de zi.

„Steaua Dobrogei”, prima revistă în limba română a apărut la Tulcea în 1879, la inițiativa unui grup de intelectuali. Subtitlu: Foaia intereselor locale, anii de viață, 22 iunie 1879 – februarie 1891, cu o periodicitate săptămânală. Director-proprietar era Basile Brănișteanu. Se tipărea la „Aurora Dobrogei.” Cele câteva numere existente la Biblioteca Academiei Române și puținele referințe bibliografice sunt insuficiente pentru a reconstitui întregul parcurs al unei publicații foarte importante în istoria presei dobrogene. Comunitatea românească era la acea vreme mult mai consistentă și mai solid întemeiată în nordul Dobrogei, prin urmare, „Steaua Dobrogei” este rezultatul unei vieți culturale deja existente.

„Steaua Dobrogei” apărea la câțiva ani de la cea dintâi publicație cunoscută până acum în spațiul dobrogean, „Șontorogul” (în traducere din limba greacă), revistă cu tentă umoristică, ce vedea lumina tiparului la Sulina, în 1875. Revista este cunoscută numai din referințe, și ea aduce un prim argument al întemeierii presei în Dobrogea. Factorul economic își spunea din nou cuvântul: comunitatea greacă, numeroasă și stabilă economic la Sulina avea nevoie de puterea cuvântului scris.

De la acest moment, provincia istorică Dobrogea se conecta firesc la noua realitate a modernității informaționale, într-un cadru istoric diferit.

Dialogul interetnic al comunităților dobrogene foarte diferite din punct de vedere cultural a evoluat în aria presei dobrogene, unde s-au creat noi paradigme de exprimare, la început de secol 20, amplificate în perioada interbelică, datorită apariției unor ziare și reviste în număr mai mare, fiecare

dintre acestea cu vocea proprie și în consens cu evoluția economică, socială și spirituală a cetățenilor cărora li se adresau.

Consolidarea așezărilor, apariția școlilor în limba maternă, dezvoltarea economică a localităților, toate aceste realități oglindesc maturizarea fenomenului cultural în Dobrogea.

Mediul multilingvistic și multicultural dobrogean s-a exprimat în mod unic în ansamblul provinciilor istorice românești, fiind recognoscibil tocmai prin elementele caracteristice, dovedite atât de presa în limba română, cât și de presa în limbile materne ale comunităților etnice trăitoare în acest teritoriu.

În Dobrogea se întâlnește fenomenul de bilingvism și, uneori, chiar de trilingvism al unor publicații, ca răspuns la nevoia de informare și cunoaștere reciprocă. În plus, unii dintre semnatarii articolelor din presa dobrogeană scriu și la presa în limba română, dar și în presa minorităților. În acest punct, Dobrogea se întâlnește în mod cert cu realitățile din Transilvania sau Banat. Existența unei comunicări și prin intermediul presei arată o integrare a ideilor și o punere a lor în oglindă, într-un ținut în care statisticile arătau existența a mai mult de douăzeci de minorități etnice.

Modelul oferit de Dobrogea, din acest punct de vedere este unic, la nivel național, și aceasta rămâne o constantă, până în prezent. A se face cunoscut în mediul apropiat, al majorității românești, dar și a fi înțeles de români, conduce la mai multe inițiative de a edita și tipări unele ziare și reviste, atât în limba maternă, cât și în limba oficială (de exemplu, în română și bulgară, în română și turcă, în română, bulgară și turcă). Motivația poate fi extinsă, la argumente politice, economice și sociale, toate firești, în contextul dat.

Publicarea unor ziare și reviste în limba maternă a constituit un efort remarcabil, dat fiind faptul că era nevoie de existența unor grupări intelectuale care să diriguiească întreg acest proces și, la fel de important, să fie găsite mijloacele financiare, în unele situații și achiziționarea de tipografii speciale, dedicate sau adaptate unor grafii diferite de ale limbii române. Menținerea publicațiilor dincolo de etapa lor de „efemeridă” a constituit o provocare serioasă, atât pentru ziarele și revistele în limba română, cât și pentru cele ale minorităților etnice.

Comunitatea armeană, din rândul căreia se evidențiaseră negustori pricepuți, dar și iluștri filantropi contribuiseră la începutul secolului la dezvoltarea presei dobrogene cu două titluri, „Ararat” (1907) și „Maro” (1906), despre a căror apariție se știe din referințele bibliografice. Pentru anii dintre cele două războaie mondiale, nu avem date privitoare la nicio apariție editorială, cu toate că membri ai comunității armenilor din Constanța se evidențiaseră în viața culturală a orașului, începând cu manifestările cercului literar „Ovidiu”, de la finalul secolului al 19-lea.

Albanezii publică o serie de ziare în limba maternă, aducând în prim-plan reverberațiile patriotice ale spiritului de neam. Unele publicații au titluri sau chiar articole în limba franceză, ceea ce le aducea un grad sporit de circulație în mediul european. Aceasta era una dintre intențiile editorilor, și reprezintă un element de modernitate, de care se vor folosi și ziarele în limba bulgară.

Exemple de publicații în limba albaneză: **Athdeu/Patria**.¹ Pentru apărarea drepturilor poporului albanez; Constanța (Konstancë): 1 august 1912- 23 ianuarie 1914, și 25 octombrie 1935; bilunar. Tipografia „Gutenberg”, București. A avut și un titlu în limba franceză: Journal albanais „Atdeu”. Prasant 2 fois par mois. Au apărut treizeci și șase de numere cu un total de 150 pagini; **Dodona**². Revistă përgjithëshme (Revistă enciclopedică); Constanța: ianuarie-august 1922, ianuarie 1927; periodicitate necunoscută. Tipografia „Albania”, Constanța; între ianuarie-august 1922 au apărut șase numere cu un total de 140 pagini. Nu se cunosc alte numere până la cel din ianuarie 1927, apărut la București, în 24 pagini.

Fiind o comunitate reprezentată consistent în Dobrogea, bulgarii au beneficiat de un mare număr de publicații în limba maternă, în cele mai variate domenii: agricultură, literatură, viață socială și politică, cultură etc. Dintre numeroasele ziare și reviste editate în limba bulgară, în perioada de referință, reținem titlurile de mai jos⁴: **Buletinul Sindicatului agricol Caliacra**, Bazargic, 15 septembrie 1924-18 decembrie 1926; **Culturnî Eho (Ecoul Cultural)**, Constanța, august 1923-mai 1924; ianuarie-iunie 1927, apariție lunară; **Coasta de Argint**. Ziar cultural al Universității libere, Balcic, 2 aprilie 1928-1 septembrie 1929, sub directoratul lui Octav Moșescu, primarul orașului Balcic. Este singura publicație în trei limbi (română, bulgară și turcă), apărută vreodată pe teritoriul Dobrogei. **Cuvântul Dobrogei**. Ziar independent de știri, cu apariție săptămânală, 9 decembrie 1938- 24 aprilie 1939; **Ecoul Silistrei**. Ziar independent săptămânal; Silistra, 16 decembrie 1918-14 decembrie 1919; **Noutăți**. Ziar independent de știri în limba bulgară. Bazargic, 20 mai 1934-20 februarie 1940; **Nova Ciarodeica**. Ziar umoristic și satiric în limba bulgară. Apariție săptămânală. Bazargic, 21 mai 1928-1 oct 1928; **Pola (Câmpia)**. Revistă pentru literatură și viață culturală. Apariție bilunară. Bazargic, octombrie 1927-24 aprilie 1933; **Spicuiri**. Revistă bilunară pentru literatură, artă, știință și viață culturală. Bazargic, septembrie 1934-martie

¹ Dumitru Constantin-Zamfir, Octavian Georgescu, *Presa dobrogeană. Bibliografie comentată și adnotată (1879-1980)*, editată de Biblioteca Județeană Constanța, Constanța, 1985, p. 40; Stan-Greavu-Dunăre, *Bibliografia Dobrogei (425 a. Hr.-1928 d. Hr.) apud Corina-Mihaela Apostoleanu, Luminița Stelian, Angela-Anca Dobre, Stan Greavu-Dunăre. O călătorie bibliografică în Dobrogea*, Editura „Ex Ponto”, Constanța, 2019, p. 219.

² Dumitru Constantin-Zamfir, Octavian Georgescu, *Presa dobrogeană...*, p. 137; „Dobrogea Jună”, An 16, nr. 132, 19 ian 1922, p. 1.

⁴ Pentru detalii, vezi Corina-Mihaela Apostoleanu, Luminița Stelian, Angela-Anca Dobre, *Enciclopedia de presă a Dobrogei: 1878-1944*, Editura „Ex Ponto”, Constanța, 2020, p. 432-453.

1935; **Toba**. Ziar săptămânal umoristic în limba bulgară. 1 octombrie 1922-13 aprilie 1924; **Tribuna**. Ziar al minorității bulgare. Apariție săptămânală. Constanța 27 noiembrie 1928- 14 octombrie 1932; **Zorile**. Gazetă politico-culturală; Silistra, 5 decembrie 1927 – 21 iunie 1928.

Identificăm pentru comunitatea evreilor din Constanța o singură o publicație efemeră, conjuncturală, din 1900, *Plecăm*⁵, care nu poate oferi suficientă informație pentru documentarea participării acestor la viața culturală dobrogeană.

Germanii, cu un accentuat spirit comunitar, și având tradiția grupării activităților educaționale și sociale în jurul bisericii, sunt prezenți cu un singur titlu, apariție de scurtă durată, înainte de Primul Război Mondial. Am considerat important să menționăm această revistă, cu toate că nu se încadrează în perioada de referință, având în vedere că și în cazul altor grupuri etnice am citat unele titluri ce subliniază contribuția acestora la istoria presei dobrogene. Este vorba despre **Monatsblatt fur den Deutsch-Evangelischem Pfarrbezirk Constantza**/Foaie lunară a Eparhiei Evanghelice Germane din Constanța/. Constanța[Konstantz]: noiembrie 1913- august 1914. Apariție lunară. Redactor-responsabil: Th. Brandin. Tipografia „Christliche Zeitschriftenvereins [Verlag und Druck des Christlichen Zeitschriftenvereins]”, Berlin. Numerele apărute între noiembrie 1913- august 1914 au un total de 40 de pagini.

Cu toate că au dat o primă revistă în Dobrogea la final de secol al 19-lea, grecii nu au continuat să editeze presă în același ritm, astfel că în perioada interbelică, cităm două titluri, ca fiind singurele apariții cunoscute¹⁶: **HMEPO OTION TOY EN POYMANIA E HNI OY XO**. Constanța: 1929-1929. Redacția: Mihai Viteazu nr. 31. Tipografia „Lucrătorii Asociați”, 1929 și **Thalia. Epio i kon ekapenhnepon**. Constanța: 1 mar. 1923 – 1 feb. 1924. Apariție bilunară. Redacția: str. Lascăr Catargiu nr. 28 Constanța. Tipografia „Ovidiu” Constanța. Au apărut 23 de numere, cu un total de 132 p.

Italianii, o prezență constantă în Dobrogea, de la finalul secolului al 19-lea, au o publicație de înaltă ținută intelectuală, dar care, din nou nu reflectă viața comunității, cât interferențele culturale între cele două state, la un moment dat al istoriei României (1941): **Latinitas**. Constanța, 1941. Tipografia „Lucrătorii asociați” Constanța. Număr unic redactat de membrii Institutului de Cultură italiană de la Constanța, cu un număr total de 39 de pagini. A publicat traduceri, creații literare, articole pe teme de civilizație și cultură. În prefață se menționează: „Acest număr unic dorește să fie piatra de temelie a templului prieteniei române

⁵ Harry Kuller, *Presa evreiască din România*. Editura „Tritonic”, București, 2004.

⁶ Dumitru Constantin-Zamfir, Octavian Georgescu, *Presa dobrogeană...*, p. 306; „Dacia”, an 10, nr. 68, 25 mar 1923, p. 1.

și italiene, ridicat aici pe țărmurile Pontului Euxin, unde Ovidiu a făcut să răsunе întâiul vers ausonic.”

Pe teritoriul Dobrogei își găsește un loc, în presă, o publicație unică, din punct de vedere cultural și lingvistic, „Esperantistul” (1932-1934), ca supliment al ziarului „Marea Noastră”, condus de un ziarist de înaltă ținută profesională: D. Cruțiu Delasăliște. „Esperantistul” reprezintă una dintre tendințele europene ale momentului, care includeau exprimarea într-o limbă creată artificial. Au apărut opt numere din această publicație, între ianuarie 1932 și iunie 1934.

Comunitatea turco-tătară este fără îndoială cel mai bine reprezentată și din punct de vedere al aparițiilor de ziare și reviste, având în vedere prezența numerică importantă în Constanța și localitățile județului. Presa îndeplinea rolul de voce a minorității turco-tătare, a cărei exprimare culturală era foarte consistentă și care se evidențiau printr-un conținut foarte variat: economie, comerț, viață socială, viață spirituală, literatură, arte etc. Exemple⁷: **Aidanlâc (Răsăritul)**, Silistra, 15 octombrie 1933- 5 noiembrie 1933, în limba turcă, 15 octombrie 1933- 5 noiembrie 1933, nr 1-4, Tipografia „Progresul” Silistra; **Anuarul Seminarului Musulman din Medgidia**. Publicație în limba română, apare la Medgidia, 1904-1933. Au apărut treisprezece numere care conțineau: informații despre Seminar, situația la învățătură a elevilor, membrii corpului didactic, totalitatea evenimentelor culturale la care au participat reprezentanți ai Seminarului. În 1930, Anuarul a inclus date din istoricul instituției de învățământ, lista absolvenților din anul 1895, până la numărul curent; **Bora (Viscolul)**. Revistă literară și științifică, cu apariție lunară. Silistra: martie 1938-iulie 1939. Tipografia „Progresul”, Silistra. Au apărut 10 numere cu un total de 124 pagini; Ziarul publică materiale în limba română, turcă și tătară. Conținutul lor diferă. Materialele în limba turcă și tătară apar într-o pagină separată care are cap de ziar în limba turcă, indicând toate datele editoriale și redacționale și capul principal în limba română. În coloanele sale apar articole de istorie, literatură, etnografie etc., mai ales ale populației turce și tătare; **Çardaka. Türk köylüsünüm hklarini koruyuku köylü gaztesi/Ziarul care apără drepturile țăranului turc/ Camerler, plasa Acadânlar, jud. Durostor: 1937-1940. Tipografia „Progresul” Silistra. Au apărut treizeci și șapte de numere, cu un total de 88 pagini; Deliorman. /Pădurea nebună. / Ziarului tineretului intelectual turc din România/. Silistra, 1937-30 mai 1938. Tipografia „Progresul” Silistra. Au apărut cincisprezece numere, cu un total de 30 pagini; **Emel Mecmuasi (Revista idealului)**. Publicație lunară în limba turcă. Bazargic, 1 ianuarie 1930-1940. Fondator: Mustegip Hagi Fazâl (Ulkusal), unul dintre poeții remarcabili ai minorității turco-**

⁷ Pentru informații suplimentare despre ziarele și revistele comunității turco-tătare, vezi Corina-Mihaela Apostoleanu, Luminița Stelian, Angela-Anca Dobre, *Enciclopedia de presă...*, p. 457-466.

tătare. Din 1936, apare la Constanța. În 1940 încetează apariția. Din 1941, la Ankara, iar după doi ani apare la Istanbul. A promovat limba și obiceiurile tătarilor dobrogeni; **Hak-Söz/ Cuvânt drept/**. /Ziar independent/. Silistra, 22 mai 1929-6 mar 1940. Au apărut două sute nouăzeci și șase de numere, cu un total de 516 pagini. A apărut, la primele numere, cu caractere arabe, apoi cu caractere latine; **Tuna/Dunărea**. Silistra: 6 martie 1925-5 aprilie 1933. Au apărut două sute patruzeci și șapte de numere, cu un total de 518 pagini. Publicație în limba turcă cu caractere arabe. Titlu, datele de apariție și caseta redacțională în limba română; **Yldirim/Fulgerul/** Ziar independent, cultural și informativ. Bazargic, 5 martie 1932-5 ianuarie 1938. Tipografia Comercială Bazargic.

Presa dobrogeană a etapelor de început și de consolidare a vieții sociale și culturale prezintă un interes cu totul aparte, în peisajul publicistic românesc, tocmai prin caracterul unic, dat de împletirea mai multor tendințe culturale, cu influențe reciproce. Mai mult, ziariști, scriitori, intelectuali ai Dobrogei au publicat concomitent în aceste publicații. Astfel că, nu se poate concepe un tablou complet și complex al presei dobrogene, în absența presei comunităților etnice. Presa dobrogeană în limba română și în limbile materne ale comunităților etnice se constituie într-un corp comun, a cărui dezvoltare în etape susține întreaga evoluție spirituală a acestui ținut.

În mod cert, va fi necesară, în viitor, o tratare exhaustivă a acestei teme, în cadrul mai larg, istoric al dezvoltării provinciei dintre Dunăre și Mare și al legăturilor continue cu viața culturală a întregii Româнии.

THE DOBRUDJAN PRESS OF ETHNIC COMMUNITIES IN THE INTERWAR PERIOD: RESEARCH DIRECTIONS

Abstract: *In the following we intend to highlight some aspects regarding the press of the Dobrujan ethnic groups in the interwar period, considering that the information in the description of the periodicals (given as examples), in order to complete the ideas from the theoretical background.*

The interethnic dialogue from the 19th century continued in the area of the Dobrujan press, through the numerous periodicals in different languages: Albanian, German, Greek, Turkish and Tatar, Bulgarian etc, as a consequence of the maturity of the cultural phenomena in this historical province and the settlement of schools for different groups of minorities who had the opportunity to study in their native language. One of the most interesting occurrence in Dobruja is represented by bilingualism and sometimes the trilingualism of the publications, as the response to obvious needs of information and mutual understanding. It is important to mention that in the interwar period, the statistics for Dobruja mentioned more than twenty minorities.

Publishing newspapers and journals in their native languages, represented a great effort for the minority groups, taking into consideration the fact that intellectual groups were needed to exist, as well as the proper financial means, and sometimes even to purchase special printing machines.

Keywords: *Dobrujan press, interwar period, national minorities, mother tongue, cultural life.*

ALEGERILE PENTRU CONDUCEREA COMUNITĂȚII MUSULMANE BAZARGIC DIN ANUL 1927: NECLARITĂȚI JURIDICE ȘI MOȘTENIRI LEGISLATIVE CONTROVERSATE

Rezumat: După intrarea Dobrogei de Nord între granițele românești autoritățile de la București au păstrat instituțiile reprezentative ale comunității Musulmane. Astfel, au fost create Muftiatele, al căror rol era să coordoneze activitatea personalului de cult, Cadiatele sau tribunalele islamice, care judecau chestiunile de natură civilă ale musulmanilor (căsătorii, divorțuri, moșteniri, tutele) și Comunitățile Musulmane, al căror rol era de a administra proprietățile comunității, în mod special bunurile de tipul vacâf. După ce România a adăugat teritoriului său Dobrogea de Sud în urma celui de Al Doilea Război Balcanic și a Primului Război Mondial, acest sistem a fost extins și în această regiune.

Acest articol pleacă de la constatarea faptului că nu a existat un cadru legislativ care să stabilească felul în care este aleasă conducerea Comunității Musulmane și atribuțiile pe care le avea această instituție. Analizând un studiu de caz, alegerile din anul 1927 pentru conducerea Comunității Musulmane din Bazargic, lucrarea își propune să arate cum autoritățile române au preferat inițial să aibă o implicare limitată și chiar să permită folosirea regulamentelor bulgărești și au validat un regulament nou doar după nemulțumirile exprimate de liderii comunității musulmane.

Cuvinte-cheie: Dobrogea de Sud, Bazargic, vacâf, Comunități Musulmane, instituții islamice, turci, tătari.

* Metin OMER: cercetător științific III dr., Universitatea „Ovidius” din Constanța/Institutul de Studii Sud-Est Europene, Academia Română, metin.omer@365.univ-ovidius.ro. Această cercetare a fost posibilă datorită unui grant oferit de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS-UEFISCDI, cod proiect PN-IV-P2-2.1-BSO-2023-0005.

Crearea instituțiile islamice din România: rolul și modul lor de funcționare

Una dintre cele mai mari provocări ale autorităților române după intrarea Dobrogei de Nord între granițele românești ca urmare a Războiului ruso-otoman din 1877-1878 a fost integrarea instituțională a populației majoritare musulmane.¹ De altfel, primele intenții în acest sens au fost anunțate de principele Carol încă dinainte de preluarea oficială a provinciei. În proclamația domnească din 14/26 noiembrie 1878 acesta se adresa special musulmanilor și arăta că „afacerile religiunii și ale familiei vor fi pentru voi încredințate apărării muftiilor și judecătorilor aleși din neamul și legea voastră.”²

Acest gest simbolic a fost transpus în realitate prin crearea a trei instituții islamice principale: Muftiatele, Cadiatele și Comunitățile Musulmane. Muftiatele și Cadiatele aveau o tradiție îndelungată în istoria statelor islamice. Ele existaseră încă din perioada profetului Mahomed. Rolul lor era de a se asigura de aplicarea dogmei islamice și a ghida credincioșii musulmani.³ În Imperiul Otoman, muftiul și cadiul au avut roluri bine delimitate, relația dintre instituțiile specifice islamice fiind clar stabilită. În vârful ierarhiei religioase se afla *Şeyhulislamul* căruia îi erau subordonați muftiții. Rolul acestora era de a da sentințe denumite *fetva*, în chestiuni legate de respectarea dogmei islamice.⁴ Cadiul reprezenta ramura juridică a statului otoman, dar avea și atribuții administrative. Acesta supraveghea activitatea *beilerbeiului* și a altor oficiali din provincii.⁵

Comunitățile Musulmane au fost instituțiile care s-au ocupat de administrarea geamiilor, a școlilor sau altor proprietăți de tip vacâf (*vakıf*, *wakf*). De altfel, în unele documente ele apar și sub denumirea de Comisii „vacufești”. Ele nu trebuie confundate cu formula „comunitate musulmană” în sens de *umma*, totalitatea credincioșilor. Vacâfurile erau donații inalienabile ale căror venituri trebuiau folosite pentru întreținerea lăcașurilor de cult, cimitirelor, școlilor sau

¹ Potrivit unui raport consular francez, în anul 1878, în Dobrogea de Nord erau 71.146 (31.5%) tătari, 48.783 (21.6 %) turci, 46.504 (21%) români din 225.692 de locuitori. Vezi Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, p. 413 - 414. În perioada interbelică, în urma aliprii Dobrogei de Sud, comunitatea musulmană formată în special din turci și tătari, a continuat să reprezinte un element demografic important în ciuda puternicului curent de emigrare. Vezi Metin Omer, *Emigrarea turcilor și tătarilor din România în Turcia între cele Două Războaie Mondiale*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2020.

² „Monitorul Oficial al României”, nr. 254, 15/27 noiembrie 1878, p. 7147-7149.

³ Mehmet Bulut, *Osmanlı'dan Günümüze Müftülerin Seçimleri, Atanmaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri*, în „Dini Araştırmalar”, 15, nr. 41, 2012, p. 82.

⁴ *Ibidem*, p. 85-86.

⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, în *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Ansiklopedisi*, vol. 24, 2001, p. 69-73.

plata personalului de cult sau învățătorilor.⁶ În Dobrogea, parte a Imperiului Otoman până în 1878, au funcționat mai multe vacâfuri. Integrarea lor în sistemul de proprietate românesc a fost o provocare pentru autoritățile române, în unele cazuri determinând chiar emigrarea comunității musulmane.⁷ Cel mai cunoscut vacâf a fost cel înființat de Gazi Ali Pașa în secolul al XVII-lea, la Babadag. Acesta era compus din mai multe proprietăți printre care satele Zebil, Herghelia și lacul Babadag. Administrația românească a preluat acest vacâf în baza unei înțelegeri cu comunitatea musulmană, angajându-se în schimb să întrețină o școală care să pregătească imamii și profesorii de limba turcă. Astfel a fost înființat Seminarul Musulman, care a funcționat din 1889 până în 1901 la Babadag, apoi fiind mutat la Medgidia.⁸

Integrarea în sistemul legislativ românesc a celor trei instituții specifice comunității musulmane a fost un demers dificil pentru autoritățile de la București. În cazul Muftiatelor și Cadiatelor lucrurile sunt un pic mai clare. A fost înființat câte un Muftiat în fiecare județ, muftiul fiind numit de către ministrul Cultelor și Artelor.⁹ În cazul Cadiatelor s-a încercat elaborarea unui set de legi care să stabilească atât aspectele tehnice, cât și pe cele juridice în baza cărora aceste instituții să funcționeze și să își fundamenteze deciziile. Ele au fost desființate în anul 1935 ca urmare a reformelor kemaliste.¹⁰

Lucrurile nu sunt clare însă în ceea ce privește activitatea Comunităților Musulmane. Nu a existat nicio lege care să reglementeze funcționarea acestora. În Dobrogea de Sud, situația a fost și mai complicată deoarece, după perioada otomană, administrația bulgărească avusese și ea inițiative pentru reglementarea

⁶ Pentru o prezentare generală a tipurilor de vacâf și importanța acestora în lumea islamică vezi R. Peters, *Wakf*, în *Encyclopaedia of Islam*, vol. XI, Brill, Leiden, 2002, p. 59-63. Pentru cazul otoman vezi Randi Deguilhem, *Wakf. In the Ottoman Empire to 1914*, în *Encyclopaedia of Islam*, vol. XI, Brill, Leiden, 2002, p. 87-92.

⁷ Metin Omer, *op. cit.*, p. 147-165.

⁸ Metin Omer, *Evoluția Seminarului Musulman din Medgidia (1889-1948)*, în Adriana Cupcea, Manuela Marin, Metin Omer (ed.), *Seminarul Musulman din Medgidia. Documente și Memorie/ The Muslim Seminary of Medgidia: Documents and Memory*, Editura ISPMN, Cluj-Napoca, 2016, p. 341-362.

⁹ Vezi Delia Cornea, Serin Türkoğlu, *Aspecte ale vieții cultural-religioase a musulmanilor dobrogeni la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului XX*, în Adriana Cupcea (ed.), *Turcii și tătarii din Dobrogea*, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2015, p. 51-72; Metin Omer, *Emigrarea turcilor și tătarilor din România în Turcia între cele Două Războaie Mondiale*, p. 117-146.

¹⁰ Metin Omer, *An Ottoman Juridical Heritage in Romania: the Role and Functioning of the Qadiates*, în *Turkish Cultural Legacy in the Balkans: from Empire to the Republic of Türkiye*, Delia Roxana Cornea, Metin Omer și Emanuel Ploeanu (editori), Editura Mega, Cluj-Napoca, 2023, p. 207.

funcționării acestor instituții. Înțelegerea felului în care au funcționat Comunitățile Musulmane (sau „comitetele vacufești”) este importantă din perspectiva integrării Dobrogei de Sud, a comunității musulmane și a instituțiilor reprezentative ale acesteia de către administrația românească. Demersul este cu atât mai necesar cu cât nemulțumirile exprimate de turcii și tătarii din România cu privire la aceste instituții au fost printre cauzele care au determinat emigrarea spre Imperiul Otoman/ Republica Turcia și pun în discuție relația dintre comunitatea musulmană și statul român. Acest articol își propune să plece de la un studiu de caz, alegerile din 1927 pentru conducerea Comunității Musulmane din Bazargic, și să explice cum au funcționat aceste instituții în România interbelică.

Un proces electoral nelegiferat

Procesul de alegere a Comunității Musulmane din Bazargic a debutat cu un anunț emis de Hasan Mustafa Cocimarli, președintele interimar al Comunității Musulmane, în prima zi a lunii august 1927. Anunțul a fost publicat în limba turco-osmană și avea zece puncte în care erau enumerate detaliile tehnice ale procesului de depunere a candidaturilor și derularea procedurilor. Potrivit anunțului, listele de candidaturi trebuiau depuse până la 22 august 1927, ora 6 „alafranga”, adică ora 18, fiecare listă conținând șapte nume. În cazul în care era depusă o singură listă, aceea era automat considerată câștigătoare. Aveau dreptul să participe la alegerea conducerii Comunității Musulmane musulmanii care puteau vota la alegerile pentru Primăria sau Consiliul orașului Bazargic. Votul urma să fie direct, individual și secret și urma să înceapă la ora opt dimineața și să se termine seara la ora 18, într-o singură zi. Candidații puteau să participe la tot procesul electoral alături de comisia electorală. În ceea ce privește dreptul de a candida, o putea face orice musulman din Bazargic, care avea drept de a vota și împlinise 25 de ani. Nu puteau fi aleși împreună tată-fiu, frați, socru-ginere. Listele de candidați trebuiau propuse de 25 de votanți și să conțină acceptul scris al celor care erau propuși. În fine, locul desfășurării alegerilor era desemnat ca fiind Școală Numune din oraș.¹¹

Următoarea etapă a procesului electoral s-a desfășurat la 22 august 1927. De altfel, aceasta era și ultima zi în care puteau fi depuse candidaturile. Astfel, la această dată au fost depuse două liste de candidaturi. Ambele au fost redactate în turco-osmană și conțin semnăturile a câte 25 de votanți.¹² În seara zilei de 22 august, la ora 18, termenul limită până la care se puteau depune candidaturile, comisia electorală a alcătuit un proces-verbal prin care se constata că fuseseră

¹¹ Arhivele Naționale ale României (ANR), fond Ministerul Cultelor și Artelor (MCA), vol. 129/1927, f. 63.

¹² *Ibidem*, f. 50-55.

depușe două liste. Prima dintre ele conținea următoarele nume: Mustafa Ismail, Abibula Hairedin, Omer Musa, Hasan Gemaleidin, Teofic Sali, Abibula Cherim și Mehmed Ahmed. Cea de a doua listă era formată din: Abdulrahman H. Mustafa, Mehmed Hasan, Hasan Hagi Cara Ibrahim, Bechir H. Osman, Bechir Afuz, Suliman Mehmed, Zecheria Ali.¹³

Trei zile mai târziu, însă, s-a decis reprogramarea alegerilor pentru patru septembrie 1927.¹⁴ Potrivit procesului-verbal din 25 august întocmit de comisia electorală, reprogramarea a survenit ca urmare a neînțelegerilor dintre candidații de pe cele două liste. Motivul pentru care a fost aleasă data de patru septembrie a fost acordarea timpului necesar pentru a tipări și afișa listele și buletinele. La aceeași ședință s-a mai hotărât ca termenul fixat pentru depunerea candidaturilor să fie prelungit până pe 29 august, ora 18.¹⁵ În ceea ce privește motivele care au iscat neînțelegeri între candidați, ele nu sunt menționate în acest proces verbal, dar sunt explicate de Halil H. H. Abdurahim, Muftiul de Caliacra. Acesta arată, într-o adresă din 6 septembrie trimisă Ministerului Cultelor și Artelor, că cei înscriși pentru a candida pe cele două liste se hotărâseră inițial să le contopească, însă ulterior nu s-au mai înțeles și au decis să candideze separat.¹⁶ Contopirea listelor ar fi însemnat de fapt formarea conducerii Comunității Musulmane din Bazargic în baza unei înțelegeri, fără a mai fi nevoie de alegeri. Foarte probabil, s-a renunțat la această formulă din cauza neînțelegerilor asupra ordinii de pe lista comună.

Această ipoteză poate fi susținută și prin seria de fapte care s-au petrecut la 29 august 1927. Mai întâi, Suliman Mehmed a depus o cerere prin care a cerut să fie retras de pe lista Nr. 1, dar cererea nu a mai fost luată în considerare pentru că „a fost dată înainte 15 minute de expirarea termenului de depunerea listei de candidați.”¹⁷ De altfel, nici ceilalți candidați de pe lista Nr. 1 nu au acceptat retragerea candidaturii lui Suliman Mehmed.¹⁸ Apoi, mai mulți alegători au cerut anularea listei Nr. 1 pentru că un candidat de pe listă s-a retras, aceasta devenind incompletă. Cererea nu a fost luată în considerare motivându-se că potrivit Legii pentru unificarea administrativă, la articolul 178 se menționează: „candidaturile acceptate, retragerea lor nu va influența asupra validității listei”.¹⁹

¹³ *Ibidem*, f. 66.

¹⁴ *Ibidem*, f. 61.

¹⁵ *Ibidem*, f. 65.

¹⁶ *Ibidem*, f. 48.

¹⁷ *Ibidem*, f. 56.

¹⁸ *Ibidem*, f. 57.

¹⁹ *Ibidem*, f. 59.

În fine, în seara zilei de 29 august, la ora 18, Biroul Electoral a întocmit procesul-verbal în care este menționată ordinea finală de pe fiecare listă. De fapt, schimbări au survenit doar în lista Nr. 1, noua ordine fiind: Mustafa Ismail, Abibula Kerim, Omer Musa, Mehmed Ahmed, Teofic Sali, Hasan Gemaledin, Abdula Hairedin.²⁰ Ordinea de pe liste era importantă deoarece alegerea urma să fie proporțională cu numărul de voturi primite de fiecare listă. Astfel, cei de pe liste doreau să își asigure un loc în noua conducere mai ales că cei mai mulți dintre ei erau implicați în politică sau în afaceri.

Următoarea etapă în procesul electoral al comunității musulmane din Bazargic a avut loc la 31 august 1927 când Muftiatul de Caliacra a publicat două anunțuri, ambele în turco-osmană, către populația musulmană din localitate. În primul dintre ele se menționa că, în ziua votului, populația musulmană trebuie să vină la secția de votare cu „biletele de identitate”.²¹ În cel de-al doilea anunț se arăta că la alegeri vor candida două liste și era prezentată componența fiecăreia. De data aceasta însă, listele au fost inversate. Astfel, lista Nr. 1 era compusă din Abdulrahman H. Mustafa, Mehmed Hasan, Hasan Hagi Cara Ibrahim, Bechir H. Osman, Bechir Afuz, Suliman Mehmed, Zecheria Ali, iar lista Nr. 2 din Mustafa Ismail, Abibula Kerim, Omer Musa, Mehmed Ahmed, Teofic Sali, Hasan Gemaledin, Abdula Hairedin. Totodată, era explicată din nou procedura de vot și se arăta că listele nu vor avea semne speciale, ele fiind desemnate prin cifre romane (I și II).²²

În cele din urmă, alegerile s-au ținut la 4 septembrie 1927. Președintele secției de votare a fost Avram Almaleh, consilier local în Bazargic. Acesta a întocmit și un proces-verbal în care este explicată procedura de votare. Astfel, întreaga procedură de votare a fost coordonată de reprezentantul Primăriei Bazargic. După sosirea acestuia la secția de votare (Școala Numune) mai întâi a fost constituit biroul electoral pe care l-a prezidat împreună cu doi asistenți și doi delegați, toți reprezentanți ai comunității musulmane. Procedura a urmat apoi pașii de la alegerile locale și generale: președintele secției de votare a verificat urna pe care apoi a sigilat-o și buletinele de vot. Votarea a început la ora 9 și s-a încheiat la ora 17, cu o întrerupere pentru pauza de masă între orele 12-14. După terminarea procesului de votare, în sală au mai rămas doar candidații și membrii biroului electoral.²³

În ceea ce privește rezultatele, au fost exprimate 497 de voturi din care 24 nu au fost valabile. Lista Nr. 1 a întrunit 178 de voturi, în timp ce lista Nr. 2 a obținut

²⁰ *Ibidem*, f. 64.

²¹ *Ibidem*, f. 60.

²² *Ibidem*, f. 62.

²³ *Ibidem*, f. 68.

295 de voturi.²⁴ Aceste date ne ajută să înțelegem în ce măsură musulmanii din Bazargic erau interesați de aceste alegeri. Consultând lista cu alegătorii din Bazargic, pe care de altfel a folosit-o și Comisia Electorală care s-a ocupat de scrutinul pentru conducerea Comunității Musulmane, se poate constata că din totalul de 3.770 de alegători din Bazargic, 1.275 erau musulmani.²⁵ Astfel, nici măcar jumătate din musulmanii cu drept de vot nu participaseră la alegerile din 4 septembrie 1927 ceea ce indică o lipsă de interes din partea acestora pentru organizarea instituțională a comunității. În legătură cu acest aspect poate fi pusă și cererea din 29 august 1927 adresată de muftiul Halil H. H. Abdurahim ministrului Cultelor și Artelor, Alexandru Lapedatu, prin care solicită ca la alegerile pentru conducerea Comunității Musulmane să poată vota și „țigani turci” care anterior, în perioada administrației bulgare, nu beneficiaseră de acest drept. Sigur că această cerere poate fi privită și din perspectiva argumentului prezentat de muftiu. Acesta arăta că ar trebui să se acorde drept de vot și „țiganilor musulmani” „având în vedere egalitatea realizată pentru toți cetățenii din România, prin sufragiu universal”.²⁶ Totodată, Abdurahim mai solicita ca votul să fie „universal, egal, direct și secret, cu reprezentarea proporțională.”²⁷ Ambele cerințe au fost acceptate de minister și aduse la cunoștința Muftiatului de Caliacra printr-o adresă din întâi septembrie 1927.²⁸

Cerința ca rezultatul votului să ducă la o „reprezentare proporțională” a fost importantă în contextul în care inițial, președintele Biroului Electoral, Avram Almaleh, a declarat câștigătoare o singură listă pe care în aceeași zi a și înaintat-o Muftiatului. La rândul său, a doua zi, la 05 septembrie 1927, Muftiul Halil H. H. Abdurahim a transmis întreg dosarul către Ministerul Cultelor și Artelor.²⁹ Numai că, pe 06 septembrie 1927, Abdurahim a transmis o nouă adresă către Ministerul Cultelor și Artelor în care argumenta că în dosarul întocmit de consilierul local Avram Almaleh se strecurase o greșeală și că nu ar trebui declarată o listă întreagă câștigătoare ci, având în vedere că fusese aprobată „reprezentarea proporțională”, noua conducere a Comunității Musulmane ar fi trebuit să fie alcătuită din primii cinci de pe lista Nr. 2: Mustafa Ismail, Abibula Cherim, Iomer Musa, Mehmet Ahmet, Tefic Sali și primii doi candidați de pe lista Nr. 1: Mustafa Abdul Rahman și Mehmet Hasan.³⁰ Răspunsul de la minister a

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Lista electorală pentru alegătorii din Bazargic poate fi consultată la *Ibidem*, f. 124-156.

²⁶ *Ibidem*, f. 47.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 67.

³⁰ *Ibidem*, f. 48.

venit destul de târziu, pe 19 septembrie 1927. El a fost formulat de un director general din cadrul Ministerului Cultelor și Artelor, care a arătat că alegerile nu pot fi aprobate pentru că lipseau procesul verbal care să dovedească că listele de alegători au fost afișate și că acestea s-au făcut la timp și procesul verbal prin care să se constate că au fost eliberate la termen cărțile de alegător. În adresă se arăta că „acestea sunt „absolut necesare. În caz contrar, alegerile vor fi anulate”.³¹

Pus în fața situației de a relua întreg procesul electoral pentru alegerea conducerii Comunității Musulmane, muftiul a pregătit un nou dosar care să conțină toate actele emise în legătură cu alegerea conducerii Comunității Musulmane pe care le-a trimis atât în original, în turco-osmană, cât și traduse în limba română, Ministerului Cultelor și Artelor la 21 septembrie 1921. În adresa întocmită, muftiul arăta că din documentele transmise „se constată cu suficiență că alegerea comitetului Comunității musulmane din Bazargic s-a făcut după listele de alegători ale Primăriei Bazargic pe anul 1927, liste oficiale, care îndeplinesc toate elementele publicității, cerute de legea electorală.” Totodată, șeful cultului musulman din Caliacra mai arăta că nu existau cărți de alegători, alegătorii musulmani fiind invitați să voteze pe baza „biletelor de identitate” pe care le posedau. În plus, în adresă se sublinia că întregul proces electoral a decurs „cu buna învoire și deplinul consimțământ al tuturor candidaților de pe ambele liste și că „alegerea a decurs în cea mai desăvârșită liniște”.³² În urma acestei adrese, la 22 septembrie 1927, ministrul Cultelor și Artelor a aprobat alegerile din 4 septembrie, încheindu-se astfel procesul de alegere al conducerii Comunității Musulmane din Bazargic.³³

Sincope în funcționarea Comunității Musulmane și crearea unui regulament

Am urmărit mai sus cum s-a desfășurat procesul electoral pentru alegerea conducerii Comunității Musulmane din Bazargic. Ceea ce lipsește din întreaga procedură pe care am încercat să o redau este menționarea unei legi românești în baza căreia s-au ținut aceste alegeri. Indicii în acest sens sunt oferite de câteva mențiuni în adresele redactate de Muftiatul de Caliacra. Astfel, în adresa din 21 septembrie 1927, trimisă Ministerului Cultelor și Artelor, se face mențiunea că „Muftiatul, în lipsa unor legi și regulamente speciale în materie de alegeri, a crezut că este util de a adopta numai principiile conducătoare ale legii electorale, spre a îndepărta fraudă și bănuială, asigurând astfel alegeri libere.”³⁴ Într-o altă adresă, din 29 august 1927, adresată tot Ministerului Cultelor și Artelor, muftiul

³¹ *Ibidem*, f. 48.

³² *Ibidem*, f. 75.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

Halil H. H. Abdurahim solicita ca alegerile pentru conducerea Comunității Musulmane să se desfășoare în baza „regulamentului bulgar” din 1895. Abdurahim mai arăta că o solicitare similară, care de altfel fusese aprobată, o făcuse și „Muftiatul de Silistra”. În plus, așa cum am menționat mai sus, Abdurahim cerea aplicarea unei modificări față de regulamentul bulgăresc și anume includerea „țiganilor musulmani” pe listele de votanți.³⁵

În ceea ce privește „Regulamentul provizoriu pentru administrarea religioasă adică confesională a Mahomedanilor” (din Bulgaria), aprobată prin decretul princiar nr. 62 din 15 septembrie 1895, fusese obținut și tradus de Ministerul Afacerilor Străine al României, la sfârșitul anului 1926. Mai mult, documentul obținut de diplomații români conținea și o certificare din partea Loțiitorului Primului-Muftiu al Bulgariei, potrivit căruia regulamentul fusese aplicat pe tot cuprinsul Bulgariei în perioada 15 septembrie 1895 – 25 iunie 1919.³⁶ Cu alte cuvinte, instituțiile românești au acceptat folosirea unei legi bulgărești pe teritoriul României. Problema era că textul legii bulgărești nu era nici el foarte clar. În ceea ce privește Comunitățile Musulmane în legea bulgărească situația lor era reglementată prin articolele 14-32. Astfel, rolul lor era acela de a administra moscheile, școlile și celelalte „așezăminte confesionale sau juridice. Acestea erau compuse la sate din trei-cinci persoane, iar la orașe cinci-opt persoane cu reședința în localitatea respectivă. În plus, membrii trebuiau să fie „supuși bulgari, să aibă proprietăți imobiliare în cuprinsul Principatului, să fie știutori de carte, să fie cunoscuți de către locuitori ca fiind niște bărbați cu bune purtări și cinste”.³⁷ Funcțiile erau onorifice, mai puțin a casierului care putea fi plătit. Aveau drept de vot doar locuitorii musulmani care puteau vota la alegerile locale și naționale. Alegerile erau confirmate de Ministerul Afacerilor Străine și al Cultelor din Bulgaria. Regulamentul mai conținea prevederi cu privire la rapoartele financiare și modalitatea în care proprietățile comunității puteau fi închiriate. El nu conținea nicio prevedere cu privire la modalitatea de desfășurare a procesului electoral.³⁸

În plus, problema era că atunci când Ministerul Cultelor și Artelor din România accepta sau recomanda folosirea „regulamentului bulgăresc” nu făcea și precizările necesare pentru a-l adapta contextului administrativ românesc. Spre exemplu, spre deosebire de Guvernul bulgar, în cel românesc Ministerul Afacerilor Străine era separat de cel al Cultelor. Astfel, Muftiatul trebuia să ceară

³⁵ *Ibidem*, f. 47.

³⁶ ANR, fond MCA, vol. 101/1934, f. 96.

³⁷ *Ibidem*, f. 95.

³⁸ *Ibidem*, f. 96.

acceptarea unor excepții cum a fost cazul votului „țiganilor musulmani” sau să aplice alte regulamente și legi românești pe care le considera potrivite, cum ar fi cea pentru unificarea administrativă.

Liderii musulmanilor din România au cerut de mai multe ori aprobarea unui statut de funcționare al comunității musulmane din România în baza căruia să fie alese conducerile instituțiilor reprezentative islamice și care să stabilească atribuțiile fiecăreia. De altfel, în *Legea pentru regimul general al cultelor* din 1928, la articolul 54, se menționa că, în termen de șase luni de la promulgarea legii (22 aprilie 1928), se va stabili un regulament de organizare pentru cultul musulman și cultul mozaic.³⁹ Dacă în cazul cultului mozaic a fost adoptat un astfel de regulament, nu la fel s-a întâmplat și în cazul cultului musulman. Lipsa unui statut a fost pentru musulmanii din România și cauza pentru care nu au putut beneficia de un drept constituțional. Potrivit Constituției României din 1923, șefii cultelor recunoscute de stat, care aveau peste 200.000 de credincioși, dar și „reprezentantul religios superior” al musulmanilor erau senatori de drept.⁴⁰ Cum în România erau patru Muftiate, toate egale între ele, nu a fost desemnat un șef ierarhic pentru toți musulmanii. Un statut al cultului musulman a fost adoptat prima oară tocmai în perioada comunistă. Până atunci, cele trei instituții reprezentative ale comunității islamice au funcționat în modalități diferite. Muftiul a fost numit direct de ministrul Cultelor și Artelor. În cazul Cadiatelor au existat o serie de legi care au încercat să reglementeze funcționarea și jurisdicția lor în cele mai mici detalii.⁴¹

În schimb, în cazul Comunităților Musulmane nu a existat un cadru legislativ unitar. Putem vedea asta revenind la cazul Bazargic. Imediat după alegerile din 1927, la 20 octombrie 1927, muftiul de Caliacra, Halil H. H. Abdurahim, a solicitat ministrului Cultelor și Artelor, Alexandru Lapedatu, întocmirea unui regulament care să îl înlocuiască pe cel „bulgar”, însă a primit un răspuns negativ.⁴² Situația s-a schimbat abia în anul 1933, în contextul unor neînțelegeri cu privire la felul în care era administrată Comunitatea Musulmană din Bazargic. Astfel, în urma numeroaselor plângeri venite dinspre lideri ai comunității musulmane din Bazargic, Ministerul Instrucțiunii Publice, al Cultelor și Artelor a hotărât organizarea unor noi alegeri pentru desemnarea conducerii Comunității Musulmane din Bazargic. De data aceasta a fost întocmit un nou regulament care a fost aprobat de Minister la 29 martie 1933.⁴³ Acesta nu era însă

³⁹ „Monitorul Oficial al României”, Partea 1. 22 aprilie 1928, nr. 89, p. 3612.

⁴⁰ Pentru Constituția României din 1923: https://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=1517, accesat la 10 mai 2025.

⁴¹ Vezi Metin Omer, *An Ottoman Juridical Heritage in Romania: the Role and Functioning of the Qadiates*.

⁴² ANR, fond MCA, vol. 129/1927, f. 63.

⁴³ ANR, fond MCA, vol. 107/1933, f. 163.

valabil pentru toate Comunitățile Musulmane ci doar pentru cea din Bazargic. În ceea ce privește conținutul său, față de cel bulgar din 1895, noul Regulament avea prevederi clare în ceea ce privește procedura de alegeri și funcționarea organismelor de conducere. În preambul se menționa că fusese alcătuit în baza Legii cultelor din 1928 și a unui ordin de ministru din 1933.⁴⁴ Spre deosebire de regulamentul „bulgăresc”, acesta nu îi mai excludea pe „țigani musulmani”, incluzând întreaga comunitate musulmană, indiferent de apartenența etnică. Totodată, numărul persoanelor din conducere și mandatul lor era prelungit. Astfel, comitetul de conducere era compus din nouă membri „aleși prin vot secret, egal, universal și individual” pentru o perioadă de patru ani.⁴⁵

Spre deosebire de modul de desfășurare a alegerilor din 1927, când întregul proces electoral a fost supravegheat de un reprezentant al Primăriei Bazargic, în regulamentul aprobat din 1933 toate procedurile electorale erau lăsate în seama comunității musulmane. Astfel, potrivit articolului 42, alegerile erau prezidate de către cadiul județului. În cazul în care acesta nu era considerat potrivit, se putea cere președintelui Tribunalului din Bazargic delegarea unui magistrat.⁴⁶ Chiar dacă funcționarea Comunității Musulmane era lăsată în seama musulmanilor, având în vedere că ea era considerată o instituție românească și își desfășura activitatea pe teritoriul românesc, în conformitate cu legile țării, statul român își rezerva dreptul să se implice în controlul acesteia. Astfel, la articolului 53, ultimul articol al Regulamentului, se preciza că „Ministerul Instrucțiunii, al Cultelor și Artelor are dreptul oricând de a controla scriptele, registrele și gestiunea bănească a comunității.”⁴⁷

Alegerile pentru conducerea Comunității Musulmane s-au desfășurat în baza noului regulament la 18 iunie 1933. Chiar dacă ele nu au fost lipsite de incidente, fiind formulate mai multe contestații, rezultatul a fost aprobat de ministrul Instrucțiunii, al Cultelor și Artelor fără a cere documente suplimentare, doar în baza unui raport întocmit de un inspector din cadrul Ministerului.⁴⁸

Concluzii

Plecând de la analiza procesului electoral din 1927 pentru alegerea conducerii Comunității Musulmane din Bazargic putem trage câteva concluzii. În primul rând, reiese, că din perspectiva autorităților române, primul impuls în

⁴⁴ *Ibidem*, f. 161.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 163.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 151-160.

ceea ce privește reglementarea organizării instituțiilor specifice comunității musulmane a fost să se implice cât mai puțin, dar să poată controla totuși funcționarea acestora. Astfel, legislativul românesc nu a adoptat, inițial, nicio reglementare cu privire la funcționarea Comunităților Musulmane. Guvernul României, prin Ministerul Cultelor și Artelor și al autorităților locale, a supravegheat totuși întregul proces electoral. Ministrul Cultelor și Artelor era cel care aproba organizarea de alegeri și rezultatul lor, iar un reprezentant al autorităților locale supraveghea desfășurarea votării. De asemenea, un rol cheie în acest proces îl avea muftiul, al cărui rol de șef al cultului musulman dar și funcționar al statului român, deoarece era numit prin ordin de ministru, îi oferea statutul de intermediar între comunitatea musulmană și autoritățile române.

Neimplicarea autorităților în crearea unui regulament pentru alegerea și funcționarea Comunităților Musulmane este cel mai bine reliefată de o anomalie juridică, recomandarea dată de Ministerul Cultelor și Artelor din România de a se folosi un regulament bulgăresc din 1895. Acesta nu a fost nici măcar adaptat realităților românești, iar liderii musulmanilor din România își doreau schimbarea lui. Un nou regulament a fost adoptat de abia în 1933 pe fondul disensiunilor din comunitatea musulmană din Bazargic. Dar acesta nu a fost un regulament valabil pentru toate Comunitățile Musulmane. În timp, musulmanii din fiecare localitate și-au redactat propriul regulament pe care Ministerul Cultelor și Artelor l-a aprobat separat.

În al doilea rând, din perspectiva populației musulmane, alegerile pentru Comunitatea Musulmană (sau comisiile „vacuțești”) nu reprezentau un interes major. Această situație este reflectată de prezența scăzută la votul pentru alegerile din 1927. În schimb, alegerile erau importante pentru liderii comunității deoarece Comunitatea Musulmană (ca instituție) putea fi un atu pentru cei care se implicau în politica locală sau chiar națională, dar și un mijloc de îmbogățire prin gestionarea proprietăților deținute de comunitate.

THE ELECTIONS FOR THE LEADERSHIP OF THE MUSLIM COMMUNITY OF BAZARGIC IN 1927: LEGAL AMBIGUITIES AND CONTROVERSIAL LEGISLATIVE LEGACIES

Abstract: *After Northern Dobruja entered the Romanian borders, the authorities in Bucharest preserved the representative institutions of the Muslim community. Thus, the Muftiats whose role was to coordinate the activity of the religious personnel, the Qadiats or Islamic courts, which judged civil matters of Muslims (marriages, divorces, inheritances, guardianships) and the Muslim Communities, whose role was to administer the community's properties, especially the wakf type assets were created. After Romania added Southern Dobruja to its territory following the Second Balkan War and the First*

World War, this system was also extended to this region. This article starts from the observation that there was no legislative framework that would establish the way in which the leadership of the Muslim Community is elected and the attributions that this institution had. Analyzing a case study, the 1927 elections for the leadership of the Muslim Community of Bazargic, this paper aims to show how the Romanian authorities initially preferred to have a limited involvement and even to allow the use of Bulgarian regulations and validated a new regulation only after the dissatisfaction expressed by the leaders of the Muslim community.

Keywords: *Southern Dobruja, Bazargic, wakf, Muslim Communities, Islamic institutions, Turks, Tatars.*

**DESPRE ANTISEMITISM LA MICA PUBLICITATE ÎN COTIDIANELE
REGIMULUI ION ANTONESCU. STUDIU DE CAZ: TULCEA, SEPTEMBRIE
1940 – AUGUST 1944**

Rezumat: Între comunitățile de evrei din România, cele din Dobrogea erau cele mai reduse numeric după 1918 și în urma recensământului din 6 aprilie 1941, organizat de regimul Antonescu: 2.885 de suflete în cele două județe, din care 2.347 în orașul Constanța și 760 în județul Tulcea. Cu toate acestea, impactul acțiunilor antisemite, declanșate de legislație, ideologie, instituții și mental social nu diferă față de ceea ce s-a petrecut în alte regiuni istorice ale țării în perioada 6 septembrie 1940-23 august 1944. Comunitatea evreiască din județul Tulcea este cea mai veche din Dobrogea, atestată încă din secolul al XVI-lea și cu prezență importantă în economia și societate în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și până la al Doilea Război Mondial.

Cazurile de vânzare sau arendare a proprietăților comerciale sau industriale evreiești din Tulcea intrau, de regulă, sub incidența administrației centrale a Centrului Național de Românilizare, care se ocupa de lichidări și obținerea de sume de pe urma acestor tranzacții. Cele mai multe anunțuri publice de lichidări de proprietăți și bunuri evreiești din orașul și județul Tulcea sunt consemnate în a doua jumătate a anului 1942 și pe întregul curs al anului 1943. Uneori, procedura de înstrăinare era preluată direct de funcționarii administrației centrale, din București, ai Centrului Național de Românilizare.

Toate sumele rezultate de licitații și vânzări silite, organizate de Centrul Național al Românilizării, intrau în bugetul statului sau erau utilizate de instituție pentru diferitele cheltuieli curente. Nicio sumă, și niciun obiect de inventar, nu reveneau în posesia proprietarilor expropriați, aceștia neputând contesta rezultatele atâta vreme cât procedura impunea obligatoriu condiția ca toți ofertanții să fie de origine etnică română.

Cuvinte-cheie: Tulcea, Ion Antonescu, antisemitism, Centrul Național al Românilizării, bunuri evreiești, 1940-1944.

* Florin ANGHEL: Prof.univ.dr. Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea "Ovidius" din Constanța, fl_angel@yahoo.com

Între comunitățile de evrei din România, cele din Dobrogea erau cele mai reduse numeric după 1918 și în urma recensământului din 6 aprilie 1941¹. La acesta din urmă au fost identificate 2.885 persoane în cele două județe², din care 2.347 în orașul Constanța³ și 760 în județul Tulcea⁴. Chiar și așa, impactul acțiunilor antisemite, susținute de legislație, ideologie, instituții și mental social nu diferă față de ceea ce s-a petrecut în alte regiuni istorice ale țării în perioada 6 septembrie 1940- 23 august 1944.

Ne-am propus ca studiu de caz județul Tulcea din câteva motive principale.

Mai întâi, din iunie 1940, după cedarea Basarabiei, Tulcea a redevenit un județ de frontieră, cu resurse mai limitate față de vecinul de la Sud, Constanța, și cu provocări militare sovietice pe brațul Chilia și în Delta Dunării. Cu 8.626 kilometri pătrați și 214.790 locuitori la 1 iulie 1938, județul Tulcea era împărțit, conform Legii administrative din 14 august 1938⁵, în 5 plăși (Babadag, Cataloi, Gurile Dunării, Măcin și Topolog), care vor fi menținute și prin Legea administrativă nr. 62 din 23 ianuarie 1942⁶. Aceste plăși cuprindeau 73 de comune și 5 orașe (Tulcea, cu 21.449 locuitori la începutul celui de-al Doilea Război Mondial, Sulina- 6.371 locuitori, Măcin- 6.145 locuitori, Isaccea- 5.218 locuitori și Babadag- 5.079 locuitori). 115.276 locuitori erau români (în 1939), 12.278 ruși (inclusiv lipoveni), 19.510 bulgari, 4.634 turci, 3.127 greci, 2.418 germani, 372 tătari și 16.323 de diferite alte etnii. Spre deosebire de Constanța (unde

¹ Viorel Achim, *Evreii în cadrul recensământului general al României din 6 aprilie 1941*, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București, 2008.

² Nicoleta Grigore, *Consecințe ale politicii antisemite asupra evreilor din Dobrogea în timpul guvernării Ion Antonescu (1940-1944)*, în „Istro-Pontica. Studii și comunicări de istorie a Dobrogei. Actele Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice „Istro-Pontica. Tulcea - 505 ani de la prima atestare documentară, Tulcea 28-30 septembrie 2011””, Aurel Daniel Stănică, Cristian Leonard Micu editori, Editura Istros, Muzeul Brăilei, Brăila, 2014, p. 134.

³ *Ibidem*.

⁴ Florin C. Stan, *Aspecte privind situația evreilor tulcenii în anii celei de-a doua conflagrații mondiale*, în Daniel Flaut, Mihaela Iacob, Dorel Paraschiv editori, „Tulcea 1878-1948: memoria unui oraș”, Editura Istros, Muzeul Brăilei, Brăila, 2012, p.228.

⁵ „Curentul”, an XI, nr. 3785, 16 august 1938, p.1.

⁶ Viorel Stănică, *Administrarea teritoriului României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, în „Transylvanian Review of Administrative Sciences”, Cluj Napoca, vol. 19, 2007, p. 113; Valentina Postelnicu, Mirela Lazăr, *Organizarea administrativă a județului Tulcea, 1878-2008*, Direcția Județeană Tulcea a Arhivelor Naționale, Tulcea, 2008, p. 13, în [www.https://tulcealibrary.ro/wp-content/uploads/2017/02/Organizarea-Administrativa-a-jud-Tulcea.pdf](https://tulcealibrary.ro/wp-content/uploads/2017/02/Organizarea-Administrativa-a-jud-Tulcea.pdf) (accesat 23.10.2024).

procentajul era de 52%), în Tulcea nu mai puțin de 75% dintre locuitori erau născuți în județ⁷.

În al doilea rând, de aici evreii pleacă mai puțin numeric decât din Constanța, chiar dacă se semnalează emigrarea pe cale navală, mai ales prin porturile Sulina și Tulcea. Comunitățile evreiești din Tulcea, cele mai vechi din Dobrogea⁸, erau și cele mai integrate sistemului economic, politic și social majoritar.

În al treilea rând, în județul Tulcea nu au existat lagăre de concentrare pentru evrei, în perioada 1941-1944⁹, în vreme ce pentru județul Constanța au fost documentate cel puțin patru (Osmancea, Mereni, Ciobănița și Cobadin)¹⁰. Totuși, din informații deținute de Carol Feldman de la moștenitorii direcți ai supraviețuitorilor, a existat în 1941 un plan de înființare a unui lagăr de concentrare la Beștepe¹¹, din motive administrative decizia fiind anulată și nepusă în practică.

Tulcea deține și o particularitate: relativa izolare geografică și de infrastructură, date de existența unei precare legături feroviare și rutiere (orașul a

⁷ Județul Tulcea a trecut la Ținutul Marea, „Dobrogea jună”, Constanța, an XXXVI, nr. 90, 18 septembrie 1940, p.3.

⁸ Cele mai vechi atestări de familii și comunități evreiești în Dobrogea datează din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Este vorba despre Chilia, pe malul Dunării, urmată în 1677-1678 de mențiuni privind o comunitate evreiască la Isaccea. Prima sinagogă din Tulcea a fost ridicată în 1843, urmată de alte două, în 1855 și 1860, pentru ca, din 1860, să fie deschisă și prima școală evreiască din oraș. Natalia Midvichi, *A Few Considerations On The Jews Of Dobrudja province During The Ottoman Rule*, în „Peuce”, Tulcea, VII, 2009, p. 425-428. Templul de pe strada Babadag a fost ridicat în anii 1880. Lidia Vișan, *Templul coral din Tulcea*, „Dilema Veche”, nr. 375, 21-27 aprilie 2011, în <https://dilemaveche.ro/sectiune/editoriale-si-opinii/bordeie-si-obiceie/templul-coral-din-tulcea-606598.html> (accesat 16.01.2025). La Constanța, comunitatea evreiască începe să se închege abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu investițiile britanice în infrastructură (1857-1877). Florin C. Stan, *Evreii din Constanța*, în „Cumidava”, Brașov, XXIX, 2007, p. 229-241.

⁹ Dallas Michelbacher, *Jewish Forced Labor in Romania, 1940-1944*, Indiana University Press, Bloomington, 2020.

¹⁰ Despre lagărele de concentrare din județul Constanța: Florin C. Stan, *op. cit.*; Nicoleta Grigore, *op.cit.*; Florin C. Stan, *Aspecte privind situația evreilor din Constanța în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, în „Analele Dobrogei”, X-XIII, 2009-2012, p. 319-325. O parte dintre deținuții evrei au fost relocați la muncă obligatorie la infrastructura agriolă și de drumuri în mai multe localități din județul Constanța: Ion Corvin, Castelu, Topraisar, Independența, Cobadin, Ferdinand (azi Mihail Kogălniceanu), Poarta Albă, Comana, Medgidia. Florin C. Stan, *Situația evreilor din România între 1940-1944*, Editura Argonaut, Cluj Napoca, 2012, p. 362-363.

¹¹ Carol Feldman, *De unde am venit... Despre evreii din Tulcea*, Editura Hasefer, București, 2004, p. 89.

fost ultima capitală de județ legată de calea ferată, în 1939) și de Delta Dunării. Prin urmare, impactul măsurilor impuse de un regim politic și/sau ideologic ar fi avut menirea de a se disipa parțial într-o astfel de locație. Dar nu a fost așa: antisemitismul s-a manifestat și aici în cadre instituționale și sociale similare cu alte regiuni și zone din țară. Din iunie 1940 și până în iulie 1941 județul Tulcea a fost unul de graniță, supus nenumăratelor atacuri militare locale ale URSS. Refugiații din județele Durostor și Caliacra așezați în Tulcea și Constanța (civili, funcționari, cadre didactice, medici, etc.) și expatrierea bulgarilor și germanilor din cele două județe au constituit priorități administrative locale până la izbucnirea războiului cu Uniunea Sovietică, la 22 iunie 1941.

Particularitățile date de situarea strategică și geografică a județului Tulcea, ca și de experimentele de relocare a unor comunități întregi, au făcut ca între 1941 și 1944 să se poată consemna o frecvență neobișnuită de vizite ministeriale în orașul și județul Tulcea, în comparație cu alte unități administrative marginale. Inclusiv mareșalul Ion Antonescu a făcut o vizită în oraș, la 8 aprilie 1942¹². Pe rând, au venit în capitala județului și în localitățile cele mai importante, generalul David Popescu, ministru de Interne (octombrie 1941), amiralul Nicolae Păiș, ministrul Marinei (la 30 aprilie-1 mai 1942 și, din nou, la 2 iunie 1942), Constantin Dănulescu, ministrul Sănătății (septembrie 1942), Aurelian Pană, ministrul Agriculturii (21-24 mai 1943), Titus Dragoș, ministru subsecretar de stat al Românizării, Colonizării și Inventarului (august 1943), Petre Strihan, ministru subsecretar de stat al Ministerului de Interne (4-6 august 1943).

Trebuie amintit, desigur, că cele două județe dobrogene au trecut, în 1940, prin mai multe experimente de natură etnică, construite de mișcări de populație necunoscute în România. După ce, în 1936, turcii și tătarii din Dobrogea de Sud (cu precădere)¹³ au primit dreptul de emigrare legală spre Turcia, în 1940 comunitatea bulgară din județul Tulcea a fost relocată aproape în totalitate în Bulgaria (în urma prevederilor Tratatului de la Craiova, din 7 septembrie 1940) iar comunitățile de germani au fost obligate să părăsească Constanța și Tulcea, tot

¹² *Vizita d-lui Mareșal Ion Antonescu în sudul Basarabiei. Conducătorul statului a inspectat spitalele și s'a informat amănunțit de mersul administrației și aplicarea pe teren a măsurilor luate*, „Universul”, an 59, nr. 97, 12 aprilie 1942, p. 1; *Vizita d-lui mareșal Antonescu în sudul Basarabiei. Sub ochii noștri, Basarabia renaște din propria-i cenușe*, „Curentul”, an XV, nr. 5083, 12 aprilie 1942, p. 1; *Vizita d-lui Mareșal Antonescu în sudul Basarabiei. Conducătorul Statului a inspectat orașele desrobite*, „Timpul”, an VI, nr. 1768, 12 aprilie 1942, p. 1; *Vizita d-lui Mareșal Antonescu în sudul Basarabiei. Conducătorul a prăznuit Învierea în mijlocul soldaților*, „Viața”, an II, nr. 354, 12 aprilie 1942, p. 1.

¹³ Metin Omer, *Emigrarea turcilor și tătarilor din România în Turcia între cele două Războaie Mondiale*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2020; Florin Anghel, *Borderland's Country: South Dobruja. Imperial Nostalgias on the Edge of the National Ideal*, in Emanuel Ploeanu, Gabriel Stelian Manea and Metin Omer eds., „The Empire. Between Dispute and Nostalgia”, Berlin, Peter Lang Internationaler Verlag Wissenschaften, 2021, p. 173- 191.

spre sfârșitul anului 1940, în urma deciziei Germaniei naziste de a-i „rechema”¹⁴, prin Convenția din 22 octombrie 1940 dintre România și Germania. Textul Tratatului de la Craiova, în Anexa C¹⁵, a inclus schimbul de populație drept resort fundamental al cedării Dobrogei de Sud către Bulgaria¹⁶. Alberto Basciani a stabilit că, după 7 septembrie 1940, Ion Antonescu a încercat o gestionare corectă și fără haos a părăsirii celor două județe de către români, totul pentru a transmite un mesaj ideologic puternic, către interior și către Germania, potrivit căruia țara s-ar fi schimbat radical.¹⁷ Vladimir Solonari a explicat că schimbul de populație a cunoscut multe episoade arbitrar, de ambele părți. Când, la 2 decembrie 1940, Nicolae Dianu, copreședinte al Comisiei Comune pentru schimbul de populație, raporta că „evacuarea” a luat sfârșit, din Dobrogea de Sud plecaseră 104.000 români (58.000 din județul Caliacra și 59.000 din județul Durostor, conform datelor oferite de profesorul tulcean Răzvan Limona)¹⁸ iar din județele Tulcea și Constanța în jur de 60.000 de bulgari¹⁹ (23.000 din județul Tulcea și 26.200 din județul Constanța, după datele puse în circulație de Răzvan Limona)²⁰. La 11 aprilie 1941 s-a semnat un nou protocol româno-bulgar privind un schimb suplimentar de populație, prin care între 15 mai și 10 iunie 1941 aproape 4.700 de români au părăsit Dobrogea de Sud în schimbul a 3.600 de etnici bulgari din județele Tulcea și Constanța²¹.

Nu toate comunitățile neromânești au suferit același tratament legislativ și instituțional în perioada septembrie 1940 - august 1944. În mod paradoxal, pe

¹⁴ Horia Stinghe, Cornelia Toma, *Despre germanii din Dobrogea*, Editura ExPonto, Constanța, 2007; Hans Petri, *Istoria așezărilor germane în Dobrogea: o sută de ani de viață germană la Marea Neagră*, Editura ExPonto, Constanța, 2014.

¹⁵ Textul Tratatului în „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 212, 12 septembrie 1940.

¹⁶ Ana Teodora Kurkina, *Words and Wits: A Territorial Debate and the Creation of an Epistemic Community in Inrerwar Dobruja (1913-1940)*, în „East European Quarterly”, vol. 44, nr. 1-2, 2016, p. 55-76; Constantin Iordachi, *Diplomacy and the Making of a Geopolitical Question: The Romanian-Bulgarian Conflict over Dobrudja, 1878-1940*, în Roumen Dontchev Daskalov, Diana Mishkova, Tchavdar Marinov, Alexander Vezenkov eds, „Entagled History of the Balkans”, vol 4. „Concepts, Approaches, and (Self)- Representations”, Koniklije Brill, Leiden, 2017, p. 291-393.

¹⁷ Alberto Basciani, *Il trattato di Craiova del 7 settembre 1940 e gli scambi di popolazione tra la Romania e la Bulgaria (1940-1943)*, în „Geschichte und Region. Storia e regione”, XVIII, 2009, vol. 2, „Umsiedlung und Vortreibung in Europa. Spostamenti forzati di popolazioni in Europa, 1939-1955”, eds. Michael Wedekind, Davide Rodogno, p. 164.

¹⁸ Răzvan Limona, *Populația Dobrogei în perioada interbelică*, Editura online Semănătorul, 2009, p. 77.

¹⁹ Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu (1940-1944)*, Editura Polirom, Iași, 2015, p. 110-111.

²⁰ Răzvan Limona, *op.cit.*, p. 77.

²¹ *Ibidem*, p. 78. Vladimir Solonari, *op.cit.*, p. 112.

fondul acțiunilor antisemite, musulmanii din județul Tulcea au avut parte de un regim de toleranță. Autoritățile locale și instituția Muftiatului Musulman din România, prin muftiul Etem Curt Mola, au convenit, de pildă, cu prilejul vizitei acestuia la geamia Azizie din Tulcea (3 și 4 octombrie 1941), să se demareze o campanie de strângere de fonduri din partea clerului musulman tulcean pentru militarii căzuți pe frontul din fața Odesei. Un total de 104.000 lei, la Împrumutul Reîntregirii, nu era o sumă îndestulătoare dar constituia salariul pe o lună al fiecărui șef spiritual musulman din județul Tulcea²² iar gestul public era semnificativ.

Metodologia pe care am aplicat-o are drept instrument principal de analiză presa națională din perioada 6 septembrie 1940- 23 august 1944. Aici este vorba despre cotidienele „Universul”, „Curentul”, „Timpul” și „Viața”, cu precădere. Am stabilit că este avem de-a face cu o informație cenzurată, filtrată, repetitivă (aceleași texte se regăsesc în toate cotidienele) și o precaritate a conținutului propriu redacțional.

Informațiile despre Tulcea sunt dese și dense, cu precădere în perioada 1940-1942, depășind pe alocuri cantitatea transmisă din celălalt județ dobrogean, Constanța. Cele mai multe știri privesc evoluții instituționale minore, serbări, aniversări sau evenimente de fapt divers (accidente, crime, furturi, arestări, internări pentru speculă, prețuri la produse oricum inexistente pe piața oficială). O altă parte este dedicată activităților administrațiilor locale (primărie și prefectură) din orașul Tulcea dar și din localități precum Isaccea, Sulina sau Niculițel, care apar frecvent în paginile ziarelor amintite. Excluderea nominală a cetățenilor evrei din viața publică și exproprierile pe care le-au suferit nu au reprezentat decât arareori știri în perioada septembrie 1940-august 1944. Abia mica publicitate și informațiile despre licitații devoalează amploarea depozitărilor. Deși frecvente în practică, nu sunt consemnate public nicăieri internările în colonii penitenciare sau în lagăre a evreilor tulceni.

Efortul nostru este îndreptat spre a configura o imagine cotidiană în ceea ce privește măsurile antisemite în orașul și județul Tulcea, precum și instrumentalizarea de către stat a acestor măsuri în viața locuitorilor și a instituțiilor locale. Aceste aspecte pot fi relevante dacă luăm în considerare că Tulcea era unul dintre orașele de statură medie din România, din punct de vedere demografic, fără resurse industriale sau financiare importante, cu o diversitate etnică remarcabilă, cu una dintre cele mai vechi comunități evreiești din țară și cu deschidere comercială spre multe din colțurile lumii, pe calea apei. Un oraș și o societate care, la prima vedere, ar fi putut fi deschise unei viziuni și unor practici tolerante.

²² „Universul”, an 58, nr. 281, 16 octombrie 1941, p. 10.

1. Evrei în Tulcea: instituții și evoluții antisemite locale (1940-1944)

Comunitatea evreiască din județul Tulcea este cea mai veche din Dobrogea, atestată încă din secolul al XVI-lea și cu prezență importantă în economia și societate în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și până la al Doilea Război Mondial. În 1878, dintre cei 17.518 locuitori numărați ai orașului Tulcea, erau 304 evrei între 6.244 bulgari, 5.304 români, 1.876 ruși, 1.736 lipoveni, 324 greci, 224 tătari, 370 turci și 160 armeni²³. La recensământul din 1930, din cei 184.038 locuitori ai județului, abia 1.164 erau declarați evrei, adică 0,63% din totalul sufletelor. Între ei, doar puțin peste jumătate (57,9%), adică 698, utilizau idiș ca limbă maternă în timp ce ceilalți 506 (42,03%) foloseau alte limbi materne, cu precădere româna²⁴. În județele de pe malul celălalt al Dunării, comunitățile evreiești erau mult mai robuste și mai importante din punct de vedere economic și social: în județul Ismail ele reprezentau 2,80% (6.306 locuitori), în Cetatea Albă 3,34% (11.390 locuitori) iar în Cahul 2,25% (4.434 locuitori)²⁵.

Carol Feldman a menționat că principalul cartier evreiesc al Tulcei a luat ființă și s-a dezvoltat imediat după 1880, în partea sudică a orașului, pe dealul Babadagului. Acolo, pe actuala stradă Babadag, a locuit Avram Ellman, cel mai înstărit evreu din oraș, care a pus casa proprie la dispoziția generalului Gheorghe Anghelescu, la 17 și 18 noiembrie 1879, pentru a primi defilarea trupelor române care intrau în Dobrogea²⁶. În aceeași casă a locuit și Carol I, în octombrie 1879, în vizita sa în Tulcea și în Dobrogea²⁷. În 1970 casa Ellman a fost demolată. Laolaltă cu cea mai mare parte a cartierului. S-au păstrat foarte puține imobile evreiești tulgene, toate în jurul Templului Coral, între care casele Goffman, Rosman, Schuffer dar și două cimitire²⁸.

Spre sfârșitul perioadei interbelice, cartierul evreiesc se întindea pe traseul actualei străzi Babadag, pe străzile Cuza Vodă, Orientului și Toamnei (fostă General Anghelescu). Mai bine de câteva sute de proprietari, cu 3 sinagogi, o școală pentru studiul Torei, o Mikve Teara (casa unde se spălau cei decedați

²³ Ligia Dima, *Populația orașului Tulcea. Un adevărat mozaic etnic și cultural*, în "Istro-Pontica", nr. 2, 2014, p. „113.

²⁴ Florin C. Stan, *Aspecte privind situația evreilor tulceni*, p. 229; Arthur Tuluș, *Aspecte comparative privind integrarea comunităților evreiești din jurul Gurilor Dunării în structurile României interbelice: Sudul Basarabiei versus Vechiul Regat*, în „Danubius”, XXX, 2012, p. 361 și 366.

²⁵ Arthur Tuluș, *op. cit.*, p.361.

²⁶ Carol Feldman, *op.cit.*, p. 27-28. Dumitru Valentin Pătrașcu, *Generalul de Divizie Gheorghe Anghelescu (1839-1915) Comandantul Diviziei Active*, în „Litua. Studii și cercetări”, XVIII, 2016, p. 518.

²⁷ *Ibidem*, p. 29.

²⁸ Lidia Vișan, *op. cit.*

înainte de înhumare), o casă de bătrâni, o baie rituală și două cluburi- Macabi și Lumina- erau între cele mai importante repere ale acestei zone²⁹.

După ce în ultimele săptămâni ale regimului regelui Carol al II-lea s-a acutizat legislația antisemită, prin adoptarea Decretului Lege 2560³⁰ privind statutul juridic al evreilor (8 august 1940) și a Decretului Lege 2561 privind interzicerea căsătoriei românilor cu cetățeni evrei (8 august 1940), instalarea Statului Național Legionar, în septembrie 1940, apoi a regimului de dictatură condus de Ion Antonescu, au desăvârșit construcția juridică și instituțională împotriva evreilor.

Decretul Lege nr. 3347 din 5 octombrie 1940 stabilea că „evreii nu pot stăpâni, dobândi sau deține proprietăți rurale în România sub nici un titlu și în nici o calitate, precum proprietari, uzufructuari, asociați, administratori”.³¹ Alte două legi au fost adoptate de guvernarea legionară tot în spiritul depozitării de proprietate: Decretul Lege nr. 3825 din 16 noiembrie 1940 privind românizarea personalului din întreprinderi (prin concedierea tuturor salariaților evrei) și Decretul Lege nr. 3968 din 4 decembrie 1940 privind exproprierea și interdicția evreilor de a avea în proprietate vapoare. Conform ultimului text, erau considerate juridic drept „societăți evreiești” „societățile anonime, pe acțiuni și în comandită pe acțiuni, în care majoritatea capitalului aparține evreilor precum și societățile în nume colectiv, în comandită simplă și cooperative, în care unul dintre asociați este evreu”³². Prin Decretul Lege nr. 3984 din 5 decembrie 1940 privind Statutul militar al evreilor, Decretul Lege din 21 ianuarie 1941 și Regulamentul asupra Decretului Lege privind Statutul militar al evreilor, în 14 iulie 1941, se reglementa baza impunerii evreilor la munca obligatorie de interes obștesc în condițiile în care erau excluși de la satisfacerea serviciului militar³³. La 27 martie 1941 a fost promulgat Decretul Lege nr. 254 care stabilea exproprierea proprietăților urbane evreiești și trecerea lor, prin Centrul Național de

²⁹ Claudia Petraru, *Ce a mai rămas astăzi din fostul cartier evreiesc din Tulcea: sinagoga, una dintre cele mai frumoase clădiri ale orașului*, „Adevărul”, 11 august 2022, în [www.https://adevarul.ro/stiri-locale/tulcea/foto-ce-a-mai-ramas-astazi-din-fostul-cartier-1426991.html](https://adevarul.ro/stiri-locale/tulcea/foto-ce-a-mai-ramas-astazi-din-fostul-cartier-1426991.html) (accesat 7.10.2024).

³⁰ Decret Lege nr. 2560 din 8 august 1940 privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România, „Monitorul Oficial”, nr. 183, 9 august 1940, în „Portal Legislativ”, <https://www.legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/37632> (accesat 10.10.20)

³¹ Proprietățile rurale ale evreilor trec în patrimoniul Statului, „Curentul”, an XIII, nr. 4546, 7 octombrie 1940, p. 3.

³² Vasele și plutitoarele aparținând evreilor sau societăților evreiești trec în patrimoniul statului, „Curentul”, an XIII, nr. 4606, 6 decembrie 1940, p. 3.

³³ Florin C. Stan, *Situația evreilor din România între anii 1940-1944*, p. 369-370.

Românizare, în proprietatea statului³⁴. Ion Antonescu motiva public această ultimă decizie prin aceea că „restabilește drepturile istorice ale Națiunii Românești și de întoarcere la tradiția noastră națională și creștină în concepția proprietății”³⁵.

Chiar înainte de instalarea administrației legionare, prin decretul lege din 3 septembrie 1940 privind starea juridică a evreilor, asumat de ultimul ministru carlist al Justiției, Ion V. Gruia, se decidea îndepărtarea din magistratură a tuturor evreilor, fără excepții. Prin urmare, de la 1 septembrie 1940 era demis judecătorul Albert Barasch din poziția de președinte al Tribunalului Tulcea³⁶.

Carol Feldman menționează că, după promulgarea Decretului Lege din 5 octombrie 1940, noua administrație legionară a Tulcei a cerut Comunității Evreiești, avocatului Iancu Rond, care o conducea, să facă o „donație” urgentă de un milion de lei, în condițiile în care bugetul anual al organizației abia atingea 50.000 lei. Iancu Rond a preferat să fugă peste Dunăre, la Reni, oraș intrat din iunie 1940 în componența URSS, de unde a revenit abia în 1948³⁷. Totuși, au fost (și au rămas) confiscate 141 de imobile de locuit, două mori, o fabrică de cherestea, opt întreprinderi industriale și 3.616 hectare de pământ arabil³⁸.

După ce a fost adoptat Regulamentul 2030 asupra Decretului Lege privind statutul militar al evreilor³⁹, care la punctul 14 menționa munca obligatorie pentru evrei în schimbul suplinirii necondiționate a serviciului militar⁴⁰, evreii din Tulcea au fost și ei supuși rigorilor legii. Bărbații au fost trimiși la muncă obligatorie, unii la infrastructura din oraș și din județ, alții în diverse întreprinderi industriale. De pildă, un număr de 42 de evrei sunt consemnați la muncă în cariera de la Turcoaia, în 15 mai 1942, ei lucrând anterior

³⁴ *Proprietățile urbane evreiești trec în patrimoniul statului*, „Curentul”, an XIV, nr. 4713, 29 martie 1941, p. 1; *Exproprierea urbană a proprietăților evreiești. Textul decretului-lege semnat eri de d. General Antonescu*, „Timpul”, an V, nr. 1397, 29 martie 1941, p. 1.

³⁵ „Timpul”, an V, nr. 1397, 29 martie 1941, p. 1.

³⁶ *Magistrați și avocați publici evrei îndepărtați din funcțiuni*, „Curentul”, an XIII, nr. 4514, 6 septembrie 1940, p. 4.

³⁷ Carol Feldman, *op.cit.*, p. 86-87.

³⁸ *Ibidem*, p. 90-91.

³⁹ Ana Bărbulescu, Alexandru Florian, Alexandru Climescu, Laura Degeratu, *Munca obligatorie a evreilor din România (1940-1944). Documente*, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București, 2013.

⁴⁰ Czösz László. Gidó Attila, *Excluși și exploatați. Munca obligatorie a evreilor din România și Ungaria în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, Editura Institutului Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj Napoca, 2013, p. 11.

la drumurile din jurul orașelor Bolgrad și Cahul⁴¹, revenite în vara anului 1941 sub administrație românească. Alți 11 tineri evrei tulcenii au fost trimiși la muncă în Transnistria, lângă Bondorovka, la 11 mai 1942⁴². Bărbații evrei peste 50 de ani au fost arestați și închiși în casa Bergman (proprietate confiscată a uneia dintre cele mai vechi și influente familii tulcene⁴³), unde cei apropiați le puteau aduce hrană și schimburi⁴⁴, fără însă să poată ieși de acolo.

În primăvara anului 1944 evreul Zolman Haimovici, din Tulcea, ceasornicar și vânzător la magazinul lui Digran N. Iseian, de pe strada Regina Elisabeta 44, îi scria lui Radu Lecca, comisar pentru probleme evreiești al guvernului Antonescu, că se afla la muncă obligatorie, împreună cu fratele lui, Avram Haimovici, încă din vara anului 1941, când a fost evacuat din comuna Mahmudia. După aproape trei ani, încă nu primise o înștiințare oficială despre leile încălcate, el insistând că familia din care făcea parte era așezată în Dobrogea încă de pe vremea când provincia era parte a Imperiului Otoman⁴⁵.

În urma deciziei guvernamentale din 14 ianuarie 1942 privind mutarea obligatorie a evreilor în reședințele de județ, comunitățile din Chilia Veche, Isaccea, Măcin, Sulina și Babadag (cele mai mari) au dispărut. Din 713 evrei înregistrați în 1943, 712 erau încartiruiți în orașul Tulcea, unuia singur fiindu-i permis să rămână la Măcin⁴⁶. Între aceștia, 695 aveau cetățenie română verificată de autorități și de legislație⁴⁷, fapt remarcabil deoarece multora dintre evrei li se retrăsese cetățenia în urma aplicării Decretului Lege privind revizuirea cetățeniei, adoptat de guvernul Octavian Goga în ianuarie 1938⁴⁸. În baza acestei legi, în perioada ianuarie 1938-septembrie 1939 au fost examinate 617.396 persoane, fiind

⁴¹ United States Holocaust Memorial Museum, Holocaust Survivors and Victims Database, *Tabel nominal de evrei concentrați la munca obligatorie din 15 Mai 1942, aparținând Cercului Teritorial Tecuci, la Compania 5/7 Cariera Turcoaia*, www.ushmm.org/online/hsv/source-view.php?SourceId=9652 (accesat 10.10.2024).

⁴² Carol Feldman, *op. cit.*, p.90.

⁴³ Imobilul situat pe strada 9 Mai a fost ridicat, cel mai probabil, în 1894-1895 de către Wilhelm Berger. Este, până astăzi, una dintre cele mai reprezentative și frumoase case ale orașului. Nicolae C. Ariton, *Tulcea la mezat... Casa Elvețiană, „în Misterele Dunării”*, 23 noiembrie 2023, www.mistereledunarii.wordpress.com/2023/11/23/tulcea-la-mezat-casa-elvetiana/ (accesat 8.10.2023); V.H. Baumann, *Schiță privind evoluția istorică a teritoriului actual al municipiului Tulcea*, în „Steaua Dobrogei”, Tulcea, 2003, p. 32-38.

⁴⁴ Carol Feldman, *op.cit.*, p. 88.

⁴⁵ Florin C. Stan, *Aspecte privind situația evreilor tulcenii în anii celei de-a doua conflagrații mondiale*, p.234-235.

⁴⁶ *Ibidem*, p.229.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Decret lege nr. 170 din 22 ianuarie 1938 privind revizuirea cetățeniei. „Monitorul Oficial”, an CVI, nr. 18, 22 ianuarie 1938, p. 314-316.

anulată cetățenia pentru 225.222 persoane, majoritatea evrei⁴⁹. Înainte de 23 august 1944, numărul evreilor înregistrați în Tulcea scăzuse la 685⁵⁰, pentru ca la recensământul din 1948, primul organizat de regimul comunist, să fie însumați doar 595, din cei 20.769 locuitori ai orașului⁵¹.

După organizarea Centrului Național de Românzare, la 2 mai 1941, cu scopul conducerii și supravegherii lucrărilor de confiscare a averilor evreiești (inclusiv prin constituirea unui Subsecretariat de Stat al Românzării, Colonizării și Inventarului)⁵², proprietățile și afacerile deținute de aceștia în Tulcea au intrat în regres numeric și valoric ireversibil. Mihai Antonescu explica opiniei publice, în expunerea de motive a înființării Centrului Național de Românzare, că „exproprierea bunurilor evreiești nu este prin ea însăși decât eliberarea patrimoniului național de infiltrații străine, menite să-i înăbușe originalitatea, independența și viitorul”⁵³. La Tulcea, sediul județean al Centrului Național de Românzare a funcționat pe strada Principele Ferdinand nr. 7 (actuala stradă Victoriei⁵⁴).

După 6 septembrie 1940 și până în 1943, a analizat Nicoleta Grigore, procentul firmelor deținute de evrei în județul Tulcea a scăzut de la 6% la 2,5%⁵⁵, în timp ce activitatea Centrului Național de Românzare a dus la creșterea procentului firmelor românești de la 48% la 70%. În totalul băcăniilor și magazinelor alimentare, în 1943 abia 5 firme patronate de evrei mai funcționau în Tulcea (dar 362 ale românilor, 73 ale rușilor, 11 ale bulgarilor sau 10 ale grecilor). În domeniul vânzării de băuturi, papetării sau hoteluri și hanuri, în 1943 nu mai exista nicio proprietate evreiască în oraș iar în ceea ce privește magazinele de distribuție a mărunțișurilor casnice, din 16 firme doar 6 mai erau în proprietate a

⁴⁹ Carol Iancu, *Evreii din România. 1919-1938. De la emancipare la marginalizare*, Editura Hasefer, București, 2000, p. 263.

⁵⁰ Nicoleta Grigore, *op.cit.*, p.141.

⁵¹ Ligia Dima, *Populația orașului Tulcea. Un adevărat mozaic etnic și cultural*, în „Istro-Pontica”, nr.2, 2014, p. 113.

⁵² „Curentul”, an XIV, nr. 4747, 4 mai 1941, p. 6. *Decret Lege pentru organizarea Subsecretariatului de Stat al Românzării, colonizării și inventarului; Decret Lege pentru înființarea Centrului Național de Românzare*, „Timpul”, an V, nr. 1431, 4 mai 1941, p. 7-8.

⁵³ *Reforma românzării bunurilor și înființarea Centrului național de românzare. Expunerea de motive a d-lui ministru de Stat Mihai A. Antonescu*, „Curentul”, an XIV, nr. 4748, 5 mai 1941, p. 1.

⁵⁴ Nicolae C. Ariton, *Tulcea, orașul străzilor de altădată...Principele Ferdinand și farmecul străzii Victoriei*, „Misterele Dunării”, Tulcea, 5 septembrie 2024 <https://mistereledunarii.wordpress.com/2024/09/05/tulcea-orasul-strazilor-de-altadata-principele-ferdinand-si-farmecul-strazii-victoriei/> (accesat 27.10.2024).

⁵⁵ Nicoleta Grigore, *op.cit.*, p.135.

evreilor⁵⁶. Între cele 6 farmacii ale orașului Tulcea, care funcționau în 1943, 2 mai aveau proprietari evrei⁵⁷, cea a lui H. Varcovici, de pe strada Sf. Nicolae (actuala stradă Progresului⁵⁸) și drogheria Cocăi Zosman Feingold, de pe strada Regina Elisabeta 100⁵⁹. Unele dintre farmacii, precum „Dr. Davilla”, rămăseseră nu doar fără personal calificat dar și fără diriginte, motiv pentru care cotidienele naționale din București publicau anunțuri constante în vederea ocupării acestei slujbe⁶⁰.

Dintr-un total de 1.399 de firme de comerț și servicii existente în 1943 în oraș, 1.039 erau românești și doar 38 rămăseseră în proprietate evreiască⁶¹ iar din 148 de firme industriale, românii dețineau 91 iar evreii doar 3⁶². Chiar și în aceste condiții, propaganda regimului antonescian insista asupra predominanței evreilor în capitalul comercial, financiar și industrial tulcean. La sfârșitul anului 1941, de pildă, o inspecție oficială a unei delegații a Centrului Național de Românizare, amplu reflectată în presă, transmitea opiniei publice că a constatat „lucruri uluitoare” în oraș. Mai precis, se poate citi în comunicatul emis, „la Tulcea, în unele mici industrii personalul românesc este în proporție numai de 10% iar lucrătorii sunt plătiți cu salarii de mizerie”⁶³.

Rechizițiile au avut loc nu doar în interiorul comunității evreiești și ale celor bulgare și germane, cu cea mai mare parte a cetățenilor relocați obligatoriu în afara țării, ci, în unele cazuri, au privit și etnici români. Unui bulgar tulcean, Krum Kristev (Crum Cristef), prin decizia ministrului Agriculturii și Domeniilor, Aurelian Pană, i-au fost expropriati în primăvara anului 1941 23.500 metri pătrați pe malul Dunării, în orașul Tulcea, lângă terenurile firmei „Talpa”, pentru construirea unui spațiu de adăpost necesar flotei Ministerului Agriculturii și Domeniilor⁶⁴. În 20 iunie 1942 trecea în proprietatea statului un imobil deținut de Petre Alecu Rădulescu pe strada Portului 1, pe malul Dunării. Aici, municipalitatea intenționa să instaleze o cherhana pentru conservarea și desfacerea peștelui⁶⁵ adus din Delta. Mai târziu, în primăvara anului 1944, aceeași zonă va face obiectul unui studiu edilitar și de impact, inclusiv prin exproprieri

⁵⁶ *Ibidem*, p.135.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Nicolae C.Ariton, *Străzi de altădată...strada Sf.Nicolae*, în „Misterele Dunării”, Tulcea, 20 septembrie 2013, <https://mistereledunarii.wordpress.com/2013/09/20/strazi-de-altadata-strada-sf-nicolae/> (accesat 27.10.2024).

⁵⁹ Ligia Dima, *Progresele orașului-port Tulcea între anii 1878-1948*, Editura StudIS, Iași, 2015, p. 194.

⁶⁰ „Universul”, an 58, nr. 150, 6 iunie 1941, p. 10.

⁶¹ Nicoleta Grigore, *op.cit*, p. 135.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ „Universul”, an 58, nr. 335, 9 decembrie 1941, p. 2.

⁶⁴ *Deciziune 875 din 2 iunie 1941*, „Universul”, an 58, nr. 229, 25 august 1941, p. 7.

⁶⁵ „Curentul”, an XV, nr.5149, 18 iunie 1942, p.7.

masive, pentru a face loc unui proiect de construire a unui șantier naval, a unor hale de depozitare și vânzare, depozite frigorifice, fabrici de gheață, cheiuri și platforme portuare⁶⁶.

Rechiziții de imobile și terenuri, pentru scopuri de interes public și din motive politice, au avut loc și în legătură cu proprietari neevrei. De exemplu, la sfârșitul anului 1940 fostului șef al serviciilor secrete, Mihail Moruzov, îi erau confiscate toate proprietățile din județul Tulcea. În Zebil, autoritățile legionare au anunțat înființarea unei școli de piscicultură în monumentalele imobile ridicate în centrul localității, cursanții urmând a fi recrutați strict din rândul „fiilor de plugari”⁶⁷. Alte imobile din orașul Tulcea, ale lui Mihail Moruzov, au fost confiscate pur și simplu: în strada Basarabilor 157, strada Timpului (colț cu Elena Doamna), strada Miron Costin 28-30 și 32, alături de clădiri, terenuri și vii în Babadag⁶⁸. Una dintre vile, situată pe malul lacului Câșla, și care dispunea de peste 50 de hectare de teren arabil, vie, dependințe și îndiguiri de piatră a fost evaluată în 1941 la 10 milioane lei iar mobilierul de interior la 5 milioane de lei. În zilele noastre, imobilul a fost reabilitat și este în circuitul turistic⁶⁹.

Raportat la numărul semnificativ mic al comunității evreiești în ponderea demografică a județului și orașului Tulcea este de remarcat amploarea activităților instituționale în vederea aplicării legislației antisemite. Comparativ cu județul vecin, Constanța, aceste măsuri se definesc prin anumite limite. De exemplu, cele două sinagogi din Constanța (aşkenază și sefardă) au fost transformate, din 1941, în depozite ale armatei germane.⁷⁰ Jean Ancel a explicat că, între altele, administrarea legionară a Constanței a reprezentat un caz emblematic al „stilului” unora dintre primii sprijinitori ai Mișcării, aromânii din Macedonia⁷¹.

⁶⁶ „Universul”, an 61, nr. 147, 1 iunie 1944, p.6.

⁶⁷ Înființarea unei noi școli de piscicultură în Dobrogea, „Universul”, an 57, nr. 338, 8 decembrie 1940, p. 4.

⁶⁸ Măsuri conservatorii, blocări și indisponibilizări de bunuri, „Universul”, an 58, nr. 20, 22 ianuarie 1941, p. 4.

⁶⁹ Luisiana Bîgea, *Lake House, vila lui Mihail Moruzov, ar putea fi modernizată cu fonduri europene*, Agerpres, 15 martie 2017, [www.https://agerpres.ro/social/2017/03/15/tulcea-lake-house-vila-lui-mihail-moruzov-ar-putea-fi-modernizata-cu-fonduri-europene-17-07-59](https://agerpres.ro/social/2017/03/15/tulcea-lake-house-vila-lui-mihail-moruzov-ar-putea-fi-modernizata-cu-fonduri-europene-17-07-59) (accesat 21.10.2024).

⁷⁰ Nicoleta Grigore, *op. cit.*, p. 141. Florin Anghel, Cristian Andrei Leonte, *Sinagoga din Constanța: Poveste despre întunericul urii și al indiferenței*, „Info Sud-Est”, Constanța, an II, nr. 28, 30 octombrie - 5 noiembrie 2013, p. 5-7; Florin Anghel, Cristian Andrei Leonte, *Strada Mircea 18: Templul Sefard din Constanța. Despre memorie, uitare și locuri pustii*, „Info Sud-Est”, Constanța, an III, nr. 66, 26 noiembrie- 2 decembrie 2014, p. 6-7.

⁷¹ Jean Ancel, *Contribuții la istoria României*, vol. I, partea I „Problema evreiască 1933-1944”, Editura Hasefer, București, 2001, p. 304-305.

Au existat în orașul Tulcea, după mărturiile lui Carol Feldman, și români din elita orașului care au refuzat constant să se alinieze cerințelor antisemite ale regimurilor din 1940-1941, cele mai importante exemple fiind avocații Ion Prună (căsătorit cu o evreică) și Vasile Matei⁷². În județul vecin, presa a semnalat, cu tonuri de condamnare, gesturi mărunte față de evrei: la Constanța, brutarul Panait Dumitru a fost trimis în judecată pentru sabotaj iar prăvălia din Piața Chilie i-a fost închisă, în primăvara anului 1943, pentru că vindea pâine fără cartelă evreilor, cu 30 de lei bucata⁷³.

2. Antisemitism la Tulcea anunțat la mica publicitate (1940-1944). Exproprieri, anchete, vânzări silite, excluderi din viața profesională

Din punct de vedere instituțional și ideologic, Dennis Deletant a definit pentru perioada 6 septembrie 1940 - 23 august 1944 două etape distincte: Statul Național Legionar și, din ianuarie 1941, dictatura militară a lui Ion Antonescu⁷⁴. Referitor la prima perioadă, el insistă asupra faptului că „Garda de Fier a fost singura mișcare radicală de extremă dreapta din Europa care a preluat frâiele puterii fără asistența Germaniei sau Italiei, dar și singura răsturnată în timpul dominației Germaniei naziste în Europa”⁷⁵. Mai degrabă, a explicat Deletant, Ion Antonescu era un om realist, milităros, naționalist și autoritar, chiar dacă nu fascist în adevăratul sens al cuvântului. Totuși, pe evrei i-a considerat o „boală”, niște „paraziți” care „trebuiau eliberați din trupul României”⁷⁶.

Legislația antisemită și practicile instituționale antisemite ale regimurilor conduse de Ion Antonescu au fost introduse temeinic în circuitul științific de Lyă Benjamin⁷⁷ sau Radu Ioanid⁷⁸, dar și în monografiile lui Dennis Deletant⁷⁹ sau

⁷² Carol Feldman, *op.cit.*, p. 89.

⁷³ *Brutar necorect*, „Dobrogea jună”, Constanța, an XXXIX, nr. 40, 15 mai 1943, p.2.

⁷⁴ Dennis Deletant, *România 1916-1941. O istorie politică*, traducere Monica Mărgărit, Editura Humanitas, București, 2024, p. 167.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 164.

⁷⁶ Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime. Romania 1940-1944*, Palgrave Macmillan, New York, 2006, p. 38 și 79; Robert D. Kaplan, *În umbra Europei. Două războaie reci și trei decenii de călătorie prin România și dincolo de ea*, traducere de Constantin Ardeleanu și Oana Celia Gheorghiu, Editura Humanitas, București, 2016, p. 202-203,

⁷⁷ Lyă Benjamin, *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol I, *Legislația antievreiască*, Editura Hasefer, București, 1993; Lyă Benjamin, *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. II, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, Editura Hasefer, Buucurești, 1996; Lyă Benjamin, Alexandru Florian, *Cum a fost posibil? Evrei din România în perioada Holocaustului*, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București, 2007.

Vladimir Solonari⁸⁰. Chiar și războiul antisovietic, la care România a fost parte, a avut, dincolo de aspectele militare și strategice, o ideologie naționalistă și antisemită, așa cum a explicat Grant T. Harward⁸¹.

Primele atacuri publice antisemite după instalarea noului regim au fost consemnate în cel mai important cotidian românesc, „Universul”, pentru noaptea de 11 spre 12 septembrie 1940⁸², când ferestrele Templului israelit de pe strada Babadag au fost sparte. Ziarul citat informa că făptașii, însă nenominalizați public, ar fi fost identificați.

Discursul oficial referitor la noile așezări instituționale și legislative, inspirate de totalitarismul ideologic al Mișcării Legionare, se regăsește în toată presa națională, indiferent de titlu, în perioada septembrie 1940 - ianuarie 1941, și acoperă informația politică, socială sau culturală. La fel ca și în viitorul aproape imediat, comunist, influența legionară apare și acolo unde te aștepți mai puțin. De pildă, într-o analiză economică referitoare la exploatarea carierelor de granit din regiunea Măcin, în nordul județului Tulcea, în vederea pregătirii procedurilor de licitare a concesiunilor. „Ca și în celelalte ramuri industriale- notează o astfel de prezentare în cotidianul „Universul”, tipărită în ediția din 3 decembrie 1940 - politica vechilor regimuri și-a lăsat urmele unor mari greșeli față de modul cum s-au acordat dreptul de exploatare al perimetrelor granitice din țara noastră. Numeroși străini de neam și în special evrei au acaparat concesiunea de a extrage granitul de-o calitate superioară, câștigând ușor sume mari de bani”⁸³.

Noul primar, legionar, al Tulcei, Ion Stratulat, insista la începutul lunii noiembrie 1940 pentru o reglementare cât mai rapidă a schimbului de populație între România și Bulgaria, conform protocoalelor și anexelor Tratatului de la Craiova din 7 septembrie 1940, insistând și în favoarea unui calendar mai strict al deportărilor. Din oraș, scrie ordonanța emisă de primar și publicată în presă, urmau să plece la 5 noiembrie 1940 primele vapoare și șleपुरi cu bulgari din

⁷⁸ Radu Ioanid, *Holocaustul în România. Distrugerea evreilor și romilor sub regimul Antonescu. 1940-1944*, Editura Institutului Național pentru Studiul Holocaustului din România „Elie Wiesel”, United States Holocaust Memorial Museum, Editura Polirom, Iași, 2019.

⁷⁹ Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*.

⁸⁰ Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii*.

⁸¹ Grant T. Harward, *Războiul Sfânt al României. Militarii, motivația și Holocaustul*, Editura Corint, București, 2024.

⁸² În noaptea de 11 spre 12 septembrie 1940 au fost sparte toate geamurile sinagogii tulcene din strada Babadag. Autorii au fost identificați și reținuți. *Din Tulcea. Spargerea geamurilor la templul israelit*, „Universul”, an 57, nr. 255, 16 septembrie 1940, p. 12.

⁸³ *Exploatarea rațională și intensivă a carierelor de granit. O problemă de actualitate*, „Universul”, an 57, nr. 333, i3 decembrie 1940, p. 6.

județ, împreună cu bunurile ce le puteau lua⁸⁴. Primii expatriați au părăsit Tulcea la bordul vaselor bulgare „Varna” și „Țar Nicolae”⁸⁵.

Scurtă dar densă în acțiuni antisemite, rasiste și naționaliste, administrația legionară locală a lăsat puține urme în informațiile publice referitoare la represalii publice sau juridice. Cenzura și practica ideologică totalitară de a construi informația ar fi între principalele explicații, la care se pot adăuga, însă, și complicațiile practice în gestionarea deportărilor bulgarilor și germanilor din Dobrogea.

La nivelul județului a fost constituită o *Comisie pentru administrarea averilor statului de la germanii repatriați, bulgarii evacuați și evreei expropriati*. Între primele acțiuni publice ale acesteia a fost licitația din 20-25 iunie 1941 privind bunurile confiscate de stat de la cetățenii bulgari și germani plecați forțat din județul Tulcea, aflate la ferme din comunele Ferdinand I (actual Mihail Kogălniceanu), Saligny și Pantelimon (în satul Colelia), în județul Constanța și în comuna Malcoci, din județul Tulcea. Inventarul se vindea, conform apelului oficial al Comisariatului General al Dobrogei din subordinea Subsecretariatului de Stat al Românizării, Colonizării și Inventarului, pentru cetățenii români așezați în județele Constanța și Tulcea, repatriați din Dobrogea de Sud începând cu sfârșitul lunii septembrie 1940. Cum de la plecarea germanilor și bulgarilor trecuseră deja luni bune (din toamna anului 1940), aceste bunuri nu mai puteau fi în cea mai bună stare, fiind fie avariate, fie descompletate, atât de vecini cât și de funcționarii locali. Prin urmare, licitația stabilea și condiții obligatorii în procedurile publicate în anunțurile oficiale, și anume că „bunurile scoase la vânzare se vând în starea în care se găsesc și de care licitatorii sunt ținuti a lua cunoștință din timp, neadmițându-se nici o contestație ulterioară în ce privește starea lucrurilor scoase la vânzare”⁸⁶.

Mai târziu, la 1 și 2 martie 1942, era publicată licitația de arendare a 290 de proprietăți viticole, cele mai multe aparținând tot bulgarilor și germanilor, în localități precum Cerna, Frecăței, Babadag, Lunca, Mihail Kogălniceanu, Sarica, Niculițel, Beștepe, Mahmudia, Pârlita, Agighiol, Ceamurlia de Jos, Ceamurlia de Sus, Congaz, Turda, Ciucurova și Principele Mihai⁸⁷ (azi Nicolae Bălcescu). Anunțurile micii publicități, plătite în presa centrală, asigurau pe doritori că arenda din oficiu urma să se ridice la 4.000 lei pe hectar de vie și că ofertele se puteau depune la sediul Camerei Agricole din Tulcea⁸⁸. În același timp, Centrul

⁸⁴ *Evacuarea locuitorilor de origine bulgară din Tulcea*, „Universul”, an 57, nr. 306, 6 noiembrie 1940, p. 5.

⁸⁵ „Universul”, an 57, nr. 310, 10 noiembrie 1940, p. 8.

⁸⁶ „Curentul”, an XIV, nr. 4780, 7 iunie 1941, p. 4.

⁸⁷ „Universul”, an 59, nr. 51, 22 februarie 1942, p. 3.

⁸⁸ *Ibidem*.

Național de Românizare anunța, tot pentru 2 martie 1942, scoaterea spre arendă a 34 de proprietăți viticole evreiești, confiscate anterior de stat, și care erau situate în județul Tulcea (la Babadag proprietățile aparținuseră lui Avram Grad și Jack Leibovici, la Tulcea, lui Iohan Kirik iar la Malcoci lui Grigore Maks)⁸⁹ iar în județul Constanța în localitățile Ovidiu, Cobadin, Cogealac, Tariverde, Colelia, Bărăganu, Plopeni, Limanu, Saligny, Schitu, Costinești și Techirghiol⁹⁰.

Presiunile legislative și economice o sileau pe Marieta Grunberg, evreică, să își vândă farmacia din Tulcea, situată pe strada Smârdan 18, cu tot echipamentul și depozitul de medicamente⁹¹. Anunțul la mica publicitate a fost publicat la sfârșitul lunii martie 1942 și nu a mai fost repetat, ceea ce presupune o vânzare rapidă, afacerea fiind extrem de profitabilă. Nu întotdeauna era așa. Farmacia „Dr. Davilla” a rămas fără diriginte în primăvara anului 1941, după ce a pus în aplicare legislația antisemită. Începând cu 17 mai 1941, fără succes până la declanșarea războiului cu URSS, a publicat anunțuri repetate de recrutare pentru un astfel de post, care impuneau, ca o condiție obligatorie, „religia creștină”⁹². Chiar și după ce, în disperare de cauză pentru soliditatea afacerii, patronii farmaciei tulgene au renunțat la condiția de a fi „creștin” în anunțurile publice, avansând și un salariu ofertant, de 8.000 lei lunar și plata întreținerii în oraș⁹³, poziția de diriginte tot nu a putut fi ocupată.

În alte domenii, precum studiourile foto, excluderea evreilor a reprezentat mai degrabă un drum sigur spre pierderi financiare majore. O dovedea, la sfârșitul lunii februarie 1942, după trecerea administrației legionare, firma Foto Luxor „La Costică”, amplasată chiar pe strada Regina Elisabeta, și care cerea, în anunțuri publicate repetat și îndelung, că se afla în căutarea unui fotograf, ce urma să fie angajat „imediat”. Precizarea era că, „indiferent de religie”, va angaja pe solicitant⁹⁴. Aici, problema găsirii unui angajat competent a început în primele zile ale anului 1941 și nu avea să fie rezolvată nici după declanșarea războiului cu URSS⁹⁵.

Cazurile de vânzare sau arendare a proprietăților comerciale sau industriale evreiești din Tulcea intrau, de regulă, sub incidența administrației

⁸⁹ „Curentul”, an XV, nr. 5030, 16 februarie 1942, p. 4.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ „Universul”, an 59, nr. 87, 30 martie 1942, p. 8.

⁹² „Universul”, an 58, nr. 130, 17 mai 1941, p. 12; „Universul”, an 58, nr. 134, 21 mai 1941, p. 12.

⁹³ „Universul”, an 58, nr. 149, 5 iunie 1941, p. 10.

⁹⁴ „Universul”, an 58, nr. 48, 21 februarie 1941, p. 10.

⁹⁵ „Universul”, an 58, nr. 164, 21 iunie 1941, p. 10. „Universul”, an 58, nr. 165, 22 iunie 1941, p. 10. „Universul”, an 58, nr. 206, 2 august 1941, p. 10. „Universul”, an 58, nr. 207, 3 august 1941, p. 10.

centrale a Centrului Național de Românizare, care se ocupa de lichidări și obținerea de sume de pe urma acestor tranzacții. De exemplu, la 12 octombrie 1942 o licitație organizată la sediul Centrului, din strada Mântuleasa 42, arenda pentru doi ani moara comercială care aparținuse lui Ihil Siminovici, în Tulcea, pentru un preț de 600.000 lei anual⁹⁶.

Cele mai multe anunțuri publice de lichidări de proprietăți și bunuri evreiești din orașul și județul Tulcea sunt consemnate în a doua jumătate a anului 1942 și pe întregul curs al anului 1943. Uneori, procedura de înstrăinare era preluată direct de funcționarii administrației centrale, din București, ai Centrului Național de Românizare. Așa s-a întâmplat la 31 mai 1943, când erau licitate toate bunurile și inventarul fabricii de cherestea deținute de Haim Spiegler și Iancu Isovici din Tulcea, plecând de la suma de 533.667 lei⁹⁷. Desigur, centrala C.N.R. impusese ca „ofertanții să fie de origine etnică română” drept condiție obligatorie⁹⁸.

După ce, la începutul lunii noiembrie 1942, un scurt comunicat publicat de Centrul Național de Românizare, filiala Tulcea, anunța că „toate imobilele evreiești au fost preluate și date spre folosință instituțiilor, văduvelor de război și celor cu drepturi legale”⁹⁹, la sfârșitul aceleiași luni au început a fi tipărite la mica publicitate și licitațiile de lichidare a averii lui Hil (Ihil) Lăpușner din Chilia Veche.

Cazul Lăpușner este emblematic pentru soarta liderilor comunităților evreiești din județul Tulcea și a fost amintit în cercetarea lui Florin C. Stan¹⁰⁰ și în volumul de memorialistică al lui Carol Feldman¹⁰¹.

Hil (Ihil) Lăpușner a fost numit primar al comunei Chilia Veche după ce Armata Roșie a ocupat mai multe insule, ostroave și lacuri din Delta Dunării, inclusiv localitatea, la 26 iunie 1941. Chilia Veche își pierduse cu câteva luni înainte posibilitățile de a face transport și comerț pe brațul Chilia după ce, în 25-26 octombrie 1940 și 5 noiembrie 1940, URSS a anexat teritorii și lucii de apă din jur¹⁰², România înființând la sfârșitul lunii octombrie 1940 un post de poliție navală în portul comunei¹⁰³. Mandatul lui Lăpușner s-a încheiat în iulie 1941,

⁹⁶ „Curentul”, an XV, nr. 5250, 27 septembrie 1942, p.3.

⁹⁷ „Universul”, an 60, nr. 131, 16 mai 1943, p. 5.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ „Universul”, an 59, nr. 302, 4 noiembrie 1942, p. 3.

¹⁰⁰ Florin C. Stan, *Aspecte privind situația evreilor tulceni în anii celei de-a doua conflagrații mondiale*, p. 231-232.

¹⁰¹ Carol Feldman, *op. cit.*, p. 75 și 130.

¹⁰² Alin Spănu, *Problema Gurilor Dunării (noiembrie 1941)*, în „Dunărea și Marea Neagră în spațiul eurasiatic. Istorie, relații politice și diplomatie”, XI, responsabil Silvia Ioniță, Editura Muzeul Național al Marinei Române, Constanța, 2023, p. 201.

¹⁰³ „Monitorul Oficial”, an CVIII, nr. 259, partea I, 5 noiembrie 1940, p. 6322.

după ce trupele române au trecut din nou Prutul și brațul Chilia. Câteva săptămâni mai târziu, pe malul opus al Dunării, la Chilia Nouă autoritățile au obligat întreaga comunitate evreiască, de aproximativ 150 de suflete, să plece spre Nistru, pentru a fi trimiși în Transnistria. Opriți la Cetatea Albă, toți evreii din Chilia Nouă au fost uciși și jefuiți de trupele române, în august 1941¹⁰⁴.

Fostul primar, destul de înstărit după standardele financiare nepretențioase ale locuitorilor din Delta Dunării, a fost trimis în fața Curții Marțiale pentru a fi judecat și condamnat pentru fapte de colaboraționism. La 15 noiembrie 1941, Lăpușner a trimis un memoriu prefectului Al. Ghica, în care ținea să stabilească faptul că, în vara anului 1941, nu sovieticii i-ar fi încredințat mandatul de edil al Chilieii Vechi ci „poporul, prin unanimitate de voturi”¹⁰⁵. „Or - continua Lăpușner- este cunoscut de toate autoritățile și de toți bunii români felul cum m-am comportat față de concetățenii mei români în această tristă calitate de Președinte al Consiliului Comunal sub ocupație rusă”¹⁰⁶. Fostul primar evreu a invocat în apărarea sa sprijinul acordat preotului Ion Radu, despre care Carol Feldman scrie că era liderul Mișcării Legionare din Chilia Veche¹⁰⁷, păstrarea arhivei comunale și, ceea ce era mai important pentru autoritățile judiciare antonesciene, menținerea fără pierderi a averii imobile a fostului primar, Mihai Georgescu¹⁰⁸, repus în poziție din vara anului 1941. Ioan Radu, a documentat Laurențiu Mănăstireanu, ar fi fost surprins în Chilia Veche de trupele sovietice, neputându-se refugia pentru că ofițerii români îi ceruseră să officieze slujbe de înmormântare. Împreună cu un telefonist din Batalionul 15 Infanterie Marină, preotul a fost condamnat la moarte prin împușcare imediată de către noile autorități sovietice. Pedepsa a fost aplicată pentru soldat dar Ioan Radu a scăpat, nu este clar cum, și s-a adăpostit în sat, unde a fost îngrijit mai multe zile. Între timp, însă, soldații sovietici împreună cu localnicii au jefuit gospodăria parohială și au luat aproape toată agoniseala preotului și a familiei sale¹⁰⁹.

Ceea ce Hil (Ihil) Lăpușner scrie în memoriul său din noiembrie 1941 adresat Prefecturii Tulcea urma să fie confirmat de un raport oficial, din 23

¹⁰⁴ Grant T. Harward, *op.cit.*, p. 235.

¹⁰⁵ Florin C. Stan, *Aspecte privind situația evreilor tulceni în anii celei de-a doua conflagrații mondiale*, p. 231.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Carol Feldman, *op. cit.*, p. 134.

¹⁰⁸ Florin C. Stan, *Aspecte privind situația evreilor tulceni în anii celei de-a doua conflagrații mondiale*, p. 231.

¹⁰⁹ Laurențiu Mănăstireanu, *Vremuri de restriște pentru parohiile Deltei Dunării (1940-1941)*, în „Misiunea”, București, an VII, nr. 1(7), 2020, p. 111.

noiembrie 1941, al comandantului Legiunii de Jandarmi din Tulcea, adresat prefectului Al. Ghica. „Din relațiunile date de Mihai Georgescu primar, Preotul Radu Ion și perceptorul Brahnea, din comuna Chilia Veche - menționează documentul - reiese că numitul s-a comportat bine față de elementul românesc, iar preotul Radu Ion în declarația dată arată că a scăpat cu viață datorită lui Hil Lăpușner”¹¹⁰. Fostul primar evreu a fost achitat de Curtea Marțială, după doi ani de proces, iar drept despăgubiri pentru tot chinul prin care a trecut, regimul antonescian l-a scutit de munca obligatorie¹¹¹.

Dar dacă Hil (Ihil) Lăpușner, silit să se așeze împreună cu soția și cele două fete (cea mai mare, Dusia, născută în 1926) la Tulcea¹¹², a fost achitat în justiție, nu a fost iertat și de Comisia Județeană Tulcea a Centrului Național al Românizării. Mica publicitate informa că la 5 decembrie 1942, la sediul din strada Principele Ferdinand 7 al Comisiei (față în față cu localul de redacție al publicației constănțene „Dobrogea jună”, care ocupa imobilul de la nr. 6)¹¹³, urma să se desfășoare o licitație publică, cu oferte închise, pentru arendarea morii cu presă de ulei a lui Hil (Ihil) Lăpușner, situată în Chilia Veche, pentru o arendă ce ar fi început de la 510.000 lei pentru un an și de 1.020.000 lei pentru doi ani¹¹⁴. Nu doar aspectul financiar era o condiție obligatorie pentru câștigarea licitației: administratorul general al Comisiei județene Tulcea a Centrului Național al Românizării, Nicolae Daia, a mai introdus una: „ofertanții trebuie să fie de origină etnică română”¹¹⁵.

Peste un an, după ce a fost achitat definitiv în justiție, lui Hil (Ihil) Lăpușner i-a fost scoasă la licitație întreaga avere rămasă la Chilia Veche. Comisia Județeană Tulcea a Centrului Național al Românizării anunța public, prin oferte tipărite în presa centrală, că la 27 noiembrie 1943 urma să se desfășoare la același sediu din strada Principele Ferdinand 7, licitația publică pentru vânzarea inventarului agricol al lui Lăpușner. Era vorba despre o locomobilă veche (cu o valoare de inventar de 30.000 de lei), trei pluguri, din care două cu două brazde (a câte 4.000 lei), o semănătoare (20.000 lei), o vânturătoare (10.000 lei), o mașină de secerat (10.000 lei), una de bătut porumbul (5.000 lei), două prășitoare (3.500 lei împreună), 196 țigle (100 lei bucata) și „diverse obiecte (lucruri mărunte) în marea lor majoritate învechite și uzate” (10.000 lei)¹¹⁶. Totalul averii lui Hil (Ihil)

¹¹⁰ Florin C. Stan, *Aspecte privind situația evreilor tulceni în anii celei de-a doua conflagrații mondiale*, p. 232.

¹¹¹ Carol Feldman, *op. cit.*, p. 134.

¹¹² *Ibidem*, p. 75.

¹¹³ „Dobrogea jună”, Constanța, an XXXIX, nr. 4, 15 ianuarie 1943, p. 4.

¹¹⁴ „Universul”, an 59, nr. 322, 24 noiembrie 1942, p. 2.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ „Universul”, an 60, nr. 307, 9 noiembrie 1943, p. 5.

Lăpușner din Chilia Veche, scoasă la vânzare, se ridică la 131.000 lei¹¹⁷, după estimările Comisiei Județene Tulcea a Centrului Național de Românzare.

Un abuz obișnuit din partea ofițerilor armatei române este semnalat de evreul Marcu Poch, într-un memoriu adresat prefectului de Tulcea la 21 ianuarie 1942. Marcu Poch, care deținea un imobil situat în Babadag, pe strada Carol nr. 56, a fost expropriat de Centrul Național de Românzare, filiala Tulcea, fiind lăsat să locuiască la etajul clădirii, dar cu chirie plătită către primăria orașului. La parter, în localul pe care îl administra, tot cu chirie (și de care fusese depozitat tot în urma legii exproprierii de către C.N.R.), patru ofițeri ai Regimentului 40 Infanterie Călugăreni rechiziționaseră spațiul și instalaseră aici o popotă. Marcu Poch era veteran al războaielor din 1913 și 1916-1919, fusese decorat pentru faptele sale militare¹¹⁸ și provenea dintr-o veche familie de evrei dobrogeni, stabiliți în Babadag înainte de 1878.

La 2 noiembrie 1943, administrația centrală a Centrului Național de Românzare se ocupa de vânzarea și arendarea a 17 terenuri agricole (vii, livezi și grădini de zarzavat), deținute de proprietari evrei (Simon Meita Nauman Weissman, din Isaccea, frații Taler, din Babadag) și bulgari (Doncu Gabroschi, din Mihai Bravu; Krum Kristev, Ivan Stoiu, Hristu Calciu, Boris Tonciu, Mihail Costof, Slave Dolgoci, Ivan Crânjeală, Ivan Singerliu, Vasile Gospodin, toți din Tulcea; Iordan Tincef, din Casimcea; Dimu Nicolof și Ivan Ravnonstof, din Niculițel; Hristu Cealicof, din Isaccea)¹¹⁹, aceștia din urmă toți foști cetățeni români. În aceeași licitație cu bunurile lui Ihil Lăpușner, din Chilia Veche, filiala din Tulcea a Centrului Național de Românzare scotea la licitație și bunurile fraților Strass, de pe moșia Iglița, comuna Turcoaia. Inventarul mobil și imobil era mai valoros și mai numeros decât cel din Chilia Veche, proprietarii evrei din Iglița fiind depozitați, de pildă, de o batoză treierătoare (cu vânzare începând de la 200.000 lei), un tractor Ford (120.000 lei), un automobil Ford model 1927 (150.000 lei), un motor pentru moară (140.000 lei), o trăsură (20.000 lei), cai, pluguri, semănătoare, căruțe, secerătoare, unelte, cântare. Acestor proprietari, zeloșii funcționari tulceni le-au scos la vânzare inclusiv cele două paturi, cu somieră, cu noptieră cu tot, cerând câte 10.000 de lei pentru fiecare¹²⁰.

Toate sumele rezultate de licitații și vânzări silite, organizate de Centrul Național al Românzării, intrau în bugetul statului sau erau utilizate de instituție

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ Florin Stan, *Aspecte privind situația evreilor din județele Constanța și Tulcea, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, reflectată în petițiile unor evrei dobrogeni*, în „Analele Dobrogei”, IX, 2006-2008, p. 252.

¹¹⁹ „Universul”, an 60, nr. 283, 16 octombrie 1943, p. 2.

¹²⁰ „Universul”, an 60, nr. 307, 9 noiembrie 1943, p.5.

pentru diferitele cheltuieli curente. Nicio sumă, și niciun obiect de inventar, nu reveneau în posesia proprietarilor expropriați, aceștia neputând contesta rezultatele atâta vreme cât procedura impunea obligatoriu condiția ca toți ofertanții să fie de origine etnică română.

Chiar și cu trupele sovietice deja aflate pe teritoriul țării, și cu puține speranțe ca soarta războiului să mai fie favorabilă Germaniei, legislația antisemită a continuat să fie aplicată cu rigoare în cazuri regionale, în teritoriu, Tulcea fiind un exemplu în acest sens. De exemplu, la începutul lunii mai 1944, evreul tulcean Nuhăm Haimovici primea decizia finală la recursul său înaintat Înaltei Curți de Casație, acțiune ce încerca să oprească exproprierea casei pe care o deținea în oraș. Cazul lui a fost detaliat în presă deoarece avea și ingrediente care satisfăceau poftele de revanșă antisemită ale regimului. Nuhăm Haimovici fusese decorat, pentru meritele lui din Primul Război Mondial, cu ordinul „Crucea Comemorativă”, medalie instituită în iulie 1918. Printr-o interpretare specială a Decretului Lege 842 din 1941, care excludea de la efectele legilor antisemite pe evreii decorați pentru merite în război, Înalta Curte a stabilit că distincția primită de tulceanul Nuhăm Haimovici „s-a conferit atât tuturor militarilor dar și tuturor funcționarilor și chiar particularilor care au făcut servicii în această campanie (din Primul Război Mondial, n.n.), spre deosebire de decorațiile propriu-zise și medaliile acordate prin legea din 25 decembrie 1916, ce s-au conferit numai acelor care s-au relevat prin fapte meritorii excepționale”¹²¹. Prin urmare, imobilul din Tulcea al lui Nuhăm Haimovici a rămas în posesia statului.

Nu doar autoritățile centrale și locale, administrative și judiciare, instrumentau și legalizau exproprierea bunurilor evreiești. Pentru Tulcea există și cazuri în care aceste proprietăți au fost confiscate folosindu-se argumente financiar-bancare, de neplată a ratelor de credit la termen, în condițiile în care, însă, cetățenilor de origine evreiască le era îngăduit dreptul de a deține conturi, de a face tranzacții sau de a posedea imobile și terenuri. La 14 februarie 1941, Tribunalul Județean Tulcea plătea un anunț oficial în cotidianul „Timpul”, girat de fostul ministru de Externe anglofil Grigore Gafencu, potrivit căruia sucursala tulceană a Băncii Românești (aflată pe strada Sf. Nicolae 51) acționa firma Frații Rosman S.I.N.C., cu sediul în strada Regina Elisabeta 128, deținută de proprietari evrei, pentru obținerea sumei de 1.358.903 lei. Proprietarilor le erau scoase la licitație publică un teren generos în Tulcea, de 800 de metri pătrați, cu o casă de locuit și cu dependințe, și terenuri agricole aflate în satul Atmagea, comuna Ciucurova și în Agighiol¹²². Pentru proprietatea cea mai valoroasă a fraților

¹²¹ În cadrul legii pentru exproprierea imobilelor evreiești, „Crucea Comemorativă” nu este decorație, „Universul”, an 61, nr. 136, 19 mai 1944, p. 3.

¹²² „Timpul”, an V, nr. 1361, 21 februarie 1941.

Rosman, casa și terenul din Tulcea, Banca Românească și Tribunalul Județean au stabilit ca preț de pornire a licitației suma de 450.000 lei¹²³.

Un capriciu meteorologic petrecut la sfârșitul anului 1940, un ger cumplit care a înghețat și blocat apele Dunării, deci și navigația între Brăila și Tulcea, a făcut ca un cotidian precum „Timpul” să relateze despre problemele stârnite printre vasele blocate în porturi. În portul Tulcea, scrie „Timpul” la 30 decembrie 1940, se aflau în imposibilitate de a mai circula patru nave: una românească („Jiul”), două ungare („Szeged” și „Kassa”) și una sub pavilion Panama, „Darien II”. Aceasta din urmă, scrie cotidianul la rubrica faptelor diverse, era „cu emigranți evrei”¹²⁴. La mijlocul lunii februarie 1941, vasul părăsea Constanța, cu 490 evrei din România, Polonia și Cehoslovacia la bord (aceștia din urmă cantonați câteva săptămâni în Sulina), îndreptându-se spre Haifa¹²⁵. Florin C. Stan a stabilit că numărul evreilor care au ieșit din România prin portul Constanța a fost de cel puțin 4.846. În urma scufundării navelor „Struma” (769 de victime) și „Mefküre” (343 de victime), cifra celor salvați s-a redus la 3.734¹²⁶.

Menționarea navei panameze „Darien II” în portul Tulcea este singulară în presă, mai ales că faptul se petrece în ultimele săptămâni ale guvernării legionare. Nava, construită în 1892 la Glasgow¹²⁷, fusese cumpărată în primăvara anului 1940 din Grecia de agenția evreiască Mossad le’Aliyah Bet special pentru a transporta evreii fugiți din Germania și Austria, refugiați în portul dunărean iugoslav Kladovo¹²⁸. La 2 noiembrie 1940 a plecat din Constanța spre Tulcea, unde urma să aștepte refugiații. Vremea rea și nevoile de aprovizionare au silit echipajul să se îndrepte spre Tulcea, unde ghețurile au blocat-o și abia la 31 decembrie 1940 a revenit în portul Constanța, pe care l-a părăsit la 19 februarie 1941, cu aproape 800 de evrei la bord, din care 464 din România și 252 din Bulgaria¹²⁹. Nava, care a luat pasageri din Tulcea și Sulina, a făcut escale la Varna

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Traficul de mărfuri pe Dunăre suspendat din cauza înghețului*, „Timpul”, an IV, nr. 1311, 30 decembrie 1940, p.2. Despre emigrarea evreilor prin porturile Dunării maritime la: Arthur Tuluș, *Aspecte privind emigrarea evreilor prin porturile Dunării maritime în Palestina între 1939-iunie 1941*, în „Studia et Acta Historiae Iudaerum Romaniae”, IX, 2005, p. 243-263.

¹²⁵ *Un nou transport de evrei au părăsit România*, „Universul”, an 58, nr. 47, 20 februarie 1941, p. 5.

¹²⁶ Florin C. Stan, *Situația evreilor din România între anii 1940-1944*, p. 435.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 406.

¹²⁸ Artur Patek, *Jews On Route To Palestine, 1934-1944. Sketches From The History Of Alyiah Bet-Clandestine Jewish Immigration*, Jagiellonian University Press, Krakow, 2012, p. 134.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 135. Rumyana Chukova, Daniel Vachkov, *The 1942/43 British Initiative: Emigration and Transit of Jews from and via Bulgaria*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, tome LXII, 2024, p. 253-278.

și Istanbul și a ajuns la Haifa la 19 martie 1941, unde a fost imediat rechiziționată de către autoritățile britanice iar pasagerii evrei internați pentru 18 luni¹³⁰.

3. Concluzii

Informația publică, cenzurată și orientată ideologic spre antisemitism este inexistentă în legătură cu activitatea instituțională antisemită care să se refere la abuzuri, ucideri, exproprieri, deportări sau despre lagăre de concentrare. Există, în schimb, precare posibilități de a afla despre destinul unor persoane sau familii evreiești urmărind rubricile de mică publicitate din principalele cotidiane. Abia din aceste rubrici îți poți contura o imagine foarte modestă despre eforturile statului de a „româniza” acolo unde „străinii” se făceau vinovați de dezastrele interne și externe ale României înainte de 6 septembrie 1940. Între ei se află, la loc de cinste, evreii.

La Tulcea, evreii, deși o comunitate redusă numeric, sunt aproape permanent amintiți de câte ori era organizată o licitație sau lichidare de bunuri. În bună măsură, aceste activități instrumentate de organele judiciare sau de Centrul Național de Românizare, aveau efecte, atâta vreme cât vânzările și lichidările nu se repetau iar majoritatea etnică avea capacitatea financiară de a prelua tot ce era de oferit.

¹³⁰ Artur Patek, *op.cit.*, p.135.

**ON ANTISEMITISM IN CLASSIFIED ADVERTISEMENTS IN THE
DAILY NEWSPAPERS OF THE ION ANTONESCU REGIME. CASE
STUDY: TULCEA, SEPTEMBER 1940 – AUGUST 1944**

Abstract: *Among the Jewish communities of Romania, those in Dobruja were numerically the smallest after 1918, and according to the census conducted on April 6, 1941, under the Antonescu regime: a total of 2,885 individuals in the two counties, of whom 2,347 resided in the city of Constanța and 760 in Tulcea County. Nevertheless, the impact of antisemitic actions—driven by legislation, ideology, state institutions, and prevailing social attitudes—was no different from that experienced in other historical regions of the country during the period from September 6, 1940, to August 23, 1944.*

The Jewish community of Tulcea County was the oldest in Dobruja, with documented roots dating back to the 16th century, and played a significant role in the region's economic and social life from the late 19th century until the outbreak of World War II. Cases involving the sale or lease of Jewish-owned commercial or industrial properties in Tulcea typically fell under the jurisdiction of the central administration of the National Romanianization Center, which oversaw the liquidation of assets and managed the financial proceeds of such transactions. The majority of public notices concerning the liquidation of Jewish properties and assets in the city and county of Tulcea date from the second half of 1942 and throughout 1943. In some instances, the procedures for expropriation were managed directly by officials from the central administration of the Romanianization Center in Bucharest.

All proceeds from auctions and forced sales organized by the National Romanianization Center were directed either to the state budget or used by the institution to cover its operational expenses. None of the amounts obtained, nor any inventory items, were returned to the dispossessed owners, who were unable to challenge the outcomes, as the procedures explicitly required that all bidders be of ethnic Romanian origin.

Keywords: *Tulcea, Ion Antonescu, antisemitism, National Romanianization Center, Jewish property, 1940–1944.*

75 DE ANI DE MUZEOGRAFIE LA TULCEA. ISTORIA ȘI EVOLUȚIA MUZEULUI DE ARTĂ DIN TULCEA

Rezumat: *Lucrarea prezintă un istoric al Muzeului de Artă din Tulcea, marcând 75 de ani de muzeografie locală. Se subliniază etapele înființării muzeului, de la inițiativa lui Grigore Cuculis din 1949, la eforturile istoricului Gavrilă Simion în consolidarea colecțiilor, până la deschiderea oficială a muzeului în 1972 și relocarea acestuia în Conacul Pașei, în 1982. Studiul prezintă evoluția patrimoniului muzeal care include aproximativ 8000 de bunuri (pictură, sculptură, grafică, artă decorativă, icoane și plăci de gravură). O atenție specială este acordată reabilitării clădirii din perioada 2008-2012, modernizării circuitului expozițional și extinderii activităților culturale și educative. Lucrarea omagiază două figuri emblematice pentru evoluția muzeului: Ștefan Găvenea și Ibrahima Keita, care au contribuit decisiv la dezvoltarea acestuia. Este prezentată și activitatea expozițională și editorială, precum și implicarea muzeului în educația artistică a publicului. Expozițiile temporare, proiectele „Adoptă o pictură!” și „Arta din depozit”, bienalele naționale și atelierile educative sunt exemple elocvente de implicare comunitară.*

Cuvinte-cheie: *muzeografie; patrimoniu cultural; reabilitare; colecții muzeale; activități culturale.*

1C) Muzeul de Artă, exterior, înainte de reabilitare (foto 1)

1. Scurt istoric al Muzeului de Artă Tulcea

Istoria¹ Muzeului de Artă Tulcea este strâns legată de cea a primului muzeu întemeiat în oraș, proiect inițiat la finele anului 1949 de către Grigore Cuculis, consilierul local al Ministerului Culturii. Sediul ales a fost într-unul dintre puținele imobile care aveau să treacă testul timpului și al timpurilor: un frumos imobil de pe strada Progresului, casa familiei Avramide. Nichita Bonjug, de formație didactică, a primit sarcina de a

* Alice-Georgiana FĂNARU, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea, alicefanaru@gmail.com

¹ Un scurt istoric al muzeului se regăsește și în Alice-Georgiana Fănanu, *Ghid de vizitare – Muzeul de Artă Tulcea*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016, pp.5-6.

colecționa, depozita și a expune bunuri cu semnificație culturală diversă, de la obiecte arheologice și etnografice, la opere de artă și specimene naturale.

Ani mai târziu, viitorul muzeu a fost încredințat istoricului Gavrilă Simion, al cărui nume este astăzi sinonim cu cercetarea și dezvoltarea muzeologică la Tulcea. Ajuns la conducerea Muzeului Raional „Delta Dunării”, în martie 1955, acesta a încurajat dezvoltarea colecțiilor, printre care și cea de artă.

Între anii 1950-1970 colecțiile de artă au fost constituite din lucrările unor artiști localnici sau adoptați, printre care îi menționăm pe Geo Cardaș, Vasile Pavlov și Constantin Găvenea. Tenace și sociabil, directorul Gavrilă Simion și-a construit prietenii cu o multitudine de artiști care veneau la Tulcea atrași de farmecul oriental al orașului și de peisajul deltaic. Acest lucru i-a permis ca în anul 1957 să

Gavrilă Simion în Muzeul de Artă, în anul 2000
(foto 1A)

organizeze prima expoziție temporară, cu scopul de a îmbogăți colecția de arte plastice a muzeului tulcean. Prin achiziționarea lucrărilor expuse s-a format nucleul viitoarei secții de artă.

Odată cu venirea lui Valerian Boțocan la președinția Comitetului de Cultură și Arte al Municipiului Tulcea și cu dezvoltarea prieteniei acestuia cu artistul Constantin Găvenea dar și cu Grigore Cuculis, s-

au creat condițiile organizării Muzeului de Artă din Tulcea. Locuința familiei pictorului și profesorului Constantin Calafateanu (de pe strada 9 Mai din Tulcea) a găzduit primul Muzeu de Artă de sine-stătător. Muzeul de Artă a fost deschis oficial în 1972, iar zece ani mai târziu s-a mutat în clădirea în care funcționează și astăzi.

Conacul Pașei² a fost construit între anii 1863-1865, perioadă în care Dobrogea încă mai făcea parte din Imperiul Otoman. Din acest motiv, clădirea a avut inițial

² Clădirea care adăpostește astăzi Muzeul de Artă Tulcea a fost construită într-un context de înflorire economică și politică generat de Tratatul de la Adrianopol (1829), care a încurajat dezvoltarea comerțului și navigației pe Dunăre. La inițiativa guvernatorului Ahmed Rezim Pașa, clădirea – primul edificiu în stil neoclasic din Dobrogea – a fost realizată de meșteri aduși din Occident și a funcționat ca Palat Administrativ al Sangeacului, sediu al mutesarifului și al administrației otomane locale. Monumental și elegant, cunoscut în epocă sub numele de „Konacul Pașei”, edificiul reflectă influențele arhitecturale greco-romane și rolul strategic al Tulcei ca important centru politic și comercial al regiunii.

destinația de Palat Administrativ al Sangeacului de Tulcea. După Războiul pentru Independență însă, și revenirea Dobrogei la România, în anul 1878, clădirea a găzduit Prefectura județului Tulcea având, totodată, la parter Tribunalul, Corpul Portăreilor și Curtea de jurați. Odată cu sfârșitul celui de-al doilea Război Mondial și instaurarea regimului comunist în țara noastră, clădirea a suferit o nouă schimbare a destinației, funcționând între anii 1950-1970 ca Sfat Popular Raional. Timp de 12 ani a fost apoi transformată în Institut de Proiectări, iar abia la data de 23 august 1982 să devină sediul Muzeului de Artă din Tulcea.

Primele lucrări de reabilitare ale clădirii s-au desfășurat în jurul anului 1893, urmate de cele de reconstrucție, din anul 1941 (după cutremurul din 1940). Cea mai semnificativă intervenție de restaurare a clădirii a fost realizată în perioada 2008-2012 în cadrul proiectului „Restaurarea și reabilitarea a două clădiri de patrimoniu din municipiul Tulcea, incluse în circuitele turistice regionale”,

Muzeul de Artă după restaurare (foto 1B)

proiect finanțat prin Programul Operațional Regional, 2007-2013³. Clădirea Muzeului de Artă construită în stil neoclasic, este înscrisă în lista monumentelor istorice la poziția 483/TL-II-A-05973⁴. Din punct de vedere al categoriei de importanță a construcției, imobilul este inclus în categoria A, monumente de interes național.

Lucrările ample de restaurare din perioada 2008-2012⁵ i-au reconfigurat estetica și i-au pus în valoare stilul arhitectonic neoclasic. Conceptul de intervenție a urmărit să aducă construcția la forma inițială cunoscută, să păstreze și să prezinte urmele descoperite ale edificiului anterior, să asigure stabilitatea structurală, să modernizeze dotările și instalațiile și să îmbunătățească calitativ funcția muzeală.

Pentru realizarea unui circuit coerent de vizitare și unei flexibilități sporite în organizarea expozițională, a fost necesar să se intervină asupra compartimentărilor interioare. Pe parcursul lucrărilor au fost descoperite elemente de arhitectură ce aparțin unei construcții anterioare. Acestea au fost

³ <https://mfe.gov.ro/muzeul-de-arta-din-tulcea/> (accesat în 02.06.2025).

⁴ <https://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/LMI-TL.pdf> (accesat în 02.06.2025).

⁵ Ibrahima Keita, *Istoria colecțiilor Muzeului de Artă Tulcea*, Editura Istros, Brăila, 2014, pp.191-198.

restaurate și prezentate aparent, iar cele de sub nivelul de călcare au fost expuse sub pardoseli din sticlă.

Vitriliul de la casa scărilor a fost înlocuit cu unul al cărui aspect a fost imaginat pe baza unor fragmente de sticlă colorată și profile din plumb

Aspect din timpul reabilitării 2008-2012 (foto

forma inițială stabilită pe baza documentelor de arhivă. După desfacerea tencuielilor la fațade au fost descoperite colonete angajate de colț, din zidărie, care au fost prezentate aparent. Elementele ornamentale de factură eclectică ale

Deschiderea oficială a Muzeului de Artă din 27 septembrie 2012 (1D)

prezent, Complexul Muzeal de Patrimoniu Cultural Nord-dobrogean⁶, din cadrul Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea.

Cele două obiective funcționează în tandem încă de la reorganizare. Bunuri de patrimoniu au început să fie expuse în cadrul expozițiilor temporare de la Casa Avramide iar demisolul și curtea și-au însușit, cu timpul un nou rol: acela

descoperite în săpătură. Modelul vitraliului a fost proiectat într-o manieră modernă (modelul original neputând fi reconstituit). Balustrada scării a fost reproiectată, urmărindu-se integrarea unor simboluri de factură orientală și Art Nouveau.

O atenție deosebită a fost acordată proiectării iluminatului, prin crearea unui echilibru între iluminatul de ambianță și cel expozițional. Scara exterioară de acces a fost reproiectată și adusă la forma inițială stabilită pe baza documentelor de arhivă. După desfacerea tencuielilor la fațade au fost descoperite colonete angajate de colț, din zidărie, care au fost prezentate aparent. Elementele ornamentale de factură eclectică ale fațadei au fost puse în valoare prin accente de culoare.

În noua formă și cu o expoziție permanentă reorganizată, Muzeul de Artă a fost redeschis oficial pentru public, la data de 27 septembrie 2012.

Concomitent cu restaurarea clădirii Muzeului de Artă s-a desfășurat și reabilitatea Casei Avramide. Cele două compun, în

⁶ <https://www.icemtl.ro/complexul-muzeal-de-patrimoniu-cultural-nord-dobrogean/> (accesat în 02.06.2025).

de spațiu cultural comunitar în care evenimente culturale de tipul festivalurilor de muzică, de carte sau de film s-au succedat ritmic, de-a lungul anilor⁷.

2. Patrimoniul Muzeului de Artă Tulcea

Patrimoniul⁸ Muzeului de Artă a crescut organic încă de la înființare, datorită unei politici constante de achiziții, transferuri și donații, susținută insistent de către directorul instituției. De la câteva zeci de lucrări de artă achiziționate sau donate de către artiștii locali (Constantin Găvenea, Alexandru Ciucurencu, Vasile Pavlov, Constantin Artachino, Gheorghe Sârbu, Geo Cardaș și Stavru Tarasov), peste timp, muzeul a ajuns să administreze mii de bunuri culturale cu semnificație artistică, din categorii diverse, precum: pictură, grafică, sculptură,

Muzeul de Artă, înainte de reabilitare, aspecte din expoziții (foto 2, 2A, 2B)

artă decorativă orientală și europeană, icoane și chiar plăci de gravură. Acest lucru a determinat, pentru o mai bună administrare, depozitare, conservare și valorificare expozițională, gruparea bunurilor în cadrul unor colecții separate. Astfel au luat naștere cele șapte colecții ale muzeului, care în prezent, la 75 de ani distanță, însumează peste 8000 de bunuri.

Colecția de pictură și cea de sculptură cuprind sute de opere ale artiștilor români moderni și contemporani, de la Nicolae Grigorescu, Theodor Aman și Ștefan Luchian, continuând cu Gheorghe Petrașcu, Theodor Pallady, Nicolae Tonitza, Iosif Iser, Lucian Grigorescu, Oscar Han, Max Hermann Maxy, Marcel Iancu, Victor Brauner și până la Alexandru Ciucurencu, Corneliu Baba, Ion Irimescu, Constantin Piliuță, Vladimir Șetran sau Theodor Hrib. Cele 14 lucrări de pictură și grafică realizate de către artistul avangardist de renume

⁷ Pentru o privire completă asupra dinamicii spațiilor Casei Avramide vezi: Laura Guțu, *Muzeul și spațiul public, în DobroArt (Anuarul Muzeului de Artă Tulcea)*, nr. V/ 2021, Ed. Mega, Cluj-Napoca, pp. 313-318.

⁸ Vezi Ibrahima Keita, *op.cit.*, pp. 47-57.

internațional, Victor Brauner (1903-1966)⁹, reprezintă un punct de mândrie pentru muzeul de artă tulcean.

Pe lângă colecțiile spectaculoase de pictură și sculptură, muzeul deține sute de lucrări de artă religioasă, icoane, încadrate cronologic secolelor XVII-XIX. Acestea reprezintă valori spirituale ale bisericii creștin-ortodoxe și sunt fie icoane românești, neoclasiche pe lemn, icoane țărănești pe sticlă, dar și icoane rusești și lipovenești.

Arta decorativă este o parte importantă a patrimoniului artistic tulcean. Din punct de vedere administrativ, muzeul deține o colecție de artă decorativă orientală reprezentativă pentru contribuția majoră a acestei zone a lumii la arta universală, dar și o colecție de artă decorativă europeană, extrem de variată, ce cuprinde lucrări de origine europeană apuseană, dar și de inspirație locală.

Colecția de grafică a muzeului este și cea mai bogată, cuprinzând mii de lucrări de grafică modernă și contemporană românească, de șevalet, dar și stampe realizate de către artiști români postbelici. Alături de acestea, în colecție se păstrează și grafică franceză (din secolul al XVII-lea) și olandeză (din secolul al XVI-lea). Complementară, dar separată și totodată unică în spațiul muzeal românesc, este colecția de plăci de gravură. Cu peste 800 de exemplare din lemn, piatră, metal sau linoleum, colecția de plăci este un depozitar de mărturii istorice relevante pentru evoluția gravurii contemporane în țara noastră.

Cele mai bine conservate lucrări ce reprezintă colecțiile muzeale au fost întotdeauna punctul de plecare pentru proiectele de expunere permanentă. Expoziția permanentă a muzeului ocupă, de regulă, etajul edificiului, în timp ce parterul a deservit, de-a lungul deceniilor, expozițiile temporare dedicate fie artiștilor vremii, donațiilor, concursurilor de pictură sau grafică sau, pur și simplu, demersurilor expoziționale cu lucrări din patrimoniu, care de regulă erau păstrate în depozitele colecțiilor.

Sub titlul „*Arte și influențe în Dobrogea*”¹⁰ actuala expoziție de bază are ca obiectiv valorificarea bogatului patrimoniu muzeal. Acest lucru răspunde, totodată, nevoilor culturale și artistice ale comunităților, care prin arta lor și-au adus contribuția, influențând evoluția culturală a populației autohtone și viceversa. Din cele șapte colecții care compun patrimoniul muzeal au fost selectate aproximativ 200 de lucrări reprezentative, în stare foarte bună de conservare, care constituie în prezent expoziția permanentă a muzeului. Multe dintre acestea, în special exponatele de pictură și sculptură, sunt clasate în

⁹ Vezi: Daniela Iacoblev-Barău, *Lucrările lui Victor Brauner în colecțiile Muzeului de Artă Tulcea*, Editura Dobrogea, Constanța, 2015, 48 p. Lucrarea poate fi citită sau descărcată aici: <https://biblioteca-digitala.ro/?tip-publicatie=carte&pub=1158-lucrările-lui-victor-brauner-in-colecțiile-muzeului-de-arta-tulcea> (accesat în 02.06.2025).

¹⁰ Ibrahima Keita, *op.cit.*, pp. 196-197.

Inventarul Patrimoniului Cultural Național, fie în categoria FOND, fie TEZAUR¹¹.

În Sala Mare, bunuri din colecțiile de icoane și de artă decorativă orientală sunt etalate în vitrine și pe simeze, în oglindă, prezentând în antiteză și totuși complementar, specificul multicultural, multiethnic și multireligios al orașului Tulcea.

Muzeul de Artă, expoziție permanentă (foto 2C,2D)

Structurată pe tematica peisajului dobrogean, colecția de pictură este evidențiată în expunerea permanentă prin operele artiștilor Nicolae Tonitza, Ștefan Dimitrescu, Francisc Sirato, Ștefan Popescu, Jean Al. Steriadi, Iosif Iser, Camil Ressu, Nicolae Dărăscu, Samuel Mützner, Petre Iorgulecu Yor, Vasile Popescu, Marius Bunescu, Cecilia Cutescu Storck, Ion Țuculescu, Lucia Dem. Bălăcescu, Dimitrie Ghiță, Alexandru Ciucurencu și Corneliu Baba. Acestea sunt precedate de operele înainte-mergătorilor Theodor Aman, Nicolae Grigorescu, Ion Andreescu, Ștefan Luchian, Teodor Pallady și Gheorghe Petrașcu.

Similar, exponatele reprezentative pentru colecția de sculptură acoperă selectiv evoluția acestui domeniu al artelor plastice în țara noastră, de la începuturile moderniste până în a doua jumătate a secolului XX. Se remarcă prin valoarea deosebită lucrările artiștilor Ion Georgescu, Dimitrie Paciurea, Oscar Han, Alexandru Călinescu, Frederick Storck, Constantin Baraschi, Milița Petrașcu, Romul Ladea, Celine Emilian, Ion Jalea, Ion Irimescu, Octavian Olariu și Teodor Hrib.

Grafica¹² (modernă și contemporană) deținută de Muzeul de Artă Tulcea este reprezentativă pentru arta românească, prin valorile sale esențiale, de la

¹¹ <https://clasate.cimec.ro/Lista.asp?order=Dom&OT=ASC&jud=8288-tulcea> (accesat în 02.06.2025).

¹² O analiză a colecției de grafică din punct de vedere al muzeografiei și al conservării acesteia se regăsește în Alice-Georgiana Fănar, Ana-Maria Dincu, *O analiză a colecției de grafică din cadrul Muzeului de Artă Tulcea, în DobroArt (Anuarul Muzeului de Artă Tulcea)*, nr. I/ 2017, Ed. Dobrogea, Constanța, 2018, pp.138-156. În prezent colecția de grafică cuprinde 5150 de lucrări,

Theodor Aman până la Corneliu Baba. Nevoile specifice de conservare¹³, însă, nu permit expunerea lucrărilor de grafică în cadrul expoziției permanente. Cu toate acestea, și beneficiind de o atenție specială, două lucrări au fost expuse pentru perioade mai lungi de timp, acestea aparținând artiștilor Corneliu Michăilescu și Ion Theodorescu-Sion. Cele două depozite de grafică ale muzeului sunt o sursă infinită de inspirație pentru expoziții temporare, motiv pentru care lucrările au fost cel mai adesea promovate în acest fel. Muzeul de Artă din Tulcea face parte dintr-o categorie selectă de muzee care dețin și o colecție de plăci de gravură¹⁴, numărul acestora crescând constant în ultima decadă. Acestea nu au fost încă valorificate expozițional ci, de cele mai multe ori, prin activități educative¹⁵ sau prin publicații de specialitate¹⁶.

Expoziția permanentă nu ar fi completă fără obiectele de artă decorativă europeană. Deși compun o colecție relativ mică (aproximativ 200 de bunuri) acestea sunt variate și de o valoare inestimabilă contribuind esențial la atmosfera destinată a expunerii permanente.

față de cele 4164 de lucrări prezentate în studiul menționat. Inventarul colecției a crescut în aproximativ 10 ani cu 986 de bunuri.

¹³ Vezi: Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ed. Cetatea de Scaun, 2022, 482 p.

¹⁴ Colecția de plăci de gravură are în prezent inventariate 846 de bunuri.

¹⁵ Între anii 2017-2019 oferta educațională a Complexului Muzeal de Patrimoniu Cultural Nord-dobrogean a cuprins „Lección de gravură” și apoi „Atelierul de gravură” (tehnica linogravură) devenit ulterior „Atelierul de linogravură de la Muzeul de Artă”: <https://www.facebook.com/EvenimenteArtaAvramide/posts/pfbid02UYLF7vY8J8HHjRu9Yxnuzc8B5bEUUmzgyPBRWcL-Cr8fYCTaTzEjzYGaufQc4Nm3CI> (accesat în 02.06.2025)

¹⁶ Ana-Maria Dincu, *Plăci de gravură și stampe în colecțiile Muzeului de Artă Tulcea*, Ed. Dobrogea, Constanța, 2016, passim.

Personalități care au marcat activitatea Muzeului de Artă Tulcea

**Ștefan Găvenea la deschiderea
expoziției dedicate lui Constantin
Găvenea, în 2019 (foto 3)**

2.1. Ștefan Teodor Găvenea (n. 11 septembrie 1944, Tulcea)¹⁷

Ștefan Găvenea, fiul pictorului Constantin Găvenea, a fost muzeograf, șef al secției de artă a muzeului tulcean și continuă să fie un artist apreciat¹⁸. A studiat la Institutul Pedagogic (1967-1970) și la Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” din București (1977-1980).

A fost șef al Secției Artă din cadrul Muzeului „Delta Dunării” timp de 15 ani (1973-1988), această postură oferindu-i oportunitatea de a crea primul depozit de conservare a plăcilor de gravură, fiind, de asemenea, inițiatorul în anul 1978, al Salonului Național Anual de Gravură din Tulcea.

În anul 1970 a devenit membru al Uniunii Artiștilor Plastici Filiala Tulcea, al cărei președinte a fost între anii 1975 – 1990. De asemenea a fost și vicepreședinte al UAP România, între anii 1994 – 1997. În calitate de artist a expus în numeroase expoziții personale și de grup în România și în străinătate, a participat la expoziții anuale de stat, la Anuale de grafică, Bienale de grafică, Saloane naționale de gravură organizate la: Tulcea, Cluj, Bacău, Brașov, Baia Mare și la expoziții de artă românească peste hotare, cum ar fi: Trienala internațională de artă (Lublin, 1985) și Expoziția internațională de miniatură (Montreal, 1991). În anul 2004 a fost distins cu Ordinul Meritul Cultural în grad de Cavaler. Lucrări ale artistului se află în patrimoniul muzeelor de artă din Constanța, București, Tulcea¹⁹, Sibiu (Brukenthal), dar și în colecții particulare din România, Germania, Danemarca, Italia sau Franța.

¹⁷ Florica Cruceru, *Artiști dobrogeni: un dicționar și mai mult decât atât*, Ed. Muntenia, Constanța, 2005, pp.290-291.

¹⁸ În anul 2022 (iulie-septembrie) la Muzeul de Artă a avut loc expoziția retrospectivă a artistului, intitulată „Dialog cu Viața”: <https://www.facebook.com/EvenimenteArtaAvramide/posts/pfbid031ZExgGXnQAKH2XHxExSekXVoBLswa8PfMFUfkFSwHUmUovxQbATg77Pamo7LbTUdI> (accesat în 02.06.2025).

¹⁹ În colecția de grafică a muzeului sunt inventariate 56 de lucrări ale artistului.

**Ibrahim Keita - Lansarea Catalogului
„Istoria Colecțiilor Muzeului de Artă” (foto
3A)**

3.2. Dr. Ibrahim Keita²⁰ (31 mai 1949, Conakry, Republica Guineea – 2 martie 2021, Tulcea, România)

Ibrahim Keita a fost unul dintre cei mai cunoscuți și apreciați profesioniști ai Muzeului de Artă Tulcea, activând aici timp de 30 de ani (1984 – 2014). El însuși artist plastic, a fost muzeograf, cercetător științific și șef de secție între anii 1991-1992 și 1999-2010.

Ibrahim Keita s-a născut pe 31 mai 1949, în orașul Conakry, Republica Guineea și a venit în România la vârsta de 25 de ani cu o bursă de studii acordată de guvern. A studiat la Institutului de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” din București și a absolvit în anul 1980, prin susținerea lucrării de Licență în domeniul Arte Decorative – Scenografie. După finalizarea studiilor a lucrat o perioadă în Elveția și apoi a revenit în România, cu repatriție la Tulcea.

În cele trei decenii de activitate în cadrul muzeului, a contribuit activ la îmbogățirea colecțiilor muzeului, în principal cu lucrări de grafică și plăci de gravură. Activitatea sa este legată mai ales de studierea și promovarea graficienilor români contemporani lui, cărora le-a organizat expoziții și pe care i-a promovat inclusiv prin editarea de cataloage și broșuri de artist²¹. De asemenea, Ibrahim Keita este cel care a reorganizat tematic expoziția permanentă a Muzeului de Artă după reabilitarea clădirii, iar în anul 2014 a publicat o lucrare de bază pentru istoria muzeului, intitulată: „Istoria Colecțiilor Muzeului de Artă”, aceasta fiind și teza sa de doctorat.

Ibrahim Keita a fost și membru al Uniunii Artiștilor Plastici Filiala Tulcea, din anul 1983, iar din anul 1994 a fost membru titular U.A.P. România. În anul 2002, Muzeul Național de Artă din București i-a acordat Diploma și Premiul

²⁰ O biografie extinsă poate fi consultată în articolul semnat Daniela Iacoblev-Barău, *Simbioză culturală*, în DobroArt (Anuarul Muzeului de Artă Tulcea) Nr. III/2019, Ed. Academos Edit, Iași, p.113-119.

²¹ În calitate de muzeograf, cercetător și șef de secție a realizat zeci de cataloage de expoziție, pliante sau albume și a publicat numeroase studii în lucrări de specialitate. Listă de publicațiilor poate fi consultată aici: <https://tulcealibrary.ro/keita-ibrahima/> (accesat în 02.06.2025).

național pentru muzeologie „Margareta Sterian”, cea mai importantă distincție de acest fel din țara noastră.

Dincolo de activitatea muzeală și de cercetare, Ibrahima Keita a fost și un profesor²² și grafician apreciat, care a expus în țară și în străinătate și ale cărui lucrări sunt păstrate în colecții publice și private și, bineînțeles, în patrimoniul muzeului²³ căruia i-a dedicat întreaga sa existență profesională.

3. Activități expoziționale și editoriale

Muzeul de Artă Tulcea a avut o constantă activitate expozițională, specialiștii muzeului lucrând activ atât pentru îmbogățirea, cât și pentru expunerea patrimoniului muzeal, concomitent cu promovarea artiștilor contemporani. Astfel, încă din anii '50-'60, au fost proiectate expoziții temporare, dar, odată cu stabilirea sediului muzeal în fostul Conac al Pașei (1982), acestea au devenit o

Expoziția de artă orientală din patrimoniul muzeului - 1999 (foto 4)

Expoziția retrospectivă de grafică Ștefan Iacobescu – 2003 (foto 4A)

Expoziția retrospectivă Marcel Chirnoagă - 2005 (foto 4B)

Expoziția Victor Brauner în Tezaurul Muzeului de Artă Tulcea - 2006 (foto 4C)

obișnuință pentru comunitatea tulceană. Vernisajele erau mereu un prilej bun de socializare, de educare și promovare locală.

Dintre expozițiile cele mai apreciate organizate în perioada de dinainte de ultima reabilitare, este important să menționăm: Expoziția Simpozion Centenar Theodor Aman (1993); Expoziția retrospectivă Emilia Dumitrescu (1993); Expoziția retrospectivă Ileana Micodin (1994); Expoziția retrospectivă Hortensia Masichievici Mișu (1995); Salonul Național de Gravură Tulcea (1998); Expoziția de artă orientală din patrimoniul muzeului (1999); Expoziția studenților

²² La Liceul de Arte „George Georgescu” Tulcea: <https://www.liceuldeartatulcea.ro/> (accesat în 02.06.2025).

²³ În colecția de grafică a muzeului sunt inventariate 12 lucrări ale artistului, iar în colecția de pictură o lucrare.

tulceni absolvenți ai Liceului de Arte „George Georgescu” Tulcea (1999); Concursul Național de acuarelă și gravură „Constantin Găvănea” (2002); Expoziția și Simpozionul „Centenar Alexandru Ciucurencu” (2003) - expoziție realizată în colaborare cu Muzeul Național de Artă al României, Muzeul Municipiului București, Muzeul de Artă Constanța și Muzeul Brăilei; Expoziția retrospectivă de grafică Ștefan Iacobescu (2003); Expoziția retrospectivă de grafică și sculptură Marcel Chirnoagă (2005); Expoziția retrospectivă Tiberiu Nicorescu (2006); Expoziția „Victor Brauner în Tezaurul Muzeului de Artă” (2006); Expoziția de sculptură și desen Nicăpetre (2006); Expoziția de pictură, grafică și obiect Teodor Hrib (2008) și Expoziția Donației Bienalei de Artă Contemporană „Aegyssus” (2009).

150 de ani de Conacul Pașei – 2015 (foto 4D)

Unul dintre cele mai importante evenimente care s-a desfășurat la Muzeul de Artă după reabilitare a fost ceremonia de aniversare a 150 de ani²⁴ de la edificarea clădirii. Cu această ocazie s-a realizat o medalie aniversară care a fost înmănată personalităților culturale ale orașului și oficialităților de la acea vreme.

Patrimoniul în continuă creștere al muzeului a adus cu timpul și o serie de provocări printre care și cea legată de necesitatea restaurării acelor lucrări de artă modernă aflate în pericol eminent de distrugere din pricina vechimii sau a altor factori dăunători. Proiectul „Adoptă o pictură!”²⁵, inițiat în anul 2017 în parteneriat cu Asociația de Dezvoltare Regională „Aegyssus”²⁶, a reușit pe parcursul mai multor ediții, să restaureze 24 de lucrări de pictură și grafică modernă, din patrimoniul muzeului, prin intermediul donatorilor privați, iubitori de artă și de patrimoniu. Fiecare ediție a fost urmată de câte o expoziție de panouri ce ilustrau procesele și tehnicile de restaurare.

²⁴ <https://www.facebook.com/EvenimenteArtaAvramide/videos/1647038842181223> (accesat în 03.06.2025)

²⁵ <https://capitalcultural.ro/adopta-o-pictura/> (accesat în 03.06.2025); https://www.dnews.ro/tulcea-se-lanseaza-colecta-publica-adopta-o-pictura-care-se-va-incheia-in-2020_687186.html (accesat în 03.06.2025); <https://ziare.com/tulcea/stiri-actualitate/o-veste-buna-fondul-cultural-national-sustine-proiectul-adopta-o-pictura-2018-7315768> (accesat în 03.06.2025); <https://artamuzeutulcea.ro/adopta-o-pictura/> (accesat în 03.06.2025).

²⁶ <https://www.facebook.com/asociatiadedezvoltare.aegyssus/> (accesat în 03.06.2025).

Expoziția proiectului Adoptă o pictură (foto 4E)

Una dintre cele mai importante activități pe care le poate realiza un muzeograf, este aceea de a expune patrimoniul. De aceea și în muzeul de artă tulcean a fost inițiat proiectul denumit generic „Arta din Depozit”²⁷, sub umbrela căruia s-au organizat expoziții de artă decorativă europeană și orientală și expoziții de grafică, începând cu anul 2019.

Parterul muzeului a continuat să fie și un spațiu destinat expozițiilor temporare propuse de către artiști contemporani sau expozițiilor - concurs de tipul bienalelor de grafică și de pictură. Dintre acestea, cele mai de succes au fost Bienala Națională de Gravură Contemporană „Danubius” (2014) și Bienala de Artă Contemporană „Aegyssus” (2015). Începând cu anul 2019, alternativ, se organizează: Bienala Națională de Pictură „Alexandru Ciucurencu” și Bienala Națională de Grafică „Constantin Găvenea”²⁸.

Până în prezent, Bienala de grafică „Constantin Găvenea” a avut trei ediții (2020, 2022 și 2024) iar Bienala de pictură „Alexandru Ciucurencu” a ajuns anul acesta la cea de-a patra ediție, cele anterioare desfășurându-se în anii 2019, 2021 și 2023. Aceste două evenimente, deja tradiționale ale muzeului în perioada post-reabilitare, au fost și sunt posibile prin intermediul unui proiect realizat în parteneriat cu Liceul de Arte „George Georgescu” din Tulcea și cu sprijinul financiar al Consiliului Județean Tulcea.

²⁷Primele expoziții din acest ciclu au fost: „Constantin Găvenea –litografii și acuarele” din colecția Muzeului de Artă Tulcea (în 2019 și din nou, în 2025): <https://www.facebook.com/EvenimenteArtaAvramide/posts/pfbid02yewWMHAIgPqQBsvuUhkXLtN9KeyxdnBG1UV4nZgXmJC8EiT2xWZeKktaVM9R9YDGI> și „Accesorii și arme din colecția de artă decorativă orientală a Muzeului de Artă Tulcea”, expoziție la Casa Avramide: <https://www.facebook.com/EvenimenteArtaAvramide/posts/pfbid02kBYQPC3FnKbGg9B94dccSNYgRQINNqQXAX45S1wi5YbhtsGdzLyC7V3eWZUAdKatI> (accesate în 04.06.2025).

²⁸ Prima ediție a avut loc în anul 2020: <https://artamuzeutulcea.ro/bienala-nationala-de-grafica-constantin-gavenea-aduce-la-tulcea-152-de-lucrari-ale-100-de-artisti/> (accesat în 04.06.2025), iar prima ediție a Bienalei de pictură în 2019.

Printre expozițiile de artist sau de colecție organizate după anul 2012²⁹ menționăm: Expoziția retrospectivă Eugeniu Barău (2014); Expoziția retrospectivă de grafică, gravură, plăci de gravură și pictură a artistului Ibrahima Keita „Sincretism și atemporalitate” (2015); Expoziția de pictură Zamfir Dumitrescu (2016); Expoziția de gravură „Imago Mundi” a artistului tulcean Zuzu Caratănase (2016); Expoziția de pictură, grafică, sculptură, ceramică „Peisaj feminin” (2016); Expoziția „Rembrandt – apogeul Artei Gravurii” (2016); Expoziția „The Clown” a artistului tulcean Bogdan Ene (2016); Expoziția personală de pictură și grafică a artistului tulcean Traian Oancea „Trepte” (2017); Expoziția „Caligrafie și pictură chineză” (2017); Expoziția „Dobrogea 140 de ani” a artiștilor plastici membri UAP Tulcea (2018); Expoziția din ciclul „Arta din depozit” – „Constantin Găvenea – Litografii și Acuarele” (2019); Expoziția „Ars Longa”- In Memoriam Viorel Poiată (2021); Expoziția din ciclul „Arta din Depozit” – „Infernul lui Dante. Ilustrat de Marcel Chirnoagă”

Sesiunea națională de comunicări, 2023 (foto 4F)

(2022); Expoziția retrospectivă personală Ștefan Găvenea - „Dialog cu viața” (2022); Expoziția colectivă a taberei artistice „Maliuc 22” (2022); Expoziția colectivă „Eterogen” (2023); Expoziția „Fabrica de gravură Ion Tițoiu” (2023); Expoziția colectivă a taberei artistice Maliuc „Vultur23”(2023), Expoziția din ciclul „Arta din Depozit” - „Gravură franceză din patrimoniul Muzeului de Artă Tulcea” (2024); Expoziția artiștilor tulcenii Adrian Pal, Adrian Pal jr. și Irina Pal - „3 dialoguri cu natura” (2024); Expoziția colectivă a taberei artistice Maliuc „Vultur 24” (2024); Expoziția „Corp Comun.” Vol.2, a artiștilor Magdalena și Bogdan Pelmuș (2025); Expoziția „Interferențe”, a artiștilor Mariea Petcu Chioibaș și Ilie Chioibaș (2025).

Începând cu anul 2020, din cauza crizei sanitare mondiale, parterul muzeului găzduiește Sesiunea Națională de Comunicări „Patrimoniul și educația

²⁹ Profilul de Facebook Evenimente Artă-Avramide (<https://www.facebook.com/EvenimenteArtaAvramide>) alături de pagina Muzeul de Artă și Casa Avramide (<https://www.facebook.com/MuzeuldeArtaCasaAvramide>) conțin postări care au documentat fidel toate evenimentele expoziționale post-reabilitare și reorganizare a Complexului Muzeal de Patrimoniu Cultural Nord-dobrogean. Postări de promovare a vernisajelor, alături de postări cu fotografii de la evenimente sau clipuri video s-au constituit într-o arhivă a tuturor activităților muzeale.

în muzeele de artă”, eveniment ce a debutat în 2017³⁰ la Casa Avramide. În prezent, sesiunea a ajuns la cea de-a noua ediție³¹, pe parcursul anilor fiind unul dintre puținele evenimente dedicate activității muzeale, de conservare, restaurare, educație și marketing muzeal, din țara noastră. Sute de specialiști din țară au participat la cele opt ediții de până acum, aducând prin lucrările publicate ulterior în *DobroArt*³² – Anuarul Muzeului de Artă Tulcea, contribuții importante.

O activitate complementară celei expoziționale este cea de editare de publicații de specialitate, ghiduri, cataloage de expoziție, broșuri și pliante, dintre care menționăm: Catalogul expoziției de grafică Emilia Dumitrescu (1993); Catalogul expoziției de grafică Ileana Micodin (1994); Catalogul expoziției de grafică Hortensia Masichievici Mișu (1995); Catalogul expoziției „Donația Atelierului de Gravură al U.A.P. Galeria Pod” (2000); Albumul „Simpozionul de Gravură Contemporană Românească – 2000”; Catalogul expoziției retrospective Ștefan Iacobescu (2003); Catalogul expoziției retrospective Tiberiu Nicorescu (2006); Catalogul „Plăci de gravură și stampe în colecțiile Muzeului de Artă Tulcea” (2015)³³, „Victor Brauner în colecțiile Muzeului de Artă Tulcea” (2015); „Muzeul de Artă Tulcea - Ghid de vizitare” (2016)³⁴ sau Anuarul Muzeului de Artă Tulcea „DobroArt” (volumele I-VIII, 2017-2025).

³⁰ <https://artamuzeutulcea.ro/patrimoniul-si-educatia-in-muzeele-de-arta-din-romania/> (accesat în 04.06.2025).

³¹ <https://artamuzeutulcea.ro/au-inceput-inscrierile-la-a-noua-editie-a-sesiunii-nationale-de-comunicari-patrimoniul-si-educatia-in-muzeele-de-arta-organizata-la-tulcea/> (accesat în 04.06.2025).

³² Primele șapte numere pot fi consultate și descărcate de aici: <https://biblioteca-digitala.ro/?pub=1154-dobroart-institutul-de-cercetari-eco-muzeale-gavrila-simion-tulcea> (accesat în 04.06.2025).

³³ Poate fi consultat și descărcat de aici: <https://biblioteca-digitala.ro/?pub=1155-catalogul-placi-de-gravura-si-stampe-in-colectiile-muzeului-de-arta-tulcea> (accesat în 04.06.2025).

³⁴ Poate fi consultat și descărcat de aici: <https://biblioteca-digitala.ro/?pub=1157-ghid-de-vizitare-muzeul-de-arta-tulcea-tulcea-fine-arts-museum-visitor-s-guide-institutul-de-cercetari-eco-muzeale-gavrila-simion-tulcea-muzeul-de-arta-tulcea> (accesat în 04.06.2025).

4. Activități educative la Muzeul de Artă Tulcea

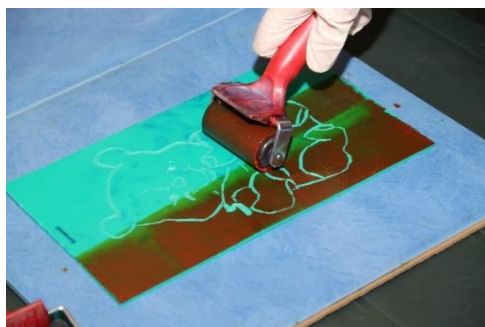
Proiect „Eu nu sunt o copie... Sunt originalul” (foto 5)

Vizită muzeu – aspecte din timpul ghidajului (foto 5A)

Proiectele educative intitulate „Lucrarea lunii”³⁶ și „Eu nu sunt o copie...sunt originalul”³⁷ au fost inițiate în scopul promovării patrimoniului muzeal și al dezvoltării abilităților artistice ale celor interesați. „Eu nu sunt o

Împreună cu activitatea expozițională și cea de cercetare și editare de publicații, activitățile educaționale³⁵ ocupă un loc central în strategia dezvoltată la Muzeul de Artă Tulcea. Orice expoziție și orice publicație reprezintă în sine oportunități de îmbogățire a culturii generale însă, activitățile dedicate educării copiilor, elevilor și adulților, create după nevoi specifice au fost și sunt în continuare, prioritare în spațiul muzeului.

Atelier de linogravură la Muzeul de Artă (foto 5B)

³⁵ În fiecare an, muzeograful cu atribuții în domeniul educației elaborează programe educaționale care formează oferta muzeală adresată unităților de învățământ din municipiul și județul Tulcea. Vezi: <https://artamuzeutulcea.ro/cu-clasa-la-muzeu-ateliere-de-pictura-sau-colaj-si-vizite-educative-la-muzeul-de-arta-si-casa-avramide/> sau <https://artamuzeutulcea.ro/cu-clasa-la-muzeu-activitati-educative-pentru-toti-elevii-la-muzeul-de-arta-si-casa-avramide/> (accesate în 05.06.2025).

³⁶ Lunar, începând din anul 2014, câte un bun cultural din expoziția permanentă a muzeului a fost promovat drept lucrarea sau exponatul lunii. Vezi: <https://www.facebook.com/photo?fbid=1551177061767402&set=a.1504304896454619> (accesat în 05.06.2025).

³⁷ <https://www.facebook.com/photo?fbid=1558253014393140&set=a.1558252131059895> (accesat în 05.06.2025).

copie...” a fost un concurs lunar de creație artistică destinat elevilor și nu numai, desfășurat la parterul muzeului, strâns legat de exponatul desemnat în acea lună drept „Lucrarea lunii”. Concurusul s-a desfășurat consecvent încă de la redeschiderea muzeului (2012) și până în anul 2019.

Expoziții temporare de anvergură, precum „Rembrandt – Apogeul artei gravurii” (2016) au inspirat lecții tematice de muzeu, desfășurate sub forma unor ateliere interactive iar, ulterior, au reprezentat punctul de plecare pentru „Atelierul de linogravură” desfășurat în același spațiu. Alături de ghidajele de specialitate realizate de muzeografi au fost adesea organizate activități complementare, prin care cei implicați au putut aprofunda cunoștințele dobândite. Printre acestea

Proiect Asociația DaDeCe – Muzeul la îndemână
(foto 5C)

menționam atelierelor de colaj precum și programele de activități de vacanță, care au venit să acopere o nevoie constantă a comunității de activități educative pentru copii, pe timpul vacanței de vară.

Cu precădere după reabilitare, muzeul a continuat să ofere activități educative tuturor categoriilor de vizitatori, dar mai ales elevilor din

municipiu și din județ. Fie că a fost vorba despre vizite ghidate, ghidaje personalizate în limbi străine pentru delegații oficiale sau pentru grupuri ERASMUS, sau despre ateliere practice tematice, Muzeul de Artă și specialiștii săi au fost mereu deschiși spre comunitate și nevoile culturale ale acesteia.

Un loc aparte îl ocupă parteneriatul desfășurat cu Asociația DaDeCe (2018)³⁸, prin care cei mici au fost încurajați să exploreze muzeul prin activități de joc și storytelling.

În sprijinul popularizării activităților muzeului s-a dezvoltat, îndeosebi după anul 2020, o strategie de marketing și comunicare digitală³⁹, care a pus

³⁸<https://asociatiadadece.ro/proiect/muzeul-la-indemana/> ;
<https://evenimentemuzeale.ro/eveniment-cultural/tulcea-proiectul-muzeul-la-indeman%C4%83-implementat-de-asociația-dadece-in-parteneriat-cu-institutul-de-cercet%C4%83ri-eco-muzeale-gavril%C4%83-simion/> (accesate în 05.06.2025).

³⁹ Pentru o imagine extinsă a acesteia a se consulta: Alice-Georgiana Fănar, *Consolidarea și dezvoltarea publicului de muzeu prin social-media marketing*, în *MEDICULT – Revista de mediere culturală*, nr. II, decembrie 2023, Ed. Palatul Culturii Iași, pp. 21-37.

Complexul Muzeal de Patrimoniu Cultural Nord-dobrogean pe scena online, cu prezență pe toate rețelele majore de socializare. Crearea de conținut foto-video atractiv a devenit una dintre prioritățile de promovare ale muzeului și colecțiilor acestuia.

Ateliere educaționale 1 (foto 5D-F)

În prezent continuă și proiectele clasice de vacanță: „Vacanța la muzeu”⁴⁰ – atelier de pictură pentru elevii din ciclul preșcolar și primar (inițiat în 2021) și „Cercul de desen”⁴¹, proiect inițiat în vara lui 2024, care s-a bucurat de mare succes, în special în rândul elevilor din ciclul gimnazial.

Printre pachetele educaționale gândite de muzeografia cu responsabilități educative, în prezent se desfășoară activități intitulate: „Istoria artei - de la Theodor Aman la Nicolae Grigorescu”, destinat elevilor din clasele V-XII, „Arta în fragmente”, grupul țintă fiind elevii claselor I-IV și „Arta în alb și negru”, la care se pot înscrie elevii de liceu. Toate aceste activități sunt cuprinse în oferta educațională a complexului muzeal și se adresează școlilor din Tulcea și nu numai.

5. Concluzii

În cei 75 de ani de muzeografie la Tulcea, secția de artă s-a afirmat ca un pilon al identității culturale locale și regionale. Evoluția ei a fost marcată de contribuții esențiale ale unor personalități dedicate, de o extindere constantă a colecțiilor și

⁴⁰ În anul 2021 s-a numit „Arta de...muzeu” <https://www.facebook.com/EvenimenteArtaAvramide/posts/pfbid0jWEBUgseqb31PAdRuz54CvtRx6pobp4aYshDyVA48AKkBQdRbTsMriJVHTVh6AM6l> (accesat în 05.06.2025).

⁴¹ Atelierul de desen a venit să completeze atelierul de pictură pentru cei mici, care se desfășura deja de trei ani la muzeu, oferind posibilitatea celor interesați să învețe tehnici de bază ale graficii: <https://www.facebook.com/EvenimenteArtaAvramide/posts/pfbid02Pc6SXfwEPz8DhV9ApWC74aeCgSYdSfFhp7RytB9wjpkLQhaxZ3U8synNQKyTtg2Vl> (accesat în 05.06.2025).

de o adaptare constantă la nevoile publicului și comunității tulgene. Restaurarea clădirii istorice a Palatului Pașei și reorganizarea expoziției permanente au consolidat poziția instituției în peisajul muzeal național, oferind un spațiu deopotrivă valoros din punct de vedere patrimonial și primitiv pentru vizitatori. Dincolo de rolul său de conservator al patrimoniului artistic, muzeul s-a remarcat și prin dinamismul programelor sale educative și expoziționale. Activități precum bienalele naționale, proiectele „Adoptă o pictură!” și „Arta din Depozit” sau parteneriatele educaționale demonstrează capacitatea instituției de a oferi inițiative relevante pentru comunitate. Implicarea activă în viața culturală a orașului și deschiderea către colaborări interinstituționale au făcut din muzeu un spațiu viu, de dialog și promovare artistică.

Privind spre viitor, continuitatea proiectelor culturale și extinderea colaborărilor cu instituții din țară și din străinătate pot consolida poziția muzeului ca centru regional de promovare a artei contemporane. Digitalizarea patrimoniului⁴², atragerea unui public tânăr și dezvoltarea cercetării muzeale sunt direcții esențiale pentru următorii ani. Beneficiind de o echipă dinamică și de o strategie adaptabilă, Muzeul de Artă din Tulcea îndeplinește toate condițiile pentru a face față provocărilor muzeologiei contemporane și pentru a-și păstra rolul activ în promovarea valorilor culturale autentice.

Credite:

Fotografii: Vasilică-Gabriel Dincu (fotograf, ICEM); Ana-Maria Dincu (conservator grafică, ICEM)

Suport documentare: Jeni Voinea, Florența Gavrila, Laura Guțu (muzeografi, ICEM)

*Fragmente din acest material au fost utilizate pentru realizarea panourilor de promovare dedicate aniversării a 75 de ani de activitate muzeografică la Tulcea.

⁴² În perioada 2019–2021, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrila Simion” Tulcea a participat la proiectul național *E-Cultura: Biblioteca Digitală a României*. În cadrul acestuia, patrimoniul Muzeului de Artă din Tulcea a fost digitalizat într-o proporție semnificativă. După încheierea proiectului, în contextul numeroaselor donații, în special în colecția de grafică, procentul de digitalizare inițial s-a diminuat, întrucât baza de date administrată de UMP nu a mai fost actualizată ulterior. Vezi: <https://www.umpcultura.ro/e-cultura> (accesat în 12.06.2025).

75

Panourile expoziționale ale Muzeului de Artă, create cu ocazia celebrării a 75 de ani de activitate muzeografică la Tulcea (machetare realizată de Camelia Kaim, designer grafic ICEM)

YEARS OF MUSEOGRAPHY IN TULCEA. THE HISTORY AND EVOLUTION OF THE TULCEA ART MUSEUM

Abstract: This paper presents a history of the Tulcea Art Museum, marking 75 years of local museography. It highlights the stages of the museum's establishment, from Grigore Cuculis' initiative in 1949, to historian Gavrilă Simion's efforts to consolidate the collections, to the museum's official opening in 1972 and its relocation to the Pașa Mansion in 1982. The study presents the evolution of the museum's heritage, which includes approximately 8,000 items (paintings, sculptures, graphics, decorative art, icons, and engravings). Special attention is given to the renovation of the building between 2008 and 2012, the modernization of the exhibition circuit, and the expansion of cultural and educational activities. The work pays tribute to two emblematic figures in the museum's evolution: Ștefan Găvenea and Ibrahima Keita, who contributed decisively to its development. The exhibition and editorial activities are also presented, as well as the museum's involvement in the artistic education of the public. Temporary exhibitions, the "Adopt a Painting!" and "Art from the Warehouse" projects, national biennials, and educational workshops are eloquent examples of community involvement.

Keywords: museography; cultural heritage; rehabilitation; museum collections; cultural activities.

Florin MÜLLER*

MIRCEA ELIADE – PROVOCAREA FASCISMULUI

Rezumat: *Implicarea unor intelectuali de marcă ai culturii române în legitimarea teoretică a fascismului a fost și rămâne o temă cu o miză polemică foarte ridicată în dezbaterile actuale. Mircea Eliade se distinge nu doar prin dimensiunile și stilul renescentist al operei sale, dar și prin construirea unor modalități culturaliste și psihologice de raportare și justificare a fascismului. Opera sa publicistică și literară de tinerețe conține numeroase texte în care Eliade se angajează în legitimarea politică și ideologică a fascismului românesc, italian sau chiar german. În publicistica și literatura sa, Mircea Eliade se îndreaptă spre identificarea fascismului cu un tip specific de "revoluție spirituală". Miza studiului de față este prezentarea critică a publicisticii politice a lui Mircea Eliade scrisă spre justificarea Mișcării Legionare și a fascismului italian în cheia "revoluției spirituale". Un interes similar va fi acordat și lămuririi problemei dacă tânărul savant român nu construiește deliberat o imagine distorsionată în raport cu realitatea violentă și anticulturală a fascismului.*

Cuvinte-cheie: *Mircea Eliade, fascism, "revoluție spirituală", Mișcarea Legionară, Italia fascistă, culturalism.*

Analiza conceptuală a sintagmelor de "revoluție fascistă" și "modernitate fascistă" trebuie completată de studiul relației între intelectuali de mare relevanță și "provocarea fascismului". Relevante pentru discuție sunt trei cazuri, emblematice atât pentru dezbaterea publică a anilor '30, cât și pentru dimensiunea culturii românești din anii postbelici¹: Mircea Eliade, Emil Cioran și

* Florin MÜLLER: Prof.univ.dr., Facultatea de Istorie, Universitatea din București, mullerflorin_ro@yahoo.com.

¹ Intenționat nu folosesc expresia de "anii regimului comunist", căci Mircea Eliade și Emil Cioran au creat în contextul, mult diferit, al democrațiilor occidentale, dintre care cea americană fără a fi suferit impactul fascismului sau colaboraționismului, precum cea franceză.

Constantin Noica. Abordarea problematicii relației între intelectuali de factura celor trei amintiți și fascism solicită precauții metodologice diferențiate. Un prim nivel de analiză implică militanți intelectuali precum Vasile Marin, Mihail Polihroniade, George Macrin, Alexandru Cantacuzino, Horia Stamatu. O poziție intermediară este ocupată de Petre P. Panaitescu și Traian Brăileanu, care își construiesc prestigioasa biografie intelectuală în afara atașamentului fățiș față de Legiune. Primii cinci amintiți au rămas exclusiv în istoria politică a Mișcării Legionare (poate cu mica diferențiere în cazul lui Horia Stamatu, cunoscut mai mult specialiștilor în literatură). Activitatea militanților legionari este relevantă pentru dimensiunile ideologiei în măsura în care aceștia au elaborat texte politice, cu un nivel mai ridicat de teoretizare. Relevanța lor pentru cultura română (iarăși cu excepția minoră a lui Horia Stamatu) este practic nulă. Ei aparțin structurii activ-revoluționare a Mișcării Legionare, și nu vreunui grup cultural de prestigiu din anii '30. Ion I. Moța², Vasile Marin³, Ioan Victor Vojen⁴, Alexandru Constant⁵ publică în "Axa", această publicație încetând, prin aceasta, de a fi reprezentativă spațiului cultural. Revista rămâne semnificativă numai pentru ideologia Mișcării Legionare. Mihail Polihroniade, publicist "Axei", militant activ al Mișcării Legionare, încearcă stabilirea unui sens politic mai precis al biografiei lui Mircea Eliade. Militantul legionar, prieten în acea perioadă cu Eliade, critică apolitismul spiritualist pe care-l afișa cu orgoliu Mircea Eliade. Neimplicarea politică a lui Eliade ar fi aparentă, căci acesta, consideră Polihroniade, deja publicase articole în care critica lipsa de solidaritate a unor studenți evrei, bursieri ai statului român, cu "statul național". Polihroniade începe critica antipolitismului lui Eliade tocmai prin afirmarea unui "românism" integrat personalității lui Eliade. Existența "românismului" lui Eliade, caracteristică diferențiată radical de simpla cetățenie

Constantin Noica reîntră în spațiul cultural românesc în anii '60-'70, printr-o serie de opere de certă anvergură filozofică, dar care creditează, parțial, interpretarea sa în grila "naționalismului cultural ceaușist".

² Ion I. Moța, *Excesul de abstracțiune*, în "Axa", anul I, nr. 7, 19 februarie 1933; idem, *Spiritul Genevei*, în "Axa", anul I, nr. 8, 5 martie 1933; idem, *Faza precorporativă*, în "Axa", anul I, nr. 17, 6 septembrie 1933; idem, *Garda de Fier și L.A.N.C.*, în "Axa", nr. 19, 1 octombrie 1933.

³ Vasile Marin, *Națiunea împotriva Statului de import*, în "Axa", anul I, nr. 6, 5 februarie 1933; idem, *Între democrație și statul totalitar*, în "Axa", anul I, nr. 8, 5 martie 1933; idem, *Sfârșitul erei democratice*, în "Axa", anul I, nr. 12, 14 mai 1933; idem, *Sabatul democrației*, în "Axa", anul I, nr. 13, 31 mai 1933; idem, *De la formalismul democratic la naționalismul constructiv*, în "Axa", anul I, nr. 19, 1 octombrie 1933.

⁴ Ioan Victor Vojen, *Moment pre-revoluționar*, în "Axa", anul I, nr. 6, 5 februarie 1933; idem, *Adevărații adversari*, în "Axa", anul I, nr. 7, 19 februarie 1933; idem, *Drumul credinței*, în "Axa", anul I, nr. 8, 5 martie 1933, idem, *Parazitismul intelectualilor*, în "Axa", anul I, nr. 9, 19 martie 1933; idem, *Morala eroică*, în "Axa", anul I, nr. 11, 30 aprilie 1933.

⁵ Alexandru Constant, *Între "homo-economicus" și "zoon-politicon"*, în "Axa", anul I, nr. 6, 5 februarie 1933; *Economia dirijată și statul viitor*, în "Axa", anul I, nr. 7, 19 februarie 1933.

(pe care Eliade ar împărți-o, spune Polihroniade, cu Tudor Teodorescu Braniște, trimitere transparentă la publicistica antilegionară a ziaristului), este însă erodată de stilul aventurist al personalității lui Eliade, de biografia exotică a acestuia (experiența indiană), de incapacitatea lui Eliade de a se fixa într-un tipar cultural-spiritual "românesc", ca sigură garanție a autenticității. Explicația lui Polihroniade indică ostilitatea ideologului și militantului legionar, ca și a Legiunii în general, față de intelectualul izolat în perfecțiunea existenței sale aventuroase, în căutarea unei false autenticități. Erau repudiate de către Polihroniade și Legiune și experiențele spirituale "gratuite", lipsite de miza colectivismului național, orgoliul culturalist, individualist, sofisticat și cosmopolit al intelectualului indiferent față de mizele solidarismului și uniformității totalitare. Un "nucleu rațional" (în sensul definit de Ernst Nolte) exista însă în critica implicită a lui Polihroniade: articolele lui Eliade începeau să aibă miză politică, culturalismul lui Eliade începea să fie conotat de implicații radical-politice. Proximitatea lui Eliade de mediile radical politizate ale revistei "Axa", iar, începând din 1934, ale ziarului "Vremea", indicau imposibilitatea existenței autonome a discursului pur intelectual, invazia mizelor politice, inclusiv la intelectuali care încă nu aparțineau Mișcării Legionare, precum Emil Cioran. Mihail Polihroniade consideră că implicarea politică a intelectualului nu este doar obligatorie, dar și recognoscibilă prin notorietatea acestora.⁶

Aceste precizări impun concluzia stabilirii unor repere metodologice în evaluarea relației dintre Eliade, Cioran și Noica și Mișcarea Legionară: cei trei sunt emblematici ca lideri ai tinerei generații intelectuale a anilor '20-'30; opera lor se construiește, în esența sa, ca tip de producție culturală, fără conotații

⁶ Mihail Polihroniade, *Românismul d-lui Mircea Eliade*, în "Axa", anul I, nr. 19, 1 octombrie 1933: "Românism înseamnă însă o atitudine conștient conformă cu interesele și aspirațiile acestui neam. Și în acest sens noi credem că d. Mircea Eliade are o asemenea atitudine, pe când d. Tudor Teodorescu-Braniște, colegul său în calitatea sa inalienabilă, imprescriptibilă și imuabilă de român, n-o are... În al doilea rând d. Mircea Eliade susține că experiențele, cultura, autenticitatea și aventurile d-sale i-au <<limpezit substanța etnică>>. Foarte frumos! Nici noi n-am susținut contrariul. D. Mircea Eliade a experimentat, s-a cultivat, s-a afundat în autenticitate, a voiajat și după toate aceste peregrinări valoroase fără îndoială-și-a limpezit-substanța etnică și-a început să vadă just și să exprime just datele problemelor românești. Este ceea ce am numit noi românism, adică atitudine conformă cu interesele și aspirațiile românești. Aa, vrea să ne dea a înțelege d Mircea Eliade că d-sa n-a ancorat definitiv în realitățile românești, și că își va relua strălucitoarea carieră de fluture intelectual, sburând cu elan, cu patos și cu artă neprețuită, din experiență în experiență, din aventură în aventură și din autenticitate în autenticitate? Noi am prevăzut și această eventualitate... Ne întrebăm însă dacă o nouă <<aventură>> va contribui la accentuarea notei de seriozitate pe care d. Mircea Eliade a început să și-o însușească de curând". Este imposibilă evitarea unei implicări politice, spune Polihroniade, iar Mircea Eliade a făcut deja acest pas prin anticomunismul manifestat față de studenții cetățeni români, care sunt etnic evrei și susțin "revizuirea tratatelor".

politice imediate; reprezentativitatea lor actuală în cultura românească este dată de anvergura intelectuală a operei de filozofie și istorie a religiilor. Transferul prestigiului cultural în direcția fascismului este ilicit din punctul de vedere al obiectivității analizei, transformă radicalismul fascist într-o realitate prestigioasă cultural, marcată de valori recunoscutibile într-o zonă lipsită de riscurile descalificării politice. Suprapunerea planurilor cultural-ideatice cu cele strict politice indică o procedură ideologică, impunerea unui nou tip de gândire totalitară. Separarea obligatorie a sferei "capitalului cultural" de activismul politic, mai cu seamă de cel totalitar, nu se justifică însă la modul absolut. Producția intelectuală, sub forma analizelor erudite de istoria și filozofia religiei, a literaturii, conține subtextual [și] potențialitatea unui angajament politic, sau, în unele situații, profilarea unei atitudini politice mascate în "obiectivitatea" sau "estetica" textului cultural. În sistemele comuniste conflictele, tensiunile, discursurile imposibil de pronunțat în sfera publică se transmit, și sunt sublimite, prin limbaje codificate cultural, relativ ușor inteligibile de către grupuri intelectuale și politice diversificate.

Este evidentă, în cazul lui Eliade, Cioran și Noica, existența în interiorul operei a unor texte publicistice cu impact politic, mai ales după 1933, a unor pasaje în lucrări mai ample, în care se regăsesc justificarea, susținerea, promovarea ideologiei naționaliste, antisemite, sau de-a dreptul fasciste.

Mizele dezbaterii cu privire la intersecția dintre operele celor trei intelectuali amintiți și fascism sunt foarte ridicate, în primul rând din cauza prestigiului acestora (încă din perioada tinereții acestora), cât și a faptului că suprapunerea cu fascismul ar conduce la ideea validității și prestigiului intelectual indubitabil al acestuia. Fascismul asimilează, totodată, o serie de teme/concepte care sunt curente în viața intelectuală interbelică, din întreaga Europă; se regăsesc, asimilate în fascism, limbaje culturale care includ autenticitatea, voluntarismul, experiența limită, vocația constructivă, refuzul alinierii, sau, dimpotrivă setea de incluzivitate, de masificare, elanul vital, decadența, ratarea, spiritualitatea ca normă existențială, revoluția ca act pur și spiritual, refuzul materialismului și al raționalismului cartezian. Suprapunând câmpul cultural celui politic, provocăm nu doar desfigurarea operei culturale, dar și transferul ilicit de prestigiu intelectual către fascism. Este o situație similară statutului unor intelectuali germani și italieni precum Martin Heidegger sau Giovanni Gentile. Publicarea *Caietelor negre*, în cazul filozofului german, a resuscitat nu doar tema mai veche a perioadei rectorale, dar și aceea mult mai marcată politic a existenței unui antisemitism peren în opera acestuia⁷. Nu există o unanimitate de păreri cu

⁷ Martin Heidegger, *Autoafirmarea universității germane. Interviu cu revista "Der Spiegel"*, traducere, note, anexe și comentarii de Vasile Muscă și Alexandru Boboc, Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2015; literatura de specialitate este însă mult mai vastă: Donatella Di Cesare, *Heidegger*

privire la raportarea/dependența lui Mircea Eliade la/de fascism. Daniel Dubuisson consideră că există o identitate între opera lui Mircea Eliade și ideologia, în sensul cel mai general al cuvântului, Mișcării Legionare și fascismului⁸. Cercetătorul francez apreciază că opera lui Mircea Eliade este străbătută în întregime de o abordare hermeneutică radical naționalistă, fascistă, antisemită, de exaltare a ontologiilor primitive; în același timp, opera lui Eliade ar fi încărcată de un fond de iraționalitate, dependentă de toată mentalitatea iraționalistă a anilor '30, ar exalta primitivismul, anti-creștinismul, nu și-ar pune problemele tradiției iudeo-creștine ale Europei. Astfel de acuze radicale vor trebui evitate, o direcție metodologică mai coerentă fiind aceea care consideră că, de fapt, abordarea problematicii autenticității, a generațiilor, a militantismului politic, a transformării radicale a individului, a jertfei, reprezintă mai curând teme de interes cultural, miza politică a acestora fiind, cel mult, secundară.

Cea mai bună procedură metodologică ar fi aceea a stabilirii relației exacte între conținutul intrinsec al operei sau al articolelor politice, ideologia mai amplă a Mișcării și sensul general cultural-politic al epocii. Cu alte cuvinte, cea mai bună abordare teoretică ar fi aceea care caută să stabilească locul exact în curentul ideologic dominant al Mișcării al unor intelectuali precum Mircea Eliade, Emil Cioran sau Constantin Noica. Nu înseamnă că va trebui abolită o lectură critică a textelor pur politice ale celor trei autori amintiți și/sau că va fi adoptată o atitudine de conciliere/indiferență/ocultare față de funcția politică a acestora. Contribuții pur ideologice, persistent favorabile Mișcării Legionare există în operele tuturor autorilor amintiți.

Un alt traseu ar fi acela al stabilirii motivației redactării și publicării unor articole cu o funcție politică evidentă. În acest caz, problematica care ar trebui abordată este aceea dacă nu cumva cei trei autori caută să producă o breșă în interiorul câmpului cultural dominant, iar radicalismul lor, care este și al generației anilor '30, nu reprezintă o formă foarte concretă, dar legitimă, de protest față de mainstream-ul cultural-politic. În cazul lui Mircea Eliade exterioritatea, marginalitatea față de curentul principal cultural sunt ipoteze de lucru puțin probabile. Mircea Eliade, în mod evident, este un lider de generație al anilor '30 și, ca atare, pe cale de consecință, nu se poate vorbi, în chip autentic, de o revoltă a unui marginal față de curentul principal, el însuși fiind, de fapt, un

and the Jews. The Black Notebooks, Polity Press, 2018, Pierre Bourdieu, *Ontologia politică a lui Martin Heidegger*, Cluj-Napoca, Tact, 2015 [1988].

⁸ Daniel Dubuisson, *Mitologii ale secolului XX: Dumézil, Lévi-Strauss, Eliade*, Iași, Polirom, 2003; amplitudinea criticii non-academice este mult mai mare în altă lucrare a aceluiași autor: *Impostures et pseudo-science. L'oeuvre de Mircea Eliade*, Presses Universitaires du Septentrion, 2005; în ambele lucrări lipsește o minimă obiectivitate și eleganță academică față de autorul "cercetat"; cele mai dure accente în *Mitologii* sunt tot la adresa lui Mircea Eliade.

intelectual care generează curente de opinii, solidarități și ostilități, în același timp.

Este adevărat că atât Mircea Eliade, cât și Emil Cioran și Constantin Noica (ultimul mult mai puțin), formează un bloc relativ unitar al protestului împotriva unei culturi (în particular a unei literaturi și filozofii) de factură raționalistă, dependentă de cultura filozofică a secolului XIX, cultură pe care cei trei intelectuali o contestă într-o formulă excesivă. Protestul, cu deosebire cel al lui Mircea Eliade, se adresează "academismului" intelectual, exceselor raționalismului și pozitivismului; acest protest nu adoptă forma anarhistă a lichidării sau necunoașterii⁹. Revolta este cu atât mai ambiguă în cazul lui Noica, tânărul filozof publicând o serie de lucrări în cheie pur academică despre Descartes, Leibniz, Spinoza, Kant¹⁰, clasici ai modernității filozofice.

În același timp va trebui avută în vedere și ipostaza pierderii statutului simbolic al produselor culturale și activității intelectualului în general, în fața creșterii importanței factorului politic sau/și prestigiul prosperității materiale. În România interbelică se produce prăbușirea statutului intelectualului clasic în raport cu factorul pur politic, cu statul și omul politic¹¹. Faptul că o serie de intelectuali de anvergură merg către legitimarea dictaturii regale, confirmă teoria decadenței statutului lor inițial, conștientizarea prăbușirii valorice a statutului intelectualului clasic¹². Acest intelectual nu mai este mulțumit cu poziția pe care o ocupă în societate și caută dublarea prestigiului său intelectual de unul public și material.

⁹ Eliade, chiar în anii maturității târzii, rămâne, spre exemplu, un admirator al realismului balzacian. În anii tinereții, antiiorghismul său este cultural-estetic, tânărul revoltat admirând poligrafia polihistorului sau opera necunoscută suficient a lui Bogdan Petriceicu Hașdeu. În nici unul dintre cele trei cazuri amintite nu se poate vorbi despre o revoltă a necunoașterii, sau împotriva cunoașterii.

¹⁰ Constantin Noica, *Concepte deschise în istoria filosofiei la Descartes, Leibniz și Kant*, București, Institutul de Arte Grafice "Bucovina" Torouțiu, 1936, idem, *De Caelo: încercare în jurul cunoașterii și individului*, București, Vremea, 1937, idem, *Două introduceri și o trecere spre idealism: cu traducerea primei introduceri kantiene a "Criticei Judecării"*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943.

¹¹ Este un punct de vedere creditat și de Lucrețiu Pătrășcanu în *Curente și tendințe în filozofia românească*.

¹² Nici acest punct de vedere nu trebuie absolutizat; cele mai concludente cazuri de intelectuali care își amplifică exponențial vizibilitatea publică, prin adoptarea unor atitudini/funcții de activism politic, în a doua jumătate a secolului XIX sunt criticul literar Titu Maiorescu și tânărul (pe atunci) istoric Nicolae Iorga. Integrarea intelectualilor de marcă în fenomenul militantismului politic nu este atât de evidentă până la primul război mondial, poate cu excepția, relativ minoră, a unor texte de conjunctură. Ion Bănu, Ioan Bogdan, Dimitrie Onciul, Vasile Conta, chiar clasicii literaturii moderne române, nu pot fi considerați militanți politici. Poate cei care fac constant publicistică politică pot fi asimilați categoriei de intelectuali interesați de mizele politice ale timpului lor.

Fascismul reprezintă, pentru un segment considerabil de intelectuali neintegrați sau insuficient asimilați de sistemul funcțiilor de stat, un loc favorabil consumării energiilor politice, [re]valorizării statutului inexistent sau incert. Fascismul este văzut de către un grup de intelectuali marginali în epocă, (și) ca un factor emergent în politica românească, ca un vehicul al repoziționării sociale, ca un mijloc de găsim a unei noi identități opuse prezentului și curentului dominant social-politic. Este adevărat că mișcările culturale de "regenerare" favorabile fascismului sunt sincrone în timp cu perioada de creștere a acestuia. Mișcarea Legionară semnifică, pentru aderenții ei, un mijloc, o forță politică capabilă să asigure saltul, transformarea în sens pozitiv a statutului social. Revolta antisistem, în cazul celor trei intelectuali amintiți, ia forma aderenței/adeziunii la fascism, se prezintă ca o revoltă în acord cu spiritul timpului, în condițiile în care, politica dominantă prodemocratică este mai curând în reflux. Aceștia (Eliade, Cioran, Noica) rămân însă în afara nucleului dur al militanților intelectuali, inclusiv al acelor integrați profesional și cu realizări livrești consistente, precum Traian Brăileanu și Petre P. Panaitescu.

Discutând din punct de vedere strict contextual, atitudinea lui Eliade față de Mișcare va trebui să observăm că acesta se raportează inițial (până în decembrie 1933) indiferent, și chiar ostil, față de orice fel de angajament politic. Opțiunea biografică paradoxală, experiențele intelectuale autentice, radicale, puternic personalizate, țin mai curând de modele culturale exotice (tradiția spirituală a Indiei), sunt orientate către valorificarea intelectuală a filozofiei Renașterii sau către cunoașterea lucrărilor erudite de istoria religiilor publicate în Italia. În același timp, conjunctural, Mircea Eliade are un interes concret și un spirit de observație deosebit față de realitățile fascismului italian. Spiritul său de observație față de lumea italiană îl conduce către debateri foarte pasiona(n)te cu istorici italieni ai religiilor și, totodată, cu cel mai important filozof oficial al Italiei fasciste, Giovanni Gentile¹³. În discuția cu tânărul erudit român, filozoful italian își exprimă ostilitatea față de Benedetto Croce și față de alte nume invocate în discuție, fără ca Eliade să se angajeze într-o polemică deschisă cu interlocutorul său¹⁴. Totodată, Eliade, în „Cuvântul”, nu ascunde opțiunile antifasciste ale interlocutorilor săi, făcându-le cunoscute opiniei publice românești, dar și celei italiene, lucru care atrage anchete ale OVRA¹⁵, precum și o ruptură temporară cu

¹³ Hervé A. Cavallera, *L'immagine del fascismo in Giovanni Gentile*, Lecce, Pensa Multimedia, 2008.

¹⁴ I-ar fi fost și foarte greu lui Eliade să facă față unei discuții în contradictoriu, cu Giovanni Gentile, pe teme precum filozofia lui Croce sau situația culturii, filozofiei italiene a anilor '20.

¹⁵ Poliția politică italiană; Mircea Eliade amintește antifascismul interlocutorilor săi (desigur, cu excepția lui Giovanni Gentile) precum Ernesto Buonaiuti ("Îl întrebam ce crede despre fascism și Buonaiuti mi-a răspuns că până acum el n-a avut dificultăți, căci Mussolini persecută pe antifasciști, dar tolerează pe apolitici. Or el, Buonaiuti, n-are o activitate politică, ci numai

unul dintre interlocutorii lui Eliade și autorul interviului. Mircea Eliade se afla într-o poziție ingrată, aproape de demascarea antifascismului unora dintre interlocutorii săi, creându-le acestora o situație foarte dificilă. Eliade optează, până la sfârșitul anului 1933, pentru o poziție neutrală față de dictaturi în general, și indiferență față de Mișcare. La începutul lui octombrie 1933 este criticat, în "Axa", de către unul dintre foștii săi colegi de liceu și prieten în același timp, Mihail Polihroniade. Acesta îi atrage atenția asupra faptului că preocupările sale ar fi îndepărtate de spiritualitatea românească, de problematica culturii românești. Eliade răspunde acestor digresiuni, stabilind o conexiune între preocupările sale de teoretician al spiritualității indiene și fondul arhaic românesc.

Primul semn categoric al opțiunilor politice ale lui Eliade este reprezentat de momentul alegerilor parlamentare din decembrie 1933, sub forma unui text foarte scurt, prin care tânărul intelectual condamnă represiunile guvernului liberal Duca împotriva Legiunii. Textul este publicat în revista „Axa”, ce se transformase într-un mijloc de propagandă al Mișcării: "Dizolvarea <<Gărzii de Fier>> este un fapt politic, și ca atare judecarea lui depășește răspunsul scurt pe care vreau acum să-l dau. Dar modul cum s-a realizat această dizolvare barbaria exercitată atât de exasperant și de stupid-asupra unor tineri care n-au altă vină decât aceea de a aparține unei grupări tinerești-îmi repugnă. Nu știu dacă aceasta e politică sau nu. Știu numai că e ceva barbar și inuman"¹⁶. Faptul că Mircea Eliade condamnă

una religioasă și culturală. Dar, evident, a adăugat zâmbind, n-avea nici o simpatie nici pentru Mussolini, nici pentru fascism. În marea mea naivitate, am tipărit și mărturisirile acestea în interviu. Ernesto Buonaiuti a fost anchetat de Poliția politică"; "Gafa s-a repetat, cu consecințe mult mai grave, cu Vittorio Macchioro...directorul Muzeului de Antichități...Mi-a vorbit mai ales despre neopăgânismul pe care îl reprezenta fascismul, deplângând că Biserica nu ia o atitudine fățișă împotriva acestei teribile apostazii. Evident, am descris într-un articol vizita la Macchioro, redând esențialul convorbirii noastre. N-am uitat nici observațiile lui antifasciste. Cum nu erau decât obiecții ideologice și critici obiective, îmi închipuiam că nu vor supăra pe nimeni...A fost imediat anchetat. Indignat de indiscrețiile mele, Macchioro a declarat că abia mă cunoaște, că n-a spus nimic din tot ce-i puneam eu pe seamă, că, probabil, confuzia a pornit din insuficiența mea cunoaștere a limbii italiene", în: Mircea Eliade, *Memorii (1907-1960)*, București, Humanitas, 1991, pp. 136-139.

¹⁶ *Câteva opinii despre Dizolvarea Gărzii de Fier*, în "Axa", nr. 24, 23 decembrie 1933; pe același subiect s-au mai pronunțat, mult mai angajat și virulent: Dragoș Protopopescu ("Țara are prea mult sânge și prea puțini bani. S-a făcut atunci o elementară tocmeală: dați-ne voi bătrâni bancheri franco-evreo-masoni banii voștri și vă dăm noi sângele nostru tânăr. Bărbile puchinoase au rânit, mâinile subțiate de zimți s-au frecat, gâtleejurile răgușite au gâlgăit de bucurie; și ca să ne păsuiescă, încă trei luni, sau cel puțin până după alegeri, creditorii străini s-au ales cu cele mai frumoase și tinere trupuri legionare, ca din coasta lor să se sfărtece cu baioneta românească litra de carne respectivă"), Nicolae Roșu ("Dizolvarea Gărzii de Fier este ultima zvârcolire neputincioasă a unui regim intrat în agonie. După aceasta, vine moartea. Închisoarea este cea mai bună școală a mișcărilor revoluționare. Acolo, între zidurile reci, se

actele vexatorii ale guvernului față de Mișcare nu semnifică, în mod automat, o înregimentare politică. O asemenea atitudine poate fi citită și în grila protestului față de agresiuni/violențe politice. Cu toate acestea, Eliade începe, într-o manieră mai constantă, să publice articole foarte ușor identificabile ca fiind solidare cu fascismul în general, sau cu Mișcarea Legionară în special (anii 1936-1937). Unul dintre aceste articole este intitulat *Meditație asupra arderii catedralelor*¹⁷. Aici autorul face câteva comparații între situația minorității evreiești din Germania și cea politică și religioasă din Spania și din Rusia. Pentru Eliade, faptul că una dintre cele mai mari sinagogi din Germania continuă să-și păstreze impozanța în centrul Berlinului, este un indicator al situației că Hitler, în ciuda politicii sale antisemite, nu a dezlănțuit instinctele telurice ale nazismului împotriva minorității evreiești. În contrast, bisericile creștine erau distruse de republicani și de comuniști, preoții și călugării erau executați; iar în Rusia, după cifrele "lor", spune Eliade, numărul morților trecuse de 1 milion. Eliade scrie acest articol făcând trimitere la o situație relativ exactă din Germania, în sensul că, într-adevăr, nu se produsese pogromul din noiembrie 1938. În același timp, însă, nu ia în discuție legile rasiale de la Nürnberg și nu face nicio referire la actele de violență ale SS și ale SA, din perioada ianuarie 1933-iunie 1934¹⁸.

În contextul violenței revoluțiilor comuniste, Mircea Eliade observă că toate revoluțiile din România au fost revoluții "în familie", rasiale, în interiorul poporului, românești - „dezrobirea robilor țigani, secularizarea averilor mănăstirești, reforma agrară, etatizarea bogățiilor subsolului”, acțiuni care, într-adevăr, reprezentau o politică de reformare non-violentă a statului român. Aceste "revoluții în familie" nu puteau fi identificate sub nicio formă cu o revoluție violentă. Eliade proceda astfel tocmai pentru a aduce în discuție anormalitatea comunismului. El publică și articole de factură pur naționalistă, integrabile ideologiei politice a unor partide precum LANC, Frontul Românesc, sau Partidul

călesc caracterele și se întărește râvna de a lupta mai departe; sau, dimpotrivă, cu aceasta neofiții amuțesc, și oportuniștii trec de cealaltă parte a baricadei... O mișcare revoluționară care întârzie în dezvoltare și nu exploatează toate momentele tactice, își ratează victoria finală - vezi Boulangismul. Un compromis cu ideile, cu partidele sau cu oamenii democrației, constituie o alterare de substanță și o zădărniciere inutilă. Independența sau ostilitatea față de monarhie, când statul nu are niciun echilibru, este o infamie... Mai mult decât violența împotriva autorității statului democratic, cred că este justificată o altă violență. Valorific sensul moral și dinamic al violenței soreliene, pentru a zgudui conștiința adormită a burgheziei românești și a pune în circulație o nouă energie revoluționară... Revoluția pregătită de Garda de Fier trebuie să rezolve radical problema statului român, cu alte cuvinte, a unei națiuni conștiente, organizate și dinamice").

¹⁷ Mircea Eliade, *Meditație asupra arderii catedralelor*, în "Vremea", an X, nr. 7474, 7 februarie 1937, p. 3, apud "Dosarul" Mircea Eliade V (1936-1944). Jos Farsa! Partea a doua. Cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, București, Curtea veche, 2001, pp. 230-234.

¹⁸ Cu destule cazuri de criminalitate politică și înainte de "Machtergreifung".

Național Creștin (din 1935). Unul dintre aceste articole este *Piloții orbi*¹⁹. Eliade condamnă "lipsa instinctului statal" la nivelul politicianilor români. Când vorbește despre "instinct statal", Eliade se referă la incapacitatea guvernanților din România anilor '30 de a asigura preeminența elementului românesc pe întreg teritoriul țării. Un astfel de articol nu reprezintă, în sine, identificarea autorului cu un proiect politic revoluționar specific Mișcării Legionare. Mircea Eliade are în vedere, în acest articol, permisivitatea guvernului român față de dinamica demografică, economică, socială a minorităților naționale. Eliade prezintă un tablou apocaliptic al "expansiunii" minorităților din România. El invocă negativ toate minoritățile din țară (inclusiv pe cele ortodoxe), considerând că acestea se dezvoltă parazitare pe "substanța etnică" românească. Spre exemplu, sașii și șvabii, deși demonstau un grad de solidaritate cu statul român, au fost câștigați de partea minorității maghiare. Totodată, blocul minorităților slave ortodoxe, format din ruteni, ruși și bulgari, a apăsător de la Nord și Sud asupra populației românești, cu deosebire în Dobrogea și Basarabia. Eliade este revoltat de faptul că guvernele românești n-au folosit în politica de colonizare pe macedoromâni, singurii capabili să răspundă bulgarilor „la cuțit cu toporul și la insulte cu carabina”. În esență, articolul este mai curând consonant cu ideologia antiminoritară a partidelor radicale naționaliste din România, putându-se face trimitere mai exactă la Frontul Românesc și la Partidul Național-Creștin, decât la Mișcarea Legionară. Atât Frontul Românesc, cât și Partidul Național-Creștin erau, dat fiind naționalismul lor "de stat", partide sistemice, ostile "revoluției naționale", antidemocratice a Mișcării Legionare.

Articolul care demonstrează cel mai categoric identificarea lui Mircea Eliade cu Mișcarea Legionară este un răspuns la o anchetă a revistei „Buna Vestire”, pusă sub titulatura „De ce cred în biruința Mișcării Legionare”²⁰. Eliade își definește încrederea în biruința Mișcării Legionare prin convingerea în destinul neamului românesc. "Credința în destinul neamului românesc" este completată de cea în libertate, în dragoste, în sensul creștin al cuvântului. Paternitatea acestui articol a fost negată de autor. Maniera în care exprimă Eliade solidaritatea sa cu Mișcarea Legionară indică evaluarea acesteia ca fiind, mai curând, o mișcare profund creștin-spiritualistă, de renaștere morală. În acest articol, Eliade dezvoltă o ipoteză personală, o viziune ideală/idealizată asupra Mișcării, văzută ca o forță primordială spirituală, ascetică, mistică, care vizează, mai curând, „împăcarea românilor cu Dumnezeu” decât o victorie politică la nivelul anilor '30. Pentru el,

¹⁹ Mircea Eliade, *Piloții orbi*, în "Vremea", nr. 505, 19 septembrie 1937, p. 3, apud "Dosarul" Eliade V (1936-1944). *Jos Farsa! Partea a doua*, pp. 241-248.

²⁰ *De ce cred în biruința Mișcării Legionare-Răspunsul d-lui Mircea Eliade*, în "Buna Vestire", anul I, nr. 244, 17 decembrie 1937, apud *Ideea care ucide Dimensiunile ideologiei legionare*, București, Editura Noua Alternativă, 1994, pp. 283-286.

Mișcarea reprezintă un vehicul istoric al transformării interioare a omului, pe canoanele creștinismului.

În realitate, însă, Mișcarea Legionară nu se prezintă pe sine însăși ca fiind în manieră totală o mișcare de tip creștin, ce încearcă să pună în practică/să realizeze ceea ce ar fi fost vocația Bisericii Ortodoxe. Eliade construiește o lectură "spiritualistă" cu privire la Mișcarea Legionară. O asemenea lectură rămâne un reper în gândirea autorului, fiind reiterată atunci când acesta își scrie memoriile. Descriind adeziunea sa la Mișcare, el discută despre aceasta ca având "o structură mistică". El precizează în *Memorii* că nu credea în vocația politică a lui C. Z. Codreanu și nici în șansa politică a generației sale:

"Nu știu cum va fi judecat de istorie Corneliu Codreanu. Fapt este că patru luni după fenomenalul succes electoral al mișcării legionare, șeful ei se afla condamnat la 10 ani de temniță grea, iar după încă cinci luni era executat. Evenimente care mi-au reconfirmat că generația noastră nu are destin politic...mișcarea legionară avea structură și vocație de sectă mistică, iar nu de mișcare politică."²¹

Eliade mai publică câteva materiale în care identifică elita politică a Gărzii cu o elită nouă, aristocratică, care are vocația religiosului, a mântuirii de tip creștin, contrapunând această elită celei de tip democratic. Totodată, publică și un articol despre funcția spirituală și profilul interior al militanților legionari Ion Moța și Vasile Marin. El observă diferențele de atitudine între cei doi; recunoaște o vocație religioasă a lui Moța și una intelectuală, deosebită în cazul lui Vasile Marin. Despre amândoi, însă, cu ocazia morții și a înmormântării lor, s-au publicat o serie de articole favorabile. În vara anului 1938, Mircea Eliade este arestat²².

În afara articolelor respective, în care își exprimase solidaritatea față de Mișcare, el își mai precizează o serie de opinii favorabile Legiunii, ostile democrației și rezistenței militare poloneze în septembrie 1939. Acestea parvin opiniei publice prin jurnalul lui Mihail Sebastian²³. Acesta publicase, în 1934,

²¹ Mircea Eliade, *Memorii. Recoltele solștiului*, volumul II (1937-1960), ediție îngrijită de Mircea Handoca, București, Humanitas, 1991, pp. 26, 30.

²² *Ibidem*, pp. 13-47.

²³ Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*, București, Humanitas, 2002, pp. 231-232; Mihail Sebastian dezaprobă însă spectacolul "atroce, umilitor, deșănțat" al represiei antilegionare declanșate imediat după asasinarea lui Armand Călinescu, la 21 septembrie 1939; idem, *Jurnal 1935-1944*, pp. 233-234; despre concepția lui Mircea Eliade asupra Mișcării Legionare și a parcursului său biografic în/alături de aceasta, inclusiv despre episodul lagărului de la Miercurea Ciuc, de văzut Mircea Eliade, *Memorii. Recoltele solștiului*, volumul II (1937-1960), p. 24.

romanul *De 2000 de ani*, în care discutasese relația între românitatea unui evrei și necesitatea sau obligativitatea ca evreitatea sa structurală să fie recunoscută, să erupă în fața unei românități mai curând indiferente. Romanul suscitase o serie de discuții în spațiul public românesc, mai ales plecând de la prefața pe care Nae Ionescu o scrisese chiar la cerința lui Sebastian. În esență, teoria lui Nae Ionescu era că evreul trebuie să sufere, recunoaștere ontologică a obligativității damnării evreilor în istorie. Nae Ionescu nu rezolvă din punct de vedere teologic problematica condamnării evreilor pe baza deicidului. El spune că, de fapt, din punct de vedere metafizic, evreul este condamnat la suferință, o situație ce vine aproape din exteriorul creștinătății. Evreul a[r fi] fost incapabil să recunoască natura divină a lui Iisus, fapt ce ar fi provocat antisemitismul.

Mircea Eliade intervine, în această dezbatere, cu o opinie diferită de cea a lui Nae Ionescu, și consideră că, din punct de vedere teologic creștin, nu rezultă de nicăieri faptul că evreul ar fi condamnat în eternitate, că mântuirea evreului ar fi imposibilă:

"D. Nae Ionescu a evitat soluțiile comode. A refuzat, adică, să spună: Jidani sau Huligani-și să rezolve problema, fie repetând argumentele antisemite, fie argumentele umanitariste, democratice și celelalte. D. Nae Ionescu, ca și Mihail Sebastian, a observat că Evreul suferă. Și a încercat să arate cauzele pentru care suferă. Și pentru care va suferi până la sfârșitul lumii. Lucrul acesta ar părea, la prima vedere, foarte firesc. Dacă D-ta evreu constăți în romanul d-tale că evreii suferă - cum aş putea eu, prefațator, să spun altfel? Numai că, mi se pare că din punctul de vedere al filosofiei creștine pe care îl păstrează d. Nae Ionescu în a doua parte a prefeței-nu se putea spune un asemenea lucru. Mihail Sebastian, evreul Mihail Sebastian, o poate spune în suferința lui, în deznădejdea lui mai ales. Dar un creștin, un teolog creștin, nu poate cădea în păcatul deznădejdiei, nu poate afirma universalitatea destinului de suferință al lui Israel...Care sunt obiectiile pe care îndrăznim să le aducem aici profesorului nostru d. Nae Ionescu? Le putem rezuma în două puncte: 1) trecerea de pe planul filozofiei istoriei pe cel al teologiei (adică, trecerea de la structuri la spiritualitate universală); 2) afirmarea certitudinii că Iuda trebuie să sufere **la infinit** (sublinierea lui Mircea Eliade) pentru că a tăgăduit pe Mesia (adică, o greșeală contra **nădejdiei**, complicată cu greșeala mai gravă, contra libertății Grației). Dar, amândouă aceste obiecții se referă la dialectica d-lui prof. Nae Ionescu, și nu la <<antisemitismul>> său, care nu există în prefață. Greșeala d-lui prof. Nae Ionescu, dacă poate fi numită astfel, este de natură pur filosofică"²⁴.

²⁴ Mircea Eliade, *Judaism și antisemitism Preliminarii la o discuție*, în "Vremea", anul VII, nr. 347, 22 iulie 1934.

Polemica amplă suscitată, în mediile cultural-ideologice, mai ales de *Prefața* lui Nae Ionescu la romanul *De 2000 de ani* nu este o parte directă a "teoriei politice" a Mișcării Legionare; punctele de vedere exprimate de Mircea Eliade, cu acest prilej, față de textul lui Nae Ionescu, nu epuizează ideologia "cultural-politică" a lui Mircea Eliade față de problema evreității sau de aceea a antisemitismului. Centrul de greutate al deconstrucției, de către Mircea Eliade, a antisemitismului teologic al *Prefetei* este tocmai infirmarea caracterului antisemit al acesteia. Nae Ionescu ar face, eronat, un transfer de pe planul filozofiei pe acela al teologiei, ar descoperi o "fatalitate" în iconomia divină de a damna pe evrei; acolo, în această "fatalitate", spune Eliade, nu ar exista niciun fel de damnație; neglijarea nădejzii (într-un plan al binelui, al mântuirii universale, indiferent de etnie, inclusiv a necreștinilor) cuplată cu desconsiderarea libertății lui Dumnezeu de a acorda grația oricărei ființe omenești, fără a se justifica, și chiar fără a fi înțeles, ar fi blocajul-consideră Eliade-către care conduce argumentația lui Nae Ionescu.

Ce relevanță au toate aceste discuții pentru înțelegerea "ortodoxismului" Mișcării Legionare? Semnificația polemicii în care a fost implicat și un teolog militant al Mișcării, George Racoveanu, rezidă în planul extrem de abstract în care se putea discuta despre "damnarea în Istorie" a evreilor. Mișcarea Legionară nu putea construi, spune indirect Mircea Eliade, un antisemitism justificat în interiorul, sau cu instrumentele dogmaticii creștine. Eliade utilizează, în argumentația sa, mai mult surse catolice, spunând că nu există o teologie ortodoxă a damnării evreilor, în sensul imposibilității dogmatice a damnării în eternitate a evreilor. Se prăbușeau, astfel, unele dintre clișeele antisemite ale mentalității populare, cum ar fi "poporul deicid", ruptura dintre Vechiul și Noul Testament (o idee standard în ideologia cuzistă).

Militantismul politic al lui Mircea Eliade a luat și forme acționale directe, mai ales cu ocazia alegerilor din decembrie 1937. Pe baza unor supoziții pe care le face Sebastian, Mircea Eliade se pare că ar fi participat la campania electorală a lui Mihail Polihroniade în Ialomița, în decembrie 1937. Tocmai poate pentru a-și demonstra "românismul" pe care Polihroniade i-l contestase în 1933. Însă Eliade nu figurează pe listele electorale ale partidului "Totul pentru Țară". Eliade, după arestare, este supus unei anchete, însă regimul aplicat lui, de către Siguranță, nu include și metode violente. Acest lucru sugera faptul că, pentru poliția politică a dictaturii carliste, Eliade era un caz care necesita un tratament special. Eliade povestește despre demersurile pe care generalul Condeescu, președintele Societății Scriitorilor Români le face pe lângă Armand Călinescu, pentru eliberarea lui:

"Încă din seara arestării mele, Nina a fost să-l vadă pe generalul Condeescu. Părea dezolat de întâmplare și i-a făgăduit că va vorbi cu Armand Călinescu. După câteva zile i-a vorbit, dar Călinescu a ridicat din umeri.-Arată-mi dosarul, i-

a cerut Condeescu...să văd și eu ce i se reproșează.-E omul lui Nae Ionescu, i-a răspuns. Nu e de-ajuns?... Apoi a adăugat:-Este un simbol.-Ce simbolizează? L-a întrebat Condeescu. India? Istoria Religiilor?-Simbolizează tot ce e susceptibil să mă plictisească în lupta pe care o duc pentru salvagardarea monarhiei și a democrației în România.-Să lăsăm glumele, l-a întrerupt din nou generalul.-Asta spun și eu. N-am nimic cu el. De fapt, îmi place ce scrie. Să semneze o declarație de desolidarizare de mișcarea legionară și-i dau drumul”²⁵.

Armand Călinescu ar fi cerut semnarea unei declarații de desolidarizare. Eliade afirmă în *Memorii* că nu putea să se desolidarizeze de generația sa. Sintagma „generația mea” poate să includă și Mișcarea Legionară, dar, totodată, el se putea disculpa, neinvocând în mod precis implicarea sa politică în Mișcare. Relația lui Mircea Eliade cu fascismul, în forma sa clasică reprezentată în România de Mișcarea Legionară, este dificil de înțeles în absența unei lecturi nonpartizane a textelor acestuia. Rigoarea analitică trebuie însoțită permanent de renunțarea la incriminările teziste indiferent cât de savant articulate ar fi ele. Aceeași atitudine critică trebuie avută și față de mitologizarea personalității lui Mircea Eliade.

MIRCEA ELIADE – THE CHALLENGE OF FASCISM

Abstract: *The involvement of prominent Romanian intellectuals in the theoretical legitimization of fascism has been, and remains, a subject of intense polemical debate in contemporary discourse. Mircea Eliade stands out not only for the breadth and Renaissance-like character of his work, but also for his construction of culturalist and psychological frameworks through which fascism is interpreted and justified. His early journalistic and literary writings include numerous texts in which Eliade engages in the political and ideological legitimization of Romanian, Italian, and even German fascism. In both his journalism and fiction, Eliade moves toward identifying fascism with a specific form of “spiritual revolution.” This paper aims to provide a critical examination of Eliade’s political writings, particularly those written in support of the Iron Guard and Italian fascism, which he interprets through the lens of “spiritual revolution.” Equal attention is given to the question of whether the young Romanian scholar deliberately constructs a distorted image of fascism, one that obscures its violent and anti-cultural reality.*

Keywords: *Mircea Eliade, fascism, “spiritual revolution”, Iron Guard, Italian fascism, culturalism.*

²⁵ Mircea Eliade, *Memorii. Recoltele solștiului*, volumul II (1937-1960), p. 24.

LUPȚA ÎMPOTRIVA CORUPȚIEI CA FORMĂ DE PRESIUNE POLITICĂ ASUPRA SOCIETĂȚII ÎN ROMÂNIA DE LA ÎNCEPUTUL ANILOR '70

Rezumat: La începutul anilor 1970, regimul lui Nicolae Ceaușescu din România și-a modificat abordarea față de fenomenul corupției, trecând de la responsabilitatea publică la o strategie mai amplă de control politic și represiune. Deși corupția a rămas larg răspândită, în special în interiorul aparatului de partid și de stat, presiunea legală și instituțională a fost direcționată în principal asupra cetățenilor obișnuiți, în timp ce elita conducătoare a fost protejată de investigații și sancțiuni. Modificările legislative și instituționale ale perioadei — inclusiv întărirea Securității, integrarea acesteia în structurile Miliției și crearea comitetelor judiciare locale — nu au urmărit destrutturarea corupției sistemice, ci intensificarea supravegherii și descurajarea contestării regimului. Campaniile oficiale de combatere a corupției s-au concentrat pe fapte minore, precum furturile mărunte și infracțiunile economice de mică amploare, în timp ce rețelele de corupție organizată, implicând oficiali de rang înalt, au rămas în afara atenției autorităților. În ciuda apelurilor retorice repetate ale lui Ceaușescu la moralitate și responsabilitate, discursul anti-corupție a fost utilizat pentru menținerea imaginii regimului și suprimarea nemulțumirii sociale. Politici precum Legea din 1968 privind averea ilicită și promovarea conceptului de „legalitate socialistă” au întărit ideea că loialitatea politică era mai importantă decât respectarea normelor legale. Sistemul de justiție a acționat tot mai frecvent la ordin politic, aplicând pedepse aspre cetățenilor de rând, în timp ce persoanele cu conexiuni politice au fost protejate. Pe parcursul întregului deceniu, statul român a favorizat un climat în care competența profesională și accesul la bunuri rare au fost convertite în monedă informală, iar mita, favoritismul și dubla contabilitate au devenit practici normalizate. Corupția nu a fost eliminată, ci, dimpotrivă, s-a integrat structural în economie și guvernare. Așa-numita luptă a lui Ceaușescu împotriva corupției a servit, în cele din urmă, ca pretext pentru consolidarea puterii autoritare și reprimarea libertăților societale, în timp ce privilegiile elitei politice au rămas neatinse.

* Cosmin POPA: Cercetător științific II în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, pccsmn@yahoo.com.

Cuvinte-cheie: *corupție, represiune politică, regimul Ceaușescu, Securitatea, nomenclatură, supraveghere, averi ilicite, justiție selective, propaganda, autoritarism.*

La începutul anilor '70, pe fondul căutărilor legate de identificarea unui nou model de dezvoltare economică, regimul Nicolae Ceaușescu a schimbat radical accentele în maniera de abordare a fenomenului corupției. Schimbările introduse în legislația economică, care vizau eficientizarea întreprinderilor prin reducerea administrativă a cheltuielilor și reintroducerea distribuției centralizate a resurselor, au modificat radical prioritățile politice ale regimului¹. În asemenea context, spre deosebire de primii ani de la venirea sa la putere, când scandalurile de corupție făceau obiectul dezbatelor publice², acum au dispărut din discursul public. Locul acestora a fost luat de o politică de presiune generalizată asupra societății, în scopul întăririi „legalității socialiste”, dar și de o serie de decizii strategice ale regimului, menite să pregătească societatea pentru o politică economică restrictivă.

Studiul de față analizează modul în care eforturile regimului de eficientizare a activității economice a fost însoțit de o modificare a arhitecturii instituționale a aparatului de control și represiune. Obiectivul primordial al schimbărilor a fost exercitarea unor presiuni generalizate asupra societății, în scopul preîntâmpinării efectelor destabilizatoare ale noii politici economice a regimului. În paralel, regimul a încercat, dacă nu să închidă, cel puțin să obtureze canalele de fraudare a economiei de stat, întărind controlul asupra societății, cu ajutorul aparatului de represiune. Pentru o mai mare eficientizare a acțiunilor de control, la începutul anilor '70, după o serie de scandaluri de corupție, care au zdruncinat încrederea lui Nicolae Ceaușescu în eficiența Miliției, acesta a dispus efectuarea unui transfer masiv al ofițerilor de comandă din Securitate în Miliție. O astfel de arhitectură instituțională a permis mascarea acțiunilor represive ale Securității sub diverse acțiuni de ordin penal, tendință care avea să fie formalizată ulterior și intens uzitată în acțiunile de poliție politică.

Scoaterea nomenclurii din ecuația corupției

Ceaușescu cerea celor din jurul său rezultate concrete în stoparea pierderilor economice cauzate de corupție. Atât aparatul de justiție, cât și cel de

¹ Cristian Ghinea, *Cine a făcut România, Răscrucile noastre*, Editura Humanitas, București, 2023, p. 126.

² Cosmin Popa, *Agricultură, corupție și control de partid în România primilor ani ai lui Nicolae Ceaușescu*, în „Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc”, Volumul XVIII, 2023, p.193-223.

control și represiune, dar mai ales nomenclatura, știau perfect că cele mai mari rețele de corupție își desfășurau activitatea sub protecția celor care dețineau poziții decizionale puternice. De aceea, pentru a pune pe masa secretarului general statistici și rapoarte cu „rezultate pozitive”, pentru a nu-i trezi furia, încetul cu încetul, presiunea aparatului de control și represiune a fost canalizată către cetățenii obișnuiți, care nu se bucurau de protecție politică, dar care erau totuși amestecați în diverse scheme infracționale. În condițiile în care era notoriu faptul că multe dintre schemele infracționale – cum erau cele legate de deturnarea materialelor de construcții destinate diverselor investiții de stat – erau coordonate de importanți activiști locali, nu este de mirare că toți cei care aveau accesul la astfel de resurse, căutau să le deturneze în folosul propriu sau să le traficeze pentru diverse beneficii. În condițiile în care „activiștii de partid și de stat” beneficiau de protecție politică, de obicei fiind necesar ca aceștia să comită și alte fapte, cu impact politic, pentru ca partidul să investigheze și acțiunile de corupție, eforturile instituțiilor care se ocupau cu apărarea „legalității socialiste” se îndrepta preponderent către categoriile care nu beneficiau de protecția partidului.

Primul raport cu privire la aplicarea *Legii privind controlul provenienței unor bunuri* din octombrie 1969, care s-a axat pe procurarea materialelor pentru construcția caselor particulare, nu pomenea nimic despre existența rețelelor de corupție din domeniu, care funcționau sub protecția activiștilor locali. După ce semnala scăderea lunară a numărului de sesizări înaintate de Miliție, dar și de organele de control financiar și persoanele particulare (sesizările persoanelor particulare erau doar 14% din numărul total – 2.375), raportul trăgea concluzia că trei categorii profesionale sunt implicate frecvent în cazuri de corupție: gestionarii (61,5% din cazuri), meseriași particulari (6,7%) și medicii (5,3%)³.

Prezența masivă a gestionarilor în astfel de statistici, de unde și adevărata obsesie pe care a dezvoltat-o Ceaușescu față de această categorie profesională, era o consecință logică a organizării sistemului de comerț și distribuție în România socialistă. Oricare ar fi fost modalitatea de funcționare a rețelei și oricine ar fi fost clienții rețelelor de distribuție, gestionarii erau obligați să falsifice evidențele, ținând contabilitatea în partidă dublă. Delapidarea în interes personal era alimentată și de cererile insistente de produse și servicii deficitare, care veneau din partea unor persoane influente, de care depindea aprovizionarea respectivului magazin, duritatea unuia dintre cele patru inventare anuale sau alte aspecte importante în existența fiecărui individ. Astfel de presiuni venite „de sus”, care trebuiau satisfăcute, îi puneau oricum pe cei din comerț în conflict cu

³ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 11/1969, f. 120.

legea, astfel încât încălcarea acesteia pentru a obține câștiguri private ținea mai degrabă de instinctul de conservare al celor în cauză.

Întreg sistemul economic, mai ales atunci când în chestiune erau bunuri alimentare de larg consum sau orice alte produse necesare traiului civilizat, era construit astfel încât mecanismele de cointeresare personală erau inseparabile de fraudarea acestuia⁴. Acțiunea sistemului debuta din secțiile de producție ale oricărui produs alimentar sau de larg consum. Controalele din industria alimentară – producția de lactate – scoteau în evidență că produsele plecau din fabrică având în conținut procente de grăsimi mult sub cele prevăzute de rețetele de fabricație, așa cum din secțiile întreprinderilor de tricotaje erau sustrase sute de mii de articole, doar pentru a fi ulterior valorificate pe piața liberă. Sustragerea sau inventarierea incorectă a produselor continua apoi pe tot lanțul tehnologic, prețul final al parazitării unui astfel de produs fiind plătit de consumatorul final prin costul ridicat al acestuia și prin deficitul artificial care îl accentua pe cel „natural” al economiei planificate socialiste. Evident, nimeni nu avea interesul să stopeze astfel de procese, ele având nu doar rolul de a produse surplusuri ci și de cointeresare directă a celor care activau în domeniul respectiv, de la cei care le produceau, până la cei care le comercializau oficial. Ceaușescu nu numai că era convins că diversele organisme de control din economie nu-și făceau datoria de gardieni ai legalității, „pentru că tovarășii primesc brânza de la o întreprindere specială și nu sunt interesați de ce se întâmplă pe piață”⁵, dar era sigur și că o mai mare presiune ideologică asupra societății, combinată cu radicalizarea măsurilor punitive, va duce la stoparea furturilor din „avutul obștesc”.

Intuind pericolul politic al deselor scandaluri publice legate de corupția din rândul structurilor de putere din care făceau parte activiști de partid, aflat în preajma unor mari decizii legate de direcțiile de dezvoltare ale regimului, la sfârșitul anilor '60, Ceaușescu a luat o decizie strategică legată de felul în care avea să abordeze problema corupției și a infracțiunii organizate. Accentele presiunii politice se mută acum de pe aparatul de partid pe societate, în ansamblul ei.

Prezentarea bilanțului Ministerului Afacerilor Interne pentru anul 1969 în cadrul Secretariatului CC al PCR, în martie 1970, s-a transformat într-o diatribă a lui Ceaușescu la adresa „celor cu barbă”, a fetelor care poartă „fuste prea scurte”, a speculanților, contrabandiștilor și celor fără ocupație, toți asimilați unei categorii difuze, dar cu siguranță periculoase pentru moralitatea regimului. Nimeni nu a scăpat de furia secretarului-general. Nici televiziunea, pentru că

⁴ Charles A. Schwartz, *Corruption and Political Development in the U. S. S. R.*, în „Comparative Politics”, Vol. 11, No. 4, Comparative Politics, Ph.D. Programs in Political Science, City University of New York, 1979, pp. 425–443, accesat la 11 iunie 2021).

⁵ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 37/1970, f. 33.

difuzează filme occidentale cu bătaii și crime, „dând astfel idei tuturor”, cinematografia, pentru că „nu face filme educative”, teatrul pentru că pune în scenă piese occidentale, învățământul, pentru că nu se ocupă de „direcția ideologică” a tineretului, aparatul CC, pentru că nu organizează populația în grupe de câte cinci persoane de care să aibă grijă câte un activist de partid, syndicatele și controlul obștesc, pentru că nu fac acțiuni de control constante în fabrici, spitale și magazine⁶. În final, Ceaușescu i-a cerut ministrului de Interne să continue acțiunile preventive, dar să și colaboreze mai bine cu partidul la permanentizarea activității de „educație și propagandă”, anunțându-l pe Onescu că „duritatea” în combaterea unor astfel de fenomene nu va fi pedepsită. Reacția lui Ceaușescu se explică și prin faptul că bilanțul MAI s-a aflat pe ordinea de zi a unei ședințe a Secretariatului CC al PCR, în care s-a discutat și problema cluburilor private din o serie de orașe universitare (București, Cluj, Iași, Arad, Petroșani), dar nu numai. Alarmate de avântul pe care îl luaseră în România mișcările „hippy” și „beat”, dar mai ales de apariția unor cluburi organizate de persoane private – printre ele cadre didactice sau oameni din sistemul cultural oficial – la care luau parte elevi și studenți, cei mai mulți cu performanțe academice exemplare, autoritățile au pornit o adevărată „vânătoare de vrăjitoare”. Mulți dintre tinerii care cultivau pe plan local imaginea „hippy”, prin vestimentație sau alte semne exterioare, în special pletele și barba, în cazul bărbaților, au fost abordați de milițieni și forțați să se tundă și să se bărbierească.

În raportul înaintat cu ocazia desființării cluburilor, unde pe lângă muzică se asculta și „Europa Liberă”, chiar dacă securiștii nu detectaseră „activități politice neconforme”, secțiile CC anunțau cu mândrie că, în intervalul 10-16 martie 1970, echipele mixte ale Miliției și ale Gărzilor patriotice identificaseră 10.600 de persoane care „au încălcat normele ordinii publice”⁷. Studenții și elevii meritorii care frecventau cluburi în afara controlului UTC erau puși în aceeași categorie cu cei care „se îndeletniceau cu vânzarea билетelor pentru cinematograful la preț de speculă”, „nu erau încadrați în câmpul muncii”, „dormeau prin gări, piețe, canalele de termoficare”, „părăsiseră domiciliul părinților și nu frecventau cursurile școlare”. Spre deosebire de Paul Niculescu-Mizil și Ion Iliescu, pe atunci prim-secretar al CC al UTC și ministru al Tineretului, Dumitru Popescu și Virgil Trofin au propus o abordare nuanțată a fenomenelor, pentru a evita radicalizarea unei părți a tineretului. După incidentul din noaptea de Crăciun a anului 1968, atunci când un spectacol de colinde s-a transformat într-o manifestație anti-

⁶ *Ibidem*, f. 31-41.

⁷ *Ibidem*, f. 199.

regim, la care s-a strigat și „Jos Ceaușescu”⁸, liderul PCR era terifiat de perspectiva unei radicalizări politice a tineretului. Ceaușescu știa că Charles de Gaulle își scurtase vizita la București pentru a calma studenții de pe baricadele din Paris și că Richard Nixon, prietenul său, era sub tirul permanent al manifestațiilor de protest împotriva războiului⁹. Pentru liderul român cuvântul „cluburi” îl ducea imediat cu gândul la ceea ce se întâmplase în Ungaria în 1956, ceea ce era un adevărat coșmar pentru orice lider comunist. De altfel, chiar Ceaușescu a spus-o cu această ocazie. „*Dacă nu e clar caracterul reacționar al acestora (al cluburilor- n.a), a spus Ceaușescu, el poate fi clar când se ajunge ca în Ungaria să facă demonstrații pe stradă*”¹⁰. Tocmai de aceea, Trofin și Popescu au fost rapid puși la punct de Ceaușescu, fiind admonestați că „discută în afara materialului”.

Într-un asemenea context, nu este de mirare că Ceaușescu a abordat problema infracționalității într-o cheie similară cu cea legată de fenomenele sociale considerate periculoase pentru regim. Politica agresivă de descurajare a oricăror comportamente considerate aberante de la „normele socialiste”, prin revenirea în prim plan a aparatului de control și represiune și folosirea practicii „echipelor muncitorești” din anii de debut ai puterii comuniste, vizau crearea unei stări de tensiune artificială între majoritatea tăcută și categoriile pe care regimul le considera periculoase. Spre deosebire de bilanțurile sau rapoartele anilor precedenți, în care se menționa, cu exemple concrete, participarea unor activiști de partid la activitatea infracțională și practicarea pe scară largă a traficului de influență, pentru anul 1969 lipsesc referirile la activiști de partid în astfel de situație. Acțiunile de control ale Miliției din diverse ramuri, adevărate razii ale Miliției economice, se concentrau asupra autorilor nemijlociți ai infracțiunilor, chiar dacă se amintea de „nepăsarea” unor conducători de unități economice, care nu luau măsuri preventive. Singura mențiune în spatele căreia se ascundea corupția sistemică era cea referitoare la „infracțiunile din administrația de stat și instituțiile bancare”, 2.882 la număr în 1969, însă fără a fi oferite detalii¹¹.

În perioada următoare, regimul a continuat să abordeze problema infracționalității, în dimensiunea ei economică, pornind de la ideea că înăsprirea supravegherii generalizate este soluția potrivită pentru limitarea efectelor acesteia. Schimbările de ordin legislativ sau organizatoric, atunci când au fost, s-au limitat la reglementarea unor aspecte particulare și nu au atins niciodată

⁸ Cristian Vasile, *Viața intelectuală și artistică în primul deceniu al regimului Ceaușescu (1965-1975)*, Editura Humanitas, București, 2015, pp. 77-80.

⁹ Melvin Small, *The Doves Ascendant: The American Antiwar Movement in 1968*, în „South Central Review”, vol. 16/17, South Central Modern Language Association, Johns Hopkins University Press, 1999, pp. 43-52, accesat la 4 septembrie 2021).

¹⁰ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 37/1970, f. 71.

¹¹ *Ibidem*, f. 82.

interacțiunea sistemului politic și a rețelelor de corupție. Legea cu privire la bunurile dobândite în mod ilicit nu funcționa decât ca o măsură de retorsiune asupra celor care deja intraseră în atenția Miliției și Procuraturii, iar mecanismul instituțional care o punea în aplicare îi excludea din start pe activiștii de partid și celelalte categorii privilegiate ale regimului de la acțiune ei.

În raportul din 1971 cu privire la funcționarea legii în perioada 1968-1970 se arăta că 65% din sesizări veneau de la organele de urmărire penală și doar 19% de la cele de control financiar, numărul total al sesizărilor fiind pentru perioada dată de 5.500¹². Directorii și ceilalți conducători ai întreprinderilor de stat, deși aveau prin lege obligația să anunțe comisia județeană cu privire la îmbogățirea suspectă a angajaților, făcuseră în aproape trei ani de aplicare a legii foarte puține sesizări. În 18 dintre județele țării, comisiile nu primiseră în trei ani nicio sesizare, iar în alte 16 județe numărul sesizărilor trimise se situa între 1 și 6¹³. În multe județe, acolo unde erau, sesizările aveau în vedere cazuri mărunte – țărani cooperatori care-și renovau casele sau care vindeau produse agricole de pe loturile personale – care, în cele din urmă, se dovedeau neîntemeiate. Multe dintre cauzele în care se cercetaseră nepotriviri flagrante între bunurile acumulate și veniturile oficiale ale celor în cauză, în care probabil figurau persoane „cu relații” erau soluționate ca fiind neîntemeiate de către tribunalele județene. De aceea, Tribunalul Suprem casase în vederea continuării cercetărilor nu mai puțin de 179 de dosare, din cele 339, pentru care organele de control financiar depuseseră recurs, dispunând astfel continuarea cercetărilor¹⁴.

În alte cauze, Tribunalul Suprem dispusese administrarea probei cu martori, unii dintre aceștia chiar decedați, fapt care determinase o serie de tribunale județene să admită și ele astfel de probe. Astfel, multe averi deveniseră brusc licite prin donații miraculoase și tranzacții necredibile, producând „dezorientarea unor comisii de cercetare și a unor instanțe judecătorești, care au admis – fără nicio îngrădire – proba cu martori, pronunțând în mai multe cazuri hotărâri netemeinice, prin care s-a dispus absolvirea nejustificată de plata impozitului de către persoane care s-au îmbogățit pe căi ilicite”¹⁵. Spre deosebire de bilanțurile de până atunci, acesta nu mai făcea referiri la nicio categorie profesională, dar nici nu pomenea nimic despre domeniile unde activau persoanele care fuseseră investigate. La fel de „timid” era și raportul de bilanț al MAI pe anul 1970, care menționa că circulația mărfurilor, industria alimentară, agricultura și materialele de construcții sunt sferele cu cea mai mare activitate infracțională.

¹² ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 78/1971, f. 148-149.

¹³ *Ibidem*, f. 149.

¹⁴ *Ibidem*, f. 150.

¹⁵ *Ibidem*, f. 151.

Un singur caz atrăgea atenția în acest bilanț. Cel înregistrat la Reșița, care figura în bilanțul MAI ca avându-i în centrul său pe angajații de la Organizația Comercială Locală (OCL) Alimentara-Reșița, care – potrivit Miliției – în perioada 1959-1970 delapidaseră în mod organizat 4,6 milioane de lei. Raportul consemna răspunderea celor doi directori ai OCL, care primiseră de la gestionarii în cauză sume de bani în toată această perioadă pentru a permite sistemului să funcționeze, dar nu lăsa nimic să scape despre faptul că rețeaua funcționase în acești ani cu știința și sprijinul activiștilor de la sfatul popular local, cel puțin a celor care se ocupau de alimentația publică. Acest lucru avea să-l menționeze chiar liderul PCR, care l-a întrebat pe ministrul de Interne dacă cei de la Reșița „au fost spânzurați”¹⁶. Oricum, cazul nu era singular, ministrul Justiției, Teodor Vasiliu, anunțându-l pe Ceaușescu că mai erau încă opt cazuri similare pe lângă cel de la Reșița. La Rm. Vâlcea, o schemă asemănătoare cu cea de la Reșița, care cuprinsese toată organizația de partid a OCL – produse industriale din localitate (42 angajați), La Vaslui (23), Slobozia (8), acestea distingându-se prin valoarea pagubelor și amploarea sistemului de delapidare¹⁷.

Conducătorilor țării le era mai ușor să considere că hoția este o trăsătură națională decât să observe efectul pe care îl avea filosofia de funcționare a statului comunist asupra cetățenilor obișnuiți. Deși autoritățile încercau să țină în secret faptul că activiștii de partid implicați în scheme de corupție riscau cel mult o degradare în funcție și o „săpuneală” partinică de fațadă, majoritatea cetățenilor știa că orice schemă infracțională organizată avea un protector politic sau din rândurile aparatului de represiune. Convertirea competențelor profesionale în produse și servicii deficitare și bani era percepută nu ca o infracțiune ci ca o modalitate de funcționare a sistemului în ansamblul său¹⁸.

Cu începere din 1970, Ceaușescu a transformat Securitatea, condusă atunci de Ion Stănescu, într-un aparat de supraveghere a economiei naționale. Periodic, conducătorul statului primea buletine de informare cu privire la starea economiei, în care securiștii semnalau diverse incidente tehnologice, stări de fapt legate de organizarea sau dezorganizarea procesului de producție, situația stocurilor și orice alte aspecte negative. Tabloul care se desprindea din aceste buletine era unul al unui sistem absurd în care diversele deficite coexistau cu risipa revoltătoare, urmare a organizării rigide, a dezinteresului general și a lipsei unei etici a muncii. În condițiile existenței unui întreg șir de ministere și comisii

¹⁶ *Ibidem*, f. 61.

¹⁷ ANIC, Secția Administrativ-Politică, d. 5/1966, f. 3.

¹⁸ Steven L. Sampson, *The Second Economy of the Soviet Union and Eastern Europe*, în „The Annals of the American Academy of Political and Social Science”, Vol. 493, Sage Publications, Inc., American Academy of Political and Social Science, 1987, pp. 120–36 (accesat la 2 noiembrie 2021).

care se ocupau în mod direct sau indirect de transporturile pe căile ferate, a fost nevoie de implicarea Securității ca Ceaușescu să afle că deseale deraieri ale trenurilor se datorau faptului că pe mai mult de o treime din rețeaua de căi ferate de atunci, aprox. 3.000 km, fuseseră montate traverse de beton care nu erau prevăzute cu plăci izolatoare pe porțiunea de contact a șinelor. În absența unor astfel de plăci, pe timp de ploaie creștea conductibilitatea șinelor apărând dereglări în funcționarea sistemelor automatizate de dirijare a mișcării trenurilor¹⁹.

În aceleași condiții, Ceaușescu era informat și despre faptul că în depozitele întreprinderilor românești de export existau imense stocuri de produse refuzate pentru probleme de calitate și că alte cantități erau reținute sau chiar părăsite în diverse porturi din lume ca urmare a faptului că fuseseră refuzate sau firmele străine cu care se încheiaseră contracte, dăduseră între timp faliment²⁰. Este perioada în care apare relația specială de încredere între Ceaușescu și Securitate, ce avea să fie temporar zguduită de un incident tragic în 1973*, în care aparatul de represiune devine singura sursă credibilă de informație pentru liderul partidului, controlându-i acestuia capacitatea de a percepe realitatea.

Desigur că absența unei etici a muncii la tânărul proletariat românesc, obligat să erupă în regiuni ale țării în care până la instaurarea comunismului aproape că nu existase industrie, avea efecte negative în planul calității produselor. Însă nici tratamentul pe care statul îl acorda celei mai mari părți a cetățenilor săi nu ajuta la apariția unei coeziuni autentice. După câțiva ani de relativă prosperitate, în care consumul fusese stimulat pentru a crește popularitatea regimului, la începutul anilor '70 au reînceput să apară probleme, într-o primă etapă episodice, cu aprovizionarea populației, mai ales a celei din localitățile mici. Pentru anul 1971, Secția de scrisori și audiențe a CC al PCR semnala întreruperi îndelungate ale aprovizionării unor județe întregi

¹⁹ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 5/1970, f. 10.

²⁰ *Ibidem*, f. 25-28.

* Sinuciderea medicului personal al familiei, Abraham Schachter, care s-a aruncat de pe o clădire, în martie 1973, de presupus ca urmare a presiunilor exercitate de Securitate pentru a deveni informator, a umbrit relația aproape idilică între secretarul general și Securitate. Deși medicul se plânsese în repetate rânduri lui Ceaușescu de presiunile securiștilor, iar acesta ceruse să fie lăsat în pace, Schachter fusese în continuare interogat de Securitate, în încercarea de a strânge cât mai multe informații despre Ceaușescu. În urma studierii dosarului de Securitate al medicului, în ziua morții sale, la 14 martie, Ceaușescu a descoperit că Direcția a VIII-a strângea date informative cu privire la toți membrii conducerii PCR, în frunte cu secretarul general. Potrivit referirilor făcute de Ceaușescu în repetate rânduri la aceste dosare, aceste conțineau date strânse atât de la ofițerii care îi însoțeau pe cei din conducerea PCR, cât și din exploatarea agenturii.

(Maramureș) cu carne și produse din carne, dar mai des în cazul unor orașe și localități (Focșani, Oravița), neaprovizionate cu diverse produse – unele dintre ele de strictă necesitate. În mod paradoxal, deși perioada este considerată ca fiind de maximă relaxare în ceea ce privește politica de consum a populației, persistau reflexe specifice economiei de război. „Din județele Maramureș, Arad, Maramureș, Vaslui și Teleorman, se arăta într-un material al Secției de scrisori a CC al PCR dedicat problemelor în alimentația publică, aflăm că la unele cooperative de consum vânzarea făinii, uleiului, petrolului și drojdiei se condiționează de predarea unei cantități de fasole, ouă, porumb, fapt ce creează nemulțumiri în rândul țărănimii.”²¹

Pe acest fond, infracțiunile legate de vânzarea la suprapreț a mărfurilor deficitare încep să se înmulțească, fiind mii de relatări și de dosare penale cu astfel de învinuiri, începând din anii '70.

Dinamica infracționalității în România la începutul anilor '70 arăta că eforturile regimului erau îndreptate spre descurajarea activității infracționale prin pedepsirea furturilor mici cu pedepse mari, adică a cetățenilor obișnuiți. Infracțiunile de delapidare, furt și înșelăciune în dauna „avutului obștesc” reprezentau în 1970 nu mai puțin de 75% din cauzele judecate în România, aceste cauze producând 70% din valoarea prejudiciului total. Privită de la distanță, o asemenea statistică ar putea certifica interesul regimului pentru combaterea infracționalității, inclusiv a celei generate de corupția politică. Tendința era însă de creștere a condamnărilor pentru furt și de scădere a celor pentru delapidare. Astfel, numărul persoanelor condamnate în 1970 pentru delapidare fusese de 4.492, iar al celor pentru furt de 18.645, dintr-un total de 33.410 persoane judecate pentru diverse infracțiuni împotriva averii de stat²². Evoluția prejudiciului din delapidare, care presupunea o activitate infracțională organizată într-un sistem complex, era în deplină concordanță cu politicile oficiale. În 1967, anul „marilor campanii” împotriva corupției din agricultură, fusese de 46,4 milioane, în 1968 de 34,3 milioane, iar în 1970 de 20,4 milioane, iar numărul celor condamnați pentru această infracțiune scăzuse de la 8.029 în 1967, la 5.728 în 1968 și la 4.492 în 1970²³.

Tendința regimului de a controla proporțiile pierderilor din economie se baza acum pe descurajarea generală a populației prin combaterea furturilor, dosare care în majoritatea lor se opreau la constatarea infracțiunii, rareori evoluând către descoperirea rețelelor care stăteau în spatele acestor activități.

De aici a rezultat și încercarea regimului de a transfera societății o serie de funcții judecătorești, care să fie exercitate prin aleși, în cauze care nu constituiau infracțiuni sau valoarea prejudiciului nu trecea de o anumită sumă. Legea nr. 59

²¹ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 174/1971, f. 68.

²² ANIC, Secția Administrativ-Politică, dosar 5/1966, f. 172.

²³ *Ibidem*.

din 1968 prevedea înființarea comisiilor de judecată din organizațiile socialiste cu cel puțin 100 de angajați și pe lângă comitetele consiliilor populare, care puteau judeca „abateri de la normele de conviețuire socială”, așa cum erau furtul, loviturile, calomnia, abuzul de încredere sau distrugerea instalațiilor comune din locuințe, dacă valoarea prejudiciului deteriorărilor sau a furtului nu depășea 500 de lei sau 1.000 de lei în cazul afectării inventarului de la locul de muncă, dar și o serie de conflicte de muncă²⁴.

O astfel de instituție care conținea în bună măsură germenii auto-reglementării comunitare, putea funcționa într-un mediu normativ, cultural și educațional consolidat, ceea ce nu era cazul multor „unități socialiste”. În niciun caz ea nu putea funcționa pe fondul unei morale publice distorsionate de comportamentul autorităților și de reflexele de răspuns ale societății. Un control al aparatului CC în județele Brașov, Botoșani și Suceava din 1971, legat de activitatea acestor comisii, arăta că 25 din cele 67 comisii controlate nu erau în posesia textului legii care le reglementa, de unde și încălcarea normelor procedurale în cazul tuturor²⁵. Nu exista evidența plângerilor la niciuna dintre ele, iar hotărârile nu erau niciodată motivate. În comisia care funcționa pe lângă Consiliul popular municipal Suceava nu se întocmeau procese verbale, existând cazuri când în documentele cauzei fuseseră înscrise numele altor persoane care fuseseră amendate, fără a figura în cauză²⁶. Amenzile date de unele dintre aceste comisii vădeau o părtinire evidentă, atunci când erau date în baza unui temei concret, căci existau și amenzi date fără administrarea unui probatoriu. Alte comisii se mărgineau la acordarea de „muștrări” pe post de măsuri de „influențare obștească”, atunci când în cauză erau mici furturi ale muncitorilor, cum fusese cazul ca Combinatul chimic „Făgăraș”, unde din 47 de cauze privind furturi, în 45 fuseseră date doar „muștrări”²⁷.

Cu o popularitate încă neștirbită, regimul miza încă pe virtuțile propagandei și ale „muncii de lămurire” cu populația. Deși era evident, inclusiv pentru Ministerul de Interne, că cele mai mari prejudicii erau aduse de grupurile care acționau organizat, de obicei în conexiune cu reprezentanții autorităților, așa cum se întâmplase la Reșița, regimul a căutat să insiste doar asupra luptei cu furturile, care luau totuși amploare, ignorând efectele corupției oficialilor.

Lectura dezbaterilor bilanțurilor Ministerului de Interne sau a rapoartelor legate de aplicarea legii menite să lupte împotriva veniturilor ilicite, induce ideea

²⁴ Lege nr.59 din 26 decembrie 1968 privind comisiile de judecată, publicată în Buletinul Oficial nr. 169/27 dec. 1968 (http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=9430 – accesat la 3 iunie 2021).

²⁵ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 174/1971, f. 101.

²⁶ *Ibidem*, f. 103.

²⁷ *Ibidem*.

unei presiuni difuze venite dinspre conducătorii instituțiilor din această sferă, care susțineau că „explozia” furturilor reprezintă efectul deficiențelor de educație și a celor de organizare a întreprinderilor. De la mijlocul anilor '60 și până la căderea regimului, orice încercare de explicitare a cauzelor fenomenului se rezuma la veșnica problemă a antecedentelor penale ale gestionarilor, a proastei organizări a pazei și la indolența celor care se ocupau de circulația mărfurilor, oricare ar fi fost ele. În realitate, perfect informați cu privire la felul în care funcționau rețelele, sub patronajul cărora se desfășurau și mare parte a delapidărilor, deturnărilor și a furturilor, instituțiile cu atribuții în domeniu, atât la nivel central, cât și la nivel local, au căutat să scoată nomenclatura din orice discuție legată de evoluția fenomenelor infracționale.

Bilanțul din 1971 al legii privitoare la veniturile ilicite a arătat că aceasta funcționa doar până la un anumit nivel din societate. După cum mărturisea chiar ministrul Justiției de atunci, Teodor Vasiliu, atunci când a fost întrebat de Ceaușescu cine sunt cei ale căror averi au fost controlate, majoritatea era formată din „gestionari, medici, frizeri, coafeze”.²⁸

În pofida criticilor liderului PCR, care reproșa permanent Ministerului de Interne, Tribunalului Suprem și Ministerului Justiției că se ocupă de „acari”, regimul a continuat politica de înăsprire a controlului, în scopul reducerii infracțiunilor. Introducerea cazierului judiciar în noiembrie 1971, unde s-a decis și introducerea mențiunilor legate de impozitele impuse pentru bunurile procurate ilicit, arăta că regimul era dispus să lupte serios doar împotriva infracțiunilor comise de cetățenii obișnuiți și să oprească angajarea gestionarilor cu antecedente penale²⁹.

Modificările aduse Legii 18/1968, în august 1971, la prima vedere păreau că erau menite să extindă competențele comisiei, astfel încât cercetarea provenienței averilor să se poată face mai temeinic. Se introducea sancționarea disciplinară pentru conducătorii instituțiilor care nu sesizau comisiile, în cazul în care unul dintre subordonați acumula bunuri sau ducea un stil de viață peste posibilitățile sale legale. Deși vag formulată, modificarea era menită să încurajeze participarea managerilor socialiști la efortul de combatere a infracționalității mărunte, lăsând totuși natura sancțiunilor disciplinare la alegerea autorităților superioare.

Noua variantă a legii prevedea ca sesizările comisiilor să fie însoțite de datele și documentele disponibile privitoare la caz, extinderea sesizării la soț, atunci când investigația avea în vedere bunuri comune, acorda administrațiilor financiare dreptul de a colecta debitele stabilite și dreptul de a întreprinde investigații proprii, interdicția probei cu martori împotriva propriei recunoașteri

²⁸ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 78/1971, f. 68.

²⁹ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Administrativ-Politică, dosar 2/1971, f. 1-5.

(probă administrată în multe cazuri atunci când se stabileau prețurile reale de vânzare și valoarea taxelor datorate statului în urma unor tranzacții) și investigarea posibilităților reale ale unor persoane de a face donații către persoanele cercetate, atunci când se invoca acest lucru³⁰. Principala modificare a legii arăta ca ea viza în special persoanele lipsite de protecția partidului. În noua variantă a legii se plasau comisiile de cercetare a averilor pe lângă judecătorii, „în scopul unei operativități sporite”. Recursurile la deciziile de clasare urmau să se judece nu pe lângă Tribunalul Suprem, cum se procedase până atunci, ci în tribunalele județene. Mutarea comisiilor era explicată, pe lângă operativitate, și prin posibilitatea comisiilor locale de a strânge mai repede date și informații legate de cazurile din zona de jurisdicție, ignorându-se faptul că astfel cei în cauză ar putea influența mai ușor deciziile lor³¹. Drept compensație, comisiilor de pe lângă tribunalele județene li se acorda dreptul de a redeschide cauzele clasate în termen de un an, în cazul în care apăreau informații suplimentare. În sfârșit, legea prevedea interdicția angajării persoanelor care fuseseră judecate de aceste comisii să ocupe funcția de gestionar, măsură pe care cei din conducerea PCR au încercat să o prezinte drept un pas hotărâtor în limitarea infracțiunilor din vânzarea mărfurilor.

Însuși Ceaușescu se afla între ciocan și nicovală în problema averilor acumulate ilegal, fiind precis informat de faptul că marile averi nu se acumulasă doar de către gestionari ci și de oamenii din anturajul său. Atunci când modificările au fost adoptate în Comitetul Executiv (CE) al CC al PCR, comentând structura profesională obișnuită a „clienților” comisiilor – șoferi, frizeri, moașe, gestionari, medici – Ceaușescu s-a văzut nevoit să constate situația: *„Noi am mai discutat la Secretariat, majoritatea comisiilor acestea de control al averilor nu funcționează sau funcționează până la o anumită limită, până la șefii de servicii. De la șefii de servicii în sus nu mai funcționează. Este o politică strict de clasă dar invers.”*³² La replica lui Vasile Patilineț, care deplângea lipsa sesizărilor, care se mențineau totuși în număr constant din 1968, Ceaușescu a cerut controlul averilor proprietarilor de vile construite în ultimii ani, despre care a afirmat că ar aparține directorilor și miniștrilor. În mod evident, Ceaușescu se afla sub impresia unor informații proaspete cu privire la averile acumulate de doi dintre miniștri, așa cum avea să strecoare în discuție Gheorghe Pană: *„despre doi am aflat acum câteva zile, dar verbal”*³³.

³⁰ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 90/1971, f. 192-200.

³¹ *Ibidem*, f. 192.

³² *Ibidem*, f. 32.

³³ *Ibidem*, f. 33.

Mereu gata să-și etaleze în cerc restrâns „setea de dreptate”, în realitate, Ceaușescu nu intenționa deocamdată să întreprindă nimic pentru a mai limita setea de proprietăți și confort a nomenclaturii. Atâta vreme cât Securitatea nu detecta semne ale unor atitudini politice, derivate consumiste ale straturilor superioare ale nomenclaturii puteau fi administrate fără efecte publice. Modificările legii au fost adoptate așa cum au fost propuse de inițiatorii lor, iar discuția despre veniturile ilicite ale directorilor și miniștrilor a deviat, transformându-se într-o filipică a lui Ceaușescu despre extinderea practicii bacșișului în România.

În decembrie 1974 a avut loc o ultimă încercare de a face legea mai strictă, prin introducerea obligației de justificate a veniturilor la momentul unor achiziții de valoare mare, dar și aceasta a eșuat. Petrecută în Comitetul Politic Executiv, discuția s-a blocat atunci când cei prezenți, cu Nicolae și Elena Ceaușescu în frunte, au constatat că nu pot stabili ce înseamnă concret ce înseamnă „valoare mare” și nici achiziția căror bunuri trebuie declarată³⁴. La plenara din decembrie 1974 a CC al PCR a „reușit” însă adoptarea *Codul principiilor și normelor muncii și vieții comuniștilor, ale eticii și echității socialiste*, document lipsit de impact concret. De altfel, codul a fost adoptat împreună cu decizia de înființare a comisiilor CC pentru administrarea diverselor domenii, în primul rând cadrele, decizie care i-a dat Elenei Ceaușescu putere supremă în acest domeniu.

Ceaușescu se raporta la corupție în strânsă legătură cu circumstanțele politice, reacționând dur atunci când trebuia să-și consolideze imaginea de lider sau făcându-se că nu există, atunci când expunerea fenomenului nu-l avantaja.

Atent pentru a nu zgudui baza puterii regimului, Ceaușescu încerca să combată degradarea birocrăției de partid prin propagandă și acțiune selectivă. În această logică a fost și introducerea jurământului de stat pentru persoanele cu funcții din administrația centrală și locală, prin Legea 1/1975. Menit să întărească disciplina activului de partid din administrație prin responsabilizarea personală a fiecăruia față de stat, jurământul respecta canoanele propagandei ceaușiste, fiind de fapt o declarație de loialitate față de secretarul general al PCR³⁵.

Singurul efect a fost conectarea instanțelor de judecată la pulsațiile lui Nicolae Ceaușescu. În funcție de datele care-i parveneau, dar mai ales de felul în care îi erau comunicate, prin intermediul ministrului Justiției, instanțele primeau note telefonice prin care li se cerea ba să judece aspru și fără circumstanțe atenuante, ba să judece în funcție de gravitate și de prejudiciu, aplicând circumstanțe³⁶. Motivul unor astfel de schimbări consta în faptul că orice apel la înăsprirea actului de justiție se traducea în condamnarea unor sute de oameni la

³⁴ *Ibidem*, dosar 136/1974, f. 32-34.

³⁵ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar 22/1975, f. 23-28.

³⁶ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Administrativ-Politică, dosar 14/1972, f. 32-37.

termene maximale pentru mici furturi sau pierderi, în timp ce justițiabilii care dispuneau de resurse financiare și de un capital consistent de relații, ajunși în fața judecătorilor, se bucurau din plin de „umanitatea” justiției socialiste. Perioadele de desfășurare ale unor procese ajungeau chiar și la zece ani, iar deciziile primelor instanțe, în unele cazuri, erau casate de cele superioare, urmare a aplicării defectuoase a legislației de către judecători. În 1973, în Județul Ilfov, nu mai puțin de 33% din deciziile primelor instanțe au fost desființate din motive de „netemeinicie” sau „nelegalitate”³⁷.

Deteriorarea climatului moral în România era evidentă pentru mulți dintre contemporani. Liberalizarea și încurajarea consumului din anii '60 duseseră la apariția unor nevoi din ce în ce mai mari și din ce în ce mai sofisticate, pe care economia socialistă nu le putea satisface în totalitate. De această situație profitau cei de la conducerea sistemului, dar și cei implicați în circulația și valorificarea mărfurilor deficitare. Convertirea competențelor profesionale în argumente de negociere pentru obținerea serviciilor sau a bunurilor deficitare a fost un proces care a însoțit toată perioada comunismului, accelerându-se sau atenuându-se în funcție de diverse circumstanțe. Aparenta epidemie infracțională din rândul personalului din circulația și vânzarea mărfurilor, în pofida pedepselor mari pentru delapidări sau gestiuni frauduloase, se explică nu doar prin dorința acestora de a se îmbogăți cu orice preț. O astfel de persoană era nevoită să satisfacă nu doar nevoile grupului pe care îl reprezenta și ale șefilor ierarhici, dar și pe acelea ale unei vaste rețele de care depindea aprovizionarea pe mai departe, numărul și calitatea controalelor financiare preventive sau regulate, bunăvoința celor din aparatul de control și represiune și protecția structurilor de partid. În atare condiții, ca și în cazul președinților cooperativelor agricole, prezența unor plusuri în gestiune, aplicarea unor procedee de manipulare a cantităților și a calităților mărfurilor, precum și a valorii maxime a normelor de scăzământ, țineau mai degrabă de normalitate. Un gestionar care nu era dispus să țină o gestiune dublă era în primul rând o persoană care nu se bucura de încrederea celor din jur, fiind lipsit de sprijinul celor din breaslă, dar mai ales al celor de care depindea capacitatea lui de a controla bunuri și servicii cerute de piață. Un gestionar cu relații avea de obicei un plus consistent în gestiune. În 1971, an în care Miliția organizase o serie de „acțiuni preventive” în comerț, valoarea plusurilor din gestiune constatate (44 milioane lei) o depășea cu mult pe cea a minusurilor (15 milioane)³⁸. Pe măsura ce politica regimului de scădere a consumului avea să se acutizeze, personalul din astfel de domenii și mai ales cei aflați la conducerea lor, aveau să se transforme într-o adevărată castă, cu o

³⁷ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 50/1974, f. 38.

³⁸ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Administrativ-Politică, dosar 1/1972, f. 85.

influență disproporționată în raport cu importanța sferei într-o societate apropiată de normalitate.

În primăvara anului 1972, cu ocazia bilanțului pe 1971 al MAI, reproșându-le milițienilor că nu abordează cazurile în care sunt amestecate persoane cu funcții, Ceaușescu spunea: *„este o părere creată la județe și există tendința și la organele de miliție și la justiție....de a fi mai puțin exigenți în aplicarea legilor atunci când este vorba de unii oameni cu funcții mai sus-puse. Acolo, miliția și toate organele noastre acționează cu mai multă prudență. Este bine să acționeze așa, dar să nu transformăm prudența în acoperirea infracțiunilor. Prudența nu înseamnă tărăgănare, nu înseamnă, nu înseamnă acoperirea celor care fură din avutul obștesc! Or, există acest aspect în activitatea unor lucrători din miliție și a unor lucrători cu funcții de răspundere, legat de favoritism și de alte lucruri”*.³⁹ Păstrând întotdeauna rezerva „prudenței” și a „cazurilor speciale”, cuvinte deseori folosite în instrucțiunile de partid, cu greu se poate afirma că discursul lui Ceaușescu ar fi putut să-i îndemne pe milițieni să lase la o parte toate precauțiunile, de altfel foarte utile, în cercetarea „cazurilor complexe” de corupție.

Concluzii

Începutul anilor '70, regimul Ceaușescu a abandonat ideea combaterii autentice a corupției și a transformat lupta împotriva acesteia într-un instrument de control politic și social. În loc să vizeze rețelele infracționale din interiorul aparatului de stat, măsurile punitive și campaniile de presiune au fost îndreptate împotriva cetățenilor obișnuiți, lipsiți de protecție politică. Astfel, corupția a devenit nu doar tolerată în rândurile nomenclaturii, ci și ocultată sistematic, în timp ce se construia în paralel un aparat represiv menit să asigure conformismul social și loialitatea față de regim.

Reorganizarea instituțională prin infiltrarea Securității în Miliție, creșterea supravegherii populației și intensificarea propagandei au marcat o mutare a accentului de pe corupția de vârf pe comportamentele deviante ale „maselor”. În acest context, corupția mărunță – inevitabilă într-o economie marcată de lipsuri – a fost sancționată cu duritate, în timp ce marile delapidări organizate sub protecția activiștilor de partid au fost trecute sub tăcere sau tratate superficial. Legislația privind veniturile ilicite și comisiile de judecată s-au dovedit a fi instrumente selective, aplicate doar până la un anumit nivel ierarhic, fără să atingă elitele politice.

Această disociere între discursul public și realitatea corupției sistemice a condus la o profundă distorsionare a moralei publice, în care obediența, relațiile de influență și gestiunea dublă deveniseră practici firești.

³⁹ *Ibidem*, f. 73.

În locul unei reforme autentice, regimul a optat pentru soluții simbolice – precum jurământul de stat sau codul eticii socialiste – menite să întrețină iluzia moralității comuniste. Astfel, lupta împotriva corupției în România anilor '70 nu a fost altceva decât o formă de presiune politică, exercitată pentru a consolida puterea și a menține controlul asupra societății.

THE FIGHT AGAINST CORRUPTION AS A POLITICAL TOOL IN 1970s ROMANIA

Abstract: *In the early 1970s, Nicolae Ceaușescu's regime in Romania shifted its anti-corruption approach from public accountability to a broader strategy of political control and repression. While corruption remained widespread, particularly within the party and state apparatus, the regime directed legal and institutional pressure primarily toward ordinary citizens, effectively shielding the ruling elite from investigation and punishment. The legislative and institutional changes of this period — including the reinforcement of the Securitate (secret police), its integration into the Militia, and the creation of localized judicial committees — aimed not at dismantling systemic corruption but at intensifying surveillance and discouraging dissent. Official anti-corruption campaigns targeted small-scale offenses such as petty theft and minor economic crimes, while large-scale, organized corruption networks involving high-ranking officials remained unaddressed.*

Despite Ceaușescu's repeated rhetorical demands for moral integrity and accountability, the regime used anti-corruption discourse to maintain its image and suppress unrest. Policies such as the 1968 law on illicit wealth and the introduction of the "socialist legality" concept reinforced the idea that political loyalty was more important than legal compliance. The justice system increasingly acted on political orders, handing down harsh sentences to common citizens while shielding the politically connected. Throughout the decade, the Romanian state promoted an environment where professional competence and access to scarce goods were converted into informal currency, with bribery, favoritism, and dual accounting becoming normalized. Corruption, rather than being rooted out, became structurally embedded in both the economy and governance. Ceaușescu's so-called fight against corruption ultimately served as a pretext for consolidating authoritarian power and repressing societal freedoms, while the privileges of the political elite remained intact.

Keywords: *corruption, political repression, Ceausescu regime, Securitate, nomenklatura, surveillance, illicit wealth, selective justice, propaganda, authoritarianism.*

TRECUTUL SUB LUPĂ: MILTON G. LEHRER SUB OCHII SECURITĂȚII

Rezumat: *Publicistul și juristul Milton G. Lehrer (1906-1969) este cunoscut în rândul opiniei publice din România aproape în exclusivitate ca autor al volumului prin care se alătură, într-un mod călduros, cauzei românești în privința retrocedării jumătății de nord a Transilvaniei, care tocmai fusese eliberată de trupele române și sovietice de sub ocupația maghiară. Etnic evreu născut în Statele Unite ale Americii, stabilit în România interbelică, împreună cu familia, la o vârstă fragedă, acesta a fost atât victima persecuțiilor antisemite de după anul 1938, cât și ale măsurilor represive întreprinse de Securitatea comunistă, atât pentru opiniile sale patriotice și simpația pentru politicianul democrat Iuliu Maniu, cât și pentru activitatea sionistă pe care a desfășurat-o în trecut. Urmărit informativ de către Securitate (1951-1969), pe punctul de a fi arestat în ajunul Anului Nou 1959, Milton Lehrer a decedat la București. Până la sfârșitul vieții, a rămas un susținător al intereselor României pe plan internațional.*

Cuvinte-cheie: *Milton Lehrer, Securitate, Holocaust, America, sionist, România, comunism.*

În urmă cu opt ani, în contextul marcării, și prin preocupările istoriografice, a Centenarului Marii Unirii, am avut curiozitatea de a investiga destinul postbelic al unei serii de personalități ale căror biografii sunt marcate de redactarea unor scrieri referitoare la Marea Unire, în nu puține cazuri fiind vorba, în același timp, și despre personalități care au participat la evenimentele care au generat acest act istoric de primă importanță. Aceasta a fost motivația inițială a cercetării de față și, în acest sens, ne-am îndreptat către arhiva fostei

* Silviu B. MOLDOVAN: Director al Direcției Cercetare, Expoziții, Publicații din cadrul Consiliului Național pentru Studiarea Arhivelor Securității; cercetător științific gr. I la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași; e-mail: silviumldvn@yahoo.com. ORCID: 0000-0001-5352-8325.

Securități, rezultatele acestei curiozități dovedindu-se cu mult peste așteptările noastre, care erau mai degrabă rezervate. Depășind, ulterior, obiectivul inițial, am descoperit un personaj complex, asupra căruia considerăm că istoriografia românească se cuvine să se oprească, sub mai multe aspecte care, fără a fi contradictorii, ci mai curând complementare, întregesc portretul evreului american, devenit evreu român, Milton Lehrer. Astfel, fără a se reduce la episodul redactării unei cărți de susținere a cauzei românești, dar și fără a contrazice acest episod, prin eventuale motivații până acum necunoscute, ori prin abjurări ulterioare, personalitatea și biografia lui Milton Lehrer își demistifică relevanța, până recent ascunsă între copertile dosarelor Securității, pentru mai multe teme majore: comunismul, holocaustul, relațiile româno-americane. Astfel, ne-am decis să continuăm o serie de rezultate preliminare ale investigațiilor arhivistice subsumate temei enunțate, cărora, pentru a ilustra ceva din motivația la care ne-am referit mai sus, înțelegem să le dăm, pe cât posibil, titluri similare¹.

Publicistul și juristul Milton G. Lehrer este cunoscut în rândul opiniei publice din România aproape în exclusivitate ca autor al volumului prin care se alătură, într-un mod extrem de călduros, cauzei românești în privința retrocedării jumătății de nord a Transilvaniei, care atunci tocmai fusese eliberată de trupele române și sovietice de sub ocupația maghiară². Datorită acestuia, Lehrer a devenit cunoscut drept „americanul” filoromân care a combătut tezele iredentiste colportate, înaintea și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, de către oficialitățile statului maghiar (chiar subtitlul volumului tipărit, pentru prima oară, la finalul anului 1944, la tipografia bucureșteană „Alfabetul”, relevă această calitate)³.

¹ Vezi Silviu B. Moldovan, *Trecutul sub lupă: istoricul Constantin Kirițescu urmărit de Securitate*, în „Arhivele Totalitarismului”, Anul XXXII, nr. 124-125 (3-4/2024), pp. 81-92. O primă, extrem de succintă, evocare a segmentului postbelic din biografia lui Milton Lehrer (însoțită de reproducerea a două documente inedite), în Silviu B. Moldovan, „Momente din biografia lui Milton Lehrer, susținător al Transilvaniei românești”, în vol. *Experimentul Pitești - Reeducare prin tortură: comunicări prezentate la Simpozionul Internațional, ediția a XXI-a, Pitești, 08-10 octombrie 2021*, Pitești, Fundația Culturală Memoria, Filiala Argeș, 2022, pp. 474-481.

² Lucrarea lui Milton G. Lehrer fusese finalizată înainte de 23 august 1944, însă, fiind tipărită mai târziu, autorul a avut posibilitatea de a adăuga, la finalul manuscrisului inițial, un „Epilog”, care conține o veritabilă profesiune de credință: „Prin jertfa comună a soldaților sovietici și a soldaților români, înfrățiți în lupta pentru Dreptate și Libertate, întreg Ardealul este azi desrobitor. For ever! Pentru totdeauna! Născut pe teritoriul liberei Americi, simt o adâncă mulțumire sufletească și o legitimă mândrie văzând cum țara mea natală îmbrățișează cu căldură cauza românismului ardelean, pe care o consideră ca pe însăși cauza libertății” - Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc (Problema Ardealului văzută de un american*, București, 1944, p. 310.

³ Prima ediție a lucrării lui Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, a apărut la sfârșitul anului 1944 (318 p). Dincolo de talentul incontestabil

Într-un destul de spectaculos gest de recuperare istoriografică, lucrarea menționată a fost reeditată, cu același titlu și subtitlu, în anul 1989⁴, cunoscând, apoi, alte câteva ediții. Acest demers s-a înscris atunci, destul de evident, într-o politică editorială care asimila efectul amplificării polemicilor româno-maghiare, în special, care s-a produs în ultimii ani ai regimului comunist din România (1987-1989). În acest context, a existat, în ciuda unei degradări masive a discursului oficial, caracterizat printr-un conformism ideologic de tristă factură și prin refuzul radical (contrar evoluțiilor politice pozitive din Estul Europei) al reformării sistemului socialist, o oportunitate de a readuce în actualitate o serie de scrieri aparținând unor personalități care fuseseră persecutate după instaurarea regimului comunist (uneori chiar cu urmări fatale), dar a căror utilitate pentru susținerea intereselor teritoriale și culturale românești era, dacă nu înțeleasă, cel puțin acceptată de către autorități. În astfel fel au fost readuse în atenția cititorilor cunoscuta sinteză dedicată Războiului de Întregire de Constantin Kirițescu (și el persecutat, până în anii '60, pentru scrierile sale cu conținut patriotic)⁵, opul polemic și inovator al lui Gheorghe Brătianu despre originea poporului român⁶, ori chiar admirabila sinteză a aceluiași istoric, decedat în penitenciarul de la Sighetu Marmației, dedicată Mării Negre⁷. Omisiunile prin care destinul postbelic al autorilor era ascuns, ori modalitățile aluzive prin care acesta era, uneori, discret și ermetic semnalat cititorilor din anii '80, care, în mare măsură, nu fuseseră contemporani cu „obsedantul deceniu”, constituie o temă de cercetare distinctă. Deocamdată, ne mărginim numai să remarcăm creativitatea istoricului Victor Spinei, care a reușit să reveleze soarta

cu care autorul a pus în pagină rezultatul impresionantei documentări pe care o realizase, impactul public obținut a fost amplificat și datorită calității autorului de nativ american, ceea ce presupunea un plus de obiectivitate în tratarea acestei spinoase problematice istorico-politice.

⁴ Vezi Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, ediție îngrijită, prefață și note de conf. univ. dr. Ion Pătroiu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, 430 p. Istoricul craiovean Ion Pătroiu a rămas angajat în opera de reeditare, în mai multe limbi, a prețiosului volum datorat publicistului născut la New York, continuând această laudabilă muncă și în prezent.

⁵ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, 2 vol. (594 + 526 pp.).

⁶ G.I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, ediție îngrijită, prefață, studiu și note de Stelian Brezeanu, traducere de Marina Rădulescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, 212 p.

⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, traducere de Michaela Spinei, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de Victor Spinei, București, Editura Meridiane, 1988, 2 vol. (352 + 388 pp.).

tragică a fiului lui Ionel Brătianu⁸, precum și absența oricăror referiri la tribulațiile postbelice ale lui Milton Lehrer, în cazul prefeței semnate de Ion Pătroi. Această omisiune este, totuși, explicabilă prin faptul că Lehrer nu fusese deținut politic și, până la descoperirea dosarelor din arhiva fostei Securități, presiunile extreme la care acesta fusese, totuși, supus de către Securitate (inclusiv cu riscul de a fi privat de libertate) nu puteau fi cunoscute decât cel mult foarte vag, din amintirile văduvei acestuia. În același efort editorial se include și apariția, tot în anul 1988, a impozantei lucrări *R.W. Seton-Watson și românii (1906-1920)*⁹, istoricul britanic nefiind însă o victimă a represiunii politice comuniste. În ceea ce privește reeditarea lucrării eminate plemice a lui Brătianu dedicată etnogenezei românești, îngrijitorul ediției, Stelian Brezeanu, remarcă, aluziv, că eminentul medievist a lăsat posterității „o operă considerabilă, dacă avem în vedere cariera sa științifică prematur întreruptă” (de fapt, brutal curmată, în condițiile tragice, menționate mai sus)¹⁰.

Într-o prefață cu aspect militant, Ion Pătroi încadra lucrarea lui Milton G. Lehrer în contextul opoziției față de ceea ce Nicolae Iorga numise, la un moment dat, „lupta științifică împotriva dreptului românesc”, curent pe care prefațatorul îl consideră ca pe una din permanențele manifestate în istoriografia internațională: „Într-adevăr, dincolo de inerentele deosebiri și chiar tensiuni și antagonisme intervenite între diferitele istoriografii naționale – istoriografii mai mult sau mai puțin tributare unor prejudecăți, orgolii sau resentimente locale -, se profilează pe fundalul unei istorii generale a istoriografiei europene acest fenomen singular, unic prin amploarea și masivitatea lui, prin îndârjirea și nu în ultimul rând prin deformările și orbirea aduse în câmpul științei istorice, care a fost definit de marele nostru istoric în cuvintele de mai sus”¹¹. În ceea ce îl privește pe Milton G. Lehrer, Ion Pătroi îl numește „martor și mare prieten al suferinței și dreptății poporului român”¹². Această descriere se dovedește, și după

⁸ Victor Spinei semnălează, discret dar perfect inteligibil, chiar de la începutul prefeței sale, că „la diminuarea capacității de creație a contribuit implicarea în diverse activități obștești și culturale de mare răspundere, precum și împrejurările speciale în care s-a aflat în ultimii ani de viață, ceea ce îl apropie de această dată, prin similitudinea situației, de C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu (...), Al. Marcu și de numeroși alți colegi de generație” (Victor Spinei, *Geneza sintezei lui Gheorghe I. Brătianu despre spațiul pontic*, în *Ibidem*, vol. I, p. 5).

⁹ Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *R.W. Seton-Watson și românii (1906-1920)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, 2 vol. (566 + 434 pp.).

¹⁰ Stelian Brezeanu, *Prefață la G.I. Brătianu, O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 5.

¹¹ Ion Pătroi, *Prefață la Milton G. Lehrer, Ardealul, pământ românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, ediție îngrijită, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 5.

¹² *Ibidem*, p. 13.

„examenul” coroborării cu documentele păstrate în arhiva Securității, ca fiind una realistă.

În demersul său publicistic, Lehrer a pornit chiar de la semnificația specială a Transilvaniei în istoria poporului român. Dincolo de importanța politică, economică ori strategică a acestei provincii, rămâne tocmai acea semnificație simbolică, ce a înfierbântat personalitățile și masele românești în general, nu doar pe cele din Transilvania, care a fost deseori numită o „cetate naturală românească”, un „vechi izvor de românitate” ori, așa cum chiar Lehrer afirmă, locul unde „s-a zămislit însăși ființa neamului românesc”¹³. Această retorică, ce i-a influențat pe diverși autori străini, cunoscători ai psihologiei românești, este preluată cu un anume entuziasm de Milton G. Lehrer: „Platoul Ardealului cuprins, pe de o parte, între Carpați și, pe de alta, între masivul Bihorului, Munții Apuseni și cei ai Maramureșului pot fi considerați ca însăși leagănul românismului. În această citadelă a pulsat dintotdeauna în chipul cel mai viu sângele nației coborâtoare din daco-romani. Zidurile puternice ale cetății de piatră a Ardealului, cel mai înaintat «bastion al Europei în fața Asiei», au constituit timp de milenii fortăreața rezistenței românești împotriva hoardelor de năvălitori”¹⁴. În ceea ce ne privește, nu subscriem la idei pragmatice și artificiale, precum cea a „bastionului Europei” (argument ce se dorea creator de legitimisme superflue, după model... maghiar), însă citatul de mai sus este relevant pentru încrâncenarea cu care „bătălia pentru Transilvania” a fost dusă de ambele părți, timp de decenii. Acest fragment este completat de o altă apreciere, parțial adevărată, a publicistului american, conform căreia Transilvania este „nucleul tuturor unităților de neam și de suveranitate care s-au desfășurat din timpurile cele mai străvechi până la cele mai moderne în regiunea carpato-dunăreană”¹⁵.

Născut, într-adevăr, în Statele Unite ale Americii, mai precis la New York, la 28 mai 1906, Milton Lehrer a devenit, peste câteva decenii, notoriu ca „ziaristul

¹³ Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, ediție completă îngrijită de Edith Lehrer și Ion Pătroiu, Cluj-Napoca, Editura Vatra Românească, 1991, p. 144. Utilizăm, în cele ce urmează, câteva trimiteri la această primă ediție tipărită ulterior Revoluției Române din Decembrie 1989, estimând că anume această ediție s-a bucurat de cea mai largă circulație (exceptând-o pe cea din 1944), afirmațiile categorice ale autorului despre caracterul românesc la Transilvaniei stârnind destul de multă emoție publică în contextul destul de încărcat emoțional de la începutul anilor '90. Comparativ cu ediția din 1989, versiunea publicată în 1991 conține, în plus, o primă parte a lucrării, așa cum fusese ea concepută de Milton Lehrer, care urma, din motive financiare, să apară numai în ediția franceză (intitulată *Transilvania, leagănul românismului. Dacii – romanii – românii*), precum și o *Postfață* semnată de văduva lui Milton G. Lehrer, Edith (la paginile 511-522). Edith Lehrer a fost de față și la lansarea ediției din anul 1989.

¹⁴ *Ibidem*, p. 20.

¹⁵ *Ibidem*, p. 33.

american" care „a fost trimis", în anul 1939, de către revista săptămânală „La Tribune des Nations" (oficios parizian al Ligii Națiunilor¹⁶) pentru a face o anchetă jurnalistică legată de situația în care se aflau minoritățile naționale din România, țară în care l-au surprins și cedările teritoriale din vara anului 1940 (în Franța care fusese ocupată, în același an, de către naziști, nu a mai revenit¹⁷). Situația întâlnită aici l-a impresionat însă în așa măsură, încât a scris că „Transilvania e un adevărat Eden pentru minorități"¹⁸. Desigur că afirmația sa este amendabilă, în special în privința importanței comunități evreiești, care, începând din anul 1938, devenise deja victima măsurilor cu caracter rasial (însuși Milton Lehrer având de suferit ca urmare a acestora¹⁹), însă existența unei masive minorități maghiare, după încheierea Primului Război Mondial, n-a fost privită ca o problemă de către statul român, care i-a asigurat drepturi largi și o facilă integrare în viața culturală, economică și politică, fără a încuraja porniri de răzbunare, pentru inechitățile naționale din timpul Imperiului Austro-Ungar și fără a încerca eliminarea minorității din viața publică. Iată ce scrie, în acest sens, Milton G. Lehrer: „Pentru a asigura progresul statului lor, românii au înțeles din primul moment al întregirii românismului în granițele firești ale etnicității, că nu există decât o singură cale de urmat: aceea a bunei conviețuiri cu națiile conlocuitoare. Aceasta implica o politică de largă comprehensiune pentru necesitățile vitale, culturale și economice ale minorităților. România, trebuie s-o recunoaștem, a urmat cu sinceritate această politică, în dorința de a-și apropia

¹⁶ Săptămânalul „La Tribune des Nations" a apărut între anii 1934-1984, la Paris.

¹⁷ Soția publicistului, Edith Lehrer, afirma că „atunci când naziștii au ocupat Franța, soțul meu a trebuit să se refugieze" și a ales să se refugieze România, nu în Statele Unite ale Americii, unde se născuse și „unde îl aștepta o viață liniștită" (Edith Lehrer, *Postfață la Milton G. Lehrer, Ardealul, pământ românesc*, Cluj-Napoca, Editura Vatra Românească, 1991, p. 512).

¹⁸ Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, Cluj-Napoca, Editura Vatra Românească, 1991, p. 19.

¹⁹ Milton Lehrer a fost înlăturat din avocatură în 1938, în contextul măsurilor antisemite, având de suferit chiar urmări mai grave, după cum îi va povesti unui vizitator, peste ani (la 16 iunie 1968): „Milton povestește dlui. în continuare că el a fost dat afară din Colegiul de avocați din Iași de către «cuziștii» români, care au hotărât ca evreii să nu mai rămână în colegiu. Aduă că unul Moraru i-a spus că sfidează legile naționalismului românesc, și o zi mai târziu, bunul său prieten Constantinescu, a scris un articol în ziarul «Chemarea», în care spunea: «Pretinsul avocat Lehrer Milton și-a primit lecția». El explică că a fost bătut fără milă și i s-a spus «pretins avocat» de vreme ce avea diploma de licențiat în drept de la facultatea din Paris. El relatează în continuare că 6 luni de zile n-a mai lucrat și s-a hotărât să plece la Paris fiind invitat de un prieten acolo. Ajuns în Franța cu peripeții în Italia din cauză că n-a declarat banii pe care îi avea asupra sa, a muncit mult și după o lună și jumătate a devenit redactor la ziarul «Tribune de Nation[s]», cel mai mare ziar din Franța. El explică dlui. că el a dat redactorilor de la ziarul respectiv o nouă formulă și anume să deschidă prin ziar o anchetă despre țările europene amenințate de a fi ocupate de naziști, și în fiecare număr să publice un articol în acest sens" (A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 552928, vol. 4, f. 236v.-237).

(ceea ce este la antipodul asimilării) pe maghiarii din Transilvania, la fel, de altfel, ca și pe celelalte naționalități din această provincie”²⁰. Așa cum remarcă editorul ediției din anul 1989, „Milton G. Lehrer nu dă niciun moment impresia unui apologet, ci a unui om care nu face decât să comenteze evidența însăși”²¹. Cu toate că în prefața ediției menționate nu sunt deloc menționate vexațiunile suportate de autor în contextul legislației antievreiești de după 1938, autorul acesteia remarcă faptul că „deși nu-și ascunde poziția de partizan al cauzei românești, Milton G. Lehrer reușește totuși să rămână mai presus de resentimente și chiar de sentimentele celor implicați”²².

Trebuie însă precizat faptul că, la vremea când Lehrer îndeplinea misiunea trasată de „La Tribune des Nations” și, cu atât mai mult, în momentul în care a apărut volumul dedicat chestiunii transilvănene, acesta nu mai era un simplu „american” ci, de mult timp, un american stabilit în România (părinții săi, George și Fanny, care erau născuți în România, au decis să se repatrieze la câțiva ani după nașterea lui Milton). Era, de asemenea, un evreu de religie mozaică, calitate în care a cunoscut el însuși nedreptățile rasiale (fiind eliminat din baroul de avocați, din motive etno-religioase, între 1938-1944). Milton Fanny Lehrer, pe numele lui complet, a decedat tot în România (după ce avusese, la un moment dat, intenția de a emigra în Israel, la care renunțase, însă, ulterior²³), mai precis la București, în 22 decembrie 1969²⁴. Așa cum afirma soția acestuia, Edith, „a fost înmormântat la București, în pământul românesc, pe care el l-a iubit și apărât ca niciun alt american”²⁵.

Deși un apropiat al ideilor de stânga, Milton Lehrer a fost, în multiplele-i sale calități (catalogate drept culpe de regimul comunist) de simpatizant al Partidului Național Țărănesc, de mason și de (pentru o vreme) militant sionist,

²⁰ Milton G. Lehrer, *op. cit.*, p. 434.

²¹ Ion Pătroiu, *Prefață* la Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, ediție îngrijită, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 16.

²² *Ibidem*.

²³ La finalul acestei evoluții, Milton Lehrer mai afirma doar, într-un context în care „își exprimă dezaprobarea față de evreii din Israel care vin aici și se ocupă de speculă”, că „el ar vrea să muncească în Israel și să câștige bani, iar de trăit să trăiască în România” (A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 552928, vol. 4, f. 187 - convorbire din 6 iulie 1968). Intenția inițială de emigrare fusese legată de măsurile represive la care Lehrer era supus, iar din motivația renunțării la această intenție făcea parte, alături de ameliorarea climatului politic din România, și reticența lui față de condițiile destul de grele existente în Israel, în special pentru imigranții trecuți de prima tinerețe.

²⁴ Decesul lui Milton Lehrer a survenit ca urmare a unei operații la căile biliare (*Ibidem*, vol. 3, f. 436 f.-v.). În documentele emise în ultimul an al urmăririi lui informative apar referiri repetate la problemele de sănătate ale acestuia.

²⁵ Edith Lehrer, *op. cit.*, p. 519.

intens urmărit de către Securitate. Rezultatul acțiunii informative cu nume de cod „Leon” a fost concretizat în patru volume de documente, până în prezent inedite (cu excepția celor două succinte documente publicate în 2022). Acestea se află, astăzi, în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A.C.N.S.A.S.), fond Informativ, dosar nr. 552928, cu 4 volume, care totalizează 1.755 de file, respectiv 2.476 de pagini (menționăm numărul paginilor, pe lângă cel al filelor, cum este normal în cadrul dosarelor, pentru a avea o reprezentare cantitativă mai exactă, deoarece există în acest dosar foarte multe file scrise față-verso). Securitatea i-a deschis lui Lehrer un dosar de verificare informativă în anul 1951²⁶, pe care l-a transformat, în 1954, într-unul de urmărire informativă²⁷. Acțiunea informativă individuală a încetat efectiv numai după decesul persoanei urmărite, la sfârșitul anului 1969²⁸.

În intervalul în care a fost urmărit informativ de către Securitate (1951-1969), Lehrer a trecut prin unele momente extrem de tensionate, precum cel din 1958, când a fost obligat să dea, în Ajunul Anului Nou, declarații complete despre activitatea lui din trecut; formulările (inclusiv autocritice, uneori) utilizate de

²⁶ La 9 iulie 1951 (vezi „Notă privitor la deschiderea unui dosar de verificare asupra lui Lehrer Milton”, în A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 552928, vol. 1, ff. 7-8). Documentul pornește de la o minciună, aceea că „Lehrer Milton, în timpul regimului antonescian, a scris câteva cărți care i-au fost publicate” (iată o modalitate insinuantă de a calomnia volumul *Ardealul, pământ românesc*, al cărui conținut era total neconvenabil autorităților comuniste, în atmosfera creată în acei primi ani ai regimului), inventariază relațiile pe care Lehrer le avusese, la un moment dat, pe linie jurnalistică, cu anglo-americanii, precum și activitatea lui sionistă, sugerând apoi că acesta ar putea fi un spion israelian („Având în vedere faptul că numitul Lehrer Milton a întreținut legături cu unii dintre instructorii palestinieni, cât și cu diplomații Legației Israel din București, nu este exclus faptul ca numitul să fie folosit de către legăție pe linie informativă”).

²⁷ Schimbarea a avut loc la 23 februarie 1954 (vezi „Referat cu propuneri pentru transformarea dosarului de verificare asupra numitului Milton Lehrer în acțiune informativă”, în *Ibidem*, ff. 2-6). Argumentele invocate, în acest sens, de colonelul Eugen Szabo și căpitanul Gheorghe Popescu, vizau tot legăturile lui Lehrer cu diplomații și instructorii israelieni, însă aceștia recunoșteau implicit inconsistența informațiilor care fuseseră obținute în aproape trei ani („acest caz este lucrat în acțiune de verificare, din luna iulie 1951 și încă mai necesită timp pentru a depista activitatea obiectivului, cât și a legăturilor sale”), scopul ridicării acțiunii la un nivel superior fiind „să depistăm activitatea sa prezentă, eventualele legături pe care le folosește în culegerea de informații, cât și linia superioară cu care ține legătura și cărora le furnizează informații”.

²⁸ Mai precis, la 10 ianuarie 1970 (vezi „Hotărâre de deschidere și de închidere a dosarului de acțiune informativă”, în *Ibidem*, vol. 3, f. 436 f.-v.). În acest document se precizează că „antecedentele politice” ale lui Lehrer erau acelea de „fost conducător sionist și membru al P.N.Ț.”, iar în dreptul „activității compromițătoare” care a stat la baza deschiderii dosarului, că „se află în relații cu diverși cetățeni din Israel și alte țări capitaliste ce vin frecvent în R.S.R., unii cunoscuți că ar desfășura activitate suspectă contra țării noastre”.

acesta, precum și strădania cu care a căutat să invoce cât mai multe elemente verificabile în apărarea bunelor sale intenții (în contextul și al altor acțiuni începute împotriva unor membri ai comunității evreiești din România) demonstrează pericolul pe care și acesta îl recepta (și asupra căruia documentele existente în dosar nu lasă niciun dubiu)²⁹. Este atinsă, într-un mod destul de autocritic, și chestiunea volumului apărut în 1944, pe care regimul comunist, care la ora aceea încă nu începuse să se reorienteze către un caracter mai național, o considera, după limbajul epocii, „profund dușmănoasă”. Astfel, acesta declara că: „Am devenit corespondentul ziarului «La Tribune des Nations», unde am debutat cu o anchetă despre urmările nefaste ale acordurilor de la Munchen, anchetă pe care am publicat-o și în ziarul «Semnalul» de la București. Cunosând bine istoria Transilvaniei și întrucât problema Transilvaniei era la ordinea zilei, am publicat în «La Tribune des Nations» mai multe articole despre drepturile Românilor³⁰ asupra Ardealului. Aceste articole au stat la baza cărții mele *Ardealul, pământ românesc*, pe care am scris-o după Dictatul de la Viena a[l] lui Hitler și Mus[s]olini. Am strâns materialul în Biblioteca Academiei R.P.R. și am publicat cartea în toamna anului 1944 – prin noiembrie, mi se pare. Scopul cărții a fost de a dovedi drepturile inalienabile ale Românilor asupra acestei provincii românești. Întrucât ea era destinată să fie difuzată și în străinătate înainte de Conferința de Pace, am socotit că subtitlul cărții va servi mai mult scopului în vederea căruia a fost scrisă cartea. După câte mi-a comunicat tov. Lot[h]ar Rădăceanu³¹ și după câte am aflat de la diferiți ziariști, se pare că lucrarea din acest punct de vedere, a fost întrucâtva utilă cauzei românești. Tovarășul dr. Petru Groza³² și Maestrul Mihail Sadoveanu³³ au găsit că, în acel moment, cartea a fost utilă. Dr. Petru Groza a formulat această apreciere și în scris. Fără îndoială că prisma prin care am privit lucrurile în această carte este profund greșită. Nu m-am plasat pe pozițiile marxist-leniniste în problema națională, întrucât nu le

²⁹ Vezi *Declarația* lui Milton Fanny Lehrer din 31 decembrie 1958, în *Ibidem*, vol. 2, ff. 1-25f.-v.

³⁰ Milton Lehrer scrie etnonimul cu „î”, conform reglementărilor existente în prima parte a regimului comunist, însă, în același timp, îl scrie cu majusculă, conform ortografiei interbelice. Am păstrat și noi majuscula, considerând acest fel de a scrie ca semnificativ, mai ales dacă ținem cont de contextul extrem de dramatic în care Lehrer și-a petrecut noaptea de 31 ianuarie 1958/1 ianuarie 1959.

³¹ Lothar Rădăceanu, născut Lothar Würtzler (1899-1955), fost politician social-democrat, promotor al unificării din 1948 cu Partidul Comunist, fusese membru al delegației române la Conferința Păcii de la Paris.

³² Dr. Petru Groza (1884-1958) fusese primul ministru al României începând din 6 martie 1945, ocupând această funcție în întreaga perioadă a Conferinței Păcii de la Paris (1946-1947), precum și ulterior acesteia.

³³ Scriitorul Mihail Sadoveanu (1880-1961) era considerat un sprijinitor, de la bun început, al regimului comunist, ocupând și unele funcții politice înalte în timpul acestuia.

cunoșteam în acel moment. Singurul capitol în care am văzut just problema este acel intitulat «Vinovații»³⁴ și încă și aici s-au strecurat greșeli. Dar, în acest capitol se întrevede calea pe care am urmat-o mai târziu, în analiza problemei naționale»³⁵. Citez și ultimul paragraf al acestei extrem de lungi declarații: „Ceea ce cer este să mi se acorde încredere. Munca mea din ultimii ani – cărțile scrise, cărțile traduse, articolele publicate, munca din Ministerul Justiției, munca din colectiv, conferințele ținute, prelucrările efectuate, planurile de viitor, sunt o cheazășie a bunei mele credințe»³⁶.

Faptul că volumul apărut în anul 1944 a jucat un rol important în ingerințele organelor represive comuniste în biografia lui Milton Lehrer poate fi dedus și din aceea că cel mai vechi document existent în dosarul său de Securitate datează chiar din anul 1944, acesta grupând „Dedicațiile”, „Cuvântul înainte” și „Epilogul” autorului la volumul *Ardealul, pământ românesc*³⁷. Acestea sunt olografe și invoca iminența, nerealizată până la urmă, a apariției, în Elveția, a traducerii franceze a acestuia (*Le problème transylvain vu par un américain. La Transylvanie terre roumaine*)³⁸.

Cel de al doilea document aflat în dosar este nota informativă din 12 februarie 1945, despre elogiarea lui Milton Lehrer la un banchet desfășurat la hotelul Athénée Palace³⁹, pe care o cităm, în cele ce urmează, integral:

³⁴ Referire la ultimul subcapitol al ediției din 1944: Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, București, 1944, la pp. 300-305. Este un text echilibrat, prin care autorul pledează pentru colaborarea română-maghiară și care identifică în aristocrația și intelectualitatea maghiare mediile care, prin propagandă șovină, au întreținut spiritul dușmăniei între cele două popoare. În ceea ce privește vinovațiile pentru masacrele comise în timpul ocupației horthyste din Nordul Transilvaniei, autorul este la fel de clar, chiar de la primele propoziții ale subcapitolului intitulat „Vinovații”: „Nu este, desigur, în intenția noastră de a acuza întreaga nație ungară de ingerințele și atrocitățile comise asupra românilor din Ardealul de Nord din ziua dictatului impus României de Galeazzo Ciano și de comis-voiajorul «în șampanie» Joachim von Ribbentrop (nu știm prea bine de ce: von). În cursul dezvoltărilor precedente, nu o dată am avut ocazia să arătăm că exista o prăpastie adâncă nu numai între grozii maghiari și țărănimea românească, dar chiar și între acești grozi și țărănimea ungară, exploatată până la sânge pe imensele latifundii ale magnaților” (*Ibidem*, p. 300).

³⁵ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 552928, vol. 2, ff. 1v.-2.

³⁶ *Ibidem*, f. 25.

³⁷ Vezi *Ibidem*, vol. 1, ff. 134-142.

³⁸ Conform lui Ion Pătroiu, „versiunea franceză, care conținea în plus un amplu preambul istoric despre cheștiunea continuității, nu a mai apărut și nu se știe ce s-a întâmplat cu manuscrisul pregătit de autorul ei” - Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, ediție îngrijită, prefață și note de conf. univ. dr. Ion Pătroiu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 14. Nici noi nu am obținut informații revelatoare în acest sens, din documentele Securității.

³⁹ Edith Lehrer datează acest banchet în ziua de 30 ianuarie 1945, afirmând că „a fost o seară de neuitat” (*op. cit.*, p. 513).

„Ziaristul «american» Milton G. Lehrer, pe care l-a sărbătorit săptămâna trecută ziarul «Ardealul» printr-un mare banchet la Athénée Palace, nu este altul decât Milton Lehrer, originar din Iași, strada Armeană [nr.] 16, unde a copilărit și unde și-a făcut studiile, întâi la Liceul Național și apoi la Facultatea de Drept.

El s-a născut, ce e drept, în Statele Unite, dar a venit în țară când avea mai puțin de doi ani! De atunci nu a mai fost în America niciodată. Între anii 1936-1939 a trimis din București câteva articole ziarului «La Tribune des Nations», cu anchete făcute de el în țările balcanice asupra unor chestiuni politice.

În prezent se recomandă «american» și ziarist, deși nu face parte din asociația ziariștilor străini. La banchetul de la Athénée Palace au participat mai mulți miniștri în frunte cu dl. Vlădescu-Răcoasa⁴⁰ și câteva sute de ardeleni, care au elogiat activitatea acestui mare «prieten al României» care a scris recent o carte intitulată *Ardealul văzut de un american*⁴¹.

Ansamblul documentelor existente în dosar demonstrează însă faptul că Lehrer a ținut, până la finalul vieții, aproape de inima sa, volumul *Ardealul, pământ românesc*, pe care o și arăta vizitatorilor, la început cu prudența impusă de împrejurările specifice anilor '50. Astfel, sursa Securității cu numele conspirativ „Sokol” relatează, la 23 noiembrie 1955, în urma unei vizite efectuate la domiciliul lui Milton Lehrer, că „În bibliotecă, într-un colț, am văzut un exemplar în românește din volumul său, *Transilvania, pământ românesc*, având pe carton data 1944, deci publicată imediat după eliberarea țării. Lângă volumul acesta am văzut un exemplar dintr-o broșură semnată de el, de a cărei existență nu știam și nu-mi vorbise. Broșura se numește *Aspecte franceze*⁴². I-am spus că nu știam de această broșură și amabil mi-a arătat-o. Broșura are o prefață a maestrului [sic! - SBM] Mihail Sadoveanu foarte elogioasă și conține conferința cu caracter progresist, ținută de Milton Lehrer în 1945 la radio (în emisiunea „Ora Franței”), precum și amintiri din timpul șederii sale în Franța. Din vorbă-n vorbă, mi-a spus de astădată că a stat în Franța trei ani și jumătate (în perioada 1932-1936), că a studiat acolo dreptul. La un moment dat, l-am rugat să îmi arate volumul *Transilvania, pământ românesc* și mi-am arătat uimirea că nu-l știam etnograf. La această rugămintă, Milton Lehrer s-a eschivat să scoată cartea din bibliotecă, sub motivul că e o carte mai veche, că conține unele erori etc. Ca să nu-i devin suspect, n-am mai stăruit. Nu știu ce conține cartea, dar cred că există anumite motive care îl

⁴⁰ Gheorghe Vlădescu-Răcoasa (1895-1989) era, în acel moment, ministru al naționalităților minoritare.

⁴¹ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 552928, vol. 1, f. 130.

⁴² Volumul *Aspecte franceze* (50 pag.), semnat de Milton G. Lehrer, a apărut la Tipografia „Victoria Traiană”, în anul 1946.

îndeamnă să nu mi-o arate (poate nu grave), deși o ține în biblioteca sa la un loc destul de vizibil”⁴³.

Cu treisprezece ani mai târziu, Lehrer i-a mărturisit unui vizitator din Israel (Mackower) că „a scris o carte intitulată *Ardealul, pământ românesc*, în care a criticat pe fasciști și a explicat cum au dat ei Ardealul Ungariei. Adaugă că această carte s-a vândut foarte repede și în tiraj mare, încât pentru banii primiți și-a cumpărat o casă”⁴⁴. În discuția extrem de complexă cu omul de afaceri israelian, petrecută în data de 9 iulie 1968 și transpusă pe hârtie două zile mai târziu, cu ajutorul tehnicii operative instalate de Securitate în locuința familiei Lehrer⁴⁵, gazda îi prezintă invitatului, cu aceeași mândrie ce fusese vizibilă și în 1955, aprecierile primite din partea unor oficiali ai regimului comunist (o dedicație primită din partea lui dr. Petru Groza), precum și „o serie de cărți și dedicații primite de la scriitorii români Ionel Teodoreanu și Mihail Sadoveanu”⁴⁶. Conform, însă, mărturiei lui Edith Lehrer (născută Ruchenstein, în 1920), cartea din 1944 nu a inclus prima parte, de istorie a Transilvaniei și de etnogeneză a românilor, deoarece „neavând suficienți bani, soțul meu n-a putut să tipărească în limba română întreaga carte”⁴⁷, iar volumul fusese „tipărit și așa într-un tiraj simbolic”⁴⁸.

Un impuls în activitatea de urmărire informativă a lui Lehrer de către poliția politică comunistă se produce la 8 mai 1953, ca urmare a apariției „Referatului privind cercetările făcute asupra numitului Adania Alfons, reținut la 8 aprilie 1953, fiind învinuit pentru crimă de înaltă trădare”⁴⁹, în cadrul căruia se aprecia că „Activitatea numitului Adania Alfons în Soc[ietatea] «Amicii Statelor Unite» a constat în aceea că a îndeplinit funcția de secretar de redacție, împreună cu Milton Lehrer, al «Revistei Româno-Americane»⁵⁰. Împreună cu Petre Comarnescu a organizat în cadrul activității acestei Societăți, o serie de conferințe care au tratat despre teatru, literatură și arta americană”⁵¹, precum și faptul că „Tot din cercetări, a mai rezultat că și numiții: Comarnescu Petre, Șerban Cioculescu, Voiculescu Vasile, Dimitrie Gusti, Nicolae Petrescu, Mihnea

⁴³ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 552928, vol. 1, f. 387.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. 4, f. 168.

⁴⁵ Vezi *Ibidem*, ff. 162-179 f.-v.

⁴⁶ *Ibidem*, ff. 167v.-168.

⁴⁷ Edith Lehrer, *op. cit.*, p. 512.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 519.

⁴⁹ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 6.560, ff. 4-11. În document este precizată, ca dată a arestării lui Alfons Adania, ziua de 21 martie 1953 (*Ibidem*, f. 4).

⁵⁰ „Revista Româno-Americană” a apărut la București, din decembrie 1945 până în august 1947 (în total, numai patru numere), fiind un organ de presă declarat al Societății „Amicii Statelor Unite”.

⁵¹ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 6.560, f. 6.

Gheorghiu, V. Stoica, Dan Duțescu, L. Levițchi, Popovici Cristina Galiti, numita Greceanu și Milton Lehrer, sunt elemente dușmănoase, care au avut legături cu Soc[ietatea] «Amicii Statelor Unite», sau oficiile de presă și informații ale legațiilor americană și engleză din România, însă împotriva acestora nu s-au putut acumula probe suficiente pentru a fi înaintați în Justiție”⁵². În finalul documentului, se decide ca „Numiții: Comarnescu Petre, Șerban Cioculescu, Voiculescu Vasile, Dimitrie Gusti, Nicolae Petrescu, Mihnea Gheorghiu, V. Stoica, Dan Duțescu, L. Levițchi, Popovici Cristina Galiti, numita Greceanu și Milton Lehrer, să fie semnalati Serv[iciului] I din această Dir[ecție] Reg[ională], pentru a li se deschide dosare de verificare informativă”⁵³. În ceea ce-l privea pe Alfons Adania⁵⁴, acesta a fost internat în colonie de muncă, pentru 60 de luni, ca efect al Deciziei Ministerului Securității Statului cu nr. 546/1953⁵⁵.

Astfel s-a ajuns la promovarea, la 17 februarie 1954, a „Referatului cu propuneri pentru transformarea dosarului de verificare asupra numitului Milton Lehrer în acțiune informativă” (aprobat de 23 februarie, același an)⁵⁶. De notat că, așa cum am arătat mai sus, dosarul de verificare fusese deschis încă din iulie 1951, fără a fi închis, până în acel moment. În motivarea acestei acțiuni, s-a avut în vedere că, în 1946, făcuse parte din asociația de prietenie româno-americană, că „a fost un simpatizant al P.N.Ț. Maniu, de care a început să se îndepărteze, atunci când a început să fie demascat Maniu de către P.C.R.”, că în 1946 a început să activeze în organizația sionistă Hașomer Hatzair, mai precis în resortul cultural al

⁵² *Ibidem*, f. 10.

⁵³ *Ibidem*, f. 11.

⁵⁴ Scriitorul Alfons (Alphonse) Adania (1913-1979), care în anul 1933 a fost anchetat de Siguranță și cu scopul identificării legăturilor dintre Partidul Comunist din România și revista de orientare comunistă „Bluze Albastre”, la care colabora constant, s-a născut la București, într-o familie de evrei spanioli. În cadrul anchetei efectuate în 1953, de astă-dată de către Securitate, acele împrejurări sunt evocate într-o manieră minimalizatoare (chiar și în cazul faptelor care puteau fi cu ușurință verificate), dar și, totodată, insinuantă la adresa intențiilor lui Adania: „Afirmă că (subl. S.B.-M.) ziarul «Veac Nou» a fost suspendat în luna aprilie 1932, iar revista «Bluze Albastre» în luna septembrie același an. Adania Alfons a fost arestat și cercetat în luna martie 1933 la Curtea Marțială Buc[urești], de către fostul comisar regal Bărdescu Titus, care a încercat să facă o legătură între mișcarea comunistă și redacția ziarelor «Veac Nou» și «Bluze Albastre», însă n-a reușit, pentru că cel în cauză n-a declarat nimic în legătură cu această problemă. Adania Alfons a fost reținut și cercetat timp de una lună, după care a fost pus în libertate, însă nu recunoaște (subl. S.B.-M) ca în acest timp, sau mai târziu, să fi fost recrutat ca informator și nici că în timpul cât a fost reținut sau după eliberare ar fi fost arestat vreun colaborator al ziarelor «Veac Nou» și «Bluze Albastre»” (*Ibidem*, ff. 4-5). Cu astfel de insinuări și cu imputările unor ofițeri de Securitate, formulate cu foarte multă ușurință, s-a confruntat și Milton Lehrer.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 2.

⁵⁶ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 552928, vol. 1, ff. 2-6.

acestei organizații și că a activat în cadrul Secției Emigrări a Crucii Roșii, având legături strâse cu instructorii evrei din Palestina.

Întregul volum al patrulea al dosarului de urmărire informativă a lui Milton Lehrer (adică 506 file, totalizând nu mai puțin de 881 de pagini de text) reprezintă transcrieri ale convorbirilor telefonice și ambientale din casa familiei Lehrer. Remarcăm, pe scurt, câteva aspecte care pot fi documentate în urma lecturii acestora.

Mai întâi, două transcrieri din zilele imediat următoare importante vizite efectuate în România de către președintele Franței, generalul Charles de Gaulle (14-18 mai 1968)⁵⁷. Comentariile înregistrate cu acest prilej certifică un sentiment de mulțumire față de reșezarea relațiilor externe ale României, evoluție care concretiza astfel și eforturile depuse în mai multe domenii și pe o perioadă mai îndelungată, în raporturile bilaterale franco-române⁵⁸.

Pe lângă sesizarea unor puncte de convergență în relațiile româno-franceze care se încălzeau, Lehrer emitea și puncte de vedere politice, uneori destul de spectaculoase, despre situația gravă generată în țara lui de Gaulle, ca urmare a puternicelor greve și manifestații studențești, așa cum s-a întâmplat în cadrul discuțiilor de la domiciliu, surprinse prin tehnica operativă a Securității în data de 21 mai 1968:

⁵⁷ Vezi, pentru semnificația, pregătirea și contextul acestei vizite, care a simbolizat deschiderea României comuniste către Occident, Dan Constantin Măță, *Relațiile franco-române în perioada 1964-1968. Dialog în anii destinderii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2011, pp. 173-208. Autorul sesizează, deopotrivă, importanța discuțiilor avute la București și pentru strategia gaullistă de a-și căuta susținători în rândurile statelor socialiste est-europene: „În Polonia, generalul Charles de Gaulle, aflat în vizită oficială la începutul lunii septembrie 1967, a întâlnit o conducere rezervată, obsedată de pericolul german care făcea din alianța cu Uniunea Sovietică «piatra unghiulară» a politicii acestui stat. În consecință, invitația președintelui francez adresată poporului polonez de «a privi departe», în ciuda tuturor dificultăților de moment, a fost respinsă de Wladyslaw Gomulka pe justificarea experienței istorice dureroase care obligă Polonia să rămână alături de Uniunea Sovietică. O relativă compatibilitate este găsită însă de Franța gaullistă în pozițiile recente ale liderilor comuniști de la București. Atitudinea avută în cadrul conflictului sino-sovietic și relativa autonomie față de direcțiile politice promovate de la Kremlin, în baza principiilor de politică externă conturate în ceea ce unii numesc «doctrina Maurer», au atras atenția la Paris, la fel ca în toate marile capitale europene” (*Ibidem*, pp. 178-179).

⁵⁸ De pildă, în domeniul comerțului internațional: „Franța considera că vizita pe care a făcut-o Ion Gheorghe Maurer, președinte al Consiliului de Miniștri, în Franța, în vara lui 1964 marca o nouă etapă în relațiile franco-române, mai ales în domeniul economic și comercial. (...) La presiunile românilor asupra Franței, în anul 1969 a început o reechilibrare a schimburilor, o tendință care s-a simțit și în 1970” (C. Preutu, „Aspectele economice ale relațiilor româno-franceze la finalul anilor '60”, în *Pivden Ukrainy: Ethnoistorychnyi, Movnyi, Kulturnyi ta Relihiinyi Vymiry: zbirka naukovykh prats*, vol. 7, Odesa, Kherson Publishing House, 2019, p. 399).

„Apoi dnii. schimbă câteva păreri în legătură cu evenimentele din Franța în timpul vizitei președintelui De Gaulle prin România. Milton arată că a ascultat la radio «Europa Liberă» știrile, de unde se spune că toate discursurile ținute de De Gaulle în România au avut un pronunțat caracter naționalist. Milton adaugă că el se miră de ce tocmai acolo comuniștii și-au arătat nemulțumirea, fiindcă au avut de toate și De Gaulle în politica sa nu s-a arătat a fi potrivnic rușilor.

Dl. spune că, după părerea lui a început acolo, în Franța, o oarecare stare de anarhie. Legat de aceasta Milton spune că De Gaulle este un om inteligent și va face concesii, a făcut concesii și algerienilor – astfel, el se va menține⁵⁹.

În continuare Milton arată că acolo este o luptă puternică a studenților, această luptă se menține: vor să ajungă doctori, ingineri, fără să dea examen. Este o luptă împotriva examenelor⁶⁰.

La 26 mai 1968, în convorbirile din casa familiei Lehrer sunt amestecate temele relațiilor româno-franceze cu cele româno-israeliene, precum și aspecte legate de creșterea nivelului de trai, care devenise atunci vizibilă, în România⁶¹:

„În jurul orei 10,58 Edith primește vizita a 2 domni – este Davidovici⁶² cu un domn. Edith îi informează că este aici și dna. Tane, care locuiește la «Lido» și o prietenă a ei, tot din Tel Aviv, venită cu fiica ei – dna. Barasch. (...)»

În continuare dnii. arată că au fost la restaurantul «Cina» și vineri seara au fost și la bar «Athénée Palace».

Dl. Davidovici spune că «eu nici nu credeam că într-o țară comunistă să fie astfel de baruri. E ca și în Germania federală». Legat de aceasta, Edith arată că la noi nu este chiar ca acolo, în vest, dar totuși este o emancipare. (...)»

În altă ordine de idei, persoanele discută despre poziția actuală a României față de Israel, care este f[or]tabilă, și Edith adaugă că acest lucru a fost arătat și de președintele De Gaulle, care a subliniat acest lucru în discursul său. Dnii. adaugă că guvernul român se bucură de o mare simpatie în Israel. (...)»

În continuare Edith spune că ea se gândea să intervină pe lângă Eliezer să facă acolo ceva, iar dl. D. se oferă să ducă el o scrisorică din partea ei. Dl. 2 adaugă că nu este niciun pericol în asta și arată că de-acolo se poate aduce

⁵⁹ Charles de Gaulle (1890-1970) a fost nevoit să demisioneze de la conducerea statului francez, după mai puțin de un an.

⁶⁰ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 552928, vol. 4, f. 293f.-v.

⁶¹ *Ibidem*, ff. 286-288f.-v.

⁶² Elias Davidovici, identificat de Securitate ca fiind „plecat din țară de mic copil” (*Ibidem*, f. 286).

totdeauna o carte sau o revistă. El arată că a adus o bătrână cartea *6 zile de război*⁶³ și Edith adaugă că această carte au avut-o și ei aici și a circulat pe la toți.

Edith mai arată că tot așa o familie Lemmel, din Tel Aviv sau din Ramagad, a adus aici o carte groasă, un fel de istorie a evreilor, de când au început ei să emigreze, a început cu lagărele, în Cipru. Persoanelor de față arată că aceea era o carte f[oarte] bună⁶⁴.

Chestiunea turiștilor israelieni este una foarte interesantă, în special în contextul războiului de șase zile din 1967, când o mai mulți dintre aceștia și-au prelungit mult șederea în România. Familia Lehrer era foarte apropiată de unii din ei, pe care chiar îi sfătuia să nu se întoarcă în Israel până nu se liniștesc evenimentele și le recomanda diverse locuri din România, pentru a le vizita, ceea ce se și întâmplă⁶⁵. Pe de altă parte, discuțiile telefonice ale lui Milton Lehrer, în special cele purtate cu avocatul Jean Livescu, din București, constituie comentarii pasionante, la cald, ale războiului din 1967, și ne dezvăluie un Milton Lehrer proisraelian, atașat de statul evreu (unde trăiau și numeroase rude ale lui) și, totodată, mulțumit de poziția luată de statul român, față de care păstra, de asemenea, o atitudine de perfectă loialitate. Aceste interceptări, prin complexitatea emoțiilor și chiar a resentimentelor pe care le surprind, ca și prin necesara lor corelare cu politica externă a României (metodă care poate duce la numeroase concluzii fecunde pentru analiza perioadei 1967-1971, cel puțin), necesită o analiză distinctă⁶⁶.

Prin intermediul tehnicii operative montate la domiciliul familiei Lehrer, sunt surprinse și poziții tranșante ale acestuia, ocazionate de lectura unor articole din presa occidentală pe care o consulta în mod regulat, de pildă atunci când ataca chestiunea provinciei românești dintre Prut și Nistru: „Dar dacă-i vorba de dreptatea sovietică, se știe prea bine că U.R.S.S. a anexat după război teritoriul unei țări U.R.S.S.-ului – Basarabia. Nouă însă ni se caută nod în papură”⁶⁷. În martie 1969, invocând, în fața sursei Securității „Andrei”, relațiile pe care reușise să le restabilească cu revista pariziană „La Tribune des Nations”, Lehrer afirmă că „în realitate, însă, de când acest ziar, care este subvenționat de sovietici, continuă să manifeste aceeași linie prosovietică și în ultimul timp antisemită, el

⁶³ Probabil este o referire la volumul *Războiul de șase zile*, a corespondentului militar Shlomo Soreanu, editată la Tel Aviv, în limba română, în anul 1967 (192 p.).

⁶⁴ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 552928, vol. 4, ff. 286f.-288v.

⁶⁵ Prin tehnica operativă a Securității au fost surprinse astfel de discuții, asupra cărora ne propunem să zăbovim cu o altă ocazie.

⁶⁶ Menționăm, în acest sens, în special interceptările realizate în zilele de 8 iunie 1967 (*Ibidem*, ff. 412-417f.-v. și ff. 418-419f.-v.), 9 iunie 1967 (*Ibidem*, ff. 406-411 f.-v.) și 11 iunie 1967 (*Ibidem*, ff. 400-405f.-v.).

⁶⁷ *Ibidem*, f. 183 (interceptare din 7 iulie 1968).

nu are ce să mai colaboreze cu ei prea strâns” și că ar prefera să devină corespondent al publicației israeliene „Viața noastră”⁶⁸.

De altminteri, relațiile curente ale României cu țara natală a lui Milton Lehrer sunt, de asemenea, bine reflectate în aceste transcrieri. De pildă, la 19 decembrie 1968, acesta se declara, în fața aceluiași „Andrei”, „impresionat favorabil” de primirea extrem de favorabilă pe care o avusese, în cadrul vizitei sale în România, Raphael Ghideon, directorul general al Ministerului Afacerilor Externe al Israelului în România, formulând totodată concluzia că „situația internațională a României este mai bună după venirea celor două vase americane în Marea Neagră. După el, U.R.S.S. nu va avea curaj să se lege de România, nu vor avea curaj să intre în R.S. România, pentru că Occidentul a precizat poziția sa de apărare a Iugoslaviei și României. El s-a arătat optimist, criticând zvonurile care susțin că vor trebui făcute concesii de către România în fața rușilor”⁶⁹. Un episod oarecum umoristic este legat de o cerere primită de către Lehrer din partea unui nepot al său din Israel, căruia „îi plac mititeii, de aceea l-a rugat pe el să-i trimită de aici condimente”, cu atât mai mult cu cât atunci când „a fost nepoata lui aici în decembrie a căutat, dar n-a găsit”⁷⁰.

Dincolo de aceste episoade, ocazional amuzante, există câteva aspecte pe care încă nu le înțelegem pe deplin, deoarece ele erau realmente de natură a stârni curiozitatea, ca să nu spunem preocuparea organelor de informații ale vremii. Astfel, „Nota-raport” din 28 aprilie 1969 a căpitanului Dumitru Vlăsceanu merită citată integral:

„În urmă cu cca. 20 de zile, mai precis pe data de 6.IV. a.c., obiectivul nostru Lehrer Milton, de profesie avocat, lucrat prin acțiune informativă individuală pentru suspiciuni că desfășoară activitate de spionaj, a făcut afirmația că «De Gaulle va fi răsturnat în maximum 2 luni de către evreii din Franța și de sionismul mondial și că-l va urma Pompidou»⁷¹, care este prieten cu Israelul».

În dimineața zilei de azi informatorul nostru «Tincu» l-a felicitat pe obiectiv pentru previziunea sa cu privire la demisia lui De Gaulle.

Pentru aceasta, Lehrer Milton s-a simțit oarecum «flatat» și i-a confiat că noul președinte va fi Giscard D’Estaing⁷², după care a făcut completarea: «asta-i o informație pe care nici Franța n-o știe»⁷³.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 100.

⁶⁹ *Ibidem*, vol. 3, f. 113.

⁷⁰ *Ibidem*, vol. 4, f. 184 (convorbire din 7 iulie 1968).

⁷¹ Georges Jean Raymond Pompidou (1911-1974) i-a urmat, într-adevăr, demisionarului De Gaulle în funcția de președinte al Franței (1969-1974).

⁷² Și această informație se va dovedi exactă. Giscard René Marie Georges D’Estaing (1926-2020) i-a urmat în funcție lui Georges Pompidou (decedat în timpul exercitării mandatului), fiind președintele Franței între 1974 și 1981.

Raportul avea la bază „Nota informativă” din 7 aprilie 1969 a sursei „Tincu”, care fusese luată de căpitanul Vlăsceanu⁷⁴ și unde afirmația legată de termenul în care De Gaulle urma să fie înlăturat, ca și cele legate de persoana succesorului și de calitatea acestuia de prieten al Israelului apăreau *ad litteram*. În acest document apăreau însă și afirmații legate de rolul diplomatic activ al României, care nu au mai fost reluate de ofițerul de Securitate în raportul pe care l-a redactat cu trei săptămâni mai târziu: „A mai spus că România are interese majore în Israel, nu numai economice, și că vizita delegației P.C. din Israel, care a fost formată din aripa stângă a partidului, a fost înconjurată cu multă atenție, că G. Macovescu a fost în permanență cu ei și că «el știe lucruri importante, dar că nu vrea să mi le spună»”. Referirea cu caracter implicit amical la prim-adjunctul, pe atunci, al ministrului Afacerilor Externe⁷⁵ nu pare a fi fost o lăudăroșenie din partea lui Lehrer, din documentele Securității reieșind cu destulă claritate că acesta avea o relație personală cu George Macovescu⁷⁶.

Din câte am putut deduce până în acest moment, Securitatea nu pare a fi depășit, printr-o oarecare explicare a acestora, starea de uimire provocată de informațiile extrem de exacte pe care Milton Lehrer părea să le dețină (nu numai privitor la căderea lui De Gaulle și înlocuirea lui cu George Pompidou, dar chiar și cu referire la înalta poziție pe care Giscard d'Estaing o va dobândi într-un moment în care Lehrer era decedat, deja, de cinci ani). Cu siguranță însă că aceste informații au alimentat convingerea celor din Securitate că aveau de a face cu un spion israelian.

Menționăm și chestiunea unei afaceri miraculoase, la care Lehrer se referea în termeni destul de misterioși („o idee grandioasă, pe care n-am reușit să o aplic în practică, până în momentul de față”, după cum o numea acesta⁷⁷) și pe care a discutat-o cu un om de afaceri israelian (Mackower), la 9 iulie 1968. În toiul unei conversații menite să stârnească, în mod treptat, interesul preopinentului pentru afacerea în cauză, Lehrer propunea ca el să participe cu ideea iar viitorul partener israelian cu finanțarea: „Eu am vrut să vă spun că eu am o afacere mare pentru Israel, doar că trebuie brevetată. Nu este numai pentru Israel, ci pentru

⁷³ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 552928, vol. 3, f. 84.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 95 f.-v.

⁷⁵ George Macovescu (1913-2002) a fost adjunct al ministrului Afacerilor Externe (1961-1967), prim-adjunct al ministrului Afacerilor Externe (1967-1972) și ministrul Afacerilor Externe (1972-1978).

⁷⁶ Vezi interceptarea telefonică din 8 noiembrie 1967 (A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 552928, vol. 4, f. 336f.-v.), sau nota informativă furnizată de agentul „Mitică” la 30 decembrie 1966 (*Ibidem*, vol. 3, f. 168). Cele mai vechi consemnări ale acestor legături amicale apar în notele informative ale lui „Bucur”, din 14 aprilie 1958 (*Ibidem*, vol. 1, ff. 289-290) și 28 aprilie 1958 (*Ibidem*, ff. 287-288).

⁷⁷ *Ibidem*, vol. 4, f. 164v.

toată lumea. Adică se poate fabrica în Israel și exporta în toată lumea”⁷⁸. Totodată, Lehrer sugera că ar avea o anumită susținere din partea autorităților române („Eu nu plec definitiv din România, dar mi se dă posibilitatea, pentru că statul român este interesat și vrea să câștige cât mai mult”⁷⁹). O asemenea posibilitate (în sprijinul căreia nu am identificat, până acum, alte informații decât propriile afirmații făcute de Lehrer în fața lui Mackower, dar pe care nu o putem exclude), ar constitui o fațetă spectaculoasă a evoluțiilor politico-economice de la sfârșitul anilor '60, având în vedere că avocatul bucureștean intenționa să își materializeze ideea prin deschiderea unei firme în Occident, mai precis într-o țară cu impozite cât mai mici, precum Lichtenstein. În privința conținutului concret al afacerii, Lehrer s-a menținut însă misterios până la capătul discuției, afirmând că îl va dezvălui numai după ce va obține patentul internațional, pentru a nu fi depozitat de beneficiile ideii, fapt pe care îl considera ca inevitabil („Dacă eu v-aș spune acum, chiar dacă sunteți cel mai cinstit om din lume, nu rezistați pentru că tentația este foarte mare și câștigul este atât de mare în urma acestei afaceri, încât vă apucați să o faceți singur, fără mine”⁸⁰).

La cele de mai sus se adaugă remarcile presărate în notele de filaj, în care se subliniază modul în care Milton Lehrer se autoverifica pe traseu. În cadrul instrucțiunilor pentru efectuarea acțiunii de filaj asupra lui Lehrer, emise în data de 3 mai 1954, colonelul Eugen Szabo și căpitanul Gheorghe Popescu le puneau în vedere agenților filori, pe lângă obiectivele acțiunii (identificarea legăturilor lui Lehrer și a vizitelor pe care le primea, precum și a adreselor pe care acesta le vizita, fotografierea legăturilor care urma să fie identificate), și faptul că cel dat în filaj „este foarte prudent și se controlează permanent”⁸¹. Aceste aspecte erau deja stabilite, deoarece punerea în filaj a lui Milton Lehrer fusese solicitată încă din 6 ianuarie 1953, când acesta era vicepreședinte al Asociației Presei Străine din București, pentru o perioadă de șapte zile⁸² și au fost confirmate și în cursul destul de numeroaselor acțiuni de supraveghere operativă care au urmat. De pildă, în raportul privind filajul efectuat în data de 20 mai 1954⁸³, agenții remarcă faptul că „Milea” (numele conspirativ al lui Lehrer, fixat numai pentru acțiunea de filaj) „pe traseul de acasă până la serviciu s-a controlat amănunțit, oprindu-se de mai multe ori în loc și uitându-se atent înapoi”, după care inventariau o serie de tertipuri folosite de acesta pentru a-i detecta pe eventualii urmăritori: mai întâi o discuție dusă „în mod discret” cu o femeie care îl așteptase

⁷⁸ *Ibidem*, f. 167.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 171.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 171v.-172.

⁸¹ *Ibidem*, vol. 2, f. 112v.

⁸² *Ibidem*, f. 118.

⁸³ *Vezi Ibidem*, f. 109 f.-v.

într-un loc populat (aceasta nu a putut fi identificată, scăpând din filaj), discuție care se referise la „un individ fără să pronunțe numele”, apoi Lehrer „se face că nu vede că a venit tramvaiul, apoi în ultimul moment se urcă repede în tramvaiul 13”, după care „o ia la fugă și se urcă în tramvaiul nr. 24 ce se află în stație și intră înapoi să vadă dacă vine cineva după el” și, în fine, „se oprește și se face că se uită înapoi după 2 femei, apoi continuă drumul pe Bd-ul 6 Martie, str. Ing. Saligny și când ajunge în fața Podului Mihai Vodă se oprește pe loc, se întoarce cu fața și cu corpul înapoi, se uită, face câțiva pași înapoi, se uită pe stradă, revine și își continuă drumul str. Mihai Vodă, Sfinții Apostoli, Bateriilor⁸⁴ și intră acasă, ora fiind 22,00”.

Vizita efectuată în România de Richard Nixon, în vara anului 1969⁸⁵, a fost și ea de natură să încingă discuțiile de la domiciliul familiei Lehrer. Tema era abordată inclusiv în discuțiile dintre cei doi soți, așa cum s-a întâmplat la 3 august 1969: „De la ora 16,30 se aud Milton și Edith discutând despre vizita lui Nixon și despre primirea cordială care i-a fost făcută aici. Milton spune că nici nu putea să nu fie mulțumit, că în alte țări lumea îl hui dueie când merge în vizită”⁸⁶. Cele mai abundente informații și, totodată, cele mai puternice reacții emoționale s-au produs însă la 16 august 1969, în cadrul unei discuții pe care Milton Lehrer a avut-o cu un anume „domn Eugen”, în cursul căreia au apărut și referiri la înrăutățirea stării de sănătate a gazdei (după numai patru luni, Lehrer va deceda)⁸⁷. Pe lângă entuziasmul cu care cei doi, în special Lehrer, comentau, cu această ocazie, actualitatea politică, fapt explicabil prin atmosfera creată în acele momente și prin contrastul ușor de constatat cu represiunea extrem de brutală din perioada 1947-1964⁸⁸, remarcăm referirea gazdei la faptul că, în cadrul criticilor pe care le-au adus vizitei lui Nixon la București, „rușii au spus că sunt împotriva «punților»”. Recunoaștem aici un termen utilizat și în discursul ținut la București de președintele George W. Bush, la 23 noiembrie 2002, un alt moment de entuziasm colectiv, care marca invitarea României de a adera la N.A.T.O. Această similaritate aparent stranie, ar putea indica existența unor tradiții diplomatice mai profunde decât s-ar părea, la prima vedere. Reproducem integral acest document, în anexă.

⁸⁴ Pe strada Bateriilor nr. 19 se afla domiciliul lui Milton Lehrer.

⁸⁵ La 2 august 1969, Richard Nixon (1913-1994) venea nu numai în prima vizită a unui președinte american în România, ci și în prima a unui președinte american într-o țară socialistă, după încheierea celui de Al Doilea Război Mondial. S-a aflat în fruntea Statelor Unite ale Americii între 1969 și 1974.

⁸⁶ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 552928, vol. 4, f. 40f.-v.

⁸⁷ Vezi transcrierea discuției în *Ibidem*, ff. 21-24f.-v.

⁸⁸ Perioada de liberalizare, în care regimul lui Nicolae Ceaușescu câștigase numeroase simpatii în rândul populației, se va încheia peste numai doi ani, decăzând apoi, treptat, până la formele grotești ale cultului personalității și ale penuriei generalizate, care au caracterizat anii '80.

Chiar dacă, în urma lecturii dosarului său de Securitate, biografia lui Milton Lehrer este întregită cu o problematică mult mai diversă, volumul antirevizionist publicat de acesta în anul 1944 rămâne în centrul aventurii lui spirituale. Așa cum mărturisea, la mulți ani după decesul soțului ei, Edith Lehrer, „*Ardealul, pământ românesc* este cea mai importantă lucrare scrisă de soțul meu, este cartea care i-a schimbat și ne-a schimbat destinul, dacă nu cumva chiar acesta a fost”⁸⁹. Fără a cunoaște nimic din documentele create de fosta Securitate, Edith Lehrer identifica originile evoluțiilor dramatice (care, așa cum se dovedește prin dosarul de Securitate, ar fi putut deveni chiar tragice) încă în anii 1946-1947, atunci când „o atitudine glacială din partea noilor oficialități s-a instalat treptat și față de soțul meu, începând chiar din timpul când fascicule din cartea sa circulau printre diplomați, la Paris, pentru apărarea drepturilor românilor asupra Transilvaniei”⁹⁰. Într-o viitoare istorie a manifestărilor culturale proromânești din secolul al XX-lea, care s-ar putea scrie cândva, suntem convinși că Milton Fanny Lehrer, sau Milton G. Lehrer, cum își semna cărțile, va ocupa unul din locurile proeminente.

Anexă

Redactat în l[imba] rom[ână]
Nr. filelor: 4 (patru)
11/24

16.08.1969
Strict secret
Exempl. unic
I.S.M.B. – 306

Lehrer Milton

În cursul dimineții și după-amiezii s-au purtat discuții numai despre probleme gospodărești, juridice și despre starea sănătății lui Milton, atât în casă, cât și la telefon.

La ora 20,10 vin dl. Eugen și soția acestuia, dna. Rita, în vizită și povestesc cum s-au distrat la mare. Totodată se interesează de starea lui Milton (acesta se găsește în altă cameră).

După câteva minute vine Milton și relatează musafirilor despre tratamentul pe care îl face.

Apoi discută următoarele cu dl. Eugen:

⁸⁹ Edith Lehrer, *op. cit.*, p. 511.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 519.

Milton: Ce zici de Apostol⁹¹, bunul tău prieten?⁹²

Dl. Eugen: Ce să zic, l-au făcut...

M.: Ce l-au făcut?

E.: L-au scos la pensie.

M.: Zero, l-au făcut.

E.: Păi, dacă nu corespunde... (nu continuă).

M.: E mare om Ceaușescu, este un om înțelept, un om de curaj. Eu am asistat acum aici la Nixon. Și eu am trimis o telegramă lui Nixon.

E.: Da?

M.: Tu știi că eu am trimis o telegramă lui Nixon, măi Rita?

Dna. Rita: Zău?

M.: În limba engleză: „Născut în S.U.A., trăind în România, vă urez cel mai călduros bun-venit pe teritoriul Țării Românești, Milton Lehrer, avocat, scriitor, traducător în lb. română a mesajelor lui Ro[o]sevelt, fost șef redactor a[l] «Revistei Româno-Americane»”. În englezește i-am scris. Ne-am consultat mult de tot cu Edith.

Dna. R.: Foarte bine.

E.: Ce spui? Cum a fost?

M.: Ai văzut la televizor?

E.: Da.

M.: Ce fantastic! Acum, eu am auzit toată presa, nici nu pot să-ți spun, timp de 10 zile nu s-a vorbit decât despre chestia asta. În toate ziarele...

E.: Ce spunea presa? Asta mă interesează pe mine.

M.: Presa? În concluzie că aici au discutat mai mult decât în țara celor două biblioteci. Îl laudă pe „dânsul” (pe tov. Ceaușescu – N.T.). că este un om de mare curaj. Doar rușii au spus că sunt împotriva „punților”.

Au adresat un atac împotriva României în „Timpuri noi” și în alte ziare scrie: „Acesta este cel mai mare dușman al popoarelor și cu asta a înțeles Ceaușescu să dea mâna etc.”.

Ai văzut cu Ioniță ce a făcut?

E.: Da.

M.: Ce a făcut?

E.: L-a mângâiat și l-a luat „așa”.

M.: Cu asta a vrut să spună: „Nădejdea e în dumneata”. La mese rotunde, toată presa începând din America și până în Australia nu s-a vorbit decât despre asta. A fost grozavă primirea lui Nixon, triumfală. Și mi-a plăcut ce a spus ieri

⁹¹ Gheorghe Apostol (1913-2010), comunist din ilegalitate, fusese membru al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. și al Prezidiului Permanent al C.C.al P.C.R. din 23 iulie 1965 până la 12 aug. 1969.

⁹² Cu siguranță este o referire la Gheorghe Apostol și conflictul acestuia cu Nicolae Ceaușescu.

Nixon când i-a primit pe cei trei cosmonauți. Le-a spus: „Una din cele mai mari plăceri și bucurii din voiajul pe care l-am făcut a fost că în momentul sosirii mele la București a venit cineva cu fotografiile voastre (ale cosmonauților) în fața mea”. Deci, el nu a uitat nici acum aceste momente.

E.: Ce o să facă rușii?

M.: Nimic.

E.: Cred că n-au curajul.

M.: Nu, nu. Nu vezi că [pe] cei care erau cu dâșii i-au dat afară?

E.: Da.

M.: Și pentru ca Comitetul Central al Partidului să nu-l poată răsturna s-a votat modificarea statutului și de acum înainte secretarul general al Partidului nu va mai fi ales de C.C., ci de Congres. Acolo dacă au fost 2.000 de delegați, pot fi 200 sau 300 împotriva și tot nu se simte. Și-a luat pe oamenii lui: Gheorghe Pană, Dumitru Popescu, Dumitru Petrescu, Rădulescu.

E.: El este ideologul în partid.

M.: Da, el este în locul lui Răutu⁹³. Răutu era pe linia cu rușii, de aia l-au luat pe Răutu cu ei peste tot unde a fost Nixon, a dat și mâna cu el, Răutu cu Nixon și-ți închipui că el e omul rușilor.

E.: Dar acuma mai e Răutu? Parcă nu mai e.

M.: Este, este. Îl ține ptr. că e evreu și are nevoie de el.

E.: E evreu?

M.: Da. Și Petre Lupu și Gheorghe Stoica sunt evrei. Stoica este din Dorohoi, este unul din marii ilegaliști.

E.: Îl cunosc personal pe Gheorghe Stoica, dar atunci când l-am cunoscut avea vreo 43 de ani.

M.: Acum are în jur de 70 de ani.

E.: În orice caz, este un om de curaj Ceaușescu ăsta. E formidabil.

M.: Curajos și înțelept.

E.: Ce a făcut ăsta pentru țara asta va rămâne în istorie.

M.: Rămâne sigur în istorie ca unul din cei mai mari și mai curajoși oameni pe care i-a avut vreodată România. Și știi ce l-a făcut pe el să facă toate astea?

E.: Ce?

M.: Faptul că a rostit trei cuvinte: „Este o rușine”. El a spus asta când rușii au ocupat Cehoslovacia⁹⁴ și atunci și-a dat el seama că rușii nu-i vor ierta

⁹³ Leonte Răutu, născut Lev Oighenstein (1910-1993) era, în acel moment, membru al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. (1965-1974).

niciodată chestia asta și avea nevoie de cineva care să contrapondereze. Și a venit America.

E.: Dom-le, dacă a venit Nixon aici înseamnă că e ceva. Nu venea el numai așa.

M.: În România! Să vină președintele Statelor Unite...

E.: Dacă Nixon a venit aici înseamnă că sunt lucruri interesante.

M.: Tu n-ai auzit discursul? Zicea că din 60 de țări în care a fost nicăieri nu i s-a făcut așa o primire și că „este memorabilă”?

E.: Asta este o dovadă că fiecare țară trebuie să treacă prin comunismul rușilor ca să aprecieze... Nu?

M.: Da, da. România vrea să se desprindă de ruși. Asta este ținta.

E.: Da. Dar nu le dă nici un fel de ocazie să aibă cel mai mic lucru de imputat.

M.: Au rămas în urmă și cu navele cosmice. Au trimis-o pe asta, s-a învârtit o dată în jurul lumii și a venit înapoi. E ridicol, nu?

E.: Da.

Apoi Milton trece din nou în camera alăturată scuzându-se că trebuie să servească masa.

Dl. Eugen și Rita se pregătesc de plecare și după câteva minute ies.

În cursul serii nu s-au mai purtat discuții.

La ora 23,23 a fost scos telefonul din priză.

18.08.1969

Redactat:

Lt. maj. Ungar M.

(A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 522928, vol. 4, ff. 21-24 f.-v.)

THE PAST UNDER THE MICROSCOPE: MILTON G. LEHRER THROUGH THE EYES OF THE SECURITATE

Abstract: *The publicist and jurist Milton G. Lehrer (1906–1969) is known to the Romanian public almost exclusively as the author of the volume in which he warmly show support for the Romanian cause regarding the return of the northern half of Transylvania - which had just been liberated from Hungarian occupation, by Romanian and Soviet troops.*

An ethnic Jew born in the United States of America, Milton G. Lehrer, was settled down in interwar Romania with his family at a young age. He became both a

⁹⁴ Referire la discursul public ținut de Nicolae Ceaușescu la 21 august 1968, în care liderul român a condamnat invadarea, de către țările Tratatului de la Varșovia, la inițiativa sovieticilor, a unui alt stat socialist, la rândul lui membru al Tratatului (Cehoslovacia).

victim of the anti-Semitic persecutions after 1938 and of the repressive measures undertaken by the communist Securitate. These were due both to his patriotic views and his sympathy for the democratic politician Iuliu Maniu, as well for his past Zionist activity. Monitored by the Securitate from 1951 to 1969 and on the point of being arrested on New Year's Eve 1959, Milton Lehrer died in Bucharest. Until the end of his life, he remained a supporter of Romania's interests on the international stage.

Keywords: *Milton Lehrer, Securitate, Holocaust, USA, Zionist, Romania, communism.*

Mioara IONIȚĂ *

PORTURI DUNĂRENE DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ÎN PIESE DE ARTĂ GRAFICĂ DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE AL ROMÂNIEI

Rezumat: *Studiul are în vedere câteva piese de artă grafică pe care le datorăm unor călători străini – desenatori, pictori, litografi – , în genere cunoscuți. Poposiți în unele dintre porturile dunărene precum Galați, Brăila, Giurgiu sau Turnu – Severin, în preajma, ca și în perioada de după Tratatul de pace încheiat la Adrianopol în 1829, ei s-au dovedit, în aceeași măsură, artiști, dar și fini observatori ai realităților românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea.*

Cuvinte-cheie: *porturi dunărene, artă grafică, călători străini, patrimoniu, muzeu național*

Între categoriile de bunuri patrimoniale care ne-au atras atenția în mod deosebit se înscriu piesele de artă grafică – litografii, cromolitografii, desene - dat fiind dubla încărcătură valorică pe care o poartă: pe de o parte cea specifică, artistică, iar pe de altă parte una documentară care le transformă într-o adevărată oglindă a epocii la care se referă.

Studiul de față are în vedere câteva asemenea piese de artă grafică pe care le datorăm unor călători străini – desenatori, pictori, litografi - în genere cunoscuți. Poposiți în unele dintre porturile dunărene în preajma, ca și în perioada de după tratatul de pace încheiat la Adrianopol în 1829 prin care s-a dat o grea lovitură dominației otomane și s-a lichidat monopolul turcesc asupra comerțului Țărilor Române, ei s-au dovedit, în aceeași măsură, artiști dar și fini observatori ai realităților românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

La 1826, de când datează primele două litografii asupra cărora ne oprim, care prezintă imagini ale Galațiului și Brăilei, aceste două orașe-porturi dunărene continuau să se afle într-o permanentă concurență și emulație, jucând roluri similare în viața economică a Moldovei și a Țării Românești. Adevărate

* Mioara IONIȚĂ: Muzeul Național de Istorie a României, București, mioara.ste.ionita@gmail.com

antrepozite de grâne și centre recunoscute oficial în care se fixa prețul pieței pentru furniturile de grâne¹, locuri vestite încă din evul mediu pentru pescuit, în general și pentru prinsul somonilor², în special, ele ocupă primul loc în ce privește comerțul pe apă al țărilor române cu grâne, vite, pește, lemn, coloniale ș.a. O îmbunătățire în acest sens aduce convenția turco-rusă de la Akkerman din 1826, prin recunoașterea libertății comerțului Principatelor, după satisfacerea nevoilor Porții.

Existența unui șantier capabil să construiască nu numai vase de transport și de comerț, ci și vase de război este confirmată documentar pentru Brăila la sfârșitul secolului al XVIII-lea³, iar pentru Galați încă și mai devreme. După mărturia consulului francez Peyssonnel, pe la 1760, în șantierele navale din Galați "se construiesc cu preț foarte ieftin bastimente comerciale de orice tonaj, pentru navigația pe Marea Neagră și pe Dunăre"⁴.

Despre autorul desenelor după care s-au realizat litografiile menționate, Ludwig Erminy, nu știm decât că pe la 1820 trăia la Viena⁵ și că era cunoscut nu numai ca desenator, ci și ca pictor miniaturist. Presupunem că a călătorit pe Dunăre, ajungând în jurul anului 1826, anul datării lucrărilor, în Principate, unde a poposit și la Galați și Brăila. Desenele sale înfățișând mai multe imagini ale Brăilei, Galațiul, gura Siretului la vărsare în Dunăre, au fost reproduse în albumul „Jacob Alt. Litho. V. Saar” de peisagistul, pictorul, litograful și acuarelistul vienez Alois von Saar (1779-cca. 1840)⁶. Din acest album, Muzeul Național de Istorie deține cele două imagini. Una prezintă portul Brăila⁷ cu vedere spre orașul având un aspect oriental, conferit atât de minaretele a două moschei, cât și de cele trei personaje îmbrăcate turcește ce-și fumează narghileaua lângă o corabie cu pânze, pe malul opus celui pe care se ridică localitatea, Pe apa Dunării se mai văd câteva bărci cu pânze, iar în plan îndepărtat, un grup compact de vase cu catarg înalt. O imagine mai puțin orientală ne-o oferă portul Galați⁸, clădirile masive desfășurându-se în evantai până la apa Dunării pe care navighează, cu pânzele

¹ Constantin C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1968, p. 103.

² *Idem*, p. 97.

³ *Idem*, p. 111.

⁴ Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837-1883)*, București, 1976, p. 24 cf. C.C.Giurescu, *Construcții navale în principatele române în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1969, p. 325.

⁵ *** *Allgemeine Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, vol.11, Leipzig, 1915, p. 3.

⁶ E.Bénézit, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays par un groupe d'écrivains spécialiste français et étrangers*, tome VII, (Paris), 1957, p. 453.

⁷ Muzeul Național de Istorie a României, nr.inv. 32.566.

⁸ *Idem*, nr.inv. 32.567.

umflate de vânt, două corăbii. Pe malul opus orașului este instalată o cherhana unde, lângă o construcție din trestie, un pescar a întins pești la uscat, iar alți trei se ospătează în fața unui foc deasupra căruia este așezat un ceaun.

Devenită raia turcească în anul 1542⁹, Brăila va avea ca cetate militară un important rol strategic pentru otomani, fiind transformată în adevărat câmp de bătaie în timpul înfruntărilor ruso-turce de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea care culminează cu războiul din 1828-1829. La numai cinci zile de la declarația de război a Rusiei contra Turciei, survenită la 26 aprilie 1828, la 1 mai începe asediul Brăilei de către trupele rusești, asediu ce se va încheia la 17 iunie, odată cu capitularea turcilor. Unul din episoadele dramatice ale asediului Brăilei, petrecut la 15 iunie 1828¹⁰, când rușii, făcând, cu ajutorul unei mine, o spărtură în zidul cetății pe unde ar fi putut intra doi oameni, dau un asalt puternic, dar sunt respinși, este sugestiv prezentat de un anume Geifssler și transpus într-o cromolitografie de epocă, editată la Nürnberg de Fr. Cnape. Muzeul nostru deține un exemplar al respectivei cromolitografii¹¹ în care, în planul al doilea, se vede puternica cetate a Brăilei, la data respectivă „cea mai tare întăritură de la Dunărea românească”¹², asaltată de trupele rusești, iar în prim plan, statul major al armatei care desfășoară atacul, trimițând în luptă o nouă coloană. Din punct de vedere artistic, cromolitografia nu prezintă un interes deosebit dovedind stângăcie în stabilirea proporțiilor fizice și în atitudinea personajelor. Ea are însă o certă valoare documentară nu numai prin imaginea prezentată, dar și prin textul explicativ în limba germană, care urmează titlului lucrării: „Asaltul cetății Brăila la 15 iunie 1828”. Este o descriere pe scurt, cronometrată pe ore a evenimentelor petrecute pe câmpul de luptă și a acțiunilor întreprinse de trupele rusești în ziua respectivă, soldate însă cu un eșec. După cucerire, cetatea Brăilei este dăruită¹³, operațiune care continuă și în 1829. Dispărea astfel fortăreața care timp de aproape trei sute de ani fusese o amenințare atât pentru Țara Românească, cât și pentru Moldova, contribuind în chip esențial la menținerea celor două țări sub suzeranitatea Porții și se înfăptuia simbolic ceea ce pe plan diplomatic, politic, economic va face prin prevederile sale tratatul de pace de la Adrianopol. În al său articol V și în „actul dezvoltător” al numitului articol se preciza că: „vor fi considerate ca făcând parte integrantă

⁹ C.C.Giurescu, *op. cit.*, p. 82.

¹⁰ Idem, p.137.

¹¹ M.N.I.R., nr.inv. 158.019.

¹² (Ing. Gh. T. Marinescu), *Brăila veche-stampe, planuri, hărți. Album întocmit pentru comemorarea centenarului eliberării Brăilei de sub turci. 1829-1929*, Brăila, 1929, p.XVIII.

¹³ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 139.

din teritoriul valah și moldovenesc toate insulele dependente de malul stâng al Dunării și șenalul (talwegul) acestui fluviu va forma limita celor două Principate ... Orașele turcești așezate pe malul stâng al Dunării, împreună cu teritoriile lor (raia) vor fi restituite Valahiei ..."14.

Printre orașele porturi care au beneficiat de binefacerile noii stări de lucruri s-a numărat, și nu în ultimul rând, Giurgiu. Însemnătatea sa comercială crescuse simțitor încă din secolele XVI – XVIII pe măsura intensificării legăturilor economice cu Imperiul Otoman, atrăgând spre sine o parte din mărfurile ce veneau mai înainte pe calea Brăilei, căreia i-a devenit un concurent de temut. După tratatul de pace de la Adrianopol, din ordinul generalului Pavel Kiseleff se trece la noua organizare administrativă a Giurgiului, ca și a Brăilei de altfel, chiar înainte ca Adunarea Extraordinară a Țării Românești din 1831 să revizuiască și să voteze Regulamentul Organic¹⁵. Un cunoscut călător francez care în 1843, trecând prin Constanța spre Dunăre se oprea și în Giurgiu, anume vicontelexis de Valon, estima populația orașului la 7 - 8.000 de locuitori, iar frecvența de călători aprecia a fi de 3.000 pe an¹⁶.

Printre aceștia se va fi numărat, cu câțiva ani mai devreme, în 1837 și talentatul desenator și pictor francez Denis Auguste Marie Raffet, căruia îi datorăm câteva prețioase litografii, imagini cât se poate de veridice ale Giurgiului și locuitorilor lui. Raffet este oaspetele Țărilor Române datorită participării la o expediție științifică organizată de tânărul prinț rus Anatol Demidoff¹⁷ în sudul patriei sale, în Crimeea. Peripețiile și rezultatele acestei călătorii în Rusia, trecând prin Ungaria și Țările Române sunt cuprinse în albumul „Voyage dans la Rusie meridionale et la Crimée, par Hongrie, la Valachie et la Moldavie”, ilustrat cu litografii realizate după desenele executate la fața locului de către Raffet de Auguste Bry, editori fiind frații Gihaut din Paris.

Înzestrat cu un talent deosebit, dar și de o scrupulozitate și un respect de adevăr rar întâlnite în epocă la confrății săi artistul, considerat „exactitatea însăși”¹⁸, ne-a lăsat imagini-document privind localități, monumente istorice, tipuri sociale, obiceiuri, portul național, uniformelexe militare românești. În patrimoniul Muzeului Național se află un exemplar al prețiosului album¹⁹, un desen²⁰ semnat Raffet, precum și câteva litografii dispareate²¹, dubluri ale planșelor din album.

¹⁴ Ioan C. Filitti, *Organizarea Brăilei după eliberarea de sub turci. Sub ocupația rusă de la 1828 la 1834*, Brăila, 1930, p. 4.

¹⁵ *Ibidem*, p. 16.

¹⁶ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, București, 1929, p. 255.

¹⁷ *Ibidem*, p. 209 – 218.

¹⁸ George Oprescu, *Țările Române văzute de artiști francezi*, București, 1926, p. 36.

¹⁹ M.N.I.R., nr.inv. 1639/1-100.

²⁰ Idem, nr.inv. 87.308.

Călătorind pe Dunăre îmbarcați pe vasul „Tünde” și apoi pe „Argo”, membrii expediției poposesc la 11/29 iulie 1837 la Giurgiu unde-i impresionează în primul rând aspectul de ruină al orașului. Raffet îl surprinde extrem de bine în litografia intitulată „Turnul orologiului construit în timpul ocupației turce. Giurgiu (Valahia)” în care apare central imaginea vechiului turn cu ceas conservat până în zilele noastre, înconjurat însă de câteva clădiri aflate în paragină cu aspect de magazii pe cale să se prăbușească la cea mai mică atingere. În prim plan, doi bărbați, îmbrăcați în haine turcești, purtând iatagane la brâu trec pe lângă o apă bălțită călare pe caii mici, piperniciți, dar a căror iuțeală de săgeată este apreciată de străini²².

Ajungând la Giurgiu chiar în ziua de Sf. Petru și Pavel, călătorii sunt oaspeții târgului și bălciului de Sf. Petru organizat în partea de nord a orașului²³. Revelatoare și interesantă este descrierea pe care, în notele lui de drum publicate la Paris în 1878 de fiul său²⁴, Raffet o face referindu-se la atmosfera ce domnește în târg: „E un zgomot și o învălmășală că nu te mai poți recunoaște. Ici unii joacă hora lângă un loc unde se taie miei ale căror măruntaie, mișcând încă, sunt aruncate aproape sub picioarele dănțuitorilor; colo o familie strânsă sub un cort mănâncă după moda turcească. Lăutarii, în timpul acesta, le cântă pe nas cântece naționale, acompaniindu-se de viori, de ciambarale (geamparale – n.n.) și de cobze ... Și bărbații și femeile sunt frumoși”²⁵. Descrie vestimentația și înfățișarea femeilor care „își dau cu roșu, pentru a mări strălucirea culorii obrazilor, ceea ce le dă aerul unor bacante”²⁶, ca și costumele purtate de bărbați. Toate acestea le găsim aproape în cele mai mici amănunte transpuse atât în desenul intitulat „Târgul de la Giurgiu”, cât și în litografiile „Târgul de Sf. Petru la Giurgiu” și „Bărbier țigan. Târgul din Giurgiu”. În desen, cortul în care stau lăutarii este abia conturat și Raffet insistă asupra horei care este plasată central. În plus, apare în stânga un personaj îmbrăcat în haine marinărești, care este probabil un membru al expediției, poate chiar artistul însuși. Litografia reproduce aproape toate elementele din desen, hora fiind mutată în extrema stângă a imaginii, iar în partea dreaptă, un grup de lăutari cântă și dansează sub privirile admirative ale publicului. Central este prezentă o pereche de tineri care stau de vorbă. Raffet i-a așezat în așa fel, încât să li se vadă cât mai bine costumația, asupra căreia insistă

²¹ Idem, nr.inv. 108.475/a,b; 108.567; 108.479; 70.823; 70.829; 108.489.

²² G. Opreșcu, op. cit., p. 41.

²³ *Ibidem*, p.43.

²⁴ *Ibidem*, p. 39.

²⁵ *Ibidem*, p. 43.

²⁶ *Ibidem*.

de altfel și la celelalte personaje participante la scenă. Oprindu-se asupra unui detaliu din târgul de la Giurgiu, ultima litografie are în mijloc un cort în care un bărbier țigan rade pe cap un bărbat. Prin conturarea estompată a mulțimii din spatele cortului, Raffet reușește să ne sugereze atmosfera tumultuoasă din bâlci. Insistă în mod deosebit asupra perechii de boi înjugată la carul plasat în stânga imaginii, animale care se pare că l-au impresionat prin robustețea și rezistența lor²⁷.

Ultima lucrare asupra căreia ne oprim, aflată și ea în patrimoniul Muzeului Național, o datorăm unui alt artist călător francez care ne-a vizitat țara cam în aceeași perioadă, mai precis în 1840, anume Michel Bouquet. Desenele realizate de el în timpul călătoriei în Principate, care chiar dacă nu dovedesc un talent deosebit, au o mare calitate - exactitatea²⁸, au fost reproduse litografic în două albume apărute unul în 1843, celălalt în 1848, ambele la Paris. Muzeul nostru deține un exemplar al albumului editat de Goupil și Vibert în 1843, ce poartă titlul „Album Valaque. Vues et costumes pittoresques de la Valachie, dessinés d'après nature par Michel Bouquet et lithographiés par Eugène Ciceri, Feroggio et M. Bouquet”²⁹. Din acest album face parte și o litografie care dovedește, o dată în plus, că artistul a fost preocupat și atras nu numai de ceea ce îi oferea prezentul și de natura generoasă a Țărilor Române, ci s-a aplecat cu înțelegere și, am putea spune, cu dragoste asupra trecutului poporului pe care încerca să-l cunoască. Intitulată „Rămășițele turnului lui Traian pe Dunăre”, litografia prezintă, având ca fundal bătrânul fluviu și în planul al doilea malul sârbesc, imaginea de atunci a ceea ce rămăsese din piciorul podului ridicat din ordinul împăratului Traian, operă a lui Apolodor din Damasc, în anii frământați ai războaielor daco-romane. Ruinele sunt înconjurate de un pâlcc de copaci ce făcea parte din parcul orașului Turnu Severin. Mult spre stânga imaginii se văd câteva figuri umane fără semnificație în raport cu personajul central al lucrării – monumentul istoric. Dat fiind locul unde este acesta plasat, chiar pe malul Dunării și faptul că explicația apare nu numai ca „Restes de la Tour de Sévère”, ci și ca „Restes de la Tour Sévérin”, putem considera că într-adevăr ruinele sunt ale piciorului podului lui Traian de pe malul românesc și că autorul se referă și la resturile castrului roman care încep din marginea imaginii, sau, pur și simplu, la vestigiile vechii localități Turnu Severin.

De aceea credem că, în descrierea făcută, George Oprescu a apreciat eronat că ruinele sunt ale unui oarecare turn al lui Severus și că ruinele podului

²⁷ G. Oprescu, *op. cit.*, p. 42

²⁸ *Ibidem*, p. 27.

²⁹ M.N.I.R., nr. inv. 106.175/1 – 12.

lui Traian la care se referă Bouquet sunt cele de pe malul sârbesc³⁰. De altfel, în litografie, pe malul celălalt al fluviului apar doar niște clădiri.

Lucrările de artă grafică prezentate își dovedesc valoarea documentară și expozițională, îmbogățind zestrea noastră patrimonială și surprinzând imagini inedite de epocă din câteva din orașele porturi dunărene în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

**DANUBE PORTS FROM THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY IN
GRAPHIC ART PICTURES FROM THE HERITAGE OF THE NATIONAL
MUSEUM OF HISTORY OF ROMANIA**

Abstract: *This study examines a number of graphic works by well-known foreign travellers - draughtsmen, painters and lithographers. Established at some point in the ports along the Danube - Galatzi, Braila, Giurgiu or Turnu Măgurele - before and immediately after the signing of the 1829 Adrianople Peace Treaty, they were both artists and keen observers of Romanian realities in the first half of the 19th century.*

Keywords: *Danubian ports, graphic art, foreign travellers, heritage, national museum*

³⁰ G. Opreșcu, *op. cit.*, p. 31.

Erstürmung der Festung Braila den 15 Juny 1828.

Am 15ten rückte das russische Belagerungs-corps, unter dem Befehle des Großfürsten Michael, vor Braila. Vier Wochen lang wurden die Belagerungs-
arbeiten, unter steten blühigen Erfolgen, mit Eifer fortgesetzt. Wie 3. Minen fertig waren, wurde befohlen, daß den 15. Morgens 3 Uhr, auf drei Raketen-Geschütz,
in Zwischenräumen von 2 Minuten, die 3. Minen zugleich begehraunt werden sollten, worauf denn die Arme den Sturm beginnen würde. Durch ein unglück-
liches Versehen aber, wurde die Mine auf dem rechten Flügel schon beim zweiten Raketenwurf, als 2 Minuten zu früh, begehraunt. Sie verschüttete die wei-
teste Mine, diese ging darauf nicht los. Die Arme drang ein, konnte aber hier nicht zum Ziele gelangen und verlor viele Leute. Den 16. wurde die
letzte Mine gesetzt, am 17. überlieferten die Türken in capituliren, am 18. war diese wichtige Donau-Festung in Hände der Russen.

Abbildung des Fe. Corps.

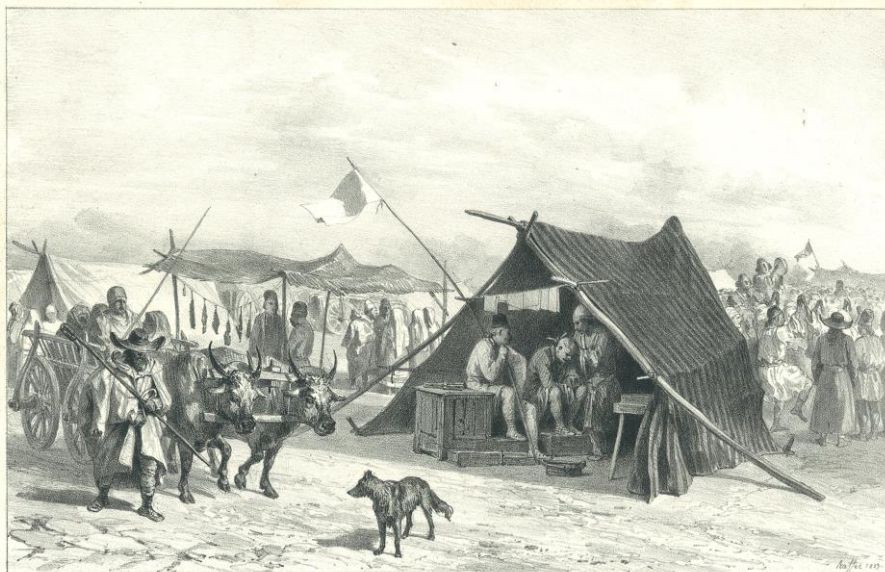
Das Bild ist eine Abbildung des Festes.

Reproduit par l'Institut National de la Recherche Scientifique.

FOIRE DE ST PIERRE,
à Gargonne (Sologne) le 11 Août 1855

PORTURI DUNĂRENE DIN PRIMA JUMĂTATE
A SECOLULUI AL XIX-LEA ÎN PIESE DE ARTĂ GRAFICĂ DIN
PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE AL ROMÂNIEI

249

Chas. Girard, Paris, éditeur, boulevard des Capucines, 5.

Imprimé par Auguste Rey, rue Pavée, 8.

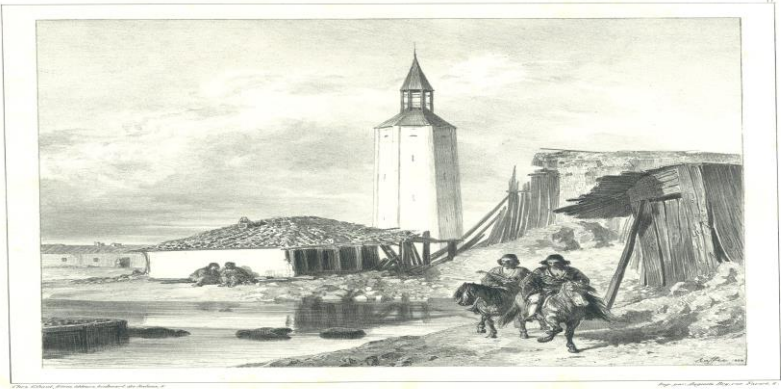
BARBIER TSIGANE,
Foire de Giurgiu.
(Valachie) 11 Juillet 1871.

TOUR DE L'HORLOGE,
bâtie pendant l'occupation turque.
Giurgiu. (Valachie).

Paris: EMMETT BOURGON, éditeur, place de la Bourse, 20.

Impr. par Auguste Rey, r. du Bac, 18, Paris.

TOUR DE L'HORLOGE.
bâti pendant l'occupation turque.
Dessiné par M. de la Roche 1848.

WALLACHEY
Stadt Brasila.

Emanuel PLOPEANU*

Delia Roxana Cornea, Vilegiatura la malul mării și patrimoniul său arhitectural. Istoria băilor de mare și a cazinourilor din Constanța și Mamaia/Seaside leisure and its architectural heritage. The history of sea bathing and the Constanța and Mamaia Casinos, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2024.

Constanța s-a definit, cu prioritate, prin două elemente fundamentale, ambele transformate la rang de industrie în întreaga lume, în secolul XX și, mai ales, după Al Doilea Război Mondial. Ne referim la *turismul estival*, dependent de efectele benefice ale soarelui și mării, și la *patrimoniul arhitectonic*, format din clădiri istorice reprezentative, având ca reprezentant cu autoritate *Cazinoul* din Constanța. Particularitatea orașului continuă: practic, apariția clădirilor emblematice ale orașului s-a făcut în directă legătură cu exploatarea dorinței societății românești, chiar din primele decenii după integrarea Dobrogei la statul român, de a beneficia de *soare și mare* dar și de a se relaxa în facilități de cazare și entertainment și pe promenade moderne, la sfârșitul programului zilnic al "băilor" de soare și de mare.

Volumul **Vilegiatura la malul mării și patrimoniul său arhitectural. Istoria băilor de mare și a cazinourilor din Constanța și Mamaia/ Seaside leisure and its architectural heritage. The history of sea bathing and the Constanța and Mamaia Casinos**, semnat de dr. Delia Roxana Cornea, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, apărut bilingv, în limbile română și engleză, la Editura Mega, în anul 2024, documentează relația privilegiată dintre condițiile naturale speciale și dezvoltarea edilitară a orașului Constanța, după 1878, cu accent pe clădirile de mare importanță, cum ar fi Cazinoul. Practic, *turismul estival* ("vilegiatura la malul mării") și *Cazinoul* din Constanța (cu toate variantele sale, până la cea de la 1910, în prezent redeschis publicului, după decenii de abandon și dezinteres în salvarea sa) sunt cei doi actori principali ai cărții, un binom indestructibil (și un motor economic) pentru perioada 1878-1940. Din acest binom apar și derivațiile: amenajarea plajelor din Mamaia (încă de la începutul secolului XX) și lucrările edilitare din perioada interbelică dar și

* Emanuel PLOPEANU: conf.univ.dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea "Ovidius" din Constanța, emmiplp@yahoo.com

condițiile de *vilegiatură* din perioada socialistă sunt, la rândul lor, amplu documentate, inclusiv prin menționarea folosirii, în scop turistic, a construcțiilor interbelice, în circuitul turistic de masă al perioadei socialiste.

Binomul amintit de mai sus, reprezintă axa centrală a cărții iar autoarea, dr. Delia Roxana Cornea, o urmează fără niciun fel de divagare, demonstrând rigoare în urmărirea scopului propus ceea ce, desigur, contribuie la creșterea exponențială a valorii cărții. Aceasta este structurată având în vedere relația specială *vilegiatură – patrimoniu*. Sunt cinci capitole (Capitolul I: Bulevardul Elisabeta și vechiul cazin – ante-proiecții ale unui deziderat edilitar (1880–1892); Capitolul II: Sezonul estival la Constanța la cumpăna secolelor XIX – XX – băile de la "Vii" și inaugurarea celui de-al doilea cazin comunal (1893–1903); Capitolul III: Noi proiecte edilitare dedicate vilegiaturii – extinderea și lărgirea bulevardului Elisabeta, constuirea noului cazinou și mutarea băilor la Mamaia 1903–1910; Capitolul IV: Vilegiatură și loisir la Constanța și Mamaia (1911–1940); Capitolul V: Turismul și patrimoniul arhitecturii de vilegiatură la Constanța și Mamaia, de la debutul celui de-al Doilea Război Mondial și până la prăbușirea regimului comunist (1940–1989); precedate de un cuvânt înainte și o postfață (Cazinoul, o perlă a coroanei Constanței, semnată de Florin Anghel). Cititorul poate identifica, așadar, încă din cuprins, liniile directoare ale lucrării, în direcția celor amintite mai sus.

Volumul de față demonstrează trăsăturile unei monografii, având în centrul său relația *vilegiatură – patrimoniu/Cazino*, cu un spațiu alocat dezvoltărilor alternative, cum ar fi apariția stațiunii Mamaia. Ce justifică folosirea acestei formule? În primul rând, așa cum am mai amintit, obstinența cu care dr. Delia Roxana Cornea urmărește, cu un real talent cinematografic, dezvoltarea concomitentă a celor două elemente ale relației. În al doilea rând, demersul științific este susținut pe un bogat fond arhivistic și pe la fel de vaste informații și opinii oferite de presa timpului, care completează realizările istoriografice anterioare. Mai mult, lucrarea este însoțită de un extraordinar fond imagistic – fotografii, cărți poștale – care ilustrează elocvent aspectele abordate. În al treilea rând (pornind de la resursele menționate), analiza este extrem de detaliată, fiecare din aspectele aduse în discuție de autoare fiind atent abordate și relevante în urmărirea obiectivului stabilit. Chestiuni legate de: amenajarea primelor "băi", rudimentare dar atractive, aflate în proximitatea viitorului oraș, regulamente de utilizare a "băilor", facilități, căi de acces, transporturi, taxe, programe artistice oferite *vilegiaturiştilor* (inclusiv în perioada realismului socialist), dezbateri de politică locală cu privire la investițiile necesare dezvoltării turistice dar mai ales cele referitoare la Cazino în toate cele trei etape ale existenței sale), aspecte de natură sanitară și sfaturi pentru efectuarea eficientă a "băilor" în perioada post 1878, impactul războaielor mondiale și al regimului comunist asupra Cazinoului (în special) sunt amplu documentate.

De o mare importanță ni se pare apelul la presa epocii, locală și națională. Acestea oferă informații și opinii relevante pentru evoluția societății și pentru conflictul mocnit între moravurile epocii și explozia turismului estival. De asemenea, presa ne oferă un barometru destul de precis al speranțelor și deziluziilor produse de potențialul neașteptat și ne-anticipat (la 1878) al Constanței și al mării. Câteva exemple sunt revelatorii. "Marea atrage neîncetat oaspeți la Constanța și aceia care vizitează orașul nostru nu regretă venirea lor aici. Timpul este magnific. Marea admirabilă, efectul băilor salutar. Sunt zile în care marea este de o frumusețe fascinatoare, nu te mai poți sătura de a o privi și admira. Plimbările pe Bulevard și pe mare, mai ales pentru cei suferinzi de piept, produc un efect binefăcător imens. Petrecerile nu lipsesc, luni avurăm un bal la Hotel Panaios, sâmbătă va fi al doilea bal în Salonul școalei grece, după care va urma o serie de baluri în salonul de pe Bulevard, ce este aproape terminat. Simpaticul nostru Milo ne dă depeșe din Galați că în curând va veni aici cu trupa sa și va da o serie de reprezentațiuni. Suntem fericiți anunțând aceasta tuturor acelor care au admirat pe Millo, fiind încredințați că le facem o plăcere nespusă. Millo, cu toată povara anilor săi, are o inimă tânără, un cult pentru artă căreia s-a dedicat totul: stare, iubire, viață. Vom fi fericiți de a-l aplauda pe malul Pontului Euxin. Fie bine venit!" ne spune presa locală încă de la 1880 ("Farul Constanței", numărul din 26 iulie), (p.20 din volum). Aproape două decenii mai târziu, dezvoltarea este asociată și cu primele deziluzii, produse de fenomene ilicite care defavorizau Constanța în competiția turistică cu Varna, așa cum aflăm din presa centrală ("Românulu", august 1898): „Pe când Varna începe a înflori – se putea citi în paginile cotidianului amintit – Constanța se vestejește și lumea se întreabă azi unde mergem, la Varna sau la Constanța? Și răspunsul începe a fi: La Varna! Anul acesta chiar, un mare număr, atrași de făgăduielile afișelor și publicațiunilor din ziare, au pornit spre țărmurile bulgărești, sperând a găsi acolo mai mult confort și prețuri mai avantajoase. [...] Hotelierii noștri se țin de câștig, persistă în prețurile lor și cuvântul de ordine pare a fi la Constanța, *jefuiți cât puteți căci numai o lună aveți de jaf*" (subl. autorului, p. 111 din volum). Alteori, speranța (și chiar satisfacția, derivată din comparația cu, de acum, consacrată destinație de vilagiatură, Sinaia și chiar cu Oostende, orașul belgian din Flandra de Vest, ce apare frecvent menționat în presă) și deziluzia merg mână în mână, așa cum citim în "Adevărul" din 4 august 1905 (p. 178-179 din volum: „De când podul cel mare peste Dunăre suportă în spinarea sa trenurile ce zilnic circulă pe linia ce-l traversează, Dobrogea a început să fie nu numai considerată, dar și cunoscută de cei de dincoace de Dunăre ca pământ românesc. Marea nu mai este, nici chiar pentru copiii noștri, o noțiune abstractă, iar Constanța concurează cu Sinaia: pentru o mondenă este tot atât de dureros să nu meargă în august la Constanța, cât e de dureros pentru dânsa să nu fie văzută în iulie în parcul din Sinaia. [...]

Constanța este Ostenda României. Așa se zice și sunt poate unii care o cred. Eu nu zic că este – sunt însă convins că ar trebui și ar putea să fie. Pentru aceasta ar trebui să se puie însă capăt obiceiurilor orientale și să se aibă în vedere că cine vine la băi vrea să se însănătoșească, nu însă să se îmbolnăvească. Or, la Constanța, dacă nu vrei să cheltuiești nebunește, găsești cea mai completă lipsă de confort. Să mi se dea voie să spun că niciodată o stațiune balneară sau climaterică de la noi nu se va putea compara cu una din străinătate, câtă vreme spolierea vizitatorilor va fi considerată ca unic mijloc de trai al populațiunii localnice. Înțeleg că un hotel care așteaptă un an întreg sezonul are dreptul să perceapă prețuri mai mari – înțeleg chiar ca un om să caute a-și scoate în două luni chiria care o plătește el într-un an întreg – dar ca să caute a scoate pentru o singură cameră cât plătește el pentru toată casa într-un an – este o disproporție care face să ți se urască cu vilegiatura”.

Cu speranțe, deziluzii, conflicte, oportunități, imaginea de ansamblu, pe care ne-o înfățișează dr. Delia Roxana Cornea, în lucrarea de față, este una nici mai mult nici mai puțin spectaculoasă. Satul de pescari otoman Kiustendje devine, cu toate tribulațiile adiacente, perla turismului estival. Plaja, marea și soarele generează fluxuri neașteptate de populație și determină o dezvoltare urbanistică rapidă și consistentă, în special în direcția marilor lucrări edilitare, în perioada ce a urmat anului 1878 și până la mijlocul deceniului al IV-lea. Similar, sunt prezentate dezvoltările satelitare, în special Mamaia, pentru perioada de după cel de-Al Doilea Război Mondial fără a fi uitat bagajul arhitectural antebelic.

Lucrarea de față devine, în consecință, una de referință pentru înțelegerea dinamicii rapide de dezvoltare a orașului, din punct de vedere economic, social, cultural și a elementelor care au contribuit la aceasta.

Emanuel PLOPEANU